

ZGODOVINSKI ČASOPIS

HISTORICAL REVIEW
ИСТОРИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ

leto 1982 **1-2** letnik 36

ZČ, Ljubljana, 36, 1982, številka 1-2, strani 1—180 in I—IV

YU ISSN 0350-5774

UDK 949.712(05)
UDC

ZGODOVINSKI ČASOPIS

HISTORICAL REVIEW
ИСТОРИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ

LETNIK 36
LETO 1982

IZDAJA
ZVEZA ZGODOVINSKIH DRUŠTEV SLOVENIJE
LJUBLJANA

ZGODOVINSKI ČASOPIS

HISTORICAL REVIEW
ИСТОРИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ

UDK 949.712(05)
UDC

YU ISSN 0350-5774

GLASILO ZVEZE ZGODOVINSKIH DRUŠTEV SLOVENIJE

Uredniški odbor: dr. Ferdo Gestrin
dr. Bogo Grafenauer
dr. Vasilij Melik (glavni in odgovorni urednik)
Janez Stergar (tehnični urednik)
dr. Miro Stiplovšek
dr. Peter Vodopivec
dr. Fran Zwitter

Za znanstveno vsebino prispevkov so odgovorni avtorji. Ponatis člankov in slik je mogoče samo z dovoljenjem uredništva in navedbo vira.

Redakcija tega zvezka je bila zaključena 30. 9. 1982.

Izdajateljski svet: dr. Ferdo Gestrin, dr. Milica Kacin-Wohinz, Zdravko Klanjšček, dr. Jože Koropec, dr. Vasilij Melik, Darja Mihelič, Albina Nečak-Lük, dr. Janko Pleterški, Janez Stergar, Prvenka Turk, dr. Peter Vodopivec, dr. Fran Zwitter

Prevodi: Lidija Berden (angleščina), dr. Anton Svetina (nemščina), Mardita Setinc (nemščina), Janez Zor (ruščina), Saša Žabjek (italijanščina)

Zunanja oprema: Neta Zwitter

Upravnica revije: Majda Čuden

Sedež uredništva in uprave: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani, YU-61000 Ljubljana, Aškerčeva 12/I, telefon: (061) 224 011, 224 046, int. 209

Letna naročnina: za nečlane in ustanove 800 din, za društvene člane 500 din, za društvene člane-upokoјence 375 din, za društvene člane-študente 250 din (vse cene za letnik 36/1982)
Cena te številke v prosti prodaji je **400 din**.

Tekoči račun: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 50101-678-49040

Sofinancirata: Raziskovalna skupnost Slovenije
Izobraževalna skupnost Slovenije

Tisk: Tiskarna Slovenija, Ljubljana, marec 1983

Naklada: 1600 izvodov

KAZALO — CONTENTS — СОДЕРЖАНИЕ

RAZPRAVE — STUDIES — СТАТЬИ

- Ferdo Gestrin, Prometno trgovski položaj pohorskega območja v srednjem veku 5—17
 The Traffic and Trade Situation of the Pohorje Area in the Middle Ages
 Транспортно-торговое положение района Похорья в средние века
- Ignacij Voje, Jugoslovanske dežele od prevlade Benečanov in Turkov do prevlade Habsburžanov 19—43
 Regions of Yugoslavia from the Dominance of the Venetians and Turks till the Dominance of the Habsburgs
 Югославские страны от господства Венеции и Турок од государства Габсбургов
- Petko Lukovič, Slovenci i hercegovački ustanak protiv Austro-Ugarske 1882. godine 45—83
 The Slovenes and the Herzegovinian Uprising against the Austro-Hungarian Monarchy in 1882
 Словенцы и восстание в Герцеговине против Австро-венгрии в 1882-ом году
- Vid Pečjak, Poskus zgodovine psihologije na Slovenskem 85—94
 A short history of psychology in Slovenia
 Опыт истории психологии в Словении
- Stane Granda, Usoda zapuščine Henrika in Etbina Coste 95—102
 Destiny of Henric and Etbina Costa's Inheritance
 Судьбы наследия Генрика и Этбина Коста
- Anton Svetina, Prispevki k zgodovini Dvora nad Vrbo 103—123
 Contributions to the History of Dvor over Vrba
 К истории Двора над Врбой

PROBLEMI IN DISKUSIJA — PROBLEMS AND DISCUSSION — ПРОБЛЕМЫ И ДИСКУССИЯ

- Evangeličanske ali kalvinske šole v Prekmurju v letih 1595—1612? (Ivan Škafar) 125—130
 Evangelical Calvinistic Schools in Prekmurje in the Years 1595—1612?
 Евангелические или кальвинские школы в Прекмурье в 1595—1612 гг.?

IN MEMORIAM — IN MEMORIAM — В ПАМЯТЬ

- Dr. Anton Zorn (Janko Pleterški) 131—132
 Dr. Anton Zorn
 Д-р Антон Зорн
- Bibliografija dr. Toneta Zorna (Olga Janša-Zorn) 132—152
 Bibliography of the Works by dr. Tone Zorn
 Библиография д-р Тонэ Зорна

DRUŠTVENO ŽIVLJENJE, KONGRESI IN SIMPOZIJ — SOCIAL LIFE, CONGRESSES AND SYMPOSIA —
 ОБЩЕСТВЕННАЯ ЖИЗНЬ, СЪЕЗДЫ И СИМПОЗИУМЫ

10. zasedanje jugoslovansko-italijanske komisije za zgodovino (Ferdo Gestrin) 153—154
 The 10th Meeting of the Yugoslav-Italian Historical Commission
 10-е заседание югославско-итальянской комиссии по вопросам истории
8. mednarodni kongres gospodarskih zgodovinarjev v Budimpešti (Ferdo Gestrin) 154—156
 The 8th International Congress on Economic History in Budapest
 8-ой международный съезд экономических историков в Будапеште
- Dvanajsti, trinajsti in štirinajsti Koroški kulturni dnevi (Janez Stergar) 156—158
 12th, 13th and 14th Carinthian Days of Culture
 Двенадцатые, тринадцатые и четырнадцатые Дни культуры Каринтии
- Simpozij »130 let Mohorjeve družbe v Celovcu« (Janez Stergar) 158—160
 Symposium "130 Years of St. Mohor/Hermagor Society in Celovec/Klagenfurt"
 Симпозиум «130 лет Мохорьевой дружбы (Общества св. Хермагора) в Целовце (Клагенфурте)»

Zbornik za zgodovino naravoslovja in tehnike, 5/6 (Eva H o l z)	161
Maksimiljan Jezernik, Friderik Baraga: zbirka rimskih dokumentov (Stane G r a n d a) ...	161—162
Acta Ecclesiastica Sloveniae, 3 (Stane G r a n d a)	162—163
Paysannerie française, paysannerie hongroise: XVI ^e —XX ^e siècles. Noblesse française, noblesse hongroise: XVI ^e —XIX ^e siècles (Peter V o d o p i v e c)	163—165
Giovanni Pönzo, Le origini della libertà di Stampa in Italia (1846—1852) (Peter V o d o p i v e c)	165—166
Heinrich Lutz, Österreich-Ungarn und die Gründung des Deutschen Reiches: Europäische Entscheidungen 1867—1871 (Vinko R a j š p)	166—168
Zarubežnye Slavjane i Rossija (Vasilij M e l i k)	168—171
Prijatelj zbornik (Vasilij M e l i k)	171—173
Marjan Britovšek, Boj za Leninovo dediščino (Avgust L e š n i k)	173
Marjan Britovšek, Carizem, revolucija, stalinizem (Avgust L e š n i k)	173—175
Boris Prikrič, Tri tisoč let pomorskega vojskovanja (Andrej V o v k o)	175—176
David Irving, Rommel (Andrej V o v k o)	176—177
Aldo Rupel, Telesna kultura med Slovenci v Italiji (Milan P a h o r)	177—178
Študentsko gibanje 1968/1972 (Peter Š t i h)	178—179

OBVESTILA — INFORMATIONS — ИЗВЕЩЕНИЯ

Obvestila o delovanju Zveze zgodovinskih društev Slovenije in o izhajanju Zgodovinskega časopisa (Matjaž R e b o l j — Janez S t e r g a r)	179—180
---	---------

IZVLEČKI — SYNOPSIS — ИЗВЛЕЧЕНИЯ

Izvečki iz razprav, člankov in bibliografije v Zgodovinskem časopisu 36, 1982, 1—2	I—IV.
--	-------

Ferdo Gestrin

PROMETNO TRGOVSKI POLOŽAJ POHORSKEGA OBMOČJA V SREDNJEM VEKU

Obsežna gmota Pohorja, zadnjega obronka Centralnih Alp, je bila dolga stoletja v srednjem veku (in je deloma še danes) s svojo smerjo zahod-vzhod, sredogorsko višino in redko ali celo nikakršno poselitvijo velika geografsko prometna ovira za razvoj neposrednih poti v smeri sever-jug oziroma obratno. Zato je razumljivo, da se je promet na širšem pohorskem območju odvijal predvsem okoli Pohorja oziroma ob njegovih vznožjih s tesno naslonitvijo na konfiguracijo tal, kjer so bili pogoji za prometne poti najugodnejše. Po njih je na vzhodni strani pohorskega območja ubiral stopinje že človek v prazgodovini (jantarska pot). Mimo Pohorja sta na zahodni in vzhodni strani vodili tudi glavni rimski cesti proti severu: od celjske kotline na Ptuj proti Panonski nižini in dalje proti Donavi (Celea—Poetovio—Savaria) in cesta ob jugozahodnem obrobju Pohorja od Celja v Podjuno in dalje proti severu (Celea—Colatio—Virunum—Norea—Carnuntum). Ti dve cesti sta ostali osnova prometa tudi v srednjem veku z dodatnimi spremembami v smeri proti Mariboru na eni in v smeri proti Dravogradu na drugi strani. Tretja prometna smer, ki je v srednjem veku z zgornjima dvema ustvarjala nekak prometni trikotnik okoli Pohorja, pa je bila Dravska dolina, ki jo je človek od uveljavljanja blagovno-denarnih odnosov vse bolj odpiral in uporabljal. Po teh treh smereh je v srednjem veku šel poglobitveni tok prometa v širšem pohorskem območju, tod se je odvijala prehodna trgovina, tod je tekla trgovina na velike razdalje. Ob teh poteh so v širšem pohorskem območju nastale v srednjem veku poglobitvene trgovsko prometne meščanske naselbine tega dela slovenskega ozemlja: na vzhodu Ptuj že izven pohorskega obrobja in Maribor, na južnih obrobjih Slovenska Bistrica (oziroma tedaj samo Bistrica), a na vzhodnih Slovenj Gradec in Dravograd.

Te meščanske naselbine so dajale v srednjem veku pečat vsemu trgovsko prometnemu dogajanju v obravnavanem območju. V zvezi s temi prometnimi potmi in meščanskimi naselbinami pa se je ob vseh spremembah, ki jih doživlja samo Pohorje v svojem zgodovinskem razvoju, le-to vse bolj vključevalo v zgoraj omenjene trgovsko prometne tokove. V zadnjih stoletjih srednjega veka je bilo celotno pohorsko območje že vpeto v prometno trgovske poti, v blagovno denarno dogajanje, skratka v denarno gospodarstvo podobno kakor druge slovenske pokrajine.

Trgovina in promet sta v širšem pohorskem prostoru začela rasti že proti koncu zgodnjega srednjega veka. Večji del 10. stoletja so večino s Slovenci poseljenega ozemlja obvladovali Madžari, le Karantanija je bila v mejah vzhodnofrankovske monarhije oziroma nemške države in je njena meja proti vzhodu tekla globoko v obdravski soteski med Pohorjem in Kozjakom. Zato je obdravska pot proti vzhodu že tedaj dobivala na pomenu. Po zavrnitvi madžarskih navalov in ustalitvi Madžarov v Panoniji, po nemški osvojitvi Italije, kar je povečalo trgovski promet, po utrditvi oblasti nemškega cesarstva nad vsem območjem Vzhodnih Alp in ureditvi njegovih vzhodnih meja, se je vloga te poti proti vzhodu še povečala in proti koncu 10. stoletja po njej rasteta promet in trgovina. Prvi pomembni znak začetkov tega razvoja na naših tleh je pojav Ptuja kot enega prvih središč trgovanja ob dravski poti. Po Picklu naj bi bil Ptuj trgovsko središče celo že pred madžarskimi navali, vsekakor pa se kot tak pokaže leta 977, ko je salzburški nadškof dobil na osnovi potvorbene listine iz leta 890 pri cesarju Otonu II. potrditev posesti nad »mestom« (civitas) Ptu-

* Natis tega dela je denarno podprl Znanstveni inštitut Filozofske fakultete na Univerzi Edvard Kardelj v Ljubljani.

jem s sodiščem, mitnino in mostom.¹ Ptujška naselbina ob križišču obdravske poti s potjo, ki je iz Italije vodila proti severovzhodu prek slovenskih dežel, je imela torej že v 10. stoletju tržne pravice. Tod se še iz rimske dobe ohranja prek Drave zidan most, ki je bil vse do zgraditve mostov pri Velikovcu, Dravogradu in nato Mariboru edini most na Dravi vzhodno od Beljaka.² Most je služil prometu vse do okoli leta 1300, ko je Drava tako prenesla svoj tok, svojo rečno strugo, da je bilo treba zgraditi nov, lesen most. Odtod pomembnost Ptujja že v 10. stoletju in njegova zgodnja rast v zvezi s posredovalno vlogo v trgovini med zahodom in vzhodom ter obratno po obdravski poti, ki je povezovala Karantanijo z vzhodnimi deželami.

V 11. in 12. stoletju, ki v naših deželah pomenita čas preloma iz prevladujočega naturalnega gospodarstva v smeri blagovno denarnih odnosov, je tudi v pohorskem območju prišlo do večjih prometno trgovskih premikov. Pomembno vlogo pri tem je imela posest šentpavelskega samostana (ust. 1091) na pohorskem ozemlju, še važnejšo pa to, da se večja pomen nastajajoče dežele Štajerske (1180 vojvodina) z Gradcem in Avstrije z Dunajem. Ob dravski poti, ki je šla od Beljaka³ do Ptujja in dalje, je v Muti zaradi obmejne lege med Karantanijo in vzhodom morda že od konca zgodnjega srednjega veka bila mejna mitnica. Vsekakor je bila mitnica tod v času, ko so ozemlje Mute držali bamberški škofje, tj. vsaj sredi 12. stoletja.⁴ Mitnica naj bi prvotno ime kraja — Bistrica — spremenila v Muto (Mutenberch, Hohenmawten — Muta).

Na drugi strani pa je v smeri od Ptujja po Dravi navzgor zavoljo pomena te prometne poti ob meji Podravske marke proti vojvodini Koroški nastala obmejna mitnica v Bistrici na levem bregu Drave blizu Selnice oziroma Viltuša ob obrobju velikega dravskega gozda, ki je bil do tedaj težko prestopna ovira in so ob njem tekle državne in upravno pokrajinske meje. Zavoljo tega se je Podravska oziroma Ptujška marka označevala tudi kot marka onkraj dravskega gozda (Mark jenseits des Waldes).⁵ Mitnica je tod verjetno nastala že precej zgodaj v 11. stoletju. Le dve leti po ustanovitvi (1093) je na tej poti zainteresirani šentpavelski samostan k svoji podelitveni posesti v zahodnem delu Dravske doline pridobil nova zemljišča onstran dravskega gozda in četrti del mitnine v Bistrici.⁶ Slabih sto let pozneje pa je bil isti samostan oproščen plačevanja tamkajšnje mitnine, kar je bilo izredno pomembno za njegov promet po poti od Ptujja v Labotsko dolino.⁷ V zvezi s tem stanjem se v historiografiji postavlja še ne rešen problem ali je dravski gozd res bil tolikšna ovira prometu, da zavoljo njega na odseku med obema mitnicama promet in trgovina nista tekla po Dravski dolini, ampak sta se preusmerjala na obhodno pot na severni strani Kobanskega. Ta pot naj bi torej od Bistrice šla prek Lučan—Arveža—Ivnika—Sobote v Labot in od tam zlasti na sever po Labotski dolini. Del prometa in trgovine naj bi se že prek Radeljskega prelaza zopet vrnil v Dravsko dolino in šel nato prek Mute dalje na zahod zopet po dravski poti. Zdi se mi, da v vsem tem obdobju prometa po Dravski dolini ne gre izključevati, saj sicer mitnica v Muti ne bi bila potrebna. Res pa je, da se je promet po predoru dravskega gozda v kolonizacijskem procesu po dravski poti še bistveno povečal in je padel pomen severne kobanske poti. Pri tem je šla pomembna vloga šentpavelskemu samostanu in njegovi kolonizacijski vnemi v Dravski dolini in celotnemu procesu fevdalizacije tega območja z nastankom večjega števila večinoma manjših, fevdalnih posesti.

¹ F. Kos, Gradivo II, št. 460 — 977 okt. 1: *... ad Pettouiam eclesiam cum decima et duas partes civitatis, cum bannis thelonies et ponte ...*; glej še št. 290, 473, 482.

² Prim. O. Pickl, Handel und Verkehr in der Steiermark zur Zeit der Traungauer, v Festschrift zur 800. Wiederkehr der Erhebung zum Herzogtum, Graz—Wien—Köln 1980, 329; Kos IV, št. 639 — med letom 1180 in 1192: *... de ponte qui sub castro Traberch trans fluvium directus est.*; o mostovih čez Dravo glej še Kos V, št. 280, 330, 331, 432, 462.

³ Kos III, št. 204 — 1060 febr. 8: *... in villa que vocatur Villach ... mercatum statuimus ...*

⁴ H. Hassinger, Zollwesen und Verkehr in den österreichischen Alpenländern bis um 1300, MIOG 72 (1965), str. 332; O. Pickl, o. c., str. 328; J. Koropec, Zemljiške gospoščine med Dravogradom in Mariborom do konca 16. stoletja, Maribor 1972, str. 156; J. Mravljak, Muta, ČZN 23 (1028), str. 42 sl.

⁵ Prim. Kos III, št. 395 — 1091 ok. maj 1; Kos IV, št. 71 — (1123).

⁶ Kos III, št. 402 — 1093 zač. decembra: *... et quartam partem vectigalium in Vustriz ...*; H. Hassinger, o. c., str. 355).

⁷ J. Mlinarič, Gradivo za zgodovino Maribora (poslej GMZ) I, 1975, št. 10 — 1181: *... in loco apud Feustritz dicto ... que vulgo muta vocatur, ubi hacenus in prebenda eorum violenciam eis intuli et indebita vectigalia exegi ...*; Kos IV, št. 648.

V 12. stoletju pa dobivajo večji pomen tudi že poti od juga proti severu na obeh straneh Pohorja proti Donavi (Dunaju) in Panonski nižini. Promet, ki se je od »kraške« (pozneje tudi »ljubljske« imenovane) poti proti Ptujju v Celjski kotlini odcepil in tekkel po stari rimski smeri proti Podjuni, se je začel tedaj odvracati od Hotuljskega podolja (tj. od stare ceste Colatio—Juenna) naravnost proti severu. Zavaljo tega je prišlo do nastanka Dravograda, a iz Starega trga (Colatio) se je prometno trgovska vloga prenašala na porajajoči se Slovenj Gradec. Pred vhomom v Dravsko dolino med Pohorjem in Kobanskim je v ugodni geografsko prometni legi ob stičišču dolin rek Mislinje, Meže in Drave ter ob najugodnejšem prehodu čez Dravo proti Labotski in Dravski dolini zaradi povečane trgovine in prometa zrasel Dravograd. Tod je že okoli srede 12. stoletja (vsekakor pred letom 1161) obstajal grad in se je ustvarjala nova fevdalna posest Trušenjskih gospodov v precejšnji povezavi s posestjo šentpavelskega samostana.⁸ Pod gradom se je morda iz sejsmske vasi že do okoli leta 1180 razvil trg (forum Traberch), v njem so Trušenjski gospodje postavili mitnico, čez Dravo zgradili most, na katerem so pobirali mostnino, a pod gradom so čez Dravo imeli tudi brod (na Brodu).⁹ Razumljivo je, da se je šentpavelski samostan iz vseh teh vzrokov z vsjo silo proti Trušenjskim potegoval za njegovo lastništvo. Čeprav se Dravograd ni razvil v mesto, je bil med vsemi trškimi naselbinami v obravnavanem pohorskem območju najpomembnejši.¹⁰ Posamezni trgovci iz Dravograda so pozneje, v začetkih 15. stoletja, posegli v trgovino na velike razdalje in celo tudi v pomorsko trgovino.¹¹

Ob začetku nove poti po Mislinjski dolini proti severu je še pred Dravogradom nastajalo blizu Starega trga v prometno ugodnejši legi naselje Slovenj Gradca, ki je postajalo vozlišče poti v smeri od Celja, proti Koroški v Labotsko dolino in v Podjuno ter proti Pohorju. Že v 11. stoletju se je v Slovenj Gradcu prvič omenjal grad koroških vojvod, po Hassingerju pa naj bi bila tudi tu »mejna« mitnica — podobno kakor v Muti ali Bistrici — že ob koncu istega stoletja. Ko so postali gospodje tod Andeški grofi, se je Slovenj Gradec ob gospodarski politiki novih gospodov hitro razvijal in usmerjal trgovino vse bolj proti Dravogradu, kjer so bili, kakor smo že videli, Trušenjski gospodje gospodarsko zelo aktivni. Pomen Slovenj Gradca in te poti proti Dravogradu se je še povečeval, ker se je sem vsaj deloma usmerjal tudi promet iz andeškega Kamnika. Zato je morda postal Slovenj Gradec trg že pred letom 1173, ko je grof Bertold III. oprostil kartuzijo v Žiči od plačevanja mitnin v njem. To pravico je potrdil tudi grof Bertold IV., ki je poleg tega samostan oprostil od mitnine in drugih obveznosti tudi v tedaj svojem trgu Kamniku.¹² Z obema listinama je mitnica v Slovenj Gradcu v tem času resnično dokazana in zato vsekakor obstaja možnost, da je bila, kakor postavlja Hassinger, bistveno starejša. Morda je bila v kraju še pred koncem 12. stoletja tudi že andeška kovnica. Po Picklu je Slovenj Gradec trg že 1228. leta, ko se omenjata tudi mitnica in kovnica.¹³ Toda naselbina se kot trg izrecno označuje šele leta 1251, ko je Bertold IV. dal Slovenj Gradec s sodstvom, kovnico, mitnico, ministeriali in podložniki oglejskemu patriarhu.¹⁴ Leta 1267, že pod Spanheimi, se nato prvič omenja kot mesto.

Približno istočasno kakor na zahodni strani Pohorja je začel naraščati promet proti severu tudi na njegovem vzhodnem obrobju. Tu se je od poti, ki je iz Italije prek Ptujja vodila v Panonsko nižino in po kateri so že okoli srede 12. stoletja v Benetke prihajali ogrski trgovci, a v Oglej so tvorili srebro za tamkajšnjo kovnico,¹⁵

⁸ Prim. J. Koropec, o. c., str. 16 sl.

⁹ Kos IV, št. 639 — med 1180—1192, prim. še št. 855 — med 1193—1220. J. Koropec, o. c., str. 17.

¹⁰ J. Koropec, o. c., str. 128.

¹¹ Leta 1421 so Peter iz Dravograda (Traburg) z Matijo Vidacem iz Ljubljane in trgovcema iz Kölna in Salzburga pripeljali z ladjo veliko blaga iz Benetk v Trst — glej J. Cavalli, Commercio e vita privata di Trieste nel 1400, Trieste 1910, str. 86 sl.; F. Gestrin, Trgovina slovenskega zaledja s primorskimi mesti od 13. do konca 16. stoletja, Ljubljana 1965, str. 29, 40.

¹² Kos IV, št. 755 — med leti 1188—1204.

¹³ O. Pickl, Handel und Verkehr o. c., str. 342; H. Hassinger, o. c., str. 332.

¹⁴ H. Pirchegger, Geschichte der Steiermark, Gotha 1920, str. 381.

¹⁵ O. Pickl, o. c., str. 341.

že precej pred Ptujem odcepila pot naravnost proti severu. Zaradi nje oziroma ob njej sta se na tej strani pohorskega območja razvili meščanski naselbini Slovenska Bistrica in Maribor.

Rast te poti je vezati s političnim in gospodarskim dvigom obdonavskih avstrijskih dežel in s počasnim uveljavljanjem poti čez Semmering, ki je iz Italije prek Beljaka in Judenburga usmerjala promet in trgovino proti Donavi in Dunaju. Ko so namreč Traungavci dobili posest okoli Semmeringa, je Otokar III. ustanovil tam leta 1160 špital z obveznostjo, da menihi zgrade cesto čez Semmering. Šele z njo se je na široko odprla zveza Dunaj—Benetke in trgovina z Benetkami je posledje naglo pridobivala na pomenu.¹⁶ Ta pot je začela pritegovati promet proti severu tudi iz slovenskih pokrajin prek Maribora, kjer se grad, »trdnjava v Marki« prvič omenja leta 1164 in so v njem vedno prebivali deželnoknežji, verjetno najprej traungavski ministeriali. Pod gradom je na levem bregu Drave nastajala naselbina meščanskega značaja že za Traungavcev in v listini 1190 se omenja njen prebivalec Ditrik.¹⁷ Prvič pa se naselbina, v kateri je bil tudi (spodnji) grad, kot trg omenja 1209. leta, a kot mesto 1254.¹⁸ Čez Dravo je bil pred naselbino speljan lesen most, kjer so pobirali mostnino. Toda Pickl izrecno trdi, da je Maribor kot trg na zeleni trati nastal po letu 1180 na križišču obdravske poti iz Koroške proti Ptuju in pa poti iz Italije prek Kranjske proti severu, ki je iz Maribora šla na Plač—Ernauž—Lipnica—Wildon—Gradec, ki je konec 12. stoletja postal za Babenberžanov središče štajerske vojvodine, in dalje po dolini reke Mure do Brucka na »beneško« cesto čez Semmering.¹⁹ Vendar se zdi, sodeč po naselbinski zasnovi, da je mesto nastajalo in raslo najprej zaradi pomena obdravske poti; odtod smer, zahod-vzhod glavne vhodne ceste (sedaj Koroške) in mestnega trga (Glavni trg). Šele po uveljavitvi poti od juga proti severu na semmerinško cesto in z zgraditvijo mostu čez Dravo vsekakor že proti koncu 12. stoletja se začenja v Mariboru uveljavljati tudi zasnova in rast mesta v smeri od Drave proti severu (smer sedanje Gosposke ulice).^{19a}

Ob odcepu te poti od »kraške« oziroma »ljubljske« ceste je nastajala istočasno z Mariborom tudi Slovenska Bistrica (sprva samo Bistrica, z današnjim imenom šele od 16. stoletja dalje). Grad, ki se v virih omenja šele leta 1313, je verjetno nastal že v 12. stoletju in je bil vedno deželnoknežja last. Torej se tudi tod, podobno kakor pri Mariboru, srečujemo s trgovsko prometnimi hotenji in politiko Traungavcev in nato Babenberžanov. Naselbina je nastajala že precej prej — vsekakor že za Traungavcev — kot pa se prvič omenja v letu 1227. Ko se okoli leta 1240 omenja v naselbini sodnik, Becelinus po imenu, je bila naselbina vsekakor že trg, toda kot oppidum se omenja šele v letu 1310, a kot mesto v letih 1309—1311. Seveda moremo tod že ob koncu 12. stoletja predpostavljati tudi deželnoknežjo mitnico, ki se v gradivu omenja precej pozneje.²⁰

Vse to, kar smo povedali o poteh v širšem pohorskem območju, kaže, da je do konca 12. stoletja razvoj denarnega gospodarstva v tem prostoru že prihajal do izraza, in še več, da je bil v močnem vzponu v novo nastalih oziroma nastajajočih obravnavanih urbanih naseljih. To je že v 13. stoletju močnejše odmevalo tudi v samem ožjem pohorskem prostoru in je nato do konca srednjega veka dobivalo vedno večjo vlogo. Razvoj v to smer so pospeševali trgovsko prometni tokovi po zgoraj označenih poteh, ki so privabljale okolje, podpirala pa jo je tudi trgovsko prometna politika zemljiških gospodov in prav tako tudi deželnih knezov. Na drugi strani pa so nanj odločujoče vplivale tudi razvojne poti v samem pohorskem prostoru.

¹⁶ Prav tam, str. 336 sl.

¹⁷ Kos IV, št. 470 — 1164 okt. 20: ... duoa insuper mansus sub castro Marchburch ...; GMZ I, št. 3; Kos IV, št. 779 — ok. 1190: ... Dietricus de oppido superiori.

¹⁸ GMZ; Kos V, št. 154 — 1209 sept. 9: ... in foro Marhpurh ...

¹⁹ O. Pickl, o. c., str. 342.

^{19a} J. Curk, O srednjeveških zasnovah Ptuja in Maribora, ČZN 11 (1975), str. 197 sl.

²⁰ Kos V, št. 464 — 1227 nov. 17: ... Datum Fvstritz ...; Kos V, št. 751 — ok. 1240: ... Becelinus iudex de Fuhstriz ...; H. Pirchegger, Die Untersteiermark in der Geschichte ihrer Herrschaften und Gültlen, Städte und Märkte, 1962, str. 129; J. Koropec, Slovenjebistriški svet v XIV. in XV. stoletju, Kronika 13 (1965), str. 156. O. Pickl, Die wirtschaftliche Lage der Städte und Märkte der Steiermark im 16. Jahrhundert, v Die Stadt an der Schwelle zur Neuzeit, hrg. W. Rausch, 1980, str. 116.

Eden izmed pomembnih razvojnih tokov, ki je zajel pohorski prostor od konca 11. stoletja dalje, je bila sorazmerno intenzivna kolonizacija. Zajela je zlasti obdravske, severne dele Pohorja, ki je bilo v veliki meri poseljeno šele tedaj, in južne dele Kobanskega, kjer je poglavitno vlogo odigral šentpavelski samostan (ust. 1091). V 13. stoletju je dosegla višek; do tedaj je bil prav po dejavnosti omenjenega samostana, ki je imel posest na obeh straneh, premagan tudi obdravski gozd in obdravska pot, ki jo sodobniki v 13. stoletju označujejo kot »kraljevo cesto« (via regia), se je na široko odprla prometu. V glavnem je bil kolonizacijski proces na Pohorju zaključen v drugi polovici 14. stoletja.²¹ V zvezi s tem je na pohorskem območju v procesu fevdalizacije že zgodaj zrastle vrsta gradov in so nastala številna večja in manjša fevdalna posestva.²² V poznem srednjem veku so sem posegli gospodje Walsee in celjski grofje, v prvi polovici 14. stoletja tudi že Habsburžani, ki so po izumrtju Celjskih postajali največji gospodje v obdravskem območju Pohorja.²³ S kolonizacijo se je bistveno povečalo število prebivalstva, nastala so številna nova naselja, vasi, zaselki in samotne kmetije. Hkrati s tem so zlasti od srede 12. stoletja dalje nastajale nove fare, ki so se izločale iz prvotnih, najstarejših prafara, in poleg novih župnih cerkev so gradili tudi dovolj številne podružnične cerkve; poleg tega sta v ožjem pohorskem območju nastala tudi samostana v Radljah in Muti že v 13. stoletju.²⁴

Na drugi strani pa se je na podeželju tudi v pohorskem območju v istem času povsem uveljavil sistem zemljiškega gospodarstva, ki je dajal bistveno več svoboščin podložnemu kmetu in možnosti rasti neposredne njihove proizvodnje. Začeli so se lomiti okvirji naturalnega gospodarstva tudi na podeželju in v pohorske vasi so začeli prodirati blagovno denarni odnosi. S številčno rastjo fevdalne vrhnje družbene strukture (tj. fevdalcev in duhovščine z vsemi spremljajočimi družbenimi sloji: oskrbniki, ministeriali, oboroženci itd.) se je povečeval neposredni trg, se je krepilo lokalno tržišče tudi v ožjem pohorskem območju. S kolonizacijo okrepljeno podeželje v istem prostoru pa je dajalo proizvodno, materialno osnovo za vključevanje podložnikov v lokalno trgovino in blagovno denarne odnose sploh. Dvignilo se je kmetijstvo, ki je dajalo večje presežke, močno pa se je uveljavljala tudi različna domača obrt.

Zavoljo vsega tega se je prav v 13. stoletju in od tedaj dalje tudi v samem ožjem pohorskem območju uveljavljala, širila in krepila lokalna trgovina, ki je krila lokalne potrebe, a dajala tudi vzpodbude trgovini na velike razdalje, zlasti s posameznimi vrstami blaga, ki ga je dajalo Pohorje (les, živina itd.). Ti novi razvojni procesi so se v obravnavanem območju navzven kazali zlasti v nastajanju novih tržnih naselbin in sejmskih vaseh, pri katerih je prihajala do izraza trgovsko prometna politika njihovih gospodov, dalje v uveljavljanju novih prometnih, seveda lokalnih poti, gradnji prometnih objektov, mostov in brodov, na njih ter končno ob povečevanju trgovskega

²¹ J. Koropec, Zemljiške gosposčine o. c., str. 13—42 in 87—103; prim. še druge razprave istega avtorja za širše pohorsko območje, kot npr. Ruše v srednjem veku, ČZN n. v. 13 (1977), str. 76 sl. in Hoče do srede 17. stoletja, ČZN n. v. 14 (1978), str. 187; dalje glej O. Lamprecht, Die Besiedlung des Remschnickbergtandes, ZHVS 47 (1956), str. 20 sl.; isti, Der mittelalterliche Besitz des Stiftes St. Paul i. L. auf dem Remschnick, Carinthia I, 147 (1957), str. 334 sl.; isti, Der Besitz des Stiftes St. Paul i. L. in der Mark hinter dem Drauwalder, Carinthia I, 151 (1961), str. 520 sl.; W. Fresacher, Der Besitz des Klosters St. Paul in Kärnten, Carinthia I, 149 (1959), str. 337 sl.; isti, Die mittelalterlichen Urbare des Benediktinerstiftes St. Paul in Kärnten 1289/90 und 1371/72, v Österreichische Urbare III/3/2, 1968.

²² Poleg velikih fevdalnih posestev v obrobju pohorskega območja je nastala velika posest šentpavelskega samostana na samem pohorskem ozemlju, a ob njih že zgodaj še vrsta manjših in majhnih kot npr. dravograjska, vuzeniška, mučka, radeljska, konjiška, zlemberska, viltuška, bresterniška itd., tod so imeli posest številni samostani in škofije od blizu in daleč (samostan Rein, Admont itd., škofija v Sekau) pa tudi posamezni meščani.

²³ Walsejski gospodje so se zasadili v Radljah, Zlemberku in Limbušu, Celjani pa v Vuzenici, Zlemberku (po letu 1374) in Dravogradu, pa v Muti in Limbušu. Prim. J. Koropec, Zemljiške gosposčine o. c., str. 31 sl. 41.

²⁴ Kakor je kolonizacija osvajala in polnila pohorski svet, tako je vanj prodirala tudi cerkvena organizacija. Od starih velikih pražupnij ob pohorskem obrobju, kakor so bile npr. Hoče, Konjice, Slovenj Gradec (šmartinska fara), so se ločevale nove župnije po pohorskem ozemlju. Od hoške se je že zgodaj ločila župnija v Slivnici, ki je segla tudi na pobočja Pohorja (a od te župnija v Sp. Polskavi), že pred letom 1214 pa je samostojna župnija tudi St. Lovrenc. Od šmartinske prafare se je npr. ocepila že pred 1238 župnija v Vuzenici, ki ji je bilo podrejeno tudi ozemlje Vuhreda in Ribnica, ki pa se je pozneje tudi osamosvojila. Od labotske prafare se je oddvajala dravograjska župnija, kamor pa se je prenesel sedež labotske; od te so se ocepile tudi remšeniška, radeljska in brezenska župnija. Prim. J. Koropec, Zemljiške gosposčine o. c., str. 83 sl. in druge njegove razprave.

prometa tudi v ustanavljanju novih mitnic oziroma krajev, kjer so pobirali trgovsko prometne pristojbine.

Že v 13. stoletju so zavoljo povečanega prometa po obdravski poti, a tudi v zvezi z lokalno trgovino po poteh Pohorja in prek njega v smeri sever-jug in obratno nastajali trgi Radlje (1268),²⁵ Vuzenica (1288),²⁶ in Muta (1299)²⁷ in sejmska vas z značajem trga za domačine v Šent Lovrencu na Pohorju že pred srredo 13. stoletja (1222). Pri Lovrencu naj bi ob začetku po analizi Zwittra šlo le za lokalni sejem brez pravice do mitnine in stojnine. Toda še v istem 13. stoletju je kraju načeloval šentpavelskemu opatu podsodni sodnik in konec stoletja naselbina ni bila več vpisana med urbarialno posestjo. Zato ima verjetno Koropec prav, ko poslej naselbino označuje kot trg.²⁸ Kot sejmska vas so v 15. stoletju postajale vedno bolj pomembne tudi Ruše. Leta 1453 je cesar Friderik III. šentpavelskemu samostanu podelil pravico do letnega sejma pri ruški romarski cerkvi ob malem šmarnu (8. septembra). Zaradi povečanega prometa so opatovi ljudje začeli pri tem pobirati mitnino in stojnino. Nekateri zavoljo tega tudi Ruše že v tem času označujejo kot trg.²⁹ Na južnem obrobju Pohorja pa sta približno ob istem času nastala trga v Konjicah (1251) in Vitanju (1306); v širšem območju pa še Velenje (1264) in Šoštanj.^{29a}

Samo Pohorje pa so začele vsaj od istega časa — kolikor niso bile morda posamezne izmed njih še starejše — preprežati lokalne tovarne poti. Tako je šentpavelski samostan z obsežno kolonizacijo velikega lovrenškega ozemlja v smeri proti vzhodu začel usmerjati promet za svoje potrebe od Radelj proti Selnici tudi po tem ozemlju. S tem je ustvaril dravski poti obhodno pot po neposredno svojem delu Pohorja. Z njo je bil najtesneje povezan tudi razvoj Lovrenca kot tržnega kraja, nastala pa je ob vzhodnem koncu te poti ob Dravi tudi Fala, ki je postala edino upravno središče šentpavelske obdravske posesti namesto prejšnjih dveh v Lovrencu in Selnici (Falsko gospostvo) in kjer je za prehod čez Dravo služil leta 1290 prvič omenjeni brod. Čeprav se je že konec 13. stoletja vloga te obhodne poti za večji promet tudi za sam šentpavelski samostan zmanjšala, vendar ni povsem opustela. Uporabljali so jo še naprej lovrenški podložniki za svoje kupčevanje in promet.³⁰

Poleg te poti se tedaj uveljavljajo nekatere lokalne poti tudi prek Pohorja: deloma so se vezale na poti, ki so prek Kobanskega vodile proti severu in so služile, kakor že rečeno prometu v smeri sever-jug oziroma obratno, deloma pa so povezovale le Dravsko dolino s kraji južno od pohorske gmote. Ena takih poti je šla tudi od Lovrenca proti jugovzhodnim obronkom Pohorja, verjetno po smeri sedanje ceste čez Pesek na Oplotnico in dalje v Slovensko Bistrico na eni oziroma v Slovenske Konjice na drugi strani. Najvažnejši tovarniški poti prek Pohorja, ki sta oživila v tem času, pa sta se vezali na cesto po Mislinjski dolini. Ena je šla po zgornji Mislinjski dolini, nato vzhodno od pohorskega Črnega vrha čez Ribniško sedlo in Ribnico do Vuhreda. Od tod se je vsekakor vezala na pot čez Radeljski prelaz in dalje proti severu proti Gradcu.³¹ Druga važnejša tovarna pot prek Pohorja pa je vodila iz Slovenj Gradca čez Kaštivsko sedlo na grebenu Pohorja in po dolini Cerkvenice do Vuzenice, katere nastanek je vezati tudi na to pot in ne samo na prometno vlogo ob dravski poti in zlasti s samim prometom po Dravi. Tudi od tod se je prek broda,

²⁵ J. Koropec, o. c., str. 92. O. Pickl, Die wirtschaftliche Lage o. c., str. 119 meni pod vprašajem, da so Radlje trg že za Otakarja Češkega, a prvo omembo trga postavlja šele v leto 1302, kar je seveda pozno. Glej še KLS IV, 1980, str. 451/2.

²⁶ J. Mravljak, Vuzenica v srednjem veku, 1927, str. 12 sl.; isti, Vuzenica ob Dravi, IS, 1928, str. 324/5. J. Koropec, o. c., str. 90; O. Pickl, o. c., str. 120.

²⁷ J. Koropec, o. c., str. 71 in 92; O. Pickl, o. c., str. 118 postavlja prvo omembo trga v leto 1302. Glej za Muto J. Mravljak, Muta, ČZN 23 (1928), str. 42 sl.

²⁸ J. Koropec, o. c., str. 94. Glej F. Zwitter, K predzgodovini mest in meščanstva na starokarantanskih tleh, ZC 6/7 (1952/3), str. 237. »Kar se pa tiče listine za St. Lovrenc na Pohorju od 1222., pa pri njej ne gre za povzdignjenje vasi v trg, ampak po pristnem tekstu listine le za lokalni sejem, kjer šentpavelski kmetski podložniki kupujejo in prodajajo med seboj, a tudi po falzificiranem tekstu listine še vedno le za sejem brez mitnine in tržnine.«

²⁹ J. Koropec, o. c., str. 128; KLS IV (1980), str. 245 (trg z omejeno trško pravico).

^{29a} O. Pickl, o. c., str. 120, 121.

³⁰ J. Koropec, o. c., str. 157.

³¹ Prav tam, str. 154; prim. KLS IV (1980), str. 511.

ki se pri Vuzenici prvič omenja leta 1364,³² promet usmerjal ali po dolini Bistrice ali po radeljski poti proti severu. Zadnja pot prek Pohorja po njegovem najbolj zahodnem delu je vodila po gospostvu Bukovje v Dravsko dolino, ki jo je dosegla pred začetkom Trbonske soteske. Pot je bila predvsem bližnica iz spodnje Mislinjske in Mežiške doline proti Dravi, da so se tovarniki izognili Dravograda.³³ Kolikšen je bil pomen lokalnih poti prek Kobanskega od severnokobanske obhodne poti na odseku od Radelj do Zgornje Kungote (npr. po dolinah Črmenice, viltuške Bistrice, Brestrničice) za obdravsko pot in za lokalno trgovino s Pohorjem oziroma od Pohorja proti severu, bo treba še raziskati. Dejstvo je, da je bilo žlemberško gospostvo zelo zainteresirano za mitnico v Bistrici, a deželni knez za mitnico v Zgornji Kungoti.³⁴

Povečana trgovina in promet na pohorskem območju sta pripeljala do tega, da so na Dravi morali zgraditi nove mostove in urediti vrsto brodov. Poleg mostu v Dravogradu iz 12. stoletja in mostu v Mariboru vsaj iz začetka 13. stoletja se javljata do konca srednjega veka še mostova v Ožboldu (1372) in Radljah (1498).³⁵ Številnejši so novo urejeni brodovi, ki so povezovali pohorske poti s kobanskimi oziroma desni pohorski breg z obdravsko cesto, ki se kronološko po nastanku dravograjskega broda pred letom 1220 omenjajo, kakor sledi: Radlje (1251), Fala (1290), Selnica (1290), Bistrica pri Viltušu (1363), Vuzenica (1364) in viltuški brod, ki so ga leta 1448 prepovedali. Toda v poznem srednjem veku se omenjata v virih še žlemberški brod na Dravi in pa brod, ki so ga uporabljali lovrenški podložniki potem, ko je lovrenška obhodna pot po Pohorju že izgubljala svoj pomen, kolikor seveda vest ne govori o falskem brodu.³⁶

Ob vsem tem so porasli motivi tudi za pobiranje mitnin na novih krajih, kjer so se prometni tokovi pomnožili. Poleg starih, nam že znanih mitnic in mitnic na novo nastalih trških naselbin, se je v 14. stoletju pojavila mitnica v Brestrnici, a v 15. stoletju poleg Ruš še mitnica v Betnavi.^{36a}

Po teh poteh je v obravnavanem obdobju tekel trgovski promet na širšem pohorskem območju, se je odvijala tako trgovina na velike razdalje, kakor tudi trgovina lokalnega pomena. Prva se je omejevala predvsem na pota že nakazanega prometnega trikotnika okoli Pohorja, lokalna trgovina pa je prevladovala na pohorskih tovarnih poteh, čeprav je prehajala vsaj deloma tudi v širše tokove prehodne trgovine.

Ne da bi se spuščali v kakršnekoli količinske označitve niti ne v oblike trgovskega poslovanja in druga številna vprašanja te, v srednjem veku izredno pomembne gospodarske dejavnosti, pogledjmo razvojne črte trgovine na velike razdalje na pohorskem območju. V zgodnjih časih te trgovine je prevladovala povezava proti vzhodu; politične razmere so to usmeritev še pospeševale. Od sredě 12. stoletja imamo že podatke, ki kažejo na nagel razvoj poklicne trgovine iz Italije proti Donavi, Dunaju in proti ogrskim deželam. Nakazujejo jo tudi številne kovnice, ki so že od druge polovice 12. stoletja nastajale na Štajerskem (med drugim tudi v Slovenj Gradcu in Brežicah) in katerih novci so služili tudi prometu proti vzhodu. Obdravska pot (v širšem smislu besede) in Ptuj sta imela tedaj pri tej trgovini dominantno vlogo. Ko je stekla »beneška« semmerinska pot v 12. stoletju, ko se je v 13. stoletju zlasti za Babenberžanov in Otakarja Češkega Štajerska tesneje povezovala z Avstrijo, je začel rasti tok italijanske trgovine, ki je sicer pretežno šel po semmerinški poti, po kraški poti in tudi mimo pohorskega območja proti severu. Zavaljo tega je vedno večjo vlogo v trgovini z italijanskim blagom proti vzhodu, proti ogrskim deželam, ob Ptujju dobival tudi Dunaj, katerega stremljenja v lastno korist podpirajo njihovi mestni gospodje, deželni knezi. Poslej je trgovina z italijanskim blagom prek

³² Prav tam, str. 154 in 24; prim. KLS IV (1980), str. 457 sl.

³³ Prav tam, str. 154.

³⁴ Prav tam, str. 155/6.

³⁵ Prav tam, str. 158.

³⁶ Prav tam.

^{36a} Prav tam, str. 29, 47, 123, 158.

sedanjega slovenskega ozemlja šla ne le prek Ptuja, marveč tudi Dunaja.³⁷ Ta živahna trgovina na velike razdalje je v del meščanskih naselbin na pohorskem območju že kmalu privabljala Jude, a od konca 13. stoletja se v njih naseljujejo tudi italijanski poslovneži. Oboji so imeli do konca srednjega veka pomembno vlogo. V Ptujju je bila npr. že na prehodu v 12. stoletje judovska kolonija in se leta 1103 omenja judovsko pokopališče. Ptujski Judje so imeli pri razširjanju breških novcev po ogrskih deželah važno vlogo.³⁸ V Mariboru pa vsaj od začetka 14. stoletja nastaja večja judovska poselitev, ki je ena izmed največjih v naših mestih. Že konec 13. stoletja se javljajo toskanski bankirji v Slovenj Gradcu, a v Mariboru se naseljujejo italijanski trgovci, zlasti iz Furlanije, v prvi polovici 14. stoletja.³⁹ V zvezi s tem so se od začetka 14. stoletja dalje, ko so stare lokalne kovnice že večinoma zamrle, v slovenskih deželah močno razširjali italijanski, predvsem beneški novci.

V drugi polovici 14. stoletja se je začel v zvezi s težnjami Dunaja in habsburško trgovsko prometno politiko odločilni boj za italijansko trgovino med Ptujem in Dunajem. Že konec 13. stoletja je Dunaj dobil pravico prisilne poti in skladiščenja za vse blago, ki je šlo prek Avstrije v ogrske dežele. Ko je leta 1351 vojvoda Albreht II. ta privilegij potrdil, so dunajski trgovci poskušali obvladati vso trgovino, ki se je iz Benetk usmerjala na Ogrsko (in Češko) in jo speljati na Dunaj, ne glede po kateri poti je ta trgovina doslej šla; torej tudi z obdravske in s kraške oziroma ljubljanske poti. (To je bil tudi eden izmed vzrokov za spor Dunaja s Prago in tudi med Habsburžani in Luksenburžani.) Vendar so bili deželni knezi zaenkrat še nedostopni za tak ukrep. Še več, Rudolf IV. je leta 1361 poskušal usmeriti trgovino z ogrskim blagom proti Italiji prek Ptuja in po obdravski poti na Koroško in dalje v Furlanijo. Za osvetlitev te politike naj omenimo še Rudolfovo ustanovitev Novega mesta in njegovo pravico prisilne poti za trgovino iz ogrskih in hrvatskih dežel proti Italiji. Novi vojvoda Albreht III. pa je z ukrepom leta 1368 in drugimi določili skušal preprečiti neposredne trgovske zveze med Italijo in Ogrsko in vso to trgovino spraviti na Dunaj, ki naj bi bil edini posrednik v njej. Salzburški Ptuj, proti kateremu je bila usmerjena ta zapora, je bil prizadet, porasla pa je zavoljo tega vloga Maribora.⁴⁰ Vendar se zapora kraške oziroma ljubljanske poti ni mogla dolgo obdržati. V praksi se je začela lomiti že kmalu potem, ko se je Trst podredil Habsburžanom. Že sam Albreht III. je moral deloma popuščati, čeprav je vztrajal na prepovedi tranzitne trgovine čez Ptuj na Ogrsko. Tako je leta 1389 dovolil dunajskim in drugim trgovcem, ki so imeli pravico trgovati z Benetkami, da do preklica uporabljajo kraško cesto, vendar le naravnost od Trsta na Ljubljano, Maribor in dalje na Dunaj.⁴¹ Njegovi nasledniki pa so praksi in novim razmeram popustili in prenehali s proti Ptujju usmerjeno trgovsko prometno politiko. Poslej se je trgovina med Italijo in Ogrsko po kraški oziroma ljubljanski cesti in po obdravski poti naglo dvigala. Ptuj je v 15. stoletju preraščal v trgovsko središče mednarodnega pomena z veliko akumula-

³⁷ Prim. O. Pickl, *Handel und Verkehr*, o. c., in tam navedeno literaturo.

³⁸ Judje so v 12. stoletju v koroškem in štajerskem prostoru pri krepitvi blagovno denarnih odnosov odigrali pomembno vlogo, kar se kaže tudi v takratnih toponimih. Prim. za Velikovec (forum iudeorum v l. 1105–1126) K. Dinklage, *Volkermarkt zwischen Abt und Herzog*, *MIÖG* 67 (1959), str. 278 sl.; za Ptuj B. Saria, *Pettau*, *ZHVSt. Sonderband* 10 (1965), str. 23; O. Pickl, *Handel und Verkehr*, o. c., str. 229 sl.

³⁹ O Judih v Mariboru vse do začetka 15. stoletja glej zbrano gradivo v GMZ III, IV in V. Italijani pa so v Maribor, tako sodimo, prihajali predvsem po dravski poti. Eden takih je bil Dominik, sin pokojnega Vidusija iz Pušje vesi (Venzone), ki so mu verjetno zavoljo debelosti rekli Mascho, tudi Maeschk (Dominicus dictus Mascho quondam Vidusii de Vençono . . . peschaiden mann Dominik Maeschk der Walich . . .), ki je moral v Mariboru živeti že daljši čas in si je pridobil precej premoženja. Tako je leta 1348 posodil sorojaku Nikolaju, meščanu v Feldbachu pri Gradcu (Niela der Walich, purger ze Veln-pach) 4 1/2 funta starih dunajskih fenigov in še 40 fenigov za pičel mesec dolgo; šest let pozneje pa je v Pušji vesi izročil svoji hčeri Neži v Mariboru ležečo hišo, vinograde in drugo posest, dohodke in pravice, ki so mu šli znotraj mestnega pomirja in izven njega. Istočasno je v Mariboru deloval kot pravalec tudi Jakob, sin Vilanda iz Pušje vesi (Jacobus quondam Vilandi de Venzono, habitator in Marburga). — GMZ IV, št. 47 — 1348 avg. 5, št. 69 — 1354 sept. 12, št. 72 — 1355 jun. 1.

⁴⁰ O. Pickl, *Zur Handelspolitik der frühen Habsburger in Innerösterreich*, v *Der Unternehmer und die Geschichte. Festschrift für Alois Brusatti*. Hrsg. von A. Mosser, Wien 1979, str. 82 sl. in tam navedeno literaturo.

⁴¹ GMZ V, št. 54 — 1389 marec 7: » . . . heraus von Venedi die recht strasse über den karst faren von Triest derrichts gen Laibach, von Laibach gen Marichburg, von Marichburg gen Wien und auch da ir kaufmanschaft niederlegen, aufpinden und verkaufen.« Isto v GLZ X, št. 39 — 1389 marec 7.

cijo trgovskega kapitala.⁴² Ob obdravski poti pa je v zvezi s tem porasla tudi vloga Maribora ne glede na delna nasprotja, ki so obstajala med Ptujem in Mariborom, zlasti okoli vinske trgovine po tej poti.^{42a} Poleg Ptuja je na južnem delu Štajerske tedaj postajal Maribor najbogatejše mesto. Leta 1542 je bila njegova giltna osnova dvakrat večja od celjske, a desetkrat večja od te v Slovenj Gradcu in v Slovenski Bistrici.⁴³

S kakšnim blagom so trgovali npr. po obdravski poti vemo v glavnem šele ob koncu 15. stoletja iz mitninske tarife v Muti leta 1489, po kateri so pripravili tudi tarifo za mitnico v Dravogradu leta 1523.⁴⁴ Proti vzhodu je trgovina posredovala razne južne pridelke oziroma proizvode (južno sadje, začimbe, primorska vina, olje), železo in železne izdelke najrazličnejše vrste, tudi hladno orožje in oklepe, kositer in druge kovine, razne tekstilije, posode, papir, milo, steklenino, kameno in morskoo sol, slane ribe, raznovrstno kramo, galun itd. Na zahod pa so odhajala štajerska vina, kis, tzv. težko blago, zlasti baker in svinec, žito, med, vosek, živina (govedo, drobnica, prašiči, konji) in meso, vsakovrstne kože in kožuhovina, volna, sir, mast, loj itd.

Opisani razvoj trgovine na velike razdalje in gospodarska rast podeželja sta odločujoče vplivala, da se je tudi na ožjem pohorskem območju sorazmerno zgodaj in dovolj hitro uveljavljala tudi lokalna trgovina in so vanj prodirali elementi denarnega gospodarstva. Lokalna trgovina pohorskega ozemlja se je v največji meri usmerjala v meščanske naselbine obravnavanega območja. Toda del te trgovine je presegel ta okvir in je šel zlasti po obdravski poti na zahod in vzhod in od tod verjetno tudi po kobanskih tovornih poteh proti severu. Same obdravske tržne naselbine pod Pohorjem so bile preredke, predvsem pa premajhne, da bi bile trg za presežke podeželskega pohorskega gospodarstva. Zlasti velja ta trditev za žito, les in lesene izdelke, živino in še kaj. Vsekakor je del trgovskega prometa, ki so ga za beležile zgornaj imenovane in druge mitnice — če ne drugače v obliki letnih dohodkov mitnice — odpadel tudi na lokalno trgovino. Misliti pa je tudi na to, da je del lokalne trgovine, zlasti v obliki kmečkega kupčevanja, šel na trg po tihotapskih poteh.

V lokalno trgovino so posegali vsi družbeni razredi. Na eni strani je bila deloma v rokah trških in mestnih prebivalcev, malih trgovcev in kramarjev. V Dravski dolini je pomembnejše središče te trgovine med tamkajšnjimi trgi bil Dravograd, deloma še Muta, drugi trgi in sejemске vasi so bile važnejše predvsem kot kraji občasnega kupčevanja. V to trgovino so se vključevali tudi fevdalci, svetni in duhovni, ter njihovi oskrbniki, kakor npr. radeljski in falski. Trgovali so s presežki svojih zemljiških gospoств. Na to trgovino lepo pokaže pravica, ki jo je podelil samostanu v Studenici salzburški nadškof. Samostan je bil z njo oproščen davka za hišo, ki jo je imel v Ptuju, in za vino, ki ga samostanke v njej hranijo. Če pa bi imel samostan v hiši človeka, ki bi to vino prodajal oziroma sploh trgoval in se ukvarjal z dejavnostjo drugih meščanov, bi moral samostan nositi vsa bremena z mestom.⁴⁵ Moremo reči, da so samostani imeli tudi v lokalni trgovini tega območja velik pomen; zavoljo velike zemljiške posesti v podravske delu Pohorja gre v njej šentpavelskemu samostanu še posebno mesto. Razumljivo potem, da so si samostani ob poteh svojega trgovanja, pa tudi škofije in kapitlji pridobivali pravice svobodne

⁴² O. Pickl, Pettau, ein internationaler Handelsplatz des 15. und 16. Jahrhunderts, ZHVSt 62 (1971), str. 87 sl. in tam navedeno literaturo. Prim. še F. Gestrin, Prispevek h gospodarski zgodovini Ptuja v prvi polovici 16. stoletja, CZN n. v. 5 (1969), str. 228 sl.

^{42a} Prim. GMZ V, št. 42 — 1383 febr. 0. Vojvoda Leopold je tedaj ukazal Mariborčanom in Bistričanom, naj ne ovirajo Ptujčanov pri prevozu njihovega vina skozi Maribor in Bistrico na Koroško (po dravski poti) in na Kranjsko. Podobno je leta 1399 odločil tudi vojvoda Viljem, ki je v gornjem smislu ustregel Ptujčanom na posredovanje salzburškega nadškofa. — GMZ V, št. 73 — 1399 jan. 29.

⁴³ O. Pickl, Die wirtschaftliche Lage o. c., str. 124.

⁴⁴ J. Zahn, Steirische Miscellen, Graz 1899, str. 308—313 : 1489 Satzung der Handelsmaut zu Mauten an der Drau. Mawtbuch zu der Mawt, was man von ainem yedem stuckh mawten soll. J. Mravljak, Vuzeniški urbarji, CZN 22 (1927), str. 61 sl. Glej mitninsko tarifo za Muto iz leta 1585 : Ordnung und Vctigal, str. 170 sl.

⁴⁵ GMZ III, št. 93 — 1329 nov. 26.

poti brez plačila mitnin na posameznih mitnicah. Tako so si na obdravski poti pridobili na mitnicah prost prehod za svoje blago samostani v Šentpavlu (1181 in poznejše potrditve), Vetrinju (1210), Žiči (vsaj že 1227), Reinu pri Gradcu (1305), v Studenici (1329), v Radljah (1439), dalje nadškofija v Salzburgu (1302 in 1310), lavantinska škofija (1366) in krški prošt ter kapitelj (1371). V zvezi s to trgovino (in seveda s trgovino na velike razdalje) in tudi zavoljo drugih ugodnosti so imeli mnogi bližnji in tudi bolj oddaljeni cerkveni gospodje dvorce oziroma hiše v Mariboru (Šentpavel, Vetrinj, Rein, salzburska nadškofija, krška škofija), v Ptuj (Studenica) in Slovenski Bistrici (Žiča).⁴⁶

Vsaj proti drugi polovici 13. stoletja pa so v kupčevanje s svojimi presežki in izdelki domače obrti posegli tudi podložniki. Z uveljavljanjem denarne rente se je začel proces komercializacije podeželja, ki ga ni bilo več mogoče zaustaviti. Bremena, ki so jih fevdalci v zvezi s trgovino za sebe nalagali podložnikom so ta proces še pospeševala. Podložniki so se na pohorskem območju začeli vključevati v blagovno denarne odnose že od srede 13. stoletja dalje, ko so se začele vedno bolj uveljavljati denarne dajatve, ki so ob koncu srednjega veka povsod na Pohorju prevladovala. S svojimi presežki so podložniki trgovali v bližnjih trgih in mestih, v sejemskih vaseh in ob proščanjih, kupčevali pa so tudi v oddaljenejših krajih, kakor npr. lovrenški ljudje, ki so prihajali v kraje onstran Drave pri Mariboru proti Ptuj.⁴⁷

Trgovski promet, ki je, kakor smo ugotovili, že od 12. stoletja dalje na vsem pohorskem območju postajal zlasti v zvezi s prehodno trgovino za srednjeveške razmere na slovenskih tleh zelo močan, se je odvijal v obliki tovarnega, voznega, a po reki Dravi tudi vodnega prometa.

Največji del tega prometa po obpohorskih in pohorskih srednjeveških poteh je prevzel tovarni promet. Koliko je ta promet zavisel od lokalnih tovarnikov, poklicnih ali priložnostnih, bi težko rekli. Da je nanje odpadel vsaj del te dejavnosti, dokazujejo podatki o obstoju večjih trgovcev tudi v samem območju pohorskega prostora (npr. v Dravogradu in Muti). Večino prometa v trgovini na velike razdalje so vsekakor obvladovali tuji tovarniki. Lokalni promet in zlasti podeželska trgovina pa sta bila vezana seveda na lokalne moči. Na potrebe domačega tovarništva kaže konjereja in njena rast na posameznih delih pohorskega območja v srednjem veku. Na Lovrenškem območju je bila konjereja razširjena že leta 1372. V Bukovju in zahodnem obrobju Pohorja, kjer je šla ena izmed tovarnih poti iz Mislinjske v Dravsko dolino pa je bila konjereja v 16. stoletju najbolj razvita na vsem pohorskem prostoru.⁴⁸ Prav tako pa o domačem tovarništvu govore tudi podatki o podložnikih, ki so imeli do svojih gospodov obveznosti tovorjenja, in še bolj neposredne vesti o trgovanju samih podložnikov. Šentpavelski podložniki so morali npr. za samostan tovoriti vino na relaciji Maribor—Labotska dolina. Lovrenški kmetje pa so po svojih kupčijah prihajali celo na ozemlje onstran Drave pri Mariboru v smeri proti Ptuj in so bili pri tem oproščeni mostnine v Mariboru.⁴⁹

Na posameznih najvažnejših poteh ali vsaj njihovih odsekih se je polagoma uveljavljal tudi vozni promet, ki je imel nekatere prednosti pred tovarnim. Nosilnost voz, ki jo moremo približno oceniti po številu vprežnih živali le deloma sodi sem, mnogo pomembnejše je bilo to, da tovar ni bilo treba vedno prelagati. Že v letu 1289 in 1290 se je kot obveznost dravograjskih podložnikov omenjala voznina; v 16. stoletju so morali opravljati vožnjo vse do Karlovca. (Vozna tlaka je v tem stoletju izpričana tudi v Vuzenici, Radljah in Pekrah.)⁵⁰ Vozni promet so že relativno zgodaj uporabljali za prevoz vina. Morda nanj kaže listina češkega kralja Henrika, ki je leta 1315 za zvesto službo dvornega točaja podelil Rajnherju z Ostrovice in njegovim dedičem letno po pet mark breških denarjev iz svoje kovnice v Št. Vidu na Glini in

⁴⁶ Glej o tem Kos, Gradivo III, V; GMZ I — V; J. Mravljak, Muta, CZN 23 (1928), str. 44, 47 sl.; J. Koropec, Zemljiške gosposčine, o. c., str. 156, 160.

⁴⁷ J. Koropec, Zemljiške gosposčine, o. c., str. 160 sl.

⁴⁸ Prav tam, str. 145, 154.

⁴⁹ Prav tam, str. 121, 157.

⁵⁰ Prav tam, str. 120 sl.

voz vina mariborske mere iz velikovškega urada.⁵¹ Vsekakor pa je vozni promet na obdravski poti izkazan leta 1322, ko je kralj Friderik dovolil Konradu Aufenstein-skemu in njegovim sinovom, da smejo brez mitnine in carine vsako leto prepeljati po 30 voz vina iz Maribora po Dravi ali po kopenski poti na Koroško.⁵² Vino so z vozovi prepeljavali tudi na slovenjebistriški poti. Tako je vojvoda Albreht leta 1339 prepovedal prost prehod vina iz Ptuja in Marke skozi Slovensko Bistrico. Vino je treba dati tod na prodaj, da ga nato slovenjebistriški meščani na svojih vozovih peljejo dalje. Le mariborsko vino je moglo iti brez ovir skozi mesto.⁵³ Proti koncu 15. stoletja je moral vozni promet na teh poteh postati že kar pogost. Na mitnici v Muti je bilo treba po tarifi iz leta 1489 plačati za težki voz (beslagen wagen) 4 denarje mitnine, a za lahki voz polovico manj.⁵⁴ Sto let pozneje ima tarifa na isti mitnici posebno postavko za na novo okovana kolesa (1 krajcar) in za na novo okovan voz (3 krajcarje). Za voz sukna v balah pa je bilo treba plačati 12 oziroma 10 krajcarjev (če so bile bale sukna manjše) mitnine. Na vozovih so tedaj vozili tudi posode (kakšne?); v posebni postavki za cestnino pa se poleg tovarnikov posebej omenjajo vozniki (Fuhrleut und Sämer) in tarifa za vozove, ki so vozili vino.⁵⁵ Tudi na cesti skozi Slovensko Bistrico se okoli 1500 v mitninski tarifi omenja vozni promet. Od natovorjenega voza s šestimi vpreženimi konji je bilo treba plačati 32 krajcarjev pristojbine, od voza s tremi ali štirimi konji pa 24 krajcarjev: isto mitnino so plačevali za voz bakra.⁵⁶

Vodni promet pa se je po Picklu na Dravi odvijal že v 12. stoletju, predvsem seveda po reki navzdol.⁵⁷ S tem prometom je morda povezovati tudi cerkev sv. Nikolaja v Vuzenici, ki jo datirajo v drugo polovico 12. stoletja.⁵⁸ Po Dravi so prevažali zlasti sode za vino, kovine in les, a po reki navzgor zlasti vino. Pri tem so uporabljali za prevoz čolne in splave, a sode so povezane prepuščali toku in brodnikom. Že leta 1290 je vetrinjski samostan dobil oprostitev od mitnine v Velikovcu za prazno vinsko posodo, ki jo je samostan prevažal po Dravi navzdol proti Mariboru.⁵⁹ Petnajst let pozneje pa je mariborski sodnik Rudolf dovolil istemu samostanu, da bi si izboljšal gmotni položaj, prodati v mestu v petih letih po en čoln letno.⁶⁰ Le dan pozneje pa mu je mariborsko mesto dovolilo brez pristojbin prevažati po Dravi vino za njegove potrebe, zato pa je bil samostan med drugim dolžan dajati mestu na razpolago dva čolna.⁶¹ Leta 1310 pa je avstrijski in štajerski vojvoda dal salzbürškemu nadškofu pravico, da sme po reki ali po suhem neovirano voziti svoje vino iz Maribora in Ptuja na Koroško.⁶² Kako pomemben je bil prevoz vina po Dravi, nam pokaže dogovor, ki sta ga sklenila mariborsko mesto in vetrinjski samostan 1315. leta. Samostan je obljubil na vzhodnem delu mesta zgraditi stolp, zato pa bo imel skozi Maribor prosto pot za prevoz vina s čolni po Dravi navzgor.⁶³ Za vožnjo vina po Dravi je dobila leta 1371 privilegij od vojvode Albrehta tudi krška

⁵¹ GMZ III, št. 33 — 1315 febr. 8: »... et de una carrada vini mesure Marchpurgensis ex officio nostris in Voelchenmarcht...«

⁵² GMZ III, št. 63 — 1322 marec 30: »... daz er vnt si alle iar dreizzich fueder veins gefuereu muegen von Marchpurch auf den Chernten in ir festen auf dem wasser, daz der Tra haizzet, oder auf dem lande an alle maut an allen zol vnt aller ander irrung.«

⁵³ GMZ IV, št. 12 — 1339 dec. 1.

⁵⁴ J. Zahn, o. c., str. 308 sl.

⁵⁵ J. Mravljak, Vuzeniški urbarji, o. c., str. 170 sl.

⁵⁶ Strassen und Warenmaut zu Windschfeistriz, v J. Zahn, Miscellen o. c., str. 313.

⁵⁷ O. Pickl, Handel und Verkehr o. c., str. 330.

⁵⁸ KLS V, str. 457 sl.

⁵⁹ GMZ II, št. 71 — 1290: »... quos predicti fratres Victoriensis michi (Oto iz Velikovca) nichil nec meis hereditus presentibus et successivis de vasis sive cupis vacuis propriis, id est tantum ad eos pertinentibus ad Marchpurgam in aqua Trahe devehendendis, dare a modo tenebuntur.«

⁶⁰ GMZ II, št. 108 — 1305 marec 24: »... das wier dem abt von Vitring... zw furderung irem closter erlaub haben mit wolbedachten mueth... yber funff jar funff scheff zw fueren, die sy verkauffen dem closter zw pesserunge, yedes jars ein scheff...«

⁶¹ GMZ II, št. 109 — 1305 marec 25: »... erlaubt haben ir wein auf ze furen in ir scheffen, als vil vnt si in ir chloster bedurffen ze vetrinchen vnt niht ze verkauffen ausszerhalb des chlosters... so schullen si zwai scheff her wider zder stat senden vnt schullen di an der prukhen hangen, der stat ze dienst vnt ze fudrung...«

⁶² GMZ III, št. 1 — 1310 maj 27: »... indulgemus, ut vina sue culture, decime atque iuris montani de Marchpurga et Pettouia per Traham fluvium seu per terras versus Carinthiam deduci valeant impedimento quolibet non obstante.«

⁶³ GMZ III, št. 36 — 1315 jul. 22.

škofija. Vino so smeli škofje neovirano pripeljati prek Drave v svoj dvorec v Mariboru in nato od tam po reki proti Velikovcu v Strassburg in druge svoje gradove.⁶⁴ Kolikšen je bil prevoz vina po Dravi navzgor, nam daje nekoliko predstave že omejnjeni privilegij, ki ga je dobil Konrad Aufensteinski. Šentpavelski samostan pa je po Dravi navzdol prevažal les v splavih. O tem govori tudi obveznost podložnikov na lovrenškem območju. Leta 1372 in dalje je morala tod vsaka podložniška kmetija pripraviti 40 kolov in okrogel, tesan in žagan les štirih dreves ali pa namesto tega dati seno ali denar in še prispevati za splav. Les za splave so tedaj morali dajati kmetje tudi na Kobanskem v Vurmatu in Boču.⁶⁵ Na mitnici v Muti, kjer so hkrati pobirali kopno in vodno mitnino, so leta 1489 pobirali po tarifi za vsak splav 12 denarjev mitnine.⁶⁶ Ptujski trgovci pa so sredi 15. stoletja po Dravi navzdol v svoje mesto pošiljali tudi zahodno evropske tkanine.⁶⁷

S tem vodnim prometom je vsekakor deloma povezovati nastanek trga v Vuzenici in Vuhreda, ki se omenja od 15. stoletja dalje in ki je že zgodaj v novem veku postal pomembno izhodišče dravskega splavarstva in izdelovanja šajk. V Mariboru pa je na Lentu zraslo važno dravsko pristanišče, kjer so v 15. stoletju pobirali pristojbino v višini 1 % vrednosti blaga, ki so ga pripeljali po Dravi. Mesto je imelo tudi pravico, da se je to blago, ki je prihajalo iz Koroške, smelo najprej prodajati na njegovem trgu.⁶⁸

Ob zaključku razprave lahko ugotovimo, da je prikazani razvoj na obravnavanem območju, kljub nekaterim posebnim črtam (tako npr. na ožjem pohorskem prostoru niso nastale večje meščanske naselbine, čeprav število trgov in njihova gostota ne odstopata od poprečja v slovenskih deželah; dalje podeželska trgovina ožjega pohorskega ozemlja zavoljo geografskega in prometnega položaja pri mestih na obrobju obravnavanega območja ni sprožila odpora in boja proti njej, kakor po večini slovenskega ozemlja) sledil splošnim razvojnim linijam celotnega našega ozemlja.

Zusammenfassung

DIE VERKEHRS- UND HANDELSTECHNISCHE LAGE DES GEBIETES DES POHORJE IM MITTELALTER

Ferdo Gestrin

Vom 10. Jahrhundert an bis etwa in das zwölfte Jahrhundert hinein dominierten im Gebiet des Pohorje Übergangswege, die etwa in Form eines Dreiecks das Gebirge umschlossen. Es war die Zeit, in der der Prozeß einer neuen gesellschaftlichen Arbeitsteilung einsetzte, durch die die nichtagrare Produktion und wirtschaftliche Tätigkeit sich vom Lande trennte. Unter allen Wegen war in dieser Zeit der Weg der bedeutendste, der mit der Drau von Kärnten in Richtung Pannonische Ebene verlief. An diesem Dreieck wuchsen auch die wichtigsten Handelszentren des Gebietes, die Städte Ptuj, Slovenska Bistrica und Maribor auf der einen sowie Slovenj Gradec und der Marktstellen Dravograd auf der anderen Seite empor.

Schon ab der zweiten Hälfte des 12. Jahrhunderts wuchs die Bedeutung des Weges von Italien über das mittlere slowenische Gebiet in Richtung Ptuj und weiter in die ungarischen Länder für den Handelsverkehr. In jener Zeit stieg auch die Wichtigkeit der Wege, die von Dravograd, besonders aber von Maribor aus in Richtung Norden zur sogenannten Semmeringstraße und weiter in Richtung Wien verliefen, an.

Im 13. Jahrhundert aber setzte sich auch der lokale Handel auf dem engeren Gebiet des Pohorje durch. Das führte zur Entstehung von Märkten und Messehandelsplätzen im Gebiet des Pohorje selbst und in seinen Randgebieten (Muta, Vuzenica, Radlje, Lovrenc na Pohorju, Konjice, Vitanje, Velenje, Šoštanj). Weiterhin führte das

⁶⁴ GMZ V, št. 2 — 1371 maj 19: »...vnd von dannen nach der Tra auf für Völkenmarckht gen Strazburg...»

⁶⁵ J. Koropec, Zemljiške gosposčine o. c., str. 121, 151.

⁶⁶ J. Zahn, Miscellen, o. c., str. 308: »Floss, flösser gibt von ainem floss 12 den.«

⁶⁷ J. Koropec, prav tam, str. 159.

⁶⁸ Prim. J. Mravljak, Sajakarstvo v Vuzenici, ČZN 23 (1928), str. 76 sl. J. Koropec, o. c., str. 159, op. 23.

Aufblühen des Handels dazu, daß mehrere Transportwege für Lasten auf dem Pohorje entstanden, daß mehrere Übergangsmöglichkeiten, wie Brücken und Fähren, am Drauweg geschaffen wurden, der noch 1278 als »Königsstraße« bezeichnet wurde. Das führte auch zur Einführung neuer Mautstationen.

Auf diesen Wegen wickelte sich in dem beschriebenen Zeitabschnitt der Handelsverkehr auf dem weiteren Gebiet des Pohorje, also der Handel über größere Strecken sowie der von lokaler Bedeutung, ab. Der weitreichendere Handel hielt sich vor allem an die Wege des angedeuteten Verkehrs-dreiecks, das den Pohorje einschließt, der lokale Handel aber verlief meist auf den Lastwegen des Pohorje, obwohl auch er in die breiteren Handelsströme des Transits einbezogen wurde. Am Anfang dominierte die Handelsverbindung von West nach Ost, die auf dem Drauweg über Ptuj in die Richtung der ungarischen Länder verlief, dann aber überwog der Handel auf dem sogenannten Ljubljanaer Weg nach Ptuj und weiter nach Osten, und der Verkehr auf den Wegen in Richtung Norden nahm zu.

Der Handelsverkehr auf diesen Wegen bestand vor allem im Lastentransport. Doch entstanden vom 13. Jahrhundert an am Rande der Hauptverkehrswege Straßen für den schnelleren Fahrverkehr. Aber auch bereits vor jenem Jahrhundert wurde die Wasserstraße der Drau als Transportweg verwendet, auf dem vornehmlich bestimmte Waren das ganze Mittelalter hindurch zunehmend befördert wurden.

Institut za zgodovino delavskega gibanja, YU-61000 Ljubljana, Trg osvoboditve 1, izdaja v založbi Partizanske knjige iz Ljubljane revijo

PRISPEVKI ZA ZGODOVINO DELAVSKEGA GIBANJA

Revija je sicer glasilo inštituta, vendar v njej poleg inštitutskih sodelavcev objavlja tudi širok krog drugih raziskovalcev. Revija prinaša razprave in historično dokumentacijo iz slovenske zgodovine delavskega gibanja v devetnajstem stoletju, za čas po prvi svetovni vojni pa je koncept širši in se razteza na vso slovensko zgodovino. Vse bolj lahko govorimo, da je to časopis za sodobno slovensko zgodovino.

V letu 1982 sta izšla dva letnika, 21. in 22. V prvem so objavljeni referati posvetovanja »Politična in družbena vprašanja v Julijski krajini v letih 1920—1930«, ki je bilo oktobra 1980 v Trstu in Kopru. Poleg slovenskih avtorjev so zastopani še italijanski, avstrijski in hrvaški zgodovinarji. Letnik 22, s katerim smo v izhajanju ujeli tekoče leto, pa objavlja razprave simpozija o nacionalni in socialni politiki v slovenski zgodovini od konca 19. stoletja do danes; predstavlja zelo zaokrožen in sistematičen prikaz problematike in tako pomemben prispevek k zgodovini zadnjih sto let. Zaradi sintetične obdelave vrste doslej neobdelanih ali manj znanih vprašanj iz sodobne slovenske zgodovine bo posebej koristno dopolnilo srednješolskim profesorjem. V obeh letnikih je objavljenih tudi precej knjižnih poročil in recenzij ter različnih bibliografij.

Na revijo se lahko naročite neposredno pri založbi Partizanska knjiga, YU-61000 Ljubljana, Trg osvoboditve 12, kjer dobite tudi vse doslej izdane letnike.

ZVEZA ZGODOVINSKIH DRUŠTEV SLOVENIJE

YU-61000 Ljubljana, Aškerčeva 12/I, tel.: (061) 224 011, 224 046, int. 209

vas vabi, da vstopite v eno izmed zgodovinskih društev kot redni član

Društveni člani po nižji ceni prejemajo osrednje glasilo slovenskih zgodovinarjev »Zgodovinski časopis«, imajo popust pri nabavi knjig iz zaloge zveze, lahko sodelujejo pri strokovnih in družabnih prireditvah društev (zborovanja, predavanja, strokovne, ekskurzije in podobno), brezplačno prejmejo zvezino značko in izkaznico ter uporabljajo zvezino knjižnico. Potrjena izkaznica ZZDS omogoča brezplačen ali cenejši vstop v številnih domačih in tujih muzejih ter galerijah. Člani slovenskih društev s popustom kupujejo knjige »Slovenske matice«, občasno pa tudi publikacije drugih slovenskih založb.

Za leti 1982 in 1983 znaša društvena članarina 100 dinarjev, članarina z naročnino na »Zgodovinski časopis« pa 500 (oziroma za 1983: 640) dinarjev. Za študente je društvena članarina z naročnino polovična — 250 (oziroma za 1983: 320) dinarjev. Popust imajo tudi upokojeanci, dolgoletni člani društva, za katere naročnina s članarino znaša 375 (1983: 480) dinarjev. Člani pokrajinskih zgodovinskih in muzejskih društev upravi »Zgodovinskega časopisa« poravnajo le naročnino v višini 400 (1983: 540) dinarjev, če so članarino za tekoče leto že vplačali pri matičnem društvu.

Članarino in naročnino lahko vplačate vsako dopoldne (od ponedeljka do petka) na zvezinem sedežu ali pa s položnico na žiro račun: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, Ljubljana, Aškerčeva 12, 50101-678-49040.

Vplačilo vseh članskih obveznosti je možno tudi pri vseh matičnih pokrajinskih zgodovinskih društvih. Tu so njihovi naslovi:

- Zgodovinsko društvo Ljubljana, Narodni muzej, 61000 Ljubljana, Prešernova 20
- Zgodovinsko društvo v Mariboru, Muzej narodne osvoboditve, 62000 Maribor, Heroja Tomšiča 5
- Zgodovinsko društvo v Ptujju, Pokrajinski muzej, 62250 Ptuj, Muzejski trg 1
- Zgodovinsko društvo v Celju, Muzej revolucije, 63000 Celje, Trg. V. kongresa 1 (63001 Celje, pp. 87)
- Zgodovinsko društvo za Gorenjsko, Gorenjski muzej, 64000 Kranj, Tavčarjeva 43
- Zgodovinsko društvo za severno Primorsko, Pokrajinski arhiv, 65000 Nova Gorica, Trg Edvarda Kardelja 1/III
- Zgodovinsko društvo v Novem mestu, Zavod za šolstvo SR Slovenije — organizacijska enota, 68000 Novo mesto, Glavni trg 7
- Muzejsko društvo v Škofji Loki, Muzej na gradu, 64220 Škofja Loka, Grajska pot
- Belokranjsko muzejsko društvo, Belokranjski muzej, 68330 Metlika

Zahtevajte prijavnico za vpis pri enem izmed pokrajinskih zgodovinskih društev ali na sedežu osrednje zveze!

Ignacij. Voje

JUGOSLOVANSKE DEŽELE OD PREVLADE BENEČANOV IN TURKOV DO PREVLADE HABSBURŽANOV

(Rezultati jugoslovanske historiografije in problemi)

Referat na 10. zasedanju jugoslovansko-italijanske,
zgodovinske komisije v Rimu 24.—25. junija 1982

Zunanjepolitični okvir, v katerem so se razvijali jugoslovanski narodi, se je v razdobju od XIII. do XVI. stoletja zelo spreminjal. V zvezi s splošnim razvojem fevdalne družbe in z notranjim gospodarskodružbenim in političnim razvojem posameznih držav se je spremenilo razmerje moči med jugoslovanskimi narodi in sosednjimi državami, v zvezi s tem pa tudi mednarodni položaj. Na severu in zahodu je šel razvoj v znamenju okrepljenega in razširjenega tujega pritiska (Ogrska, Nemčija, Benetke). Na jugovzhodu je imel razvoj ugodnejšo smer: osvoboditev izpod tujega pritiska (Bizanc, Bolgarija) in prehod k aktivni politiki ekspanzije in ustvarjanja prevlade na Balkanskem polotoku.¹

Slovenske dežele so v glavnem ostale v okviru nemškega družbenogospodarskega in političnega sistema. Nemška kolonizacija in začetek krepitve Habsburžanov sta zoževali slovensko narodnostno ozemlje, na katerem se je vse bolj krepil nemški vpliv. Slovenski živelj je prišel v podrejen položaj. V glavnem so se Slovenci znašli v vrstah podložnikov.²

Hrvatska je izgubila v državni skupnosti z Ogrsko določene pomembne elemente prejšnje neodvisnosti, vendar se je ohranila kot posebna politična enota s posebnimi bistvenimi karakteristikami svoje državnosti. Hrvatska je ohranila svoje domače plemstvo. Včasih je bila močnejše, včasih slabše povezana z Ogrsko, včasih pa je dosegla tudi prevladujoč položaj v državi (doba Bribirskih knezov).³

Bosna se je izgrajevala v novo državno tvorbo, v kateri je ne glede na večjo ali manjšo odvisnost od Ogrske vendarle prevladoval samostojen notranji razvoj pod vlado dinastije Kotromaničev. Višek razvoja je dosegla Bosna konec XIV. stoletja, zlasti v široki teritorialni ekspanziji na račun sosednjih dežel.⁴

Srbija je v obdobju do sredě XIV. stoletja edina od jugoslovanskih dežel uživala popolno neodvisnost in doživela svoj največji vzpon. Po osvoboditvi izpod bizantinske nadoblasti konec XII. stoletja je začela s teritorialnimi osvajanji na račun Bizanca, ki se je zaključilo v dobi carja Dušana z ustvaritvijo srbske prevlade v velikem delu Balkanskega polotoka.⁵

Makedonija je prišla konec XIII. stoletja po dolgem razdobju bizantinske oblasti v sestav srbske države. S tem je bil v Makedoniji pretrgan proces grecizacije in je postala aktiven dejavnik v razvoju Nemanjiške Srbije.⁶

¹ Zgodovina narodov Jugoslavije, I. knj. do začetka XVI. stoletja, Ljubljana 1952; II. knj. od začetka XVI. stoletja do konca XVIII. stoletja, Ljubljana 1959. (Z bogato bibliografijo.)

² Milko Kos, Zgodovina Slovencev, od naselitve do petnajstega stoletja, Ljubljana 1955; Bogo Grafenauer, Zgodovina slovenskega naroda, I. knj. Ljubljana 1964, II. knj. Ljubljana 1965; Zgodovina Slovencev, Ljubljana 1979.

³ Nada Klaić, Povijest Hrvata u razvijenom srednjem vijeku, Zagreb 1976; Ferdo Šišić, Pregled povijesti hrvatskoga naroda od najstarijih dana do godine 1873, Zagreb 1962.

⁴ Sima Cirković, Istorija srednjevjekovne bosanske države, Beograd 1904; VI. Corović, Historija Bosne, Beograd 1940; Anto Babić, Iz istorije srednjevjekovne Bosne, Sarajevo 1972.

⁵ Istorija srpskog naroda, I. knj. (od najstarijih vremena do Maričke bitke 1371), Beograd 1981; II. knjiga (Doba borbi za očuvanje i obnovu države /1371—1537/), Beograd 1982; K. Jireček, Istorija Srba, I. knj., II. knj. Beograd 1952.

⁶ Istorija na makedonskiot narod, knj. I—III, Skopje 1969; Makedonija i Makedonci u prošlom, Skopje 1970.

Po drugi polovici XIV. stoletja je nastal preobrat v mednarodnem položaju jugoslovanskih narodov. Namesto oslabiljenega Bizanca in Bolgarije so se pojavili na vzhodu novi sovražniki — Osmanski Turki.⁷ Ti so že takoj, ko so se pojavili na Balkanu, kazali široke težnje po osvojitvi balkanskih držav. Zgodovina jugoslovanskih narodov je bila v tem času vsa v znamenju boja proti tem turškim težnjam. Sprememba politične situacije na vzhodnem delu Balkanskega polotoka je izzvala tudi nekatere spremembe na zahodu in severu. Pojavil se je okrepljen pritisk Beneške republike na mesta ob dalmatinski in zetski obali, pritisk Ogrske pa na Srbijo in Bosno. Razen tega so se pokazali na slovenskih tleh začetki habsburške moči, ki so bili v času turškega udarca proti srednji Evropi temelj za ustvaritev habsburške države. Ta se je pozneje razširila na mnogo obsežnejše pokrajine, naseljene z jugoslovanskimi narodi.

Osmanska država je od začetka XV. stoletja do srede XVI. stoletja spravila največji del jugoslovanskih dežel pod svojo oblast. Po bitki na Mohačkem polju 1526 in v obdobju dinastičnih borb na Ogrskem so Habsburžani razširili svojo vladu na ostanke Hrvatske. Ker so v zahodnih in primorskih predelih že prej vladali Habsburžani in Benečani, so bili od XVI. stoletja dalje jugoslovanski narodi pod oblastjo treh velikih sil: Osmanskega imperija, nastajajoče Habsburške monarhije in Beneške republike. Izven tega je bila samo Dubrovaška republika,⁸ ki je odkupovala svojo svobodo s haračem turškemu sultanu.

Čeprav so vtisnile vse tri velike sile, vsaka na svoj način, pečat v življenje podrejenih jugoslovanskih narodov, vendar niso hkrati enako močno vplivale na njihovo življenje niti na ozemlju, ki so ga imele pod svojo oblastjo, niti izven nje. Izreden vpliv na jugoslovanske narode so imele spremembe v Osmanskem imperiju in Habsburški monarhiji ter razmerje med njima. Napredovanje in nazadovanje ene in druge velesile od XVI. do XVIII. stoletja je odločalo o mnogih usodnih pojavih v življenju jugoslovanskih narodov. Pomanjkanje lastne državnosti v večini jugoslovanskih dežel je predstavljala oviro za razvoj jugoslovanskih narodov v času, ko se je v Evropi razvijal kapitalizem in ustvarjala buržoazna družba.

Temu, za poznejši razvoj jugoslovanskih narodov usodnemu obdobju, je jugoslovanska historiografija po letu 1945 posvetila mnogo več pozornosti kakor starejše zgodovinopisje, čeprav tudi le-to ni zanemarjalo teh problemov. V povojnem razdobju so se jugoslovanski zgodovinarji v večji meri ukvarjali z ekonomsko-zgodovinskimi problemi⁹ (trgovino, rudarstvom, obrtjo), agrarnimi odnosi,¹⁰ družbeno strukturo prebivalstva,¹¹ družbenimi konflikti (upori, socialnimi gibanji),¹² demografskimi procesi,¹³ kakor pa s političnim razvojem in še posebej s političnimi odnosi s sosednjimi deželami.¹⁴ Velik poudarek je bil posvečen problemom lokalne zgodovine.¹⁵ Pri tem so prihajali s poglobljenim študijem arhivskega gradiva do bistveno novih rezultatov. Dostopne in urejene so postale nekatere nove arhivske

⁷ Bisera Nurudinović, Bibliografija jugoslovenske orijentalistike 1945—1960, Sarajevo 1968; B. Nurudinović, Bibliografija . . . 1961.—1965. godine, Sarajevo 1981.

⁸ Vinko Foretić, Povijest Dubrovnika do 1808, knj. I., II., Zagreb 1980. B. Krekić, Dubrovnik in the 14th and 15th Centuries. A City Between East and West. Oklahoma 1972.

⁹ Bibliographia historico-economica Jugoslaviae, Zagreb 1978.

¹⁰ Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev, Zgodovina agrarnih panog, I. knj. Agrarno gospodarstvo, Ljubljana 1970, II. knj. Društvena razmerja in gibanja, Ljubljana 1980. (Z bogato bibliografijo). Miloš Blagojević, Zemljoradnja u srednjevekovnoj Srbiji, Beograd 1972. Josip Adamček, Agrarni odnosi in Hrvatskoj od sredine XV do kraja XVII stoljeća, Zagreb 1980; Dragan Roller, Agrarno-proizvodni odnosi na području Dubrovačke Republike od XIII do XVI stoljeća, Zagreb 1955.

¹¹ Društveni razvoj u Hrvatskoj od 16. do početka 20. stoljeća, Zagreb 1981. (Z bibliografijo.)

¹² Kmečki punti na Slovenskem, Situla (razprave Narodnega muzeja) 13, Ljubljana 1973; U povodu 400. godišnjice hrvatsko-slovenske seljačke bune, Radovi instituta za hrvatsku povijest, 5, Zagreb 1973.; Bogo Grafenauer, Boj za staro pravdo v 15. in 16. stoletju na Slovenskem, Ljubljana 1974; Matij Ivančić i njegovo doba, Radovi Instituta za hrvatsku povijest, 10, Zagreb 1977; D. Mire, Vostanija i dviženija vo Makedonija vo vtorata polovina na 16 i početokot na 17 vek, Skopje 1951.

¹³ Branislav Đurđev, Osnovna istorijsko-etnička pitanja u razvitku južnoslavenskih naroda do obrazovanja nacija (Povodom objavljivanja druge knjige Istorije naroda Jugoslavije), Pregled, XII/2, Sarajevo 1960.

¹⁴ Sime Ljubić, O odnošajih dubrovačkih sa mletačkom republikom tja do g. 1358, Rad JAZU, 5, Zagreb 1860; Ivan Božić, Dubrovnik i Turska u XIV i XV veku, Beograd 1952.

¹⁵ Senjski zbornik (izhaja od 1965), Vranjski zbornik (izhaja od 1965), Krčki zbornik (izhaja od 1970); Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino (izhaja od 1952) itd.

institucije (Zadar,¹⁶ Reka), ugodnejše možnosti za arhivsko delo (novi prostori, razna pomagala, kartoteke, pomnožitev arhivskega personala) so se nudile v dotlej najboljše urejenih in najboljše obiskanih arhivskih centrih (Dubrovniški arhiv,¹⁷ Arhiv SR Hrvatske, Arhiv SR Slovenije¹⁸). S šolanjem večjega števila arhivskih in znanstvenih delavcev so jugoslovanski zgodovinarji pristopili k bolj sistematičnemu preučevanju arhivskega gradiva tudi za obdobje, ki nas zanima. Raziskave so razširili na že doslej upoštewane arhivske ustanove v tujini (Beneški arhivi, arhiv v Vidmu in Čedadu, arhivi na Dunaju in v Budimpešti), odkrili pa so pomembno arhivsko gradivo za jugoslovansko zgodovino v arhivih italijanskih mest ob zahodni Jadranski obali¹⁹ (Pesaro, Fano, Ancona, Bari itd.). Kljub bogatim rezultatom preučevanja pa je, žal, zaostalo izhajanje virov za to obdobje in so celo zamrle mnoge znane arhivske serije v okviru izdaj posameznih akademij znanosti in drugih znanstvenih institucij.²⁰ Izšlo je nekaj prevodov narativnih virov v srbohrvaščino in slovenščino,²¹ bistveno povečana pozornost je bila dana le izdajam različnih turških virov v srbohrvaškem prevodu ob sočasni objavi faksimilov ali transkribiranih tekstov.²²

V referatu bom v zvezi s političnim razvojem opozarjal predvsem le še na gospodarske posledice in demografski razvoj. V treh kompleksih, ki bodo zajeli beneško, turško in habsburško problematiko, bom opozoril na nekatera prelomna obdobja, ki so imela močnejši vpliv na odnose med Jugoslovani in Italijani v jadranski coni. Pri tem bom predvsem upošteval rezultate raziskovanj jugoslovanskih zgodovinarjev. V citatih se bom omejil na novejšo jugoslovansko historiografijo. Starejše avtorje bom citiral le tam, kjer v zadnjem času novejših raziskav za določeno problematiko ni bilo ali pa so starejše raziskave temeljite in slonijo na dovolj izčrpnih dokumentaciji. Italijanskih del nisem upošteval oziroma jih bom upošteval posredno, zato jih tudi ne bom citiral, čeprav so se italijanski zgodovinarji za nekatera področja jugoslovanskega prostora zanimali, temeljito obdelali zgodovinski razvoj in dali solidne rezultate. Pričakovati je, da bo italijanska stran dala podoben pregled rezultatov historiografije, kot smo ga pripravili jugoslovanski zgodovinarji. Doslej nimamo sintetičnega dela, ki bi v celoti zajelo jugoslovansko-italijanske odnose v tem obdobju.

I.

Eden najaktivnejših dejavnikov v jadranskem prostoru so brez dvoma Benečani, ki so že do okoli leta 1000 manifestirali svojo usmeritev in je dož Peter II. Orseolo prevzel naslov »dux Dalmatorum«. Benetke se s svojo politiko niso omejevale le na obalni pas, ampak so posegle tudi v razmere držav v notranjosti Balkana (Srbija, Bosna) in na ta način močno vplivale na zunanjepolitično orientacijo teh držav.

Prelomnico v beneški politiki do vzhodnojadranske obale pomeni IV. križarska vojna.²³ Beneški dož Enrico Dandolo je izkoristil križarsko odpravo in omogočil

¹⁶ Dinko Foretić, Kratki historijat i opći inventar državnog arhiva u Zadru, Arhivist V/1, 1955, Supplemento III, str. XL.

¹⁷ Vinko Foretić, Pregled stanja fondova, zbirki i skupina Državnog arhiva u Dubrovniku na dan 22. travnja 1955, Arhivist, V/2, Beograd 1955, Supplemento IV, str. LVIII—LXXV; Isti, Dubrovački arhiv, Historijski zbornik, IV, Zagreb 1951, str. 209—215; Jorjo Tadić, Les archives économiques de Ragusa, Annales ESC, No 6, nov. dic. Paris 1961.

¹⁸ Vodniki — skupnosti arhivov Slovenije, Ljubljana, 1972.

¹⁹ Ferdo Gestrin, Prispevki k poznavanju gradiva za slovensko zgodovino v tujini. Arhivi v Mar- kah, Zgodovinski časopis, XVIII, Ljubljana, 1964, str. 239—242.

²⁰ Monumenta Traguriensia, MSHSM JA, vol. 44, Zagreb 1948; G. Čremošnik, Spisi dubrovačke kancelarije — Zapisi notara Tomasina de Savere 1278—1282. Monumenta historia Ragusina knj. 1, Zagreb 1951; Mihajlo Dinić, Iz dubrovačkog arhiva III, SANU 1967; Srednjeveški urbarji za Slovenijo (P. Blaznik, Urbarji freisingške škofije, SAZU Ljubljana 1963); Diplomatički zbornik kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije, I, Zagreb 1967; M. Dinić, Odluke veća Dubrov. republike, knj. II, Beograd 1964, etc.

²¹ Mavro Orbin, Kraljevstvo Slovena, Beograd 1968; Filip De Diversis de Quartigianis, Opis Dubrovnika (izd. Ivan Božić), Dubrovnik 1973; Zdravko Šundrića, Prijevod sedme knjige Dubrovačkog statuta, Dubrovnik 1972; Modest L. Golia, Kronika grofov Celjskih, Maribor 1972, itd.

²² Monumenta turcica (serija I: Kanuni i Kanun-name, Sarajevo 1957. serija II: Oblast Brankovića, opširni katastarski popis iz 1455. godine, Sarajevo 1972) itd.

²³ Ferdo Šišić, Povijest Hrvata II, str. 170—175.

prevoz z ladjami za visoko ceno. Križarji so za protiuslugo osvojili Zadar. Zadar je pod beneško oblastjo izgubil vse tiste privilegije svobodnega in avtonomnega mesta, ki jih je imel pod ogrsko-hrvatsko. Po brezuspešnem odporu so se Zadrani leta 1205 obvezali, da bodo volili mestnega kneza in nadškofa izmed beneških meščanov.²⁴ Tako so si Benečani ustvarili v Zadru močno oporišče, iz katerega so nameravali prodirati dalje v Dalmacijo in na Hrvatsko. Seveda pa s to akcijo boj za Zadar še ni bil zaključen.

Benetke so po IV. križarski vojski uveljavile dominacijo nad najvažnejšimi točkami na vzhodni jadranski obali. Istočasno s sklepanjem beneško-zadrškega miru sprejema beneško vrhovno oblast tudi Dubrovnik, še južneje pa zavzemajo Benečani Drač. V zadnji četrtini XIII. stoletja dobijo Benečani tekmeča v borbi za oblast nad dalmatinskimi mesti. To so bili na Hrvatskem bibrirski knezi,²⁵ potomci starega rodovnega plemstva in v nekem smislu nosilci tradicij stare hrvatske države, ki so se utrdili na področju med Krko in Zrmanjo. Bibrirski knezi so se še bolj okrepili, ko so se pridružili kot zavezniki dinastiji Anjou, ki je vladala v Neaplju in na Sici-liji. Ker je ban Pavle Bibrirski podprl njihovo kandidaturo proti Andreju III. Benečanu, edinemu moškemu potomcu dinastije Arpadovičev, je dobil od Karla II. Anjouvinca celo Hrvatsko in Dalmacijo v dedno posest (dominium). Med notranjimi boji so bibrirski knezi tako povečali svojo moč, da so končno mogli spraviti leta 1301 na ogrsko-hrvatski prestol Karla Roberta,²⁶ sina Karla Martela, ki je medtem umrl.

Bibrirski so izkoriščali boj za prestol in se razširili na ozemlje od vzhodnih meja županije Gacko do Huma, a po letu 1299 so zavladali tudi nad Bosno. Kljub tako široki teritorialni podlagi in močnim oporiščem ob morju vse do konca svoje vlade niso mogli ustvariti pomorske sile, potrebne za preboj obroča, s katerim so Benetke oklepale hrvatsko obalo. Brezuspešna borba za posest Zadra je postala celo začetek njihovega propada.

Benetke so imele v tem času pod svojo oblastjo vse otoke vzdolž vzhodne jadranske obale od Krka do Korčule. Prebivalci Zadra so vse težje prenašali omejitve, ki so jim jih vsilile Benetke po neuspelem uporu 1242/1243.²⁷ Vzpodbujeni od bana Pavla Bibrirskega so leta 1311²⁸ vrgli beneško oblast, toda bibrirska oblast je bila kratkotrajna. Negativen izid tega boja za jadransko obalo je ohrabil nasprotnike bibrirskih knezov. Benetke so to nezadovoljstvo podpirale. Pavlov naslednik ban Mladen je poleg tega odbil od sebe tudi primorska mesta, ki so se vedno bolj približevala Benetkam. V brezvladju, ki je nastalo po Mladenovem porazu leta 1322,²⁹ so Benetke lahko nagovorile dalmatinske komune, da so sprejele njihovo zaščito. Tako so bila v tridesetih letih XIV. stoletja skoraj vsa dalmatinska mesta v beneških rokah.

Medtem ko Benetke krepko držijo v svoji oblasti Zadar in Dubrovnik, doživljajo druga dalmatinska mesta, v prvi vrsti Split, pod vplivom italijanskih komun vrhunec razvoja mestne avtonomije. Dalmatinska komuna, ki se začinja oblikovati v drugi polovici XII. stoletja, dobiva plodne impulze z italijanske strani. Ustanovo natariata, eno od obeležij razvite komune, prevzamejo dalmatinska mesta v drugi

²⁴ Nada Klaić - Ivo Petricioli, Zadar u srednjem vijeku, Zadar 1976, str. 182—183.; Grga Novak, Pre-sjek kroz povijest Zadra, Radovi instituta JAZU u Zadru 11—12, Zadar 1965.

²⁵ S. Antoljak, Ban Pavao Bibrirski, »Croatorum dominus«, Radovi inst. JAZU u Zadru, 19, Zadar 1972; G. Novak, Pavao Bibrirski, ban Hrvata i gospodar Bosne, Jadranska straža 1932; Vj. Klaić, Bibrirski knezovi od plemena Subić do 1347, Zagreb 1897. N. Klaić, Paulus de Breberio banus Croatorum dominus et Bosne, Arhivski vjesnik XVII—XVIII, Zagreb 1975, str. 409—423.

²⁶ N. Klaić, L'importanza delle dominazioni Angioine per la terre Croate, Archivio storico Pugliese, anno XIV, fasc. III—IV, Bari 1961, str. 3—10.

²⁷ F. Šišić, Zadar i Venecija od god. 1159 do 1247, Rad JAZU, 142, Zagreb 1900.

²⁸ O. M. Strgačić, Zadarsko-mletački rat 1311—1313 i pogibija mletačkog admirala pod Zadrom, Pomorski zbornik II, 1962.

²⁹ F. Šišić, Pad bana Mladena Subića, bana hrvatskog i bosanskog, Glasnik zemaljskog muzeja, 14, Sarajevo 1902; Mihovil Barada, Vrijeme smrti i obiteljski odnošaji bana Mladena II, Šišićev zbornik, Zagreb 1929; D. Gruber, Nešto o banu Mladenu II i njegovoj porodici, Bulićev zbornik, Zagreb—Split 1924.

polovici XII. stoletja iz Italije. V prvi polovici XIII. stoletja se uvajajo sodobne oblike komunalne ureditve po italijanskem vzoru.³⁰

Položaj Zadra in Dubrovnika pod Benečani ni bil enak. Pakt med Dubrovnikom in Benetkami iz leta 1232 jasno odkriva sistem in obseg dominacije.³¹ Dubrovnik je moral sprejeti za kneza Benečana, ki ga je odredil dož. Tudi nadškof prihaja iz Benetk. Vsi Dubrovčani, starejši od 13 let, so morali priseči zvestobo beneškemu dožu. Sicer so morali sodelovati Dubrovčani v beneški vojni mornarici ter se podrediti trgovskim omejitvam. Vsako leto so morali poslati v Benetke 12 talcev, članov plemiških družin. Zaradi stalne in uporne borbe dubrovniškega plemstva so Benečani uspeli le delno uvesti v življenje predvideni sistem okupacije. V začetku je bila res dominantna vloga beneškega kneza, saj je bila od njega odvisna sestava Velikega in Malega sveta ter Senata in volitev drugih funkcionarjev. Toda naraščajoča moč dubrovniškega plemstva je omogočala, da so postopoma omejili samovoljo beneškega kneza. Vrhunec tega razvoja pomeni »zapiranje« Velikega sveta v tridesetih letih XIV. stoletja.³² Članstvo polnoletnih plemičev je postalo dosmrtno, zato beneški knez ni imel več vpliva na njegovo sestavo. Takšen Veliki svet je prevzel vlogo nosilca državne oblasti brez obzira na želje beneške vlade in njenega kneza v Dubrovniku.

Čeprav so Benečani s svojim negativnim stališčem do dubrovniške pomorske trgovine preprečevali razvoj dubrovniške mornarice, je bila kopenska trgovina v stalnem naraščanju zaradi zvez z državami v balkanskem zaledju. Kopenska trgovina se je razvijala izven dosega Benetk. Benečani so jo tolerirali in do neke mere celo podpirali, saj je služila krepitvi njihove lastne pomorske trgovine na Jadranu. Dubrovčani so se skušali izogniti beneškim omejitvam na morju ter so se pri vključevanju v mediteransko trgovino posluževali tujih ladij.³³ Zato v Dubrovniku v XIV. stoletju srečamo poleg dominantnih beneških trgovcev tudi trgovce iz Firenc, Ancone in drugih krajev Italije.³⁴ Tradicionalne in stalne zveze vzdržujejo Dubrovčani z južno Italijo.³⁵

Eden od vzrokov za skromno vlogo Dubrovčanov v pomorski trgovini leži tudi v strukturi dubrovniške uvozne in izvozne trgovine. Iz dubrovniškega pristanišča se je takrat količinsko malo izvažalo, ker so iz Srbije in Bosne prihajale kot izvozno blago največ rude (srebro, svinec). Te pa so zahtevale malo ladijskega prostora. Isto velja za vosek in nekatere takrat iskane živinorejske proizvode. Od uvoznega blaga so prihajale v poštev pšenica, sol in tekstil. Dubrovniške ladje so bile takrat zaposlene v posredniški trgovini Jadranskega in Jonskega morja. Zato tudi ni bilo potrebe po večjem ladijskem prostoru.³⁶

³⁰ Maja Novak, *Autonomija dalmatinskih komuna pod Venecijom, Zadar 1965*; G. Novak, *Nobiles, populus i cives. — komuna i universitas u Splitu 1525—1797*, Rad JAZU 286, Zagreb 1952; G. Novak, *Povijest Splita*, knj. I, II, Split 1957, 1961. A. Cvitanić, *Il contributo dei giuristi marchigiani alla formazione delle leggi statutarie di Split (Spalato)*, Atti e memorie, Nouvo serie anno 82° (1977), Ancona 1978, str. 11—33.

³¹ Gregor Cremošnik, *Odnos Dubrovnika prema Mlecima do god. 1358*, Narodna starina, XII, Zagreb 1933, str. 169—178; Milan Rešetar, *»Drugovi« mletačkih knezova u Dubrovniku*, Narodna starina, XII, Zagreb 1933.

³² M. Rešetar, *Dubrovačko Veliko vijeće*, Dubrovnik (revija), I/1, 2, Dubrovnik 1929.

³³ Ivan Božić, *Ekonomski i društveni razvitak Dubrovnika u XIV i XV veku*, Istorijski glasnik, 1, Beograd 1949.

³⁴ Ignacij Voje, *L'attività dei commercianti Italiani a Ragusa nel medioevo (secc. XIV—XV) e il loro adattamento alle nuove condizioni di vita*, Congressi sulle relazioni tra le due Sponde adriatiche — I rapporti demografici e popolativi, Roma 1981, str. 109—127.

³⁵ Mirjana Popović-Radenković, *Le relazioni commerciali fra Dubrovnik (Ragusa) e la Puglia nel periodo Angloino (1266—1442)*, Archivio storico per le Province Napoletane, N. s. XXXVII, 1957, XXXVIII, 1958; isti, *Prilog ekonomskoj istoriji Dubrovnika*, Trgovački odnosi sa južnom Italijom (1266—1442), Zbornik Filozofskog fakulteta u Beogradu, knj. V/1, Beograd 1960, str. 189. J. Tadić, *La Puglia e le città dalmate nei secoli XII—XIII*, Archivio storico Pugliese, XIII, 1960; Bariša Krekić, *La Puglia tra Dubrovnik (Ragusa) e il Levant nell'epoca angioina*, Archivio storico Pugliese, XIV, 1961.

³⁶ Jorjo Tadić, *Privreda Dubrovnika i srpske zemlje u prvoj polovini XV veka*, Zbornik Filozofskog fakulteta, knj. X/1, Beograd 1968, str. 519—539.

Pod oblastjo Benečanov Dubrovčani niso prekinili zvez z drugimi mesti Italije. Benečani so Dubrovniku priznali pravico, da vzdržuje z italijanskimi mesti ekonomske odnose in sklepa trgovske sporazume.³⁷

V notranjosti Balkanskega polotoka se v tem obdobju krepita in stopata na politično prizorišče dve državi, Srbija in Bosna, ki začeta kmalu s svojimi akcijami posegati v jadranski prostor.

Zlom Mladena II. Bribirca v boju proti hrvatskemu plemstvu, ki ga je podpiral ogrsko-hrvatski kralj Karel I., je dinastiji Kotromanić ponovno zagotovil oblast v Bosni. Pod zaščito Ogrske je ban Stjepan Kotromanić utrdil svoj položaj. Ker so hrvatski fevdalci iz rodbine Hrvatinićev prestopili k banu Štefanu, se je meja Bosne premaknila na črto od spodnje Une do Cetine. Bosna se je takrat znatno razširila tudi proti Jadranskemu morju ter je začela posegati v interesne sfere Benečanov.³⁸ Tako razširjena Bosna se je tudi ekonomsko zelo okrepila. K temu je pripomogel zlasti razvoj rudarstva. Ker se je Bosna razširila do Dubrovniškega ozemlja, je oživila medsebojna trgovina. Razvita je bila tudi trgovina s Splitom, Trogirom, Zadrom in Šibenikom. Preko dalmatinskih mest so šle gospodarske zveze Bosne naprej v Benetke in druga italijanska mesta.³⁹

V osamosvajanju od bizantinskega vpliva je srbska država iskala rešitve v naslonitvi na zapadne politične sile. Ta potreba se je pokazala po letu 1204, ko so križarji IV. odprave uničili Bizantinsko cesarstvo. Štefan Nemanjić se je preko rodbinskih zvez približal Benetkam, ki so takrat postale močna pomorska sila. Poročil se je z Ano, vnukinjo doža Enrica Dandola. Tako je Štefan dosegel glavni cilj. Leta 1217 mu je papež Inocenc III. poslal kraljevsko krono.⁴⁰

Zelo hude spore je imela Srbija z Dubrovnikom, ki je bil takrat pod okriljem Benečanov.⁴¹ Pomembno vlogo je igrala Srbija tudi v odnosu med državami-naslednicami Bizanca po vzpostavitvi Latinskega cesarstva v času IV. križarske vojne. V začetku je Uroš podpiral Nikejsko cesarstvo, toda njegovo naglo širjenje proti Balkanu ter prevzemanje pobude za ponovno vzpostavitev Bizantinskega cesarstva, je Srbijo nagnalo v tabor Nikejskih sovražnikov. Po ponovni vzpostavitvi Bizantinskega cesarstva 1261 se je srbski kralj Uroš I. povezal s Karlom I. Anžujskim, ki je potem, ko je zavladal v južni Italiji, zasedel glavna mesta v Albaniji in skušal obnoviti Latinsko cesarstvo. Krepitev Srbije so za nekaj časa zaustavili dinastični boji. Ko je v »sicilskih večernicah«⁴² bila zlomljena Karlova moč, je ostala Srbija osamljena. Od takrat dalje se je politična aktivnost Srbije usmerila proti jugu na bizantinsko ozemlje.

Spori med oglejskimi patriarhi in Benetkami za posest v Istri in Furlaniji se pojavijo v XIII. stoletju. Odkar je začela sredi XIII. stoletja propadati moč oglejskih patriarhov, so Benetke stremele za tem, da postanejo dedič njihovih posesti. Že v X. stoletju so Benetke sklepale prve pogodbe z istrskimi primorskimi mesti, zlasti s Koprom in Pulo. Oglejski patriarhi so v prvi polovici XIII. stoletja njihove uspehe spet precej zmanjšali. Šele med 1267 in 1283 so si Benetke istrska mesta znova podvrgla (Koper 1279, Piran 1283). Leta 1331—1332 so Benetke pridobile

³⁷ V. Foretić, Nekoliko pogleda na pomorsku trgovinu Dubrovnika u srednjem vijeku, Dubrovačko pomorstvo, Dubrovnik 1952, str. 117—164.

³⁸ V. Corović, Historija Bosne, Beograd 1940; Isti, Teritorijalni razvitak bosanske države u srednjem veku, Glas SANU LXXXV, 1935; Veljan Trpković, Kad je Stjepan Kotromanić prvi put prodro u Hum, Istorijski glasnik, Beograd 1960.

³⁹ Desanka Kovačević, Trgovina u srednjovjekovnoj Bosni, Sarajevo 1961; Mirjana Popović-Radenković, O trgovačkim odnosima Dubrovnika sa Bosnom i Hercegovinom (1480—1500), Istorijski glasnik 1—4, Beograd 1952, str. 3; Desanka Kovačević, Dans la Serbie et la Bosnie médiévales: Les mines d'or et d'argent, Annales, économies, sociétés, civilisations, mars-avril, Paris 1960, str. 248—258; Ista, Gradska naselja srednjovjekovne bosanske države, Sarajevo 1978; S. Cirković, The Production of Gold Silver and Copper in the central Parts of Balkans from the 13th to the 16th Century, Beiträge zur Wirtschaftsgeschichte, Band 2, Stuttgart 1981, str. 53.

⁴⁰ St. Stanojević, Stevan Prvočević, Godišnjica Nikole Čupića, XVIII, Beograd 1934, str. 1—56; Isti, O napadu ugarskog kralja Andrije II na Srbiju zbog proglašenja kraljevstva, Gras SAN, CLXI, Beograd 1934, str. 109—130.

⁴¹ S. Cirković, Srbija kralja Uroša, Sedamstotina godina Sopoćana, Beograd 1965.

⁴² M. Dinić, Stefan Dragutin rex Serbiae, Glasnik istorijskog društva u Novom Sadu, 1931, str. 436; St. Stanojević, Kralj Dragutin, Godišnjica Nikole Čupića, XLV, Beograd 1936, str. 1—18.

jugozahodni del Istre s Pulo, Rovinjem in Balami. Poslej se je beneško osvajanje v Istri obrnilo v notranjost polotoka. Oglej je bil proti temu brez moči.⁴³

Najnevarnejši tekmeči beneške oblasti na vzhodno jadranskem območju so bili ogrsko-hrvatski kralji. Razmere na Ogrskem in Hrvatskem so se spremenile šele, ko je nastopil vlado Ludvik I. iz rodbine Anjou.⁴⁴ Konec beneške oblasti v Dalmaciji ni bil rezultat naporov dalmatinskih komun in ambicij hrvatskih fevdalcev, ampak izključno velikih političnih zamisli kralja Ludvika. Ludvik, ki si je postavil za končni cilj, priti na oblast tudi v Neaplju, je upravičeno gledal v Benetkah glavno oviro za doseg tega cilja. V vojni, ki jo je 1356—1358 vodil Ludvik skupaj z Genovo, staro sovražnico Benetk, in ki se je vršila tudi na beneškem ozemlju v severni Italiji, je Ludvik končno zavlada nad vsemi beneškimi posestvi na kopnem in na otokih. V miru v Zadru so se Benetke 18. februarja 1358 odrekle vsej svoji posesti na vzhodni jadranski obali od sredine Kvarnera do meja Drača v Albaniji.⁴⁵ Z zadržanskim mirom je bil Dalmaciji vrnjen obseg in položaj, ki ga ni imela že stoletja. Zedinjena je bila s kopnim v veliko politično celoto.

V tem obdobju je viden ekonomski napredek Dalmacije, posebej Zadra. Krepitev trgovskih zvez med dalmatinskimi mesti in zaledjem (srednjeveška Hrvatska, Bosna, Srbija) na eni strani in italijanskimi mesti ob Jadranu na drugi strani je sprostito uvozno in izvozno trgovino, ki so jo dotlej ovirale beneške omejitve. Posledice te povezave z zaledjem so bile zlasti na gospodarskem področju zelo vidne. V anjouvinskem obdobju se v dalmatinskih mestih uveljavljajo tuji trgovci, predvsem Firentinci, ki postanejo nosilci zelo razvejane gospodarske dejavnosti. V drugi polovici XIV. stoletja vzdržujejo dalmatinska mesta tesne trgovske zveze z mesti na italijanski obali Jadrana (Romagna, Marche, Abruzzi). Tja izvažajo sol, živino in poljedelske proizvode (olje, suhe smokve), nabavljajo pa tkanine in žito.⁴⁶

Srbija je dosegla v tem času višek svojega razvoja in največji obseg. Popolnoma prevzet od načrtov za osvojitve Carigrada, je skušal srbski car Dušan Silni tudi odnose z Zapadom izkoristiti za svoje cilje. Posebno si je prizadeval pridobiti na svojo stran Beneško republiko. Zavedal se je, da brez pomoči velike pomorske sile ne bi mogel zavzeti Carigrada. Predlog za skupno akcijo v Benetkah ni bil sprejet, ker politični cilji obeh držav niso bili isti. Benetke so namreč hotele pridobiti Dušana za zvezo proti Ogrski, ki je vedno bolj ogrožala beneško posest v Dalmaciji. In končno so se Benetke zavedale, da imajo več koristi od slabega Bizanca, kot od morebitnega močnega njegovega naslednika, Srbije.⁴⁷

Ko je po smrti bana Stjepana II. Kotromanića, ki je bil zelo dinamičen in aktiven, zavlada v Bosni njegov nečak Tvrtko I. (1353—1391),⁴⁸ so bile razmere v sosednjih državah ugodne za aktivno politiko in ekspanzijo. V Srbiji je po smrti carja Dušana prišlo do oslabitve centralne oblasti in prevlade velikih fevdalcev. V začetku svoje vlade je prišel Tvrtko v večjo odvisnost od Ogrske, toda smrt kralja Ludvika (1382) je Bosno osvobodila ogrskega pritiska.⁴⁹ To je omogočilo kralju

⁴³ Milko Kos, Istra in Slovensko Primorje v zgodovini, od naselitve do konca 18. stoletja, Slovensko Primorje in Istra (zbornik razprav) 1953; Isti, Oglejski patriarhi in slovenske pokrajine do srede 13. stoletja s posebnim oziranjem na vlado patriarha Bertolda iz rodbine Andechs, ČZN, 13, Maribor 1917.

⁴⁴ D. Gruber, Borbe Ludovika I. s Mlečanima za Dalmacijo (1348—1358), Rad JAZU, 152, Zagreb 1903. Isti, Dalmacija za Ludovika I. (1358—1382), Rad JAZU, 166 1906, 168 1907, 170 1907, Zagreb; F. Šišić, Studije iz historije anžuvinske dinastije, Vjestnik kralj. hrv. slav. dalm. zemaljskog arhiva, III, Zagreb 1901.

⁴⁵ N. Klaić, Povijest Hrvata u razvijenom srednjem vijeku, str. 619—625.

⁴⁶ Tomislav Raukar, Zadar u XV stoljeću, Ekonomski razvoj i društveni odnosi, Zagreb 1977; Isti, Zadarska trgovina solju u XIV i XV stoljeću, Radovi Filozofskog fakulteta, Odsjek za povijest, 7—8, Zagreb 1970; Isti, Venecija i ekonomski razvoj Dalmacije u XV i XVI stoljeću, Radovi instituta za hrvatsku povijest, 10, Zagreb 1977, str. 203—225.

⁴⁷ G. Desnica, Car Stefan Dušan, Beograd 1980; St. Stanojević, Car Dušan, Bratstvo, 1921, str. 43—05; V. Nikolić, Istorija Stevana Dušana, Beograd 1927; M. Dinić, Za hronologiju Dušanih osvajanja vizantijskih gradova, Zbornik radova Vizantološkog instituta, IV, Beograd 1956.

⁴⁸ V. Corović, Kralj Tvrtko I. Kotromanić, Beograd 1925; M. Dinić, O krunisanju Tvrtka I za kralja, Glas SANU, CXLVII, Beograd 1932; I. Ruvarac, Banovanje Tvrtka bana (1353—1377), Zbornik I. Ruvarca, Pos. izd. SANU, knj. 103, Beograd 1934, str. 469—488.

⁴⁹ F. Šišić, Studije iz bosanske istorije (o ratu bana Tvrtka s ugarskim kraljem Ljudevitom I godine 1363...), Glasnik zemaljskog muzeja, 15, Sarajevo 1903; S. Čirković, Srednjevjekovna bosanska država (cit.).

Tvrtku, da je razširil svojo oblast proti Dalmaciji in Hrvatski. Da bi okrepil svojo oblast v Primorju, je začel Tvrtko graditi vojno mornarico. V Benetkah, katerim je bila ljubša bosanska kakor pa ogrska oblast v Dalmaciji, je dobil dovoljenje za nakup treh galej.

Tvrtko je spretno izrabljajl nerede na Ogrskem. Njegov cilj je bil prisiliti dalmatinska mesta na predajo. Dalmatinska mesta, ki so bila prepuščena sama sebi, so poskušala z nekaterimi hrvatskimi velikaši skleniti zvezo za obrambo pred Bosanci. Novi ogrski kralj Sigmund jim ni mogel nuditi pomoči. Tekom leta 1390 so se dalmatinska mesta podredila Tvrtku, od katerega so prejela listine s potrditvijo njihovih avtonomnih pravic.⁵⁰ Le Zadar je ostal izven bosanske države.

Beneška republika je v borbi za prevlado na Jadranu kasneje računala na podporo Bosne, zato jo je pritegnila v svoje diplomatske kombinacije.⁵¹ Zaradi povečane turške nevarnosti se je morala Bosna odreči vlade nad dalmatinskimi mesti. Sodelovanje med Bosno in Benetkami je bilo v obojestransko korist. Benetke so Bosni pošiljale orožje, jo jemale v zaščito na turškem dvoru, predstavljale tržišče za bosansko srebro in v primeru sile nudile zaščito, azil za kralja in plemstvo. Razmere pa so bile v prvi polovici XV. stoletja takšne, da je bila Bosna ogrožena ali od Turkov ali od Ogrske ali od obeh. Že kralj Tvrtko II.,⁵² pa tudi njegov naslednik kralj Štefan Tomaš sta večkrat v času nevarnosti in malodušja ponudila Benečanom svoje kraljestvo.

Benetke in bosenski kralj sta imela takrat skupnega sovražnika v bosanskem fevdalcu in gospodarju Huma, hercegu Stjepanu Kosači.⁵³ To ju je še bolj sililo v sporazum in skupne akcije. V prvih letih vlade je Stjepan Kosača priključil Omiš, Poljice in Tebinje, vmešal se je tudi v notranje borbe v Zeti. Nastopil je proti novemu bosanskemu kralju Štefanu Tomašu, ki so ga podpirali Benečani. Zato je organiziral protibeneško koalicijo. Situacija pa se je spremenila, ko je prišlo do vojaškega spopada z Dubrovnikom (1451—1454).⁵⁴ V tej vojni se je na strani Dubrovnika znašel bosenski vladar, Benečani pa so podpirali hercega Stjepana. Beneška republika je do hercega Stjepana in njegovega trga v Novem ter trgovine z Italijo iz političnih razlogov zavzemala dokaj pomirljivo stališče. Položaj hercega Stjepana se je začel popravljati, ko so mu v pomoč prišli Turki. Turška vojska je namreč preko hercegovega teritorija vdirala v Bosno in imela tu že svoja baze. Benetke so jasno videle, kam bodo pripeljala nesoglasja in spori med bosanskim kraljem in hercegom Stjepanom, kajti v primeru propada centralne oblasti bi bila v nevarnosti Dalmacija. Zato so Benečani posredovali med sprtima stranema.⁵⁵

Tudi po izgubi Dalmacije 1358 so se Benečani z denarjem in najemniki borili, da bi ponovno ustvarili strnjen pas posesti vzdolž vzhodne jadranske obale, kar bi bilo za njih posebej pomembno po umiku pred turškim pritiskom z Levanta. Ker so jim mirovne pogodbe z ogrsko-hrvatskim kraljem vezale roke vzdolž dalmatinske obale, so najprej zagospodarili nad otokom Krfoim (1386) in Dračem v Albaniji. Vmešavali so se v razmere v Zeti, v kateri so gospodarili Balšiči, in leta 1396 pridobili Skadar z okolico.⁵⁶

⁵⁰ V. Corović, *Historija Bosne* (cit.); N. Klaić, *Problemi vrhovne vlasti nad Dalmacijom do početka XV. stoljeća*, Zadar (Zbornik razprav), Zagreb 1964, str. 141—167.

⁵¹ M. Sunjić, *Prilozi za istoriju bosensko-venecijanskih odnosa 1420—1463*, *Historijski zbornik*, XIV, Zagreb 1961, str. 119—145.

⁵² Pavao Zivković, *Tvrtko II Tvrtković*, *Bosna u prvoj polovini XV stoljeća*, Sarajevo 1981.

⁵³ S. Cirković, *Stefan Vukčić-Kosača i njegovo doba*, Beograd 1964; M. Dinić, *Zemlje hercega svetoga Save*, Glas SANU, 182, Beograd 1940, str. 149—257; Lj. Jovanović, *Stjepan Vukčić Kosača*, Glas SANU, 28, Beograd 1891; I. Božić, *Mlečani prema naslednicima hercega Stevana*, *Zbornik Filozofskog fakulteta*, VI/2, Beograd 1962, str. 124—127.

⁵⁴ Lj. Jovanović, *Ratovanje hercega Stjepana s Dubrovnikom godine 1451.—1454.*, *Godišnjica Nikole Čupića*, X, Beograd 1888; S. Cirković, *Stefan Vukčić-Kosača* (cit.).

⁵⁵ M. Sunjić, *Prilozi za istoriju bosansko-venecijanskih odnosa* (cit.).

⁵⁶ I. Božić, *Doba Balšića* (Mlečani na posjedima Balšića), *Istorija Crne Gore*, knj. II/2, Beograd 1970, str. 71—84; Čeda Mijatović, *Balšići*, skica za istoriju Zete, *Glasnik SUD*, XLIX, Beograd 1881, str. 212; K. Jireček, *Scutari und sein Gebiet in Mittelalter*, *Illyrisch-Albanische Vorschungen*, I, München u. Leipzig 1916, str. 94—124 (isto v *Glasniku Srpskog geografskog društva*, III/3—4, Beograd 1914, str. 149—171).

Dinastično krizo na Ogrskem in Hrvatskem, ki je nastala po Ludvikovi smrti, so Benetke spremljale z največjo pozornostjo. Povsem naravno je bilo, da so postali Benečani zavezniki ogrskega kralja Sigmunda iz strahu, da bi neapljski pretendent na ogrsko krono, Ladislav Neapeljski ne onemogočil beneških načrtov na Jadranu. V teh konfliktih je igrala Bosna pomembno vlogo, predvsem je bil nevaren pritisk bosenskega fevdalca, vojvode Hrvoje Hrvatinića.⁵⁷ Zato posamezna dalmatinska mesta (Split, Zadar, Pag) že leta 1401 dajejo iniciativo za uvedbo beneške oblasti. V tem času je Ladislav izgubil podporo Bosne in del svojih oporišč. Leta 1409 se je odločil prodati Dalmacijo Benečanom. Prav te okoliščine so pomagale Benečanom, da so zmanjšale odkupno ceno na 100.000 dukatov.⁵⁸ Pozneje so pri uveljavljanju svojih pravic naleteli na velike težave. Posebno trdovraten je bil boj za Šibenik. Leta 1420 je bila Dalmacija trdno v rokah Beneške republike.

Istočasno so Benetke utrjevale svojo oblast v Istri. V zadnjem poskusu, da se upre beneški oblasti, je bil oglejski patriarh v vojni proti Benetkam na strani Sigmunda, toda Benetke so mu kljub temu 1420 odvzele vso posest in si na ta način podredile celotno zahodno in vzhodno do Plomina. Le srednja Istra, tim. Pazinska grofija je prišla v roke Habsburžanom.⁵⁹

Do srede XV. stoletja so zavladale Benetke nad skoraj celotno vzhodno jadransko obalo od Istre do Albanije, razen ozemlja Dubrovaške republike in dela obale med Riječino in Zrmanjo, to je področje Kvarnera, ki je ostalo v sklopu ogrsko-hrvatske države.⁶⁰ Končna utrditev na vzhodni jadranski obali je omogočila Benetkam, da v XV. stoletju spremenijo politiko do Dalmacije. To se vidi pri uvajanju enotnega politično-upravnega in ekonomskega sistema v dalmatinskih in istrskih mestih.

Jugoslovanska historiografija je posebno pozornost posvetila prav odnosom Benečanov do Dalmacije. Če vzamemo v pretres te odnose, vidimo velika nesorazmerja. V zadnjem času so se mnogi avtorji ukvarjali z Zadrom.⁶¹ Zelo temeljito so obdelali gospodarski razvoj in agrarne odnose.⁶² Velika monografija Grge Novaka o Splitu žal ne daje odgovora na vsa vprašanja, ki nas v zvezi z gornjo problematiko zanimajo. Pred dokončno nadvlado Benečanov so bile dalmatinske komune povsem avtonomne, čeprav, so to avtonomijo v določenih obdobjih grobo kršili. Pod Benečani je bilo omejevanje avtonomije del vladnega sistema. Ko so Benetke leta 1409 kupile Dalmacijo, niso mislile na sporazumno priznavanje avtonomnih pravic dalmatinskih komun, temveč na direktno podrejanje. Odloki beneške vlade so najpogosteje veljali za vsa dalmatinska mesta, ki so od tedaj vključena v centraliziran državni sistem.⁶³

Za Beneško republiko je imelo Jadransko morje izreden pomen. Po mnenju J. Tadića v zgodovinskih virih ni dokazov, da so Benetke stremele po vladi nad vzhodno Jadransko obalo zaradi ekonomskih koristi. Cela vzhodna obala je bila vedno siromašna. O eksploataciji prirodnih bogastev v Dalmaciji ni moglo biti govora, ker takšnih dobrin ni bilo.⁶⁴ T. Raukar ugotavlja, da ta teza ni v skladu z nje-

⁵⁷ F. Šišić, Hrvoje Vukčić Hrvatinić i njegovo doba, Zagreb 1902; Š. Ljubić, Povjesnička istraživanja o Hrvoji, velikom bosenskom vojvodi i spljetskom hercegu, Rad JAZU, XXVI, Zagreb 1874, str. 74—93.

⁵⁸ Grge Novak, Prošlost Dalmacije, I, II, Zagreb 1944.

⁵⁹ M. Kos, Istra in Slovensko Primorje (cit.).

⁶⁰ N. Klaić, Pitanje društvenog uređenja kvarnerskih općina u novijoj literaturi, Zgodovinski časopis, XII—XIII, Ljubljana 1958/1959; Ista, Društvene strukture kvarnerske općine u razvijenom srednjem vijeku, Krčki zbornik, 2, Krk 1971.

⁶¹ T. Raukar, O izvorima i historiografiji za povijest Zadra u XV stoljeću, Historijski zbornik XXXI—XXXII, Zagreb 1979, str. 281—306; M. Novak, Zadar glavni grad mletačke Dalmacije i Albanije, Grad Zadar, Zadar 1966, str. 187—202; J. Petricoli, Zadar na prijelomu XV i XVI stoljeća, Zbornik Radova o Federicu Grisogonu, Zadar 1975, str. 9—26.

⁶² T. Raukar, Ekonomski odnosi na posjedima Rogovskog samostana u XV i XVI stoljeću, Historijski zbornik XXXIII—XXXIV, Zagreb 1970, str. 215—264. N. Klaić, Problem kmetstva na području dubrovačke astareje (Prilog problematici dalmatinskog agrara), Arhivski vjesnik XIV, Zagreb 1971.

⁶³ M. Novak, Autonomija dalmatinskih komuna pod Venecijom (cit.); T. Raukar, Zadar u XV stoljeću (cit.); N. Klaić, Problemi vrhovne vlasti nad Dalmacijom (cit.); A. Cvitanić, Pravno uređenje splitske komune po statutu iz 1312 god., Split 1964; J. Beuc, Statut Zadarske komune iz 1305. godine, Vjestnik arhiva u Rijeci, II, 1954.

⁶⁴ Jorjo Tadić, Venecija i Dalmacija u srednjem veku, Jugoslavenski istorijski časopis, 3—4, Beograd 1968.

mu znanim arhivskim gradivom. Tadić na primer pozablja na proizvodnjo soli na področju Dalmacije, ki je predstavljala pomemben izvozni artikel in vir dohodkov prebivalstva. Interesa Benečanov za vzhodno jadransko obalo tudi ne moremo povezovati z vlogo Benetk v tranzitnem prometu med balkanskimi deželami in Jadranskim morjem. Res pa je, da trgovina in promet med obalo in balkanskim zaledjem slabi, čim bolj gremo h koncu 15. stoletja. To je bila posledica raznih omejitev in ovir, ki so jih postavljali v centru Republike. Skromne so bile tudi ekonomske zveze Dalmacije s samimi Benetkami. Beneške oblasti so v Dalmaciji izvajale takšno gospodarsko politiko, da bi z njo deželo čim bolj podredile koristim Benetk. Za to politiko so bili značilni ukrepi, s katerimi so uveljavili pravico dovoza blaga v svoje mesto, nadzirali so najvažnejšo proizvodnjo (sol, tekstil) in predvsem pomorstvo.⁶⁵ Čeprav te monopolne gospodarske politike niso mogle Benetke v celoti izvajati, so z njo vendar negativno vplivale na gospodarski razvoj tega ozemlja. Dalmacija pod beneško oblastjo ni bila ekonomsko enotno področje. Vsaka dalmatinska komuna je obdržala svoje pravno-statutarne in gospodarske posebnosti. Različna je bila površina njihovih distriktov pa tudi kvaliteta zemljišča. V XV. stoletju je gospodarsko stagnacijo v prvi vrsti občutil ekonomsko najbolj razviti Zadar, druge komune z izrazito agrarno-živinorejsko podlago (Rab, Brač, Hvar) pa niso doživele skoraj nikakršnih ekonomskih motenj. Na gospodarsko življenje so neugodno vplivale še nekatere druge okoliščine, kot na primer blokada Ogrske v času vlade kralja Sig-munda, napeti odnosi z nekaterimi hrvatskimi bani in predvsem turški napadi in osvajanja.⁶⁶

Od konca XV. stoletja na gospodarstvo Dalmacije močno vplivajo turški napadi in osvajanja. Zelo težke negativne posledice turških vojn v XVI. in XVII. stoletju so občutile predvsem komune na kopnem od Zadra do Splita, ker je z izgubo delov kopnega zaledja bila omejena tudi njihova proizvodna podlaga. Za dalmatinska mesta je bilo prav turško vprašanje več kot dve stoletji usodno za njihov razvoj: Benetke kot pomorsko-trgovska sila na kopnem niso predstavljale resne ovire za turško prodiranje. Tako je bila varnost dalmatinskih mest odvisna v glavnem od beneških pomorskih sil. Benetke so imele popolno nadvlado nad osmanskim pomorsko silo predvsem na Jadranskem morju. To je bil važen dejavnik v vseh beneško-turških vojnah do konca XVIII. stoletja. Popolna premoč v konjenici je dajala Turkom vojaško in tehnično prednost. S hitrimi napadi in daleč nadmočno konjenico so Turki ostajali gospodarji bojišča v Dalmaciji. Njihova vojaška taktika dokazuje, da niso nameravali osvajati mest ob Jadranskem morju. Redno so napadali le s konjenico, zelo redko s pehoto.⁶⁷ Spremembe političnih razmer v Levanti so vplivale na omejevanje svobodnega izvoza iz dalmatinskih mest. Vsekakor je beneška nadoblast nad dalmatinskimi mesti presekala normalni ekonomski razvoj dalmatinskih mest. Benečanom ni uspelo, da bi sredstva iz dalmatinskih virov — dohodki beneških oblasti — zadostovala za pokrivanje največjega dela stroškov in izdatkov za upravo.⁶⁸

Zelo pazljivo je obdelan razvoj upravnih struktur v dalmatinskih komunah v srednjem veku, ne obstajajo pa podrobne raziskave o posameznih razredih in družbenih strukturah v komunah.⁶⁹ Politična in gospodarska kriza Dalmacije, ki so jo izzvali vpadi Turkov ter negativen odnos beneške vlade do avtonomije dalmatinskih mest, je povzročila razredne spopade med plemstvom in pučani. Dogodek, ki je nekaj let pretresal Hvar in odmeval v celotni Dalmaciji, je bil pučki prevrat, upor

⁶⁵ T. Raukar, O nekim obilježjima trgovine dalmatinskih gradova u srednjem vijeku, *Historijski zbornik*, XXIII—XXIV, Zagreb 1971.

⁶⁶ T. Raukar, Društvene strukture u Mletačkoj Dalmaciji (cit.), str. 110.

⁶⁷ G. Stanojević, Jugoslovenske zemlje u mletačko-turским ratovima XVI—XVIII vijeka, Beograd 1970, str. 18.

⁶⁸ T. Raukar, Prilog poznavanju sistema prihoda dalmatinskih gradova u XIV stoljeću, *Historijski zbornik*, XXI—XXII, Zagreb 1969; Isti, Društvene strukture u Mletačkoj Dalmaciji, *Društveni razvoj u Hrvatskoj od 16. do početka 20. stoljeća* (Zbornik razprav), Zagreb 1981, str. 103—126; M. Sunjić, *Dalmacija u XV veku* (cit.).

Matije Ivanića leta 1510.⁷⁰ Zmanjšanje števila prebivalstva in demografske spremembe, ki so jih povzročile migracije, epidemije, upori in vojaški spopadi; so bili glavni vzroki ekonomskega nazadovanja Dalmacije.

Po težkih bojih za vzhodno jadransko obalo so Benetke pridobile relativno ozek pas morske obale in niso kazale resnega namena, da bi razširile svojo posest globlje v balkansko zaledje, čeprav so budno spremljale dogodke in razmere v državah na Balkanu. To je ponoven dokaz, da je Benečane interesiralo samo zavarovanje pomorske poti, ki je povezovala Benetke z Levanto. Zaradi tehnično plovnišne prednosti vzhodne jadranske obale, je ta obala pritegnila trajno pozornost Benečanov.⁷¹

Benečani so že proti koncu XIV. stoletja poskušali z vsemi mogočimi sredstvi utrditi oblast v zetskem primorju, ki je pripadalo rodbini Balšičev. Ti so se osamosvojili po smrti carja Dušana. Ko se Jurij II. Stracimirović ni mogel več obraniti pred napadi Turkov, niti pred pritiskom Crnojevićev, fevdalne rodbine, ki je vladala v skalnatih predelih Gornje Zete, je po dolgotrajnih pogajanjih leta 1396 prepustil Benečanom Skadar in Drivast ter pristanišče sv. Srđ na ustju Bojane. Benečani so tako postali gospodarji ključnih položajev v Zeti. Ker je bil zadnji Balšić Balša III. brez potomcev, je zapustil Zeto v dedno last srbskemu despotu Štefanu Lazareviću leta 1421. Toda despot Štefan po diplomatski poti ni dosegel, da bi mu Benečani priznali Balšino posest, zato je z vojsko vdrl v Zeto, vendar ni uveljavil svojih pravic. Ko je leta 1439 Srbija prvič padla pod nadoblast Turkov, je prišlo celotno zetsko primorje pod beneško nadoblast.⁷²

Pred sprejetjem beneške oblasti so posamezna zetska mesta, predvsem pa Kotor (pod beneško oblast je prišel 1420) imeli trgovske zveze z mesti v Italiji in Dalmaciji. Urejen je bil sistem vzajemnih carinskih privilegijev. Ko so prišla zetska mesta pod beneško vrhovno oblast, so se začele težave in motnje v gospodarstvu s stalnim povečevanjem raznih omejitev.⁷³

Edino dalmatinsko mesto, ki se je po letu 1358 rešilo beneške dominacije, je bil Dubrovnik.⁷⁴ Dubrovnika komuna je postala celo tekmeč beneški trgovski moči na Jadranu. Dubrovnik je priznaval od tega časa nadoblast ogrskega kralja, kar je pomenilo, da je Dubrovnik dosegel zamisel o popolni notranji samostojnosti. Vrhovna oblast je bila zelo oddaljena, odnos z njo pa le formalen. Notranja uprava je prišla v celoti v roke dubrovnškega plemstva.⁷⁵ Na čelu komune je bil knez, ki ga je vsak mesec iz vrst plemstva volil Veliki svet.

Prehod pod ogrsko nadoblast ni takoj vplival na spremembo dubrovnškega gospodarstva. Z balkanskega zaledja so še naprej izvažali preko Dubrovnika v Italijo in ostale mediteranske dežele poleg rud (srebro, svinec, baker) razne surovine živinorejskega porekla (kože, suho meso, vosek, med, krzna). Balkansko blago, izvažano v Apulijo, je služilo v največji meri za potrebe južne Italije, medtem ko blago, ki je šlo v Ankonsko Marko in Benetke, ni bilo namenjeno samo za kritje potreb teh področij. Znatno del se je preko njih prenašal v Umbrijo, Toskano in Lombardijo, ki so se prav v XIV. stoletju ekonomsko zelo razvijale in katerim so bile potrebne velike količine surovin za njihove obrti in za povečano prebivalstvo

⁶⁹ T. Raukar, Društvene strukture dalmatinske komunne u srednjem vijeku, JIC 3—4, Beograd 1978, str. 102—110 (in tam navedena literatura); Komunalna društva u Dalmaciji u XIV stoljeću, Historijski zbornik, XXXIII—XXXIV, Zagreb 1980/1981, str. 139—209.

⁷⁰ Matij Ivanić i njegovo doba, Radovi Instituta za hrvatsku povijest, 10, Zagreb 1977 (Zbornik razprav).

⁷¹ J. Tadić, Venecija i Dalmacija (cit.).

⁷² I. Božić, Zeta u Despotovini, Istorija Crne Gore, knj. II/2, Beograd 1970, str. 135—275; St. Stanojević, Borba o nasledstvo Baošino (1421—1426), Karlovec 1902.

⁷³ I. Božić, Zeta u despotovini (cit.). (Trgovina u mletačkom sistemu ograničenja, str. 248); A. Dabinović, Kotor pod Mletačkom republikom, Zagreb 1934; A. Marinović, Razvitak vlasti u srednjevjekovnom Kotoru, Historijski zbornik, X/1—4, Zagreb 1957, str. 83—110. I. Sindik, Komunalno uređenje Kotor, Beograd 1950; P. Kovijanić, O pomorstvu Kotora sredinom XV vijeka, Godišnjak Pomorskog muzeja u Kotoru, II, 1953; M. Milošević, Granice Boke Kotorske za vrijeme Mletačke republike 1420—1797, Godišnjak Pomorskog muzeja u Kotoru, XXII, 1974.

⁷⁴ V. Foretić, Godina 1358 u povijesti Dubrovnika, Starine 50, Zagreb 1960; B. Nedeljković, Položaj Dubrovnika prema Ugarskoj (1358—1460), Godišnjak Pravnog fakulteta univ. u Sarajevu, XV, 1967; M. Medini, Dubrovnik Gučetića, Beograd 1953.

njihovih mest. Za razvite obrti in manufakture Italije je bilo treba poiskati nova tržišča, ta pa so nastajala v velikih trgovskih centrih Srbije in Bosne. Takrat so se dežele dubrovniškega zaledja vse bolj in bolj vključevale v mednarodno trgovino na Mediteranu, čigar center je bila Italija. To je povzročilo, da so se poslovni ljudje Italije vedno bolj zanimali za Srbijo in Bosno.⁷⁵

Dubrovniško pomorstvo prve polovice XV. stoletja ni predstavljalo posebno močne in važne veje dubrovniškega gospodarstva. Trgovska mornarica Dubrovnika je tedaj zaostajala za mornaricami drugih pomorskih centrov na Mediteranu. Šele v drugi polovici XV. stoletja se povečuje nosilnost dubrovniške trgovske mornarice ter sta pomorstvo in kopenska trgovina v ravnovesju. Povečana akumulacija kapitala, ustvarjena od trgovanja v zaledju, je vzbudila večje denarne investicije v pomorstvo.⁷⁷

Beneška republika je skušala ta ugoden ekonomski razvoj Dubrovnika zaustaviti s postavljanjem zaprek njegovi proizvodnji in trgovini. Da bi onemogočili konkurenco dubrovniške tekstilne proizvodnje, so Benetke sredi XV. stoletja uvedle carino v višini 10 % na uvoz dubrovniških tkanin v Benetke in beneško posest v Dalmaciji. V drugi polovici XV. stoletja so skušali z ostrimi merami preprečiti krepitev dubrovniškega pomorstva z uvedbo visokih luških taks v pristaniških pod beneško dominacijo. Kljub vsem tem prizadevanjem Benetke niso uspeli preprečiti ekonomske krepitev Dubrovnika.⁷⁸

Ko so Benečani svoj sistem omejevanja končno izdelali, so se Dubrovčani izogibali tranzita preko beneških posesti. V XV. stoletju so Dubrovčani navezali zelo tesne trgovske stike in politične zveze z južno Italijo in Sicilijo. Še posebej sta bila Dubrovčanom naklonjena aragonska vladarja Alfonz V. in njegov sin Ferrante.⁷⁹ Dobljeni privilegiji so Dubrovčanom odprli tržišče v Neapeljski kraljevini v času, ko jim je bilo to najbolj potrebno, saj so na ta način resno ogrozili nesporno beneško prevlado na Jadranskem morju.

II.

Prispevek jugoslovanskih turkologov pri preučevanju teoretskih problemov nastanka osmanske države in razvoja osmansko-turškega fevdalizma je zelo pomemben, nekatere raziskave pa predstavljajo izjemen dosežek na področju turkologije.⁸⁰

Šele po letu 1945 so jugoslovanskim turkologom postali v večji meri dostopni bogati turški arhivi, predvsem carigrajski, ki so bili dotlej minimalno izkoriščeni.⁸¹ S pritegnitvijo novih zvrsti turških virov (zakoniki-kanun name,⁸² katastrski defterji,⁸³ sodni protokoli-sidžili,⁸⁴ zadužbinski akti-vakuf name⁸⁵ itd.) so jugoslovanski

⁷⁵ B. Nedeljković, Nekolike karakteristike i opaske o dubrovačkom pravu i državi XIV i XV stoljeća (1358—1460), Istorijski časopis, XVIII, Beograd 1971, str. 87—114; B. Nedeljković, Dubrovačko veće umoljeno (Consilium rogatorum) do 1358, Zbornik radova posvećenih Albertu Vajsu, Beograd 1966, str. 123—129; J. Tadić, Dubrovački senat, Politika 24. IV. 1927, št. 6823; B. Nedeljković, Spoljna i unutrašnja suverenost Dubrovnika, Godišnjak Pravnog fakulteta Univerziteta u Sarajevu, XV, 1967, str. 447—464.

⁷⁶ J. Tadić, Istorija Dubrovnika do polovine XV veka, Istorijski časopis, XVIII, Beograd 1971, str. 13—44; B. Krekić, Prilog istoriji mletačko-balkanske trgovine druge polovine XIV veka, Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu, II, 1957.

⁷⁷ J. Tadić, Privreda Dubrovnika i srpske zemlje u prvoj polovini XV veka, Zbornik Filozofskog fakulteta u Beogradu, knj. X/1, Beograd 1968, str. 519—539.

⁷⁸ I. Božić, Ekonomski i društveni razvitak Dubrovnika u XIV i XV veku, Istorijski glasnik, 1, Beograd 1949; B. Krekić, Le relazioni fra Venezia, Ragusa e le popolazioni serbo-croate, Venezia e il Levant fino al sec. XV, Firenze 1973, str. 389—401.

⁷⁹ M. Spremić, Dubrovnik i Aragonci 1442—1495, Beograd 1971.

⁸⁰ N. Filipović, Osvrt na neka pitanja iz ranije istorije osmanskog timara, Zbornik Filozofskog fakulteta u Sarajevu, I, Sarajevo 1963; Isti, Princ Musa i šejk Bedredin, Sarajevo 1971.

⁸¹ H. Šabanović, Turski diplomatski izvori za istoriju naših naroda, Prilozi za orijentalnu filologiju, I, Sarajevo 1950, str. 117—150. (Z bogato bibliografijom.)

⁸² Kanuni i kanun-name za bosanski, hercegovački, zvornički, kliški, crnogorski i skadarski sandžak, Monumenta turcica hist. slav. meridionalium illustrantia, tom. I, Sarajevo 1957; D. Bojanić, Turski zakoni i zakonski propisi iz XV i XVI veka za smederevsku, kruševačku i vidinsku oblast, Beograd 1974; B. Đurđev, Die Kanun-namen der Osmanen und ihre Bedeutung für die Wirtschaftsgeschichte der Balkanländer, Godišnjak Istorijskog društva BiH, VII, Sarajevo 1955, str. 5—15; H. Hadžibegić, Turski zakonski spomenici kao istorijski izvor, Fontes orientales ad historiam populorum Europae Meridionalis atque Centralis pertinentes, Moskva 1904.

⁸³ H. Šabanović, Krajište Isa-bega Ishakovića, Zbirni katastarski popis iz 1455. godine, Monumenta turcica, tom. II, Sarajevo 1964; Oblast Brankovića, Opširni katastarski popis iz 1455. godine (redig. H.

turkologi postavili solidan temelj za pojašnjenje nekaterih fundamentalnih vprašanj iz širše osmanske zgodovine,⁸⁶ predvsem pa iz zgodovine jugoslovanskih narodov pod Turki.⁸⁷ Preučevana in obdelana so bila predvsem vprašanja, povezana s položajem in vključevanjem krščanskega prebivalstva v osmanski fevdalni timarsko-spahijski sistem,⁸⁸ nastankom bosenskega muslimanskega plemstva,⁸⁹ širjenjem islamizacije⁹⁰ in položajem ter vlogo srbske pravoslavne cerkve,⁹¹ položajem kmetov-raje⁹² in vlahov-zivinorejcev⁹³ ter vprašanjem oblik osmansko-turške upravne

Hadžibegić, A. Handžić, E. Kovačević), Monumenta turcica, tom. III, Sarajevo 1972; B. Đurđev, Dva deftera Crne Gore iz vremena Škenderberga Crnojevića, zv. I, Sarajevo 1968, zv. II (D. B. in Lj. Hadžiosmanović), Sarajevo 1973; H. Šabanović, Turški izvori za istoriju Beograda — Katastarski popis Beograda i okoline 1476.—1566.; I, Beograd 1904; O. Zirojević, Popis oblasti Kruševca, Toplice, Dubočice u vreme prve vladavine Mehmeda II (1444.—1446.), Vranjski glasnik, IV, 1969; Turški dokumenti za istorijata na makedonskiot narod, opširen popisen defter, No 4 (1467.—1468.) (izd. M. Sokolovski in O. Stojanovski), Skopje 1971.

⁸⁴ B. Nedeljković, Sarajevski sidžil iz god. 1555.—1558., Arhiv za pravne i društvene nauke, III/8, X, zv. 3—4, Sarajevo 1954; Č. Truhelka, Pabirci iz jednog jajačkog sidžila, Glasnik zemaljskog muzeja, XXX, Sarajevo 1919.

⁸⁵ H. Šabanović, Dvije najstarije vakufname u Bosni, Prilozi za orijentalnu filologiju, II, Sarajevo 1951, III—IV, Sarajevo 1952./1953. H. Kalešić, Najstarije vakufname u Jugoslaviji, Prilozi za orijentalnu filologiju, X—XI, Sarajevo 1960; M. Begović, Vakufi u Jugoslaviji, Beograd 1963.

⁸⁶ N. Filipović, Pogled na osmanski feudalizam (sa naročitim obzirom na agrarne odnose), Godišnjak Istor. društva BiH, Sarajevo 1952. Konstantin Bastiać, Prilog pitanju odnosa vanekonomske pri-nude i dominikalne vlasti u timarsko spahiskom sistemu, Historijski zbornik, 1—4, Zagreb 1954; K. Bastiać, Timarsko vlasništvo u feudalnom sistemu osmanlijske Turske od XV do XVII stoljeća, Zagreb 1958; B. Đurđev, Prilog pitanju razvika i karaktera tursko-osmanskog feudalizma — timarsko-spahiskog uređenja (skica), Godišnjak Istor. društva BiH, I, Sarajevo 1949.

⁸⁷ B. Đurđev, Osnovni problemi srpske istorije u periodu turske vlasti nad našim narodima, Istorijski glasnik, 3—4, Beograd 1950; Isti, Uticaj turske vladavine na razvitak naših naroda, Godišnjak Istor. društva BiH, II, Sarajevo 1950; M. Sokolovski, Prilog kon proučavanju na tursko-osmanskiot feudalni sistem, so poseban osvrt na Makedonija vo XV i XVI vek, Glasnik na insitutot na nacionalna istorija, II/1, Skopje 1958.

⁸⁸ B. Đurđev, Kršćanski spahije u severnoj Srbiji u XV veku, Godišnjak Istor. društva BiH, IV, Sarajevo 1952; Isti, O knezovima pod turskom upravom, Istorijski časopis, I, 1—2, Beograd 1948; Isti, O vojnicima. S osvrtom na razvoj turskog feudalizma i na pitanje bosanskog agaluka, Glasnik zemaljskog muzeja, II, Sarajevo 1947; M. Vasić, Martolozii u jugoslavenskim zemljama pod turskom vlašću, Sarajevo 1967; Isti, The Martolosen in Macedonia, Makedonija i Makedonci u prošlom (Zbornik razprav), Skopje 1970; M. Sokolovski, Spahii-timarioti hristijani prilpepskata nahija vo sredinata na XV vek, Godišen zbornik Filozofskog fakulteta, 19, Skopje 1967.

⁸⁹ V. Čubrilović, Poreklo muslimanskog plemstva u BiH, Jugoslovenski istorijski časopis, I, Beograd 1935; Avdo Sućeska, Ajani. Prilog izučavanja lokalne vlasti u našim zemljama za vrijeme Turaka, Sarajevo 1965.

⁹⁰ N. Filipović, Napomene o islamizaciji u Bosni i Hercegovini u XV veku, Godišnjak UNU BiH VII, Centar za balkanološka ispitivanja, 5, Sarajevo 1970, str. 141—167; Isti, Specifičnosti islamizacije u Bosni, Pregled, vanredni broj, Sarajevo 1968, str. 27—34; Isti, Osvrt na položaj bosanskog seljaštva u prvoj deceniji uspostavljanja osmanske vlasti u Bosni, Radovi Filozofskog fakulteta III, Sarajevo 1965, str. 63—75; A. Handžić, O islamizaciji u sjeveroistočnoj Bosni u XV i XVI vijeku, Prilozi za orijentalnu filologiju, XVI—XVIII, Sarajevo 1970, str. 5—45; G. Palikruševa, Islamization de la region Reka dans les nordes de la Macédonie, Makedonija i Makedonci u prošlom (Zbornik razprav), Skopje 1970; B. Nedeljković, Sarajevski sidžil iz god. 1555./1558. (cit.); A. Solovjev, Nestanak bogumilstva i islamizacija u Bosni, Godišnjak Istor. društva BiH, I, Sarajevo 1949; D. Stojanov-Mire, Kolonizacijata i islamizacijata na Makedonija, Prosvetno delo XI, 5—6, Skopje 1955.

⁹¹ V. Čubrilović, Srpska pravoslavna crkva pod Turcima od XV—XIX vek, Zbornik Filozofskog fakulteta, knj. V—1, Beograd 1960; B. Đurđev, Uloga crkve u starijoj istoriji srpskog naroda, Sarajevo 1964; Isti, Odnos između ohridske arhiepiskopije i srpske crkve od pada Smedereva (1459) do obnavljanja partijašije (1557), Radovi akademije nauka BiH, knj. XXXVIII, Sarajevo 1970, str. 184—227; Mirko Mirković, Pravni položaj i karakter srpske crkve pod turskom vlašću (1459—1766.), Beograd 1965; A. Matkovski, Obidat na episkopat Pavle od Smedereva do gi otepci srpskiete eparhii od ohridskata arhiepiskopija, Glasnik Institutot na nacional. istor., 2—3, Skopje 1970; A. Matkovski, Odnosite pomegu ohridskata arhiepiskopija i osmanskata država od dvaganjeto na Turcite do obnovuvanjeto na Pećskata patrijarsija, Glasnik INI, 2, Skopje 1972.

⁹² V. Spaić, Zemljiškoknjižni sistem u BiH za vreme Turaka, Istorijsko-pravni zbornik, II, 3—4, Sarajevo 1950; N. Filipović, Pogled na osmanski feudalizam (sa naročitim obzirom na agrarne odnose) (cit.); Isti, Osvrt na položaj bosanskog seljaštva (cit.); A. Sućeska, O nastanku čiflika u našim zemljama, Godišnjak Istor. društva BiH, XVI, Sarajevo 1965; H. Hadžibegić, Džizija ili harač, Prilozi za orijentalnu filologiju, III—IV, Sarajevo 1953.

⁹³ Simpozij o srednjovjekovnom katunu (održan 24. i 25. novembra 1961. g.), Naučno društvo BiH, Pos. izd. knj. II, Odeljenje istorijsko-filoloških nauka, I, Sarajevo 1963 (Zbornik razprav); N. Filipović, Vlasi i uspostava timarskog sistema u Hercegovini, Godišnjak ANU BiH, XII, Centar za balkanološka ispitivanja, knj. 10, Sarajevo 1974, str. 127—221; M. Vasić, Knežine i knezovi timarije u zvorničkom sandžaku u XVI vijeku, Godišnjak Istor. društva BiH, X, Sarajevo 1959; Isti, O knežinama Bakića pod turskom vlašću, Godišnjak Istor. društva BiH, IX, Sarajevo 1957; D. Bojanić, Vlasi u severnoj Srbiji i njihovi prvi kanuni, Istorijski časopis, XVIII, Beograd 1971.

⁹⁴ H. Šabanović, Upravna podjela jugoslovanskih zemalja pod turskom upravom do Karlovačkog mira 1699. godine, Godišnjak Istor. društva BiH, IV, Sarajevo 1952; Isti, Bosanski pašaluk, Sarajevo 1959; Isti, Bosanski divan, organizacija i uređenje centralne zemaljske uprave u Bosni pod turskom vlašću do kraja XVII stoljeća, Prilozi za orijentalnu filologiju, XVII—XIX, Sarajevo 1972. Isti, Organizacija turske uprave u Srbiji u XV i XVI vijeku, Istorijski glasnik, 3—4, Beograd 1955; A. Stojanovski, Administrativno-teritorijalna podjela na Makedonija pod osmanskata vlast do krajot na XVII vek, Glasnik inst. na nacion. istorija, 2, Skopje 1973; R. Skender, Političko-upravni sistem na Kosovu i Metohiji od XV do XVII veka, Gjurmine albanologijke, 2, Priština 1965.

in vojaške organizacije.⁹⁵ Pošebej je obdelan avtonomni položaj Črne gore pod Turki.⁹⁶

V referatu se bom omejil na tiste turške vojaške akcije, ki neposredno zadevajo odnose med jugoslovanskim in italijanskim prostorom, kot tudi na posledice teh akcij. Žal moramo ugotoviti, da sodobne obdelave turškega osvajanja Balkanskega polotoka ni. Za poznavanje vojaških dogodkov smo še vedno odvisni od starejših monografij, ki so danes že deloma zastarele.⁹⁷

Še preden je osmanska ekspanzija dosegla svoj višek, se je največji del jugoslovanskih narodov znašel pod oblastjo sultana. Kljub spopadu med dvema ideologijama, islamom in krščanstvom, se osvajanja prepletajo tudi z neizbežnim sodelovanjem in medsebojnimi vplivi. Krščanski podaniki in krščanski vazali so prav tako prispevali s svojim denarjem (tributi) in pomožnimi vojaškimi oddelki k turškim uspehom. Mali balkanski ljudje, predvsem kmetje, so strahovito trpeli zaradi razsula, ki je nastalo ob turški meji, in zaradi neprestanih medsebojnih spopadov fevdalne gospode. Prihod pod turško oblast je velikokrat pomenila osvoboditev pred nasiljem, bedo in uničenjem. V krajih, ki so jih zasedli Turki, je v resnici prišlo do začasne umiritve, ljudje so se prenehali bati za življenje. Vsem, ki so sprejeli islam in se s tem približali novi oblasti, so se odpirala vrata do najvišjih položajev, ne oziraje se na njihov prejšnji družbeni status. Na drugi strani pa so neprestani roparski napadi, vojaški pohodi in osvajanja ustvarila gospodarski kaos, razbijala ustaljene politične okvire balkanskih držav, rušila družbeno politično ureditev in izzivala velike demografske spremembe. Z drugo besedo, usmerila so zgodovinski razvoj jugoslovanskih narodov v nove tokove in prinesla nove elemente kulturne in duhovne orientacije.

V čas osvajanja Dalmacije s strani ogrskega kralja Ludvika I. pade prodor Turkov na Balkanski polotok. Leta 1352 osvojijo trdnjavo Cimpe ob Črnomorski obali, leta 1354 pa izkoristijo potres in se polastijo mesta Galipoli. Iz tega mostišča so se nato bliskovito širili na Balkanski polotok. Za politično situacijo v balkanskih državah neposredno pred turškimi osvajanji je značilna fevdalna razdrobljenost, centralna oblast je bistveno oslABLJENA. Balkanske države niso bile sposobne nuditi učinkovitega odpora turškemu pritisku in zaustaviti osmansko širjenje.⁹⁸

Do prvega večjega spopada med balkanskimi fevdalci in Osmanskimi Turki je prišlo leta 1371. Makedonska fevdalca Uglješa in Vukašin, ki sta prva občutila turško prisotnost, sta zaman pozivala ostale srbske fevdalce na boj proti Turkom. V bitki ob reki Marici sta bila premagana, oba sta v boju padla, njuna vojska pa je bila razbita.⁹⁹ Posledice bitke niso bile usodne samo za Makedonijo, ampak za ves Balkanski polotok. Turki so se ustalili na njem, središčna pokrajina je bila trdno v njihovih rokah. Znamenita Kósovka bitka na Vidov dan 1389,¹⁰⁰ ki je bila za Srbe porazna in jih je spravila v vazalno odvisnost od Turkov, je ponovno potrdila nemoč krščanskih balkanskih sil. Vesti o bitki na Kosovem polju so prodrle daleč izven Srbije in prvič opozorile evropski Zahod na resnost položaja.¹⁰¹ Toda nihče na Zahodu ni resno razmišljal o tem, da bi nudil pomoč balkanskim narodom.

⁹⁵ H. Šabanović, Vojno uredenje Bosne od 1463. do kraja XVI stoljeća, Godišnjak Istor. društva BiH, XI, Sarajevo 1961; Isti, Bosansko krajište, Godišnjak ID BiH, IX, Sarajevo 1958; O. Zirojević, Tursko vojno uredenje u Srbiji (1459.—1683.), Beograd 1974; H. Kreševljaković, Kapetanije i kapetani u Bosni i Hercegovini, Sarajevo 1954.

⁹⁶ B. Đurđev, Turska vlast u Crnoj Gori u XVI i XVII veku, Sarajevo 1953 (z bibliografijo); J. Tomić, Politički odnos Crne Gore prema Turskoj 1528.—1684. god. Glas SANU LXVIII, Beograd 1904.

⁹⁷ M. Spremić, Turci i Balkansko poluostrvo u XIV i XV veku, Jugoslavenski istorijski časopis, 1—2, Beograd 1966; J. Radonić, Zapadna Evropa i balkanski narodi prema Turcima u prvoj polovini XV veka, Novi Sad 1905; J. Hammer, Historija turskog (osmanskog) carstva, 4 zv., Zagreb 1979. H. Inaldžik, Osmansko carstvo: klasično doba 1300.—1600., Beograd 1974.

⁹⁸ R. Mihaljević, Kraj srpskog carstva, Beograd 1975; H. Inaldžik, Od Stefana Dušana do Osmanskog carstva, Prilozi za orijentalnu filologiju, III—IV, Sarajevo 1952.

⁹⁹ G. Skrivanić, Bitka na Marici, Vojno istorijski glasnik, 3, Beograd 1963; P. Tomac, Bitka na Marici, Vojno istorijski glasnik, VII/1, Beograd 1950; A. Štojanovski, Marickata bitka i njezinite posledici, Sovremennost, 9, Skopje, 1973; G. Ostrogorski, Serska oblast posle Dušanove smrti, Beograd 1965.

¹⁰⁰ G. Skrivanić, Kósovka bitka, Cetinje 1956 (z bibliografijo); P. Tomac, Kósovka bitka, Beograd 1968; N. Radojčić, Kósovski boj utorak 15 juna 1389, Njiva, Ljubljana 1921.

¹⁰¹ F. Rački, Boj na Kosovu, Rad JAZU 97, Zagreb 1889.

Turškega prodiranja in osvajanja niso mogle zaustaviti niti evropske vojske. Neuspešni so bili križarski pohodi ogrskih kraljev, med katerimi je najbolj pomembna bitka pri Nikopolju leta 1396.¹⁰² Zahodne fevdalne vojske se niso mogle uspešno upirati močni turški vojaški organizaciji in turški vojaški taktiki. Medtem ko so se zahodne države, v prvi vrsti italijanske države, pregovarjale, koliko naj bi vsaka dala vojakov, ladij ali denarja za vojno proti Turkom, so oni utrjevali in širili svoj imperij tudi na račun teh zahodnih dežel.

Dvakrat se je evropskim silam ponudila prilika, da bi vrgli Osmanske Turke iz Evrope. Po bitki pri Angori 1402,¹⁰³ v kateri je osmansko vojsko premagal mongolski osvajalec Tamérlan, je osmanska država padla v hudo notranjo krizo zaradi dinastičnih sporov in hudih socialnih konfliktov.¹⁰⁴ Zadnja takšna priložnost se je nudila krščanskemu svetu v letih 1443 in 1444. V vojaški načrt so bili vključeni tudi Benečani. Ker je moral sultan Murat II. braniti Anadolijo pred napadi Karamanogluja in ker se je pripravil v Grčiji in Albaniji upor, je ponudil ogrskemu kralju premirje. Medtem je proti Bosporju zaplula krščanska mornarica, ki so jo v glavnem opremili Benečani. Zaradi tega je ogrski kralj Vladislav odpovedal premirje in z vojsko krenil proti Varni. K temu ga je vzpodbujal papežev legat Julij Cesarini. Blokada krščanske mornarice naj bi preprečila povratek turške vojske iz Male Azije na Balkan. Ker blokada Bosporja ni uspela iz raznih vzrokov, je bil poraz križarske vojske pri Varni leta 1444 neizogiben. V boju sta padla kralj Vladislav in kardinal Cesarini.¹⁰⁵

Z nastopom vlade sultana Mehmeda II. Osvojitelja (El Fatih) so se začele priprave za dokončno osvojitve zadnjih ostankov balkanskih držav. Prvi je bil na vrsti Carigrad. V turške roke je padel 1453. leta. Sledil je propad Srbije, ki po smrti despota Đurđa Brankovića 1456 ni bila več sposobna nuditi odpor. Leta 1459 so Turki skoraj brez boja osvojili Smederevo, zadnjo srbsko trdnjavo.¹⁰⁶

Na vrsti je bila Bosna. Padec Bosne pod turško nadoblast leta 1463¹⁰⁷ je porušil obstoječe ravnotežje sil in bil usoden za sosednje države, ki so bile neposredno podvržene turškim napadom. Obsojanje Benetk, da so pri teh dogodkih stale prekrižanih rok, ni upravičeno. Bosna je bila notranje razkrojena in je tako nenadoma propadla, da ji tudi Ogrska, ki je bila najbolj zainteresirana za njen obstoj, ni mogla pomagati. Neposredno turško nevarnost so Benečani kmalu občutili v Dalmaciji in v Zeti.¹⁰⁸

Domači gospodarji so se obdržali edino v Zeti. To so bili Crnojevići,¹⁰⁹ gospodarji planinskih krajev nad Boko Kotorsko (Črna gora). Zaradi vse hujšega pritiska Turkov so se Crnojevići povezovali z Benečani. Ko so Turki zagospodarili nad srbskimi deželami (1459) in nato nad Bosno in večjim delom Hercegovine (1463), je izbruhnila beneško-turška vojna, ki je trajala od 1463 do 1479. Ta dolgotrajna vojna je izčrpavala Benečane v Zeti in zoževala njihovo posest. Že spomladi 1479 so krenili Turki v velik napad na Skadar, izredno pomembno beneško oporišče. Beneška Signorija, ki se je zavedala izredne resnosti položaja, je poslala poziv papežu in italijanskim vladarjem, naj se zedinijo zaradi zaustavitve barbarske invazije in jih opozarjala, da predstavlja Skadar »glavna vrata naše države«. Brez-

¹⁰² F. Šišić, Bitka kod Nikopolja, Glasnik Zemaljskog muzeja, Sarajevo 1896.

¹⁰³ G. Skrivanić, Angorska bitka 1402, Vojno istorijski glasnik, 2, Beograd 1964. V. Trpković, Turško ugarski sukobi do 1402., Istorijski glasnik, 1-2, Beograd 1959.

¹⁰⁴ N. Filipović, Princ Musa i šejk Bedredin, Sarajevo 1971.

¹⁰⁵ H. Inaldžik (prevod E. Kovačević), Pitanje Segedinskog mira i krize turske države 1444. godine, Prilozi za orijentalnu filologiju, XII-XIII, Sarajevo 1965; G. Skrivanić, Zašto despot Đurađ nije učestvovao u bici na Varni 1444., Vjesnik vojnog Muzeja, 16, Beograd 1970; Bariša Krekić, Učešće Dubrovnika u ratovima protiv Turaka 1443 i 1444, Zbornik radova Vizantološkog instituta, 2, Beograd 1953, str. 145-157.

¹⁰⁶ K. Jireček, Istorija Srba, I, Beograd 1952, str. 353-389.

¹⁰⁷ Desanka Kovačević, Pad bosanske srednjevekovne države po dubrovačkim izvorima, Godišnjak Istor. društva BiH, 14, Sarajevo 1964; Ista, Prilog pitanju bosensko-turskih odnosa, Godišnjak Istor. društva BiH, 11, Sarajevo 1966.

¹⁰⁸ M. Sunjić, Prilozi za istoriju bosansko-venecijanskih odnosa (cit.).

¹⁰⁹ J. Tomić, Crnojevići i Crna Gora od 1479.-1528., Glas SANU LVIII, Beograd 1900; Isti, Prilozi za istoriju Crnojevića i Crne Gore, Spomenik SANU, XLVII, Beograd 1909.

uspešno je bilo tudi opozorilo, da je Mehmed II. odločen kreniti v Italijo. V tej izredno kritični situaciji je Benečanom lahko pomagal edino Ivan Crnojević.¹¹⁰ Ko so Benečani morali leta 1479 prepustiti Turkom Skadar, v miru, ki je temu sledil, Ivan Crnojević ni bil upoštevan. Zapustil je Črno goro, ki so jo začasno zasedli Turki. Ta vojna je sicer pokazala, da so začeli Turki borbo za prevlado na Jadranskem morju, toda ne v tej, ne v naslednjih vojnah jim ni nikdar uspelo ogroziti ožigledno beneško premoč na Jadranu.¹¹¹

Beneške napovedi o namerah Mehmeda II., da napade Italijo, so se uresničile. Prodor Turkov na teritorij Italije pri Otrantu sredi leta 1480 je povzročil strahoten pokol prebivalstva. Postavlja se vprašanje, v kolikšni meri se je ta dogodek odražal v ekonomskem življenju Dubrovnika, zaradi bližine invazijskega področja. Pritisk na Dubrovnik se je povečal že v zvezi s turškimi akcijami proti beneški posesti v Zeti, z obleganjem Skadra in pritiskom na Italijo. Do večje prekinitve trgovskih zvez z osmansko državo pride leta 1477 zaradi nove carine, ki so jo uvedli Turki za vso blago pred samim Dubrovnikom. Do novih prekinitev normalnih odnosov pride leta 1480, ko je sultan Mehmed II. zahteval od hercegovskega sandžak-bega, da zasede dubrovnško področje. Vojvoda Jonus je celo pridrli v župo Konavljje. Ta akcija sovpada z vdorom Turkov v Italijo pri Otrantu. Pritisk na Dubrovnik je trajal, dokler niso Dubrovčani pristali na novo plačanje harača.¹¹² Vdor v Italijo, padec Herceg Novoga v roke Turkov in neposreden pritisk na Dubrovnik so močno vplivali na obseg in vrednost kreditne trgovine, ki pade v tem času na polovico v primerjavi s prejšnjim in kasnejšim obdobjem.¹¹³ Toda tudi ta invazija ni strnila italijanskih držav v skupen odpor proti Turkom. Šele po smrti Mehmeda II. 1481 je kralj Ferrante uspel ob pomoči, ki mu jo je poslal ogrski kralj Matija Korvin, vreči Turke iz Italije.¹¹⁴

Ko je konec leta 1481 padel v turške roke Herceg Novi z okolico,¹¹⁵ je bila beneška posest na južnem delu vzhodne jadranske obale z obeh strani vkleščena med turške utrdbe. Leta 1498 je ugasnil v Črni gori zadnji žarek svobodnega življenja in prenehala oblast domačih vladarjev na balkanskih tleh. Beneška posest v Boki Kotorski in v Zetskem primorju je postala sila utesnjena. Turški prodor na morsko obalo je presekala teritorialno zvezo Kotora z ostalim beneškim ozemljem.¹¹⁶

Od beneško-turške vojne 1499—1503 pa do Ciperske vojne (1570—1573) je bila Dalmacija redno izpostavljena turškemu pritisku, napadom in osvajanjem.¹¹⁷ Okoli leta 1495 so osvojili Turki Makarsko primorje in do konca XV. stoletja pridrli na obalo srednjega Jadrana od Omiša do dubrovnškega teritorija.¹¹⁸ Tako je bil do konca XV. stoletja beneški teritorij v Dalmaciji in Zetskem primorju ter Boki Kotorski omejen na nekoliko mest in kaštelov z neposredno okolico, široko nekaj milj. Obseg beneške Dalmacije se je končno omejil na mesta in ozek obalni pas, ki je obsegal komaj nekaj več kot 700 km². Beneška posest ob vzhodni jadranski obali je

¹¹⁰ L. Tomanović, O Ivanu Crnojeviću, Sremski Karlovci 1903.

¹¹¹ I. Božić, Vladavina Crnojevića, Istorija Crne Gore, knj. II/2, Beograd 1970, str. 277—370.

¹¹² I. Božić, Dubrovnik i Turska (cit.), str. 45.

¹¹³ I. Voje, Kreditna trgovina u srednjovekovnom Dubrovniku, Djela ANU BiH knj. XLIX, Sarajevo 1976, str. 245; Do resne krize v kreditni trgovini pride okoli leta 1480. Ze leta 1481 je notar registriral samo 633 zadolžnic, medtem ko je vrednost kreditne trgovine znašala 112.039 perperjev. Leta 1482 so v notariatu sklenili le 331 kreditnih pogodb, kreditni posli pa dosežejo komaj 62.989 perperjev. Po tej krizi je vrednost kreditne trgovine do konca XV. stoletja v stalnem porastu. Leta 1487 se na primer vrednost kreditne trgovine dvigne na 170.235 perperjev (notar je registriral 917 zadolžnic), Debita notariae knj. 48, 49, 51, passim.

¹¹⁴ M. Spremić, Dubrovnik i Aragonci (cit.), str. 20—21.

¹¹⁵ J. Tadić, Nove vesti o padu Hercegovine pod tursku vlast, Zbornik Filozofskog fakulteta, VI/2, Beograd 1962.

¹¹⁶ G. Stanojević, Jugoslovenske zemlje u mletačko-turским ratovima XVI—XVIII. vijeka, Beograd 1970.

¹¹⁷ G. Stanojević, Crna Gora i Crnogorsko primorje u vrijeme mletačko-turčkog rata 1499—1502. godine. Istorijski zapisi, leto XVI, knj. XX/1, Titograd 1963.

¹¹⁸ V. Trpković, Vilajet Primorje, Godišnjak Istor. društva BiH, XIV, Sarajevo 1964; J. Ravlić, Makarska i njeno primorje, Split 1934; A. Sućeska, O državno-pravnom položaju Poljica pod turskom vlašću, Zbornik pravnog fakulteta u Zagrebu, XVII, št. 3—4, 1907; Isti, O položaju Poljica u osmanskoj državi, Poljički zbornik, II, 1971.

bila presekana na tri dele. Ta ozki kraški, siromašni kópni pás v Dalmaciji pa je imel kljub temu za Beneške velik strateški, prometni in predvsem politični pomen.¹¹⁹

¹¹⁹ Leta 1512 so Turki začeli veliko ofenzivo proti hrvatskim deželam. V Dalmaciji sta ostali od hrvatsko-ogrske posesti dve pomembni vojaški postojanki Obrovac in Klis, ki sta branili tudi beneško posest. Toda važne turške spremembe v odnosu do Dalmacije so nastale po padcu Beograda 1521. Dalmacija za Turke ni predstavljala zanimivega in vabljivega področja. Brezkrajna in bogata polja južne Ogrske, Srema in Slavonije so bila mnogo bolj privlačna za Osmanske Turke, zato so svoje akcije usmerili predvsem proti srednji Evropi.¹²⁰

Kljub temu Habsburžani, ki so medtem prevzeli obrambo Hrvatske, niso mogli preprečiti padca Obrovca in Klisa. Celotna beneška zakulisna igra okoli Obrovca je bil poslednji napor Benečanov, da zadržijo Turke v Dalmaciji čim dlje od svoje posesti. S padcem Klisa 1537 je likvidirano poslednje habsburško oporišče v Dalmaciji. Branilci Klisa so bili premeščeni v Senj, znani so pod imenom Senjski uskoki. Pojav senjskih uskokov na Jadranu je dogodek evropskega pomena. Vojaške akcije uskokov so temeljito spremenile politične pogoje na beneško-turški meji v Dalmaciji.¹²¹

V zadnji četrtini XVI. stoletja, v obdobju umiritve beneško-turških odnosov po Ciprski vojni, Benečani okrepijo ekonomske dejavnosti v dalmatinskih mestih. V drugi polovici XVI. stoletja je prišlo do pomembnih ekonomskih in družbenih sprememb v večjem delu jugoslovanskih dežel pod Turki. Povečalo se je število prebivalstva, povečala so se mesta, razširile so se poljedelske površine v nekaterih pokrajinah; oživele so obrti in trgovina. Tedaj se javlja veliko število domačih trgovcev, muslimanov, kristjanov in Židov. Formira se precej močan sloj domačih poslovnih ljudi, ki ne trgujejo samo znotraj Turčije, ampak vzpostavljajo trgovske in poslovne zveze tudi s tujino, v prvi vrsti z Italijo. Večina spremlja trgovsko blago do dalmatinskih pristanišč, mnogi pa gredo tudi preko morja v Italijo. Proti koncu XVI. stoletja je beneška vlada zgradila skelo v Splitu, preko katere je šel vse do Kretske (Kandijske) vojne velik del turškega izvoza z Balkana, deloma tudi iz Male Azije. Za to novo zvezo z Vzhodom so kazali Benečani velik interes, ker so prav tedaj zapuščali veliko sredozemsko trgovino in se umikali v Jadransko morje. Velik interes za skelo v Splitu kažejo tudi Turki, kajti turški oblastniki in fevdalci vidijo v tej trgovini velik vir dohodkov za državno blagajno in osebno zase. Poslovni ljudje in trgovci z Balkana so se na ta način osvobodili starega posredništva dubrovniških trgovcev.¹²² Šele za Kandijske vojne (1645—1669) so začeli Benečani širiti svojo posest globlje v notranjost balkanskega polotoka na škodo propadajoče Turčije.

Ko so se Turki pojavili kot zavojevalci srbskih in bosenskih dežel, so imeli Dubrovčani z njimi zelo solidne zveze. Od Turkov so dobili privilegije za svobodno trgovanje, zato so morali plačevati poseben davek. Da bi zaščitila koristi svojih državljanov, se je dubrovniška vlada zelo trudila, da bi imela dobre odnose s Turki. Od leta 1440 daje sultanu letno darilo 1000 dukatov v srebrni posodi. Leta 1458 se je dubrovniška vlada morala obvezati, da bo poleg daril vezirjem dajala stalni letni harač v višini 1500 dukatov. Ta kolektivni harač je rasel, dokler se ni leta 1481 ustalil na višini 12.500 dukatov.

¹¹⁹ M. Sunjić, Pomjeranje mletačkih granica u Dalmaciji sa susjedima tokom XV stoljeća, *Godišnjak Istor. društva BiH*, XV, Sarajevo 1966; S. M. Traljić, Tursko-mletačke granice u Dalmaciji u XVI i XVII stoljeću, *Radovi Instituta JAZU u Zadru*, XX, 1973.

¹²⁰ G. Stanojević, *Jugoslovenske zemlje* (cit.), str. 11, 12.

¹²¹ G. Stanojević, *Senjski uskoci*, Beograd 1973; V. Vinaver, *Senjski uskoci i Venecija do Kiparskog rata*, *Istorijski glasnik*, 3—4, Beograd 1954; B. Poparić, *Povijest senjskih uskoka*, Zagreb 1936.

¹²² J. Tadić, *Ekonomsko jedinstvo Balkana i Sredozemlja*, *Zgodovinski časopis*, XIX—XX, Ljubljana 1966; G. Novak, *Povijest Splita*, II, Split 1961; T. Raukar, *Il porto di Spalato e le relazioni commerciali nell'Adriatico del tardo medio evo*, *Italjug* 4, Roma 1980, str. 17—21; Isti, *Venecija i ekonomski razvoj Dalmacije u XVI i XVII stoljeću*, *Radovi instituta za hrvatsku povijest*, 10, Zagreb 1977; S. Traljić, *Trgovina Bosne i Hercegovine s lukama Dalmacije i Dubrovnika u XVII i XVIII stoljeću*, *Pomorski zbornik*, I, Zagreb 1962.

Po propadu balkanskih držav pride v dubrovniški trgovini do določene preorientacije in drugačne razporeditve kapitala. Sedaj v večji meri kot prej gradijo svojo mornarico in razvijajo pomorstvo. Glede trgovine z zaledjem so se v začetku pojavile določene težave. Turki so omejevali trgovanje z rudami, predvsem s srebrom in svincom ter trgovanje s soljo. Turki so tudi uvedli carino pri izvozu svinca, svile, voska in cinabarita (creme).¹²³

V začetku XVI. stoletja je dubrovniška republika živela v zelo dobrih odnosih z dvema najmočnejšima državama ob Sredozemskem morju, z Osmanskim cesarstvom in Španijo. Dubrovčani so tudi v času vojn med Turčijo in zahodnimi državami uživali zaščito obeh vojskujočih se strani ter so kot nevtralna država z vsemi neovirano trgovali. Dubrovniška trgovina je prav zaradi tega dosegla največji obseg prav v tem času. K temu je mnogo pripomoglo prenehanje vojn na Balkanskem polotoku, nastanek enotnega in prostranega tržišča v okviru Osmanskega imperija ter enoten carinski sistem. Poleg Dubrovčanov so na Balkanu kot trgovci dominirali le še Grki.¹²⁴

Dubrovniška republika je imela v XVI. stoletju več ladij kot kdajkoli prej ter je po nosilnosti trgovske mornarice zavzemala eno prvih mest v Sredozemlju.¹²⁵ V svoje pristanišče so Dubrovčani speljali skoraj vso vzhodno trgovino, ki bi morala iti preko Benetk in njihovih pristanišč. Tudi posredniška vloga v trgovini med Osmanskim imperijem in italijanskimi državicami se je izredno povečala. Dubrovnik je bil za Osmanski imperij skoraj edino okno v svet. Razumljivi so bili protesti in mržnja Benečanov proti Dubrovčanom v tem stoletju. Benečani so zahtevali, da se Dubrovnik okupira in prekine z nevtralnostjo, dokler se zahodne sile vojskujejo proti Turkom. V tem niso uspeli.¹²⁶ Proti koncu 16. stoletja pa je v Dubrovniku konec blagostanja, začenja se ekonomsko propadanje. Vzroki ležijo v velikih spremembah v Evropi (revolucija cen, premik pomorske trgovine na Atlantik), krizi Osmanskega imperija in poslabšanju notranjih razmer.¹²⁷

Do leta 1526 je Dubrovniška republika priznavala formalno ogrsko nadoblast, dejansko pa je imela obveznosti tudi do Osmanskega cesarstva. Poraz Ogrov na Mohačkem polju 1526. leta je prekinil vezi z Ogrsko, tako da poslej priznavajo Dubrovčani samo turško nadoblast. Turki so v notranjem oziru pustili Dubrovnik pri miru, kajti v njem so kot »zvestem haračarju«¹²⁸ gledali stalen in soliden vir dohodkov. Nasprotno pa so Dubrovčani spretno izkoriščali vse slabosti turških oblastnikov. Za Zahod so opravljali obveščevalno službo. Obveščevalna služba, ki je delovala v Levanti, je bila povezana z dvema centroma, Benetkami in Dubrovnikom. Toda Dubrovčani so imeli prednost. Kot trgovci so Dubrovčani mnogo potovali in so zato postali odlični poznavalci razmer v Osmanski državi in na sultanovem dvoru. Dubrovniška vlada je bila pri organiziranju obveščevalne službe zelo previdna ter ni dovoljevala individualnih posegov v to dejavnost. Na drugi strani Dubrovčani niso nič manj skrbno posredovali sultanu vesti o vseh važnih dogodkih v Zahodnih državah.¹²⁹

Ceprav del hrvatskega ozemlja in slovensko ozemlje nista prišla pod nadoblast Turkov, so se vplivi Osmanskega cesarstva razširili tudi na to področje. Turške čete so skoraj dvesto let leto za letom vpadale na hrvaško in slovensko ozemlje, plenile in požigale ter odvajale ljudi v sužnost. Kronologiji teh turških vpadov je slovensko

¹²³ I. Božić, Dubrovnik i Turska u XIV i XV veku, Beograd 1952.

¹²⁴ J. Tadić, Španija i Dubrovnik u XVI veku, Beograd 1932; T. Popović, Turska i Dubrovnik u XVI veku, Beograd 1973; R. Samardžić, Veliki vek Dubrovnika, Beograd 1962.

¹²⁵ M. Spremić, Dubrovački brodovi i zapadno Sredozemlje u XV veku, Istorijski časopis, XXI, Beograd 1974; J. Tadić, Organizacija dubrovačkog pomorstva u XVI veku, Istorijski časopis, 1—2, Beograd 1948; Isti, O pomorstvu Dubrovnika u XVI i XVII veku, Dubrovačko pomorstvo, Dubrovnik 1952.

¹²⁶ J. Lučić, Društveni odnosi u Dubrovačkoj Republici od 16. do 19. stoljeća, Društveni razvoj u Hrvatskoj od 16. do početka 20. stoljeća, Zagreb 1981; S. Ljubić, O odnošajih među republikom Mletačkom i Dubrovačkom od početka XVI stoljeća do njihove propasti, Rad JAZU LIII, LIV, Zagreb 1880.

¹²⁷ V. Vinaver, Sudbina revolucije cena u Dubrovniku (Sa osvrtom na revoluciju cena na Balkanu i Podunavlju), Istorijski časopis, XIX, Beograd 1972; Isti, Kraj dubrovačke trgovine na Balkanu, Istorijski glasnik, 1, Beograd 1956.

¹²⁸ J. Zontar, Obveščevalna služba in diplomacija avstrijskih Habsburžanov v boju proti Turkom v 16. stoletju, Ljubljana 1973.

zgodovinopisje posvetilo precej pozornosti,¹²⁹ medtem ko imamo za turške vpade v Dalmacijo samo fragmentarna dela.¹³⁰

Pri turških vpadih razlikujemo več faz. V referatu se bomo omejili le na tista obdobja, v katerih so turški napadi na beneško ozemlje v Furlaniji povezani z beneško-turškimi vojnami. Prvi turški napad na slovensko ozemlje je ugotovljen leta 1408, vendar imajo vpadi do 1469 le sporadičen značaj. Glavni namen teh vpadov je bil brez dvoma rop.

Drugo obdobje vpadov proti Zahodu spada v čas od 1469 do 1483 ter se od prvega razlikuje po tem, da smemo turškim vpadom že pripisovati, če že ne naravnost osvajalen namen, pa vsaj težnjo dežele toliko izčrpati, da bi ob ugodni priliki postale lahek plen turške osvajalne vojske. To je doba najobsežnejših, najštevilnejših in hkrati tudi najtežjih turških vpadov, ki so bili vključeni v osvajalno politiko sultana Mehmeda II. V ta čas spadajo tudi pohodi in vdori prek Tržaškega Krasa do Soče in v Furlanijo. Ti pohodi niso imeli samo plenilnega značaja, ampak so spadali v širše turško vojskovanje z Beneško republiko. Napadi proti Furlaniji predstavljajo najbolj pripravljene in najobsežnejše turške napade, ki so bili usmerjeni proti Zahodu. Večkrat se je zgodilo, da so Benečani zavnirli Turke na Soči. Turška vojska se je nato razlila prek slovenskega ozemlja. S takšnimi dogodki so bile povezane najhujše plenitve na slovenskih tleh. Prvi turški napad, ki se je približal beneškim področjem, je bil jeseni 1471. leta. Izredno nevarni in z ozirom na posledice zelo težki so bili turški vpadi v Furlanijo leta 1477 (v zvezi z beneško-turškimi spopadi v Albaniji), 1478 (v zvezi z obleganjem Skadra) in 1499 (v zvezi z vojno 1499—1502). S temi vpadi so Turki hoteli povzročiti strah v Benetkah, vezati del beneških vojaških sil doma in prisiliti k popuščanju.¹³¹

Cilj turških napadov je bil nagrabit čimveč plena in odpeljati čimveč ujetnikov. Ujetnike so naseljevali v opustošenih predelih Balkana, zdrave dečke pa so pošiljali v janičarske šole. Odvajanje ljudi v sužnost je sprožilo posebno obliko trgovine. Odkupovanje sužnje in ujetnikov je postalo za poslovne ljudi vir dohodkov, ki je bilo velikokrat donosnejše od običajne trgovine. Med ljudmi, ki so se ukvarjali z odkupovanjem sužnjev iz turškega ujetništva, najdemo trgovce, ki so sicer znani po poslovnih zvezah s Turki. Poleg Dubrovčanov naletimo na Benečane in trgovce iz drugih italijanskih mest. Ker je šla ta trgovina v veliki meri prek Dubrovnika, je postal Dubrovnik nekakšen center za odkupovanje sužnjev in ujetnikov.¹³² Osvoboditev sužnja ali ujetnika je sprožila velikokrat zelo zapletene finančne operacije. V nekem dokumentu, v katerem se omenjajo ujetniki iz Bergama, Mantove, Padove, Neaplja in drugih italijanskih mest, se vidi, da je sam sultan poizvedoval o njihovem bogastvu in višino odkupnine določal z ozirom na njihovo finančno moč od 100 do 1600 dukatov. Iz pogodb o odkupovanju vidimo, da so bili sužnji doma iz Dalmacije, Hrvaške, Nemčije in Furlanije.¹³³ Za nekatere sužnje iz Furlanije je omenjeno, pri katerem turškem vpadu so padli v ujetništvo. Raziskave o odkupovanju turških ujetnikov oziroma njihovem osvobajanju iz ujetništva niso zaključene.

¹²⁹ S. Jug, Turški napadi na Kranjsko in Primorsko do prve tretjine 16. stoletja. Kronologija, obseg in vpadna pota, Glasnik muzejskega društva za Slovenijo, XXIV, Ljubljana 1943; Isti, Turški napadi na Kranjsko in Primorsko od prve tretjine 16. stoletja do bitke pri Sisku (1593), Zgodovinski časopis, IV, Ljubljana 1955; I. Voje, Vplivi osmanskega imperija na slovenske dežele v 15. in 16. stoletju, Zgodovinski časopis XXX, 1—2, Ljubljana 1976 (z bibliografijo).

¹³⁰ S. Traljič, Nin pod udarom turško-mletaških ratova, Povijest grada Nina, Zadar 1909. Isti, Zadar i turska pozadina od XV do potkraj XIX stoljeća, Zadar 1965. Traljič je med drugim obklical, da do prvih turških napadov na zadarski teritorij ni prišlo leta 1468, kot se je v historiografiji običajno prikazovalo, temveč že leta 1432. Na ta način je delovanje turškega faktorja pomaknjeno za četrto stoletje nazaj, kar je zelo pomembno pri analizi ekonomskih razmer v zadarskem distriktu.

¹³¹ A. Cremonesi, La sfida Turca contro gli Asburgo e Venezia, Udine 1976; S. Jug (cit.).

¹³² I. Božić, Dubrovnik i Turska (pogl.: »Otkupljivanje roblja, str. 326—339); I. Voje, O usodi turških ujetnikov v slovenskih deželah v XVI. in XVII. stoletju, Časopis za zgodovino in narodopisje, 8/2, Maribor 1972.

¹³³ Archivio storico di Ragusa; Diversa notariae 56, fol. 195 (1472); Cons. Rog. 23, fol. 184 (1477); Debita notariae, 41, fol. 57' (1472); Deb. not. 41, fol. 109' (1473); Diversa notariae, 79, fol. 127' (1500); Debita notariae, 60, fol. 51', fol. 75 (1500).

Turki so prinesli na Balkanski polotok neusmiljen način vojskovanja, kjer ni šlo samo za uničenje sovražnikove vojske, ampak velikokrat tudi za uničenje celotnega prebivalstva dežele. Ker prihajajo Turki iz Male Azije ter prodirajo na Balkanski polotok v smeri od Makedonije proti severu, se tudi ljudstvo umika pred njimi v isti smeri. Tak sistem turškega osvajanja v jugoslovanskih deželah je od XIV. do XVII. stoletja povzročil etnične premike prebivalstva, kakršnih Balkan ne pomni od naselitve južnih Slovanov v VI. in VII. stoletju. Zato postanejo etnični procesi v zvezi s prodorom Turkov in učvrstitvijo njihove oblasti na Balkanu, eden najvažnejših pojavov v zgodovini Južnih Slovanov v obdobju od srede XV. do konca XVII. stoletja. Selitve in preseljevanja privedejo pod turško oblast tuj element na določeno področje in povsem spremenijo etnično strukturo. Znane so le glavne faze migracij na jugoslovanskem ozemlju,¹³⁴ le za nekatera ožja področja so opravljene detaljne študije na osnovi turških virov, predvsem katastrskih defterjev.¹³⁵

Omejili bi se le na nekatere pojave, ki so vezani na migracije prebivalstva v Italijo in jih je povzročil turški prodor na Balkanski polotok.¹³⁶ V obdobju od 15. do 17. stoletja, ko so migracije Slovanov v Italijo dosegle največji obseg, so poleg starih vzrokov (ekonomske vezi, beda, lakote, kuge idr.) dobili tedaj velik pomen tudi različni politični motivi (poleg prodiranja Turkov uveljavitev beneške oblasti v Dalmaciji, upori prebivalstva, beneško-turške vojne). Naval beguncev v Dalmacijo je bil tolikšen, da so uprave dalmatinskih mest skušale zavreti njihov dotok na svoje ozemlje. Dubrovniške oblasti so tedaj sprejele sklep, da bodo begunce na svoje stroške vozile v Apulijo, Marke in beneško ozemlje.¹³⁷

Migracije so v tem obdobju zajele obsežno ozemlje, ne samo prebivalstvo kopne Dalmacije, dubrovniškega in črnogorskega primorja, marveč tudi otoke; potem v povečani meri Bosno in Črno goro in še širše zaledje, hrvatske dežele z Istro in celo slovensko ozemlje. Manj je bilo beguncev iz srbskih, pravoslavnih pokrajin. Od tod je šel močan val v južno Ogrsko. Pot v Italijo ni vodila teh beguncev samo prek dalmatinskih mest, marveč tudi prek slovenskih dežel in tamkajšnjih primorskih mest (Koper, Piran, Trst) in celo po kopnem v Furlanijo. Dejstvo je, da se je v tem obdobju v Dalmaciji skoraj povsem izmenjalo staro srednjeveško prebivalstvo.¹³⁸

Posebej bi opozoril na dva dogodka v Dalmaciji, ki sta sprožila zanimiva migracijska gibanja v smeri proti Italiji. Ko je marca 1479 padel Skadar v turške roke, je sultan dovolil preživelim najemnikom in prebivalstvu, da se izseli, v mesto pa je naselil nov živelj. Prebivalstvo se je iz Skadra najprej umaknilo v Bar in Ulcinj, od tod pa so šli mnogi v Benetke. Beneške oblasti so jih nato razporedile po Trevisu, Raveni in Padovi.¹³⁹ V turško-beneški vojni 1499 do 1502 se je začelo preseljevanje staroselskega hrvatskega prebivalstva v Dalmacijo iz zibelke hrvatske države. Turški napadi so izzvali splošno bežanje v Italijo. Zanimivo je, da se je del beguncev, ko se je politična in vojaška situacija pomirila; okoli leta 1524 vrnil nazaj in naselil v okolici Zadra. V celoti je bila beneška Dalmacija v tem obdobju slabo naseljena.¹⁴⁰

¹³⁴ Zgodovina narodov Jugoslavije, knj. II. (pogl. XXXVIII: Selitve in etnične spremembe v jugoslovanskih pokrajinah od XV. do začetka XIX. stoletja, avtor V. Čubrilović, str. 712—723); A. Ivić, Migracije Srba u Hrvatsku tokom XVI, XVII i XVIII stoleća, Srpski etnogr. zbornik, Naselja XVI, Beograd 1923; J. Mal, Uskočke seobe i slovenačke pokrajine, Srpski etnog. zbornik 30, Naselja XVIII, Beograd 1924; V. Colak, Iz života izseljenika Makarske i njenog primorja na srednje dalmatinskom otočju u XVI i XVII stoljeću, Prilozi povjesti otoka Hvara, I, 1959; A. Jutronić, O migracijama kopnenog stanovništva na srednjo-dalmatinsko otočje, Mogućnosti, VI, 1959.

¹³⁵ A. Handžić, Etničke promjene u sjeveroistočnoj Bosni i Posavini u XV i XVI vijeku, Jugoslovenski istorijski časopis, 4, Beograd 1969; M. Vasić, Etnička kretanja u Bosanskoj krajini u XVI vijeku, Godišnjak Istor. društva BiH, XVIII, Sarajevo 1962; G. Palikruševa - A. Stojanovski, Etničke prilike vo severozapadna Makedonija vo XV vek, Makedonija i Makedonci u prošlom (Zbornik razprav), Skopje 1970.

¹³⁶ F. Gestrin, Migracija Slovanov v Italijo. Rezultati jugoslovanske historiografije, Zgodovinski časopis, XXXII, 1—2, Ljubljana 1978.

¹³⁷ R. Jeremić - J. Tadić, Prilozi za istoriju zdravstvene kulture starog Dubrovnika, 2, Beograd 1939.

¹³⁸ F. Gestrin, Migracije iz Dalmacije u Marke u XV i XVI stoljeću, Radovi instituta za hrvatsku povjest, 10, Zagreb 1977.

¹³⁹ I. Božić, Vladavina Crnojevića, Istorija Crne Gore, knj. II/2, Beograd 1970, str. 316.

¹⁴⁰ G. Stanojević, Jugoslovenske zemlje u mletačko-turским ratovima (cit.), str. 43; T. Raukar, Društvene strukture u mletačkoj Dalmaciji (cit.), str. 107.

Zelo različni so bili od 16. do 18. stoletja dejavniki istrske gospodarsko-socialne in demografske krize. Istrsko prebivalstvo so zdecimirali turški vpadi, vojne, epidemije kuge, malarije, tifusa in drugih bolezni, velike klimatske spremembe in elementarne nesreče. Težko gospodarsko in populacijsko stanje je privedlo do modifikacije etnične strukture v Istri. Detaljni študij tega fenomena vodi k zaključku, da je v 16. in 17. stoletju kolonizacija obdržala hrvatsko obeležje in da je diaspora hrvatskega življa iz zahodne Bosne, Hercegovine, jadranskih otokov in sosednjih hrvatskih dežel pod Avstrijo bila v veliki meri usmerjena proti Istri, čeprav so v njej našle trajno ali začasno zatočišče tudi manjše skupine Grkov, Albancev, Črnogorcev, Furlanov, Krnjelov (iz Karnije) in Italijanov.¹⁴¹

III.

Habsburžani so relativno pozno posegli v Balkanski prostor in tako vplivali na odnose med Jugoslovani in Italijani v jadranski coni. Ko so usmerili svojo politiko proti vzhodu, so postali nosilec boja proti turški ekspanziji. Pri tem so zadeli tudi na interese Benečanov in prišli z njimi v konflikt. Prevlada Habsburžanov na področju Balkana pomeni v končni fazi umik Turkov na področja južno od Save in Donave, na Jadranskem morju pa zlom beneškega monopola.¹⁴²

Širjenje habsburške posesti in njihovega vpliva v slovenskih in hrvatskih deželah je teklo postopno. Ko je z Rudolfom Habsburškim bil v nemških deželah ponovno izbran splošno priznan vladar (1273), se je, namesto da bi se boril za vračanje stare državne posesti, z vso silo odločil za izgradnjo habsburške rodbinske posesti v vzhodnih Alpah, kjer so v času interregnuma izumrli stari dinastični rodovi (Babemberžani v Avstriji, Spanheimi v Kranjski in na Koroškem).

Politično življenje na Slovenskem od 12. do 15. stoletja označuje boj med najmočnejšimi fevdalnimi rodbinami za dedno oblast v posameznih pokrajinah. Za zgodovinski razvoj Slovencev je ta razvoj pomemben predvsem zaradi posledic. Razbitost slovenskega narodnostnega ozemlja med »zgodovinske pokrajine« je dobila s tem svojo zadnjo in za dolgo dobo ustaljeno podobo. Ob koncu tega razvoja v začetku 16. stoletja je bilo slovensko ozemlje razdeljeno med tri države: nemško, ogrsko in beneško ter devet različnih pokrajin: Kranjsko s Pazinsko knežijo, Trst, Goriško, Štajersko, Koroško (pod Habsburžani), Beneško Istro in Beneško Slovenijo ter komitat Vas in Zala na Ogrskem.

Kronološko so faze habsburškega širjenja tekle takole: leta 1282 so pridobili Avstrijo in Štajersko, 1335 Koroško in Kranjsko, 1336 teritorij ob Kvarneru in Devin v Tržaškem zalivu, 1374 Pazinsko knežijo in 1382 mesto Trst. Habsburško napredovanje proti morju se je začelo ustavilo potem, ko se je Trst zaupal varstvu Habsburžanov. Trst pa je pod Habsburžani užival poseben položaj, kajti oni so spoštovali njihovo samoupravo.¹⁴³ Po smrti Rudolfa IV. (1365) se je med nasledniki začel prepir, ki je v naslednjih desetletjih precej omajal moč dinastije. Zaradi nasprijetij med Habsburžani in Luksemburžani, dvema najmočnejšima dinastijama v

¹⁴¹ M. Bertoša, Društvene strukture u Istri 16.—18. stoljeća. Društveni razvoj u Hrvatskoj od 16. do početka 20. stoljeća, Zagreb 1981, str. 127—152; Isti, Istarsko vrijeme prošlo, Pula 1978. — Istri je italijanska historiografija posvećala mnogo već pozornosti kot hrvaška in ostala jugoslovenska historiografija. Uporabno vrednost so obdržali kronološko faktografski opisi, prikazi političnega razvoja in objavljeno gradivo. Po drugi svetovni vojni posveća hrvaška historiografija veliko pozornost metodološki podlagi preučevanja istrske preteklosti. Pokazala se je potreba po oblikovanju modernih mikrosintez posameznih zgodovinskih pojavov.

¹⁴² Posegu Habsburžanov v podonavski in jadranski prostor jugoslovenska historiografija ni namenjala posebnih raziskav. Na določene probleme so jugoslovenski zgodovinarji opozarjali v splošnih delih in sintetičnih pregledih. Nekoliko več pozornosti je vprašanjem v zvezi s Habsburžani posvetila hrvaška historiografija, še posebej v zvezi z vprašanjem nastanka in razvoja Vojne krajine in odpora hrvaškega plemstva proti absolutizmu Habsburžanov (J. Šidak, Urota zrinško-frankopanska kao historioografski problem. Radovi instituta za hrvatsku povijest 2, Zagreb 1972, str. 5—21; N. Klaić, O historijskom značenju Zrinško-frankopanske urote, Istarski pregled IV, zv. 2, Zagreb 1958, str. 115—126; J. Adamček, Zrinško-frankopanska zavjera (1664.—1671.), Katalog izložbe u povodu 300-godišnjice pogibije Petra Zrinskog i Frana Krsto Frankopana 30. travnja 1671, Zagreb 1971, str. 5—14).

¹⁴³ B. Grafenauer, Zgodovina slovenskega naroda, knj. II., Ljubljana 1965, pogl. III/10, 11, 12, 13, str. 340—403. M. Kos, Zgodovina Slovencev, Ljubljana 1955, str. 275—330.

vzhodnih in jugovzhodnih pokrajinah nemške države, je bil omogočen zlasti vzpon celjskih grofov.¹⁴⁴ Ti so namreč predstavljali v 15. stoletju pomembno politično silo v bojih od Italije in slovenskih dežel do Ogrske in Češke. Prav Celjani so postali takrat najnevarnejši nasprotniki Habsburžanov v slovenskih deželah in na Hrvaškem. Z umorom Ulrika II. leta 1456 je dinastija izumrla. Celjski grofi so bili brez dvoma poslednja velika evropsko pomembna dinastija, ki je imela svoje središče na slovenskih tleh.

Nenaden konec Celjskih grofov je omogočil Habsburžanom nadaljevanje njihove politike. Po izumrtju goriških grofov so leta 1500 dedovali njihovo bogato posest ob Soči, na Krasu in na Koroškem. Zaradi razširitve habsburške oblasti na posest goriških grofov so se od začetka 16. stoletja dalje povečala habsburško-beneška trenja. Meja med Beneško republiko in habsburškimi deželami se je dokončno izoblikovala šele v devetletni vojni med Benetkami in cesarjem Maksimilijanom (1508—1516). Čeprav premirje (1516) ni spremenilo političnih mej, so Habsburžani z njim in pozneje z mirovno pogodbo leta 1521 vendarle pridobili Tolminsko in Bovško na slovenskih tleh ter Oglej, Gradiško in Marano z okolico na romanskem ozemlju. Ta meja je ostala skoraj nespremenjena do konca Beneške republike (1797).¹⁴⁵

Vzporedno s širjenjem dinastičnega teritorija na slovensko ozemlje so Habsburžani skušali razširiti svojo oblast tudi na Ogrsko in Hrvaško. Na te svoje težnje so opozarjali z dednimi pogodbami o medsebojnem nasledstvu, ki so jih sklepali z ogrskimi kralji. Odkar je propadel poskus Matije Korvina, da v vojni proti Frideriku III. Habsburškemu (1468—1490) zedini vzhodno alpske in češke dežele okoli Ogrske kot centra, je naraščajoča turška nevarnost šla v korist težnjam Habsburžanov, posebno, ko je Maksimilijan po 1493 celotno habsburško dinastično posest zedinil v svojih rokah. Že po bitki s Turki in porazu hrvatske vojske na Krbavskem polju (1493), so se Hrvati obrnili s prošnjo za pomoč na Maksimilijana, češ da obramba hrvatskih dežel pomeni tudi obrambo notranjeavstrijskih dežel.¹⁴⁶

Katastrofa na Mohačkem polju leta 1526 in smrt zadnjega ogrskega kralja Ludvika II. je nadvojvodo Ferdinanda sicer privedla do cilja, vendar je uveljavitev dednih pravic preprečil del ogrskega in slavonskega plemstva. Edino hrvatski sabor je izvolil Ferdinanda I. za hrvatskega kralja na novo leto 1527 v gradu Cetinu. Tekmeča za ogrski prestol Ivana Zapoljo je Ferdinand sicer premagal, vendar se je utrdil na prestolu zaradi pohoda sultana Sulejmana na Dunaj (1529). Turško prodiranje na Ogrsko in na Hrvaško ni moglo biti zaustavljeno.¹⁴⁷

Hrvaška je izgubila ozemlje med Uno, Korano in Glino, Turki so prodrli vse do spodnje Kolpe. Ko je bil Ferdinand I. izbran za hrvatskega kralja, se je obvezal, da bo na Hrvaškem vzdrževal 1200 vojakov in oskrboval utrdbe. Tako se je postopoma izoblikovala Vojna Krajina, ki je bila razdeljena na hrvatsko s sedežem v Karlovcu in slavonsko s sedežem v Varaždinu.¹⁴⁸ Ker so notranjeavstrijski stanovi vzdrževali vse utrdbe od morja do Drave, so Habsburžani prepustili upravo obeh krajin Vojnemu svetu v Gradcu. Tako je bila Vojna krajina dejansko že od začetka XVII. stoletja izločena iz Hrvatske kot poseben teritorij.

¹⁴⁴ H. Dopsch, Die Grafen von Cilli — Ein Forschungsproblem?, Sudostdeutsches Archiv, Bd. XVII/XVIII, 1974/1975; F. Baš, Celjski grofi in njihova doba. Celjski zbornik, I., Celje 1951; I. Voje, Odnos celjskih grofov prema političkim prilikama u Bosni i Hercegovini u XV vijeku, Radovi III, sa simpozijuma »Srednjovjekovna Bosna i evropska kultura«, Zenica 1973; N. Klaić, Zadnji knezi Celjski u deželah Sv. krone, Celje 1982.

¹⁴⁵ B. Grafenauer, Zgodovina slovenskega naroda, cit.

¹⁴⁶ N. Klaić, Odnos hrvatskog sabora prema Ferdinandu Habsburškom uoči Mohačke bitke, Radovi Filozofskog fakulteta u Zagrebu, Odsjek za povijest, 2, Zagreb 1959.

¹⁴⁷ Vj. Klaić, Povijest Hrvata, 3—4, Zagreb 1972/1973.

¹⁴⁸ Zgodovina narodov Jugoslavije, II., Ljubljana 1959 (pogl. XIV: »Ostanki ostankov: Hrvatske v boju za obstoj, str. 346—410); F. Močanin, Društveni razvoj u Vojnoj Krajini, Društveni razvoj u Hrvatskoj od 16. do početka 20. stoljeća, Zagreb 1981; Isti, Osnovni problemi obrane Hrvatske u 16. stoljeću, Karlovac 1979.—1979. (zbornik razprav), 1979., str. 49—51; N. Klaić, Nastajanje Krajine u XVI stoljeću s posebnim obzirom na postanak Karlovca, ibid., str. 53—57; J. Grgić, Postanak i početno uređenje Vojne Krajine Kninskog kotara pod Venecijom, Starine JAZU, 52, Zagreb 1962.

V okviru Vojne krajine igrajo izredno pomembno vlogo Uskoki. Uskoki so se imenovali grupa krajišnikov, ki so s habsburškega ali beneškega teritorija nadaljevali borbo proti Turkom. Poleg žumberških Uskokov najbolj znana takšna grupa je bila tista, ki je branila Klis. Po padcu Klisa 1537 pod Turki je posadka prešla v Senj. Senjski uskoki¹⁴⁹ so branili Hrvatsko primorje pred Turki na kopnem in na morju. Zato so jih do 1573 ščitili tudi Benečani, čeprav so bili v dobrih odnosih s Turki. Uskoki so postali važen dejavnik v habsburško-beneških odnosih. Skupaj s prebivalci Senja in venturini z beneškega teritorija so Senjski uskoki ustanovili znamenito uskoško mornarico. V poslednji četrtini XVI. in v začetku XVII. stoletja so uskoki resno ogrozili beneško premoč na vzhodni jadranski obali. Uskoke so podpirali Habsburžani, ki so prvič 1563 zahtevali od Benečanov svobodno plovo na Jadranu. Ker so Benečani to odbili, so začeli uskoki napadati tudi beneški teritorij. Sledile so beneške represalije. To je privedlo do Uskoške vojne (1615—1617).¹⁵⁰ S posredovanjem Španije je bil sklenjen mir v Madridu. Rezultat te vojne je bil sledeč: Senjski uskoki so bili žrtvovani in preseljeni v notranjost. V Senj so namestili nemško posadko, kajti uskoki Habsburžanom niso bili več potrebni. Vprašanje svobodne plovo na Jadranu pa je bilo rešeno šele čez sto let.

S porazom turške mornarice pri Lepantu 1571¹⁵¹ in bosenske vojske pri Sisku 1593¹⁵² so Habsburžani dosegli vojaško ravnotežje. Kriza osmanskega imperija je postajala vedno bolj očitna. Povzročila je številne upore balkanskih narodov proti turški oblasti. Ti upori, ki so bili deloma povezani z interesi velikih sil, so na Balkanu izzvali tim. »vzhodno vprašanje«, to je vprašanje o obstoju Osmanskega imperija v Evropi in o osvoboditvi balkanskih narodov. V Dunajski vojni (1683—1699) so Habsburžani dosegli za nekaj časa prevlado pri reševanju Vzhodnega vprašanja.¹⁵³

Politične razmere v širšem balkanskem prostoru in odnos političnih sil so vplivale v prvi vrsti na gospodarski razvoj hrvatskih in slovenskih dežel. Te so ležale na občutljivem prostoru med srednjo Evropo in Italijo in so imele v evropski trgovini tranzitni značaj.

V onih jugoslovanskih pokrajinah, ki so bile znotraj državnih formacij srednje Evrope, je poljedelstvo zaostajalo iz več razlogov. V prvi vrsti zaradi turških napadov, osvajanj in zaradi raznih obveznosti in bremen, ki jih je zahtevala obramba pred Turki. V slovenskih pokrajinah predstavlja rudarstvo in z njim povezano fužinarstvo izjemo med vsemi vejami gospodarstva.¹⁵⁴ Korist od tega so imeli skoraj edino tujci, ki so v te proizvodne panoge vložili velike kapitale, posebej v proizvodnjo živega srebra v Idriji.¹⁵⁵ Trgovina z rudami, kot tudi velika uvozna in izvozna trgovina, so bile v rokah tujcev. Pomemben delež v zunanji trgovini pripada tudi italijanskim trgovcem. Domači trgovci, razen nekaterih izjem, so sodelovali samo v mali in notranji trgovini. Prek slovenskih dežel in kvarnerskih pristanišč so izvažali v Italijo veliko živine in kož.¹⁵⁶ Sicer siromašno domače tržišče ni bilo privlačno za uvoz tuje robe v velikih količinah.

¹⁴⁹ G. Stanojević, *Senjski Uskoci*, Beograd 1973.

¹⁵⁰ M. Bertoša, *La Guerra degli Uscochi e la rovina dell'economia istriana*, *Atti del Centro do ricerche storiche di Rovigno*, V, Rijeka—Trst, 1974.

¹⁵¹ Lepantska bitka. Udio hrvatskih pomoraca u lepantskoj bitki 1571. godine, *Adriatica maritima* vol. 1, Zadar 1972 (zbornik s prispevki: E. Perića, A. Usmianija, F. Dujmovića, Vj. Omašića, M. Novak-Sambrailove, V. Foretića, J. Lučića in K. Jurišića).

¹⁵² J. Tomić, *Novi podaci o bici kod Siska 22. juna 1593. godine*, *Spomenik SANU 1898.*, XXXI; M. Breyer, *Odras pobeđe kod Siska (1593.) u domaćoj i stranoj književnosti*, *Casopis za hrvatsku povijest*, 1/3, Zagreb 1943; J. Kolaković, *Sisak u odbrani od Turaka (1591.—1592.)*, Sisak 1967.

¹⁵³ V. Popović, *Istočno pitanje*, Beograd 1928.

¹⁵⁴ J. Sorn, *Naše zgodovinske o rudarstvu in fužinarstvu na Slovenskem*, *Zgodovinski časopis*, XXV, 3—4, Ljubljana 1971; I. Mohorič, *Dva tisoč let železarstva na Gorenjskem*, knj. I. (Doba samoniklega železarstva), Ljubljana 1969.

¹⁵⁵ I. Mohorič, *Rudnik živega srebra v Idriji*, *Zgodovinski prikaz nastanka, razvoja in dela 1490—1960*, Koper 1960.

¹⁵⁶ F. Gestrin, *Il commercio dei pellami nelle Marche del XV e della prima metà del XVI secolo*, *Atti e memorie*, NS — anno 82°, Ancona 1978, str. 255—276. Isti, *Trgovina s kožami v Markah v 15. in v prvi polovici 16. stoletja*, *ZC XXX*, zv. 1—2, Ljubljana 1976, str. 23—35.

V trgovini slovenskih dežel s primorskimi mesti in nato teh z Italijo so do prehoda v 16. stoletje prevladovala mesta v slovenskem delu Istre pod beneško oblastjo, precejšen delež pa je imela tudi Reka. S habsburškim favoriziranjem Trsta se je trgovina, čeprav vloga Kopra v tem prometu s slovenskim zaledjem ni takoj prenehala, v vedno večji meri prenašala na Trst. To mesto je od srede XVI. stoletja nedvomno pritegnilo že veliko večino poklicne meščanske trgovine slovenskih dežel in širšega avstrijskega zaledja.¹⁵⁷

Zaradi turškega širjenja proti zahodu so hrvatske dežele izgubile svoje glavne prometne poti, zaradi tega se je zmanjševal obseg zunanjetrgovinskega prometa. Zvezo s svetom je Hrvatska lahko obdržala le prek slovenskega ozemlja, katerega vloga v mednarodni trgovini je rasla.

V hrvatskih deželah je bila trgovina na velike razdalje v vsem tem obdobju vezana na dvoje prometnih smeri. Ena je šla proti zahodu prek slovenskega ozemlja proti Primorju in Italiji, druga pa proti jugu k pristaniščem ob Kvarnerju in dalje po morju na italijansko stran. To pomeni, da so bile slovenske in hrvatske dežele od XV. stoletja dalje ekonomsko zelo povezane.¹⁵⁸

Reka je bila v 15. stoletju v Hrvatskem primorju izredno važno pristanišče za slovenske in hrvatske dežele. Zaradi prodora Turkov je nato njen pomen padel in se poleg nje v XVII. stoletju uveljavljata tudi Bakar in že prej znani Senj. V vseh treh pristaniščih so si med drugim ustvarili beneški, ankonski in florentinski trgovci za trgovino s hrvatskim in še širšim zaledjem ugodne pogoje.¹⁵⁹

V notranjosti Hrvatske pa je bilo v vsem obravnavanem obdobju najpomembnejše trgovsko središče Zagreb—Gradac, kamor so prihajali in se naseljevali tudi italijanski (beneški, florentinski) in nemški trgovci, ki so sodelovali v trgovski menjavi vse od Budima do italijanskih mest.¹⁶⁰ Pozneje raste tudi pomen Varaždina. Velike zasluške nudi predvsem oskrba Vojne krajine.

* * *

V referatu smo skušali opozoriti na poglede jugoslovanskih zgodovinarjev na dogajanja in posamezna vprašanja v jugoslovanskih deželah od prevlade Benečanov in Turkov do prevlade Habsburžanov, v obdobju, ki je bilo usodno za obe strani jadranske obale. Odprta vprašanja in neraziskana področja bi s skupnimi prizadevanji lahko rešili italijanski in jugoslovanski zgodovinarji. Rešitve bi bile lahko rezultat načrtnejših raziskav arhivov na obeh straneh meje.

¹⁵⁷ F. Gestrin, Trgovina slovenskega zaledja s primorskimi mesti od 13. do konca 16. stoletja, Ljubljana 1965; Isti, Mitninske knjige 16. in 17. stoletja na Slovenskem, Viri za zgodovino Slovencev V, SAZU, Ljubljana 1972. (Obširen uvodni tekst); Isti, Gospodarstvo in družba na Slovenskem v 16. stoletju (oris razvoja), Zgodovinski časopis, XVI, Ljubljana 1962; Isti, Gospodarstvo in družba zahodnojugoslovanskih dežel od 15. do srede 17. stoletja, Zgodovinski časopis, XXIX, 1—2, Ljubljana 1975; Isti, Economie et sociétés en Slovenie au XVIe siècle, Annales Economies Sociétés Civilisations XVII, 1962.

¹⁵⁸ J. Adamček, Ekonomsko-društveni razvoj u sjeverozapadnoj Hrvatskoj u 16. i 17. stoljeću, Društveni razvoj u Hrvatskoj od 16. do početka 20. stoljeća, Zagreb 1981, str. 15—40; F. Gestrin, Gospodarstvo in družba zahodnojugoslovanskih dežel, str. 67.

¹⁵⁹ R. Bičanić, Važnost Rijeke u ekonomskom životu Hrvatske, Rijeka (zbornik razprav), Zagreb 1903; P. Blaznik, Trgovske zveze Skofje Loke z Reko v luči notarske knjige Antona de Reno di Mutina 1436—1461, Loški razgledi, Skofja Loka 1961; F. Gestrin, K poznavanju reškega pomorstva v Markah v Italiji (XV.—XVII. stoletja), VHA u Rijeci i Pazinu XV, 1970, str. 39—49; Isti, Prispevek k poznavanju našega pomorstva v 16. stoletju iz gradiva italijanskih arhivov (Fano), VHA u Rijeci i Pazinu XIV, 1969, str. 161—170.

¹⁶⁰ N. Klaić, Povijest Hrvata u razvijenom srednjem vijeku, Zagreb 1976 (pogl. »Mesta u Slavoniji«, str. 542—543); F. Gestrin, Trgovina slovenskih dežel z italijanskimi ob koncu srednjega veka in v XVI. stoletju, Zgodovinski časopis, XXIX, 1—2, Ljubljana 1975, str. 89—108; I. Kampuš—I. Karaman, Tisučletni Zagreb, Zagreb 1975.

* Natis tega dela je denarno podprl Znanstveni inštitut Filozofske fakultete na Univerzi Edvard Kardelj v Ljubljani.

Riassunto

LE REGIONI JUGOSLAVE ALL'EPOCA DEL PREDOMINIO VENEZIANO E TURCO FINO A QUELLO ASBURGICO

Ignacij Voje

Presentando tre territori: veneziano, turco ed asburgico e la loro problematicità l'autore trattò alcuni periodi di scissura che ebbero un'influenza più significativa sui rapporti tra i jugoslavi e gli italiani nella zona adriatica dal Duecento alla fine del Cinquecento. Ne presenta, dal punto di vista della storiografia jugoslava, lo svolgimento politico, accenna agli effetti economici e demografici limitandosi nelle citazioni alla recente storiografia jugoslava. I vecchi autori vennero citati soltanto se per una data problematicità non ci sono delle ricerche nuove, oppure se le loro ricerche sono ben fondate e basate su un'esauriente documentazione. I risultati della storiografia italiana vennero presi in considerazione soltanto indirettamente, senza essere citati, siccome si aspetta un'analisi dettagliata da parte degli storiografi italiani. Purtroppo non c'è un'opera sintetica che comprendesse tutti gli aspetti dei rapporti jugoslavo-italiani in quel periodo citato dal punto di vista politico, economico e culturale.

La prima parte è dedicata agli Veneziani essendo loro il fattore più attivo dello spazio adriatico. Prendendo in esame solamente i rapporti tra la Dalmazia e Venezia ci accorgiamo subito delle grandi sproporzioni che ci esistono. Ultimamente la grande attenzione va a Zara (Zadar), ne vengono elaborati a fondo lo sviluppo economico ed i rapporti agrari. I rivali più pericolosi del predominio veneziano sulla costa adriatica orientale erano i re ungaro-croati che fino all'inizio del Quattrocento cercarono di scacciare i Veneziani dalla Dalmazia. Il fatto che la Dalmazia era l'anello più importante dei possessi veneziani sulla costa orientale apre molti problemi metodologici. Sull'economia dalmata influivano considerevolmente le incursioni e le conquiste turche dalla fine del Quattrocento in poi. Ed è proprio la questione turca che era più di due secoli una questione fatale per le città dalmate.

Gli uscocchi divennero un fattore importante della resistenza antiturca sulla costa adriatica dalla metà del Cinquecento in poi. D'altra parte nei rapporti tra Venezia ed i turchi dopo la guerra di Cipro susseguì un periodo di pace (Venezia era interessata ad un rinforzamento economico, nel 1592 fu aperto il porto a Spalato (Split). Il rapporto tra Venezia, gli Asburghi e i turchi influenzò sostanzialmente lo sviluppo delle idee politiche nelle città dalmate.

Lo studio dello sviluppo storico dell'Istria a cui la storiografia italiana dedicava molta attenzione, pure più della storiografia croata ed altra jugoslava, sta a parte. Solo recentemente molti fenomeni storico-locali specifici dell'Istria vengono studiati dagli storici croati usando i nuovi mezzi metodologici.

La repubblica di Ragusa (Dubrovnik) occupa un posto speciale della zona adriatica. L'autore ne dedica capitoli particolari. Di seguito tratta il rapporto degli stati balcanici (Serbia, Bosnia, Zeta) con i Veneziani.

La seconda parte presenta il lungo dominio osmanico che ebbe un forte influsso sulla vita delle nazioni jugoslave e le cui conseguenze negative sono ben visibili. Gli influssi delle estensioni turche sui Balcani riflettono su un territorio molto più vasto poichè i processi etnici provocati dalle migrazioni e colonizzazioni si risentono anche sul suolo italiano.

La terza parte è dedicata all'intervento asburgico nel territorio danubiano ed adriatico. Gli Asburghi intervennero relativamente tardi nello spazio balcanico influenzando però i rapporti tra i jugoslavi e gli italiani nella zona adriatica. Puntando la loro politica verso l'oriente divennero i portatori della lotta contro l'espansione turca toccando così anche agli interessi dei Veneziani; ne susseguì un conflitto. L'ultima fase del predominio asburgico sul territorio balcanico vuol dire la ritirata dei turchi sui territori al Sud di Sava e Danubio e la cessazione del monopolio veneziano sul mare adriatico. La storiografia jugoslava non destava ricerche particolari all'intervento degli Asburghi nello spazio danubiano ed adriatico, tranne alle questioni connesse alla formazione e lo sviluppo dei Confini militari. Certi problemi vennero accennati dagli storici jugoslavi solo nelle opere generali ed analisi sintetiche, mentre molte questioni dei rapporti asburgo-veneziani rimangono aperte, ne conosciamo solo le linee generali del loro sviluppo.

SLOVENSKA MATICA, Ljubljana, Trg osvoboditve 7

in Zveza zgodovinskih društev Slovenije sta sklenili dogovor o sodelovanju, po katerem lahko člani slovenskih zgodovinskih društev ob predložitvi potrjene članske izkaznice v prostorih Slovenske matice nabavljajo vse Matične publikacije po ugodnejši ceni, ki sicer velja le za redne Matične člane.

Iz bogatega izbora leposlovnih in različnih strokovnih del opozarjamo zlasti na nekaj knjig z zgodovinsko tematiko (zaloga nekaterih med njimi bo v kratkem času pošla!):

Slovenska matica 1864—1964 (zbornik)	80 din
Koroški plebiscit (zbornik)	200 din
Lavo Čermelj: Med prvim in drugim tržaškim procesom	100 din
Marijan Britovšek: Razkroj fevdalne agrarne strukture na Slovenskem	120 din
Vasilij Melik: Volitve na Slovenskem	120 din
Ivan Mohorič: Zgodovina železnic na Slovenskem	150 din
Lavo Čermelj: Spomini na moja tržaška leta	120 din
Francè Koblar: Moj obračun	120 din
Franc Petek-Janko Pleterski: Spomini koroškega politika	210 din
Primož Simoniti: Humanizem na Slovenskem in slovenski humanisti do srede XVI. stoletja	280 din
Alojz Rebula: Zeleno izgnanstvo (roman o tržaških letih Eneja Silvija Piccolominija)	320 din
Anton Linhart: Poskus zgodovine Kranjske in ostalih dežel južnih Slovanov Avstrije (komentiran prevod knjig iz let 1788 in 1791)	480 din
Karel Clarici: Knjiga moje mladosti (spominski opis grajskega in meščanskega življenja na Slovenskem v drugi polovici 19. stoletja)	600 din
Josip Vošnjak: Spomini (uredil in opombe napisal Vasilij Melik)	680 din
Franc Kos: Izbrano delo (izbral, uredil in opombe napisal Bogo Grafenauer)	620 din

Slovenska matica pripravlja za prihodnja leta med drugim vrsto izdaj temeljnih del slovenske historiografije in nekaterih najzanimivejših slovenskih memoarnih del. Najprej izidejo v uredništvu prof. dr. Vasilija Melika spomini dr. Ivana Hribarja.

O »Zborniku za zgodovino naravoslovja in tehnike«, ki ga prav tako izdaja Slovenska matica, več na drugem mestu.

Petko Luković

SLOVENC I HERCEGOVAČKI USTANAK PROTIV AUSTRO-UGARSKE 1882. GODINE

Posle nepune četiri godine od ulaska austrougarskih okupacionih trupa u Bosnu i Hercegovinu, izbio je oružani ustanak protiv okupatora u slivu gornje Neretve, u prvoj polovini januara 1882. godine i, uskoro potom, proširio se gotovo na čitavu teritoriju Hercegovine i južne Bosne. Više od tri meseca ustanici su uspešno odolevali napadima nadmoćnijih snaga okupatora, a potom su dejstvovali sve do kasno u jesen 1882, u manjim grupama, nanevši neprijatelju osetne gubitke u ljudstvu i ratnoj opremi. Ovaj ustanak, koji je izbio u sasvim nepovoljno vreme po ustanike, kako zbog oštre zime i bez pomoći sa strane, tako i zbog velikog ugleda koga je Austro-Ugarska, nakon Berlinskog kongresa, uživala u svetu, snažno je odjeknuo u Evropi i naišao na otvorenu podršku, naročito od strane slovenskih naroda koji su bili van sfere Habsburške Monarhije. Slovenci, koji su posvetili veliku pažnju poslednjem, najvećem i najznačajnijem ustanku potlačene raje u Hercegovini i Bosni protiv Turske i događajima koji su mu usledili na Balkanskom poluostrvu, 1875-1878. godine,¹ veoma su pomno pratili događaje, vezane za ustanak Srba i Muslimana u Hercegovini i južnoj Bosni protiv Austro-Ugarske, 1882. godine. O tome u našoj istoriografiji nema nikakvog priloga. Zbog toga smo se odlučili da, na bazi podataka iz ondašnjih listova koji su izlazili na slovenačkoj etničkoj teritoriji, budući da u Arhivu Slovenije — Deželno predsedstvo nema dokumenata u kojima se tretiraju pitanja iz ovog ustanka, najneophodnije prezentiramo o obaveštenosti Slovenaca i o njihovom stavu prema stanju u Bosni i Hercegovini od kraja 1878. do početka 1882. i prema uzrocima izbijanja ustanka, a takođe i o njihovom odnosu prema ustaničkom oružanom pokretu u Hercegovini i južnoj Bosni 1882. protiv Austro-Ugarske.

Po završetku okupacije Bosne i Hercegovine krajem oktobra 1878, u Sarajevu je obrazovana Zemaljska vlada za upravljanje okupiranim teritorijama, na čelu koje je stajao general austrougarske vojske sa pomoćnikom za civilne poslove. Bosna i Hercegovina su bile neposredno vezane za administraciju u Beču, pošto je njima upravljalo Zajedničko ministarstvo finansija. U skladu sa 25. tačkom Berlinskog kongresa, 13. juna—13. jula 1878, kao i odredaba Novopazarske konvencije od 21. aprila 1879, sultan je ostao sizeren u Bosni i Hercegovini, koje su zadržale turske insignije i monetarni sistem, što je unosilo određenu dozu neodređenosti u međunarodnopravni položaj dve okupirane pokrajine. Shodno odredbama Berlinskog kongresa i pomenute Konvencije, austrougarske trupe su od 8. do 18. septembra 1879. godine posele Priboj, Prijepolje i Pljevlja, ostavši tamo do aneksije Bosne i Hercegovine, 1908. godine, kada su povučene iz tih garnizona, pa je ceo Sandžak do 1912. ostao pod Turskom. Tako je tokom XIX i prve decenije XX veka, Novopazarski Sandžak s beranskim i rožajskim područjem, te i sa Kosovom i Metohijom, predstavljao vojnostrategijski koridor između Srbije i Crne Gore. Da bi u okupiranim pokrajinama obezbedila mir i pokornost naroda prema okupacionim vlastima, Austro-Ugarska je tamo zadržala preko 50.000 vojnika redovne vojske, 3.091 žandara, 952 pandura i 338 zaptija; pristupila je temeljnoj rekonstrukciji zastarelih turskih tvrđava, u Sarajevu, Višegradu i Zvorniku, te i izgradnji

¹ Usredsredivši svoje interesovanje naročito na rešenje bosansko-hercegovačkog pitanja, odnosno na budućnost Bosne i Hercegovine nakon završetka velike krize na Istoku (P. Luković, Stališće Slovenecv do vstaje v Hercegovini in Bosni in do bosansko-hercegovačkoga vprašanja v letih 1875—1878, Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Razred za zgodovino in družbene vede, Dela 19, Inštitut Milka Kosa 6, Ljubljana, 1977, str. 43—112, 204—380).

novih kasarni i blokhausa u unutrašnjosti Bosne i Hercegovine i na granici prema Crnoj Gori. Do 1881. okupirane provincije su uključene u austrougarsku carinsku zonu i novčani sistem, a 4. novembra, 1881. proglašen je Zakon o vojnoj obavezi stanovnika iz Bosne i Hercegovine, što je dovelo do još većeg nezadovoljstva kod Srba i Muslimana. To se naročito manifestovalo u protestu srpske mostarske Crkvene opštine protiv Vojnog zakona i iseljavanju Muslimana u Novi Pazar i Carigrad naročito iz Mostara.

Teške prilike koje su vladale u agrarnim odnosima u Bosni i Hercegovini, turska vlast nije bila u stanju da povoljno reši. Ona je samo Saferskom naredbom (14. safera 1276) od 12. septembra 1859. ozakonila postojeće agrarne odnose, stvarne čitlučenjem. Zbog stalnih sukoba između čitluk-sahibija i kmetova, kao i usled neprekidnih buna i ustanaka potlačene raje, ovu naredbu, koja je bila sračunata na suzbijanje zloupotreba prema kmetovima, turske vlasti nisu bile u stanju da realizuju. Osnovni cilj poslednjeg ustanka u Bosni i Hercegovini protiv Turske, 1875—1878, bio je usmeren ka rešenju agrarnog pitanja, što je akceptirala kao glavni argument i bečka vlada kada je otvoreno istupila sa zahtevom da okupira te dve pokrajine, posle potpisivanja Sanstefanskog mirovnog ugovora između Rusije i Turske. Međutim, u Naredbi II armijske komande od 30. novembra 1878, sasvim je određeno rečeno da je hrišćansko stanovništvo obavezno da daje begovima trećinu i druga davanja njima i državi, s naglaskom da prisilne mere treba izbegavati i u svemu se pridržavati odredaba Saferske naredbe. Tako su usvojeni nasledeni agrarni odnosi, koji će ostati u toku celog trajanja austrougarske okupacije i aneksije Bosne i Hercegovine. Kada se ovom doda da je administracija bila u rukama pretežno stranih činovnika, Nemaca i Mađara, da je službeni jezik bio nemački i da je stalno vršeno povećavanje poreskih opterećenja, onda je razumljivo što je stanovništvo bilo nezadovoljno. Nezadovoljan je bio, šta više, i favorizovani deo Muslimana zbog toga što, ipak, nije imao takve povlastice kao pod turskom upravom. Nerešeno agrarno pitanje, novi i veoma glomazan birokratsko-policijski aparat, dobro organizovana konfidentska služba, na jednoj, i jačanje nacionalne svesti kod potlačenih narodnih masa, na drugoj strani, izazvali su duboko nezadovoljstvo kod domaćeg stanovništva. To se prvo ispoljilo kod pandura, bivših boraca u ustanku protiv turske vlasti, 1875—1878, zbog okolnosti što su bili slabije plaćeni od žandarima i politički ugnjetavani od organa okupacionih vlasti. Starešine pandura iz okoline Nevesinja odmetnuli su se i prebegli u Crnu Goru, marta 1879, dok su tokom godine panduri masovno dezertirali i u toku septembra te godine, zapalili nekoliko žandarmerijskih stanica, u širem rejonu Nevesinja, žandarmerijsku kasarnu u Koritima i sukobili se kod Lukavca sa jednim austrougarskim poternim odeljenjem, 12. septembra 1879. Ovakvih nemira je bilo i u toku 1880 i 1881, naročito nakon obnarodovanja Zakona o vojnoj obavezi, čemu je doprinelo i aktiviranje hajdučke čete, od jula 1881, na čelu sa Stojanom Kovačevićem.²

Valja odmah istaći, da je slovenačka javnost bila dosta dobro upoznata sa stanjem u Bosni i Hercegovini od kraja 1878. do početka 1882, blagodareći okolnosti što su slovenački listovi objavili oveci broj saopštenja i napisa na ovu temu, otvo-

² Opširnije o stanju u Bosni i Hercegovini od kraja 1878. do kraja 1881. v.: Dr H. Kapidžić, Hercegovački ustanak 1882. godine, drugo izdanje, Sarajevo, 1973, str. 15—95; isti, Prilozi istoriji hercegovačkog ustanka 1881/82. godine, Glasnik Jugoslovenskog profesorskog društva, knj. XVII, sveska 11—12, juli—avgust 1937, Beograd, 1937, str. 896—898; isti, Prilozi istoriji ustanka iz godine 1882. Godišnjak Istoriskog društva Bosne i Hercegovine, god. III, 1951, Sarajevo, 1951, str. 237—239; isti, Pandurski puč u Nevesinju 1879. godine, Godišnjak Istoriskog društva Bosne i Hercegovine, god. VII, 1955, Sarajevo, 1955, str. 119—139; isti, Prilog istoriji hercegovačkog ustanka 1882. godine, Objavlivanje vojničkog zakona, 4. novembra 1881, Godišnjak Istoriskog društva Bosne i Hercegovine, god. II, 1950, Sarajevo, 1950, str. 207—216. Dr M. Imamović, Pravni položaj i unutrašnji politički razvitak Bosne i Hercegovine od 1878. do 1914., Sarajevo, 1976, str. 18—68; N. Stijepović, Hercegovačko-bokeljski ustanak 1882. Borbena dejstva i pouke, Beograd, 1963, str. 22—42; Dj. Jelenić, André Barre: La Bosnie-Herzégovine. Administration autrichienne de 1878 à 1903, Paris, Delo, god. XI, knj. 40, Beograd, 1906, str. 251—261; isti, Novopazarski Sandžak i politička ravnoteža na Balkanu, Delo, god. XV, knj. 56, Beograd, 1910, str. 53. Dr R. Jeremić, Oružani otpor protiv Austro-Ugarske od 1878—1882, Napor Bosne i Hercegovine za oslobođenje i ujedinjenje, Sarajevo, 1929, str. 70—71; D. Tunguz-Perović, Ustanak hercegovačko-bokeljski 1882. g. protiv Austro-Ugarske, Sarajevo, 1922, str. 13—21.

reno kritikujući austrougarsku okupacionu vlast kao glavnog krivca za težak položaj širokih narodnih masa u okupiranim nekadašnjim turskim perifernim pokrajinama. Tako je organ slovenačkih liberala, »Slovenski Narod«, u broju od 16. aprila 1879, objavio napis s naslovom »Peticija Hercegovincev«, u kome je istaknuto, da je bivši ustanički vođa, don Ivan Musić, podneo grofu Gyuli Andrássiju peticiju u ime hercegovačkog naroda u šest tačaka, u kojoj se ističe sledeće: vraćanje zemlje hrišćanskim vlasnicima, koju su im turske vlasti nasilno oduzele; šume, močvare i kuće da se dodele besplatno hrišćanskim podanicima; da se znatno olakšaju poreska opterećenja; i da se u Bosnu i Hercegovinu pošalju činovnici koji, pored posedovanja stručne spreme za svoj poziv, moraju znati srpskohrvatski jezik i poznavati tamošnji narod i njegove običaje. Na kraju je, u smislu zaključka, rečeno da je potrebno uputiti komisiju, koja bi na licu mesta ove zahteve realizovala, jer će, u suprotnom, nezadovoljstvo naroda sa dosadašnjom upravom i dalje biti u porastu.³ Dalje je u ovom listu, u broju od 26. jula 1879, objavljeno privatno pismo od 15. o. m. iz Kupresa pod naslovom »O ljudskom popisovanju v Bosni«, gde je navedeno da hrišćani u Bosni, kako pravoslavni tako i katolici, nemaju svoju zemlju već obrađuju begovske posede, te su, po završenoj žetvi, obavezni da dadu trećinu prinosa begovima i desetinu državi. Ostaje kao uteha to, kako ističe dopisnik na kraju svog izveštaja, da će budućnost doneti snošljivije odnose i za hrišćanske podanike u Bosni i Hercegovini.⁴ U vrlo lapidarnoj formi, u ovom listu, u broju od 23. oktobra 1879, u rubrici »Politični razgled. Notranje dežele«, navedeno je da je kod hrišćanskih stanovnika u okupiranim pokrajinama javno ispoljeno nezadovoljstvo zbog izneverene nade u Austro-Ugarsku, da će ih osloboditi od robovanja begovima; do toga nije došlo otuda, kako stoji na kraju ovog saopštenja, što je u Bosni i Hercegovini »stupila na scenu mađarska politika« koja je prema Slovenima neprijateljski raspoložena.⁵

Organ slovenačkih klerikalaca, »Slovenec« je, u to vreme, poput »Slovenskog Naroda«, takođe objavljivao kratke sastave o stanju u Bosni i Hercegovini, izrazivši sa svoje strane otvoreno neslaganje sa načinom upravljanja u tim pokrajinama od strane okupacionih vlasti. Tako je u ovom listu, u broju od 1. februara 1879, u rubrici »Politični pregled. Avstrijske dežele«, kratko navedeno da okupacijske vlasti u Bosni i Hercegovini, otkako je otuda uklonjen general Josip Filipović, »isuviše podupiru i protežiraju turski živalj«. Uzalud su se hrišćani radovali dolasku austrougarskih okupacionih trupa, nadajući se da će dobiti zemlju u vlasništvo »koju su ranije Turcima obrađivali«, jer i sad moraju begovima trećinu davati. Osim toga, »činovnici okupacijskih vlasti u Bosni i Hercegovini laskaju Turcima, dok hrišćane gledaju popreko«. Nepuna dva meseca docnije, u istoj rubrici, navedeno je u jezgrovitoj formi, da je narod u Bosni i Hercegovini sve nezadovoljniji sa okupatorskom vlašću, jer se Turcima daju takva prava kakva su, gotovo, i pre imali, dok se hrišćanima savetuje, da se sa begovima izmire, jer u pro-

³ Taj zaključni deo ove peticije glasi: »6. Da se vse te reforme uvedejo ne le v smislu zakonov nego tudi v soglasju z željami narodovimi, naj pošlje visoka vlada kmalu komisijo, ki naj bo na mestu vse preiskala in priredila. inace bode nezadovoljstvo v narodu bolj in bolj raslo, mej tem, ko še zdaj zmirom zaupa in veruje v pravičnost visoke vlade.« (»Slovenski Narod« 86, 16. IV 1879).

Kao vođa Hrvata u hercegovačkom ustanku, 1875—1878, don Ivan Musić tokom 1879, dok je još boravio u Hercegovini, nije zahtevao radikalno rešenje agrarnog pitanja u zapadnoj Hercegovini, kako su to činili ustanički vođi istočnog dela ove pokrajine. Decembra 1880, nezadovoljan nagradom za učinjene usluge austrougarskoj vojsci prilikom njenog posedanja Hercegovine 1878., preselio se sa ženom u Crnu Goru, a nakon četiri meseca otišao je u Beograd, gde je dobio zaposlenje u pošti. Tamo je kao konfident radio za Austro-Ugarsku, kojoj je dao važna obaveštenja o antiaustrijskoj delatnosti izbeglica iz Bosne i Hercegovine i agenata slavenofilskih odbora. Kad je izbio ustanak u Hercegovini 1882, bilo je predloga od najuticajnijih faktora da se izdejstvuje njegovo vraćanje u Hercegovinu da predvodi Hrvate u borbi protiv ustanika. Do toga nije došlo, budući da se takvom planu odlučno suprotstavio komandant Trupne komande, general Stevan Jovanović. Uostalom, don Ivan Musić je bio proavstrijski orijentisan i za vreme ustanaka, 1875—1878 (up.: Dr H. Kapidžić, Hercegovački ustanak 1882. godine... str. 39—40, 106, 117—118, 258, 264, 206; isti, Prilozi istoriji ustanaka iz godine 1882... str. 247—249; M. Ekmečić, Uloga don Ivana Musića u hercegovačkom ustanku 1875—1878, Godišnjak Istoriskog društva Bosne i Hercegovine, VII, 1955, Sarajevo, 1955, str. 141—169).

⁴ »Slovenski Narod« 170, 26. VII 1879.

⁵ »Slovenski Narod« 244, 23. X 1879.

⁶ »Slovenec« 12, 1. II 1879.

ktivnom neće dobiti nikakvu potporu od organa vlasti.⁷ U istoj rubrici, u broju od 7. juna 1879. ovog lista, kratko je rečeno, da je bečki list »Die Presse« s velikim zadovoljstvom objavio pismo jednog bosanskog bega koji, polemišući sa carigradskim listovima, hvali bečku vladu i njenu politiku. Potom je tamo, u smislu komentara, navedeno da ovaj ugledni bečki list ne bi, svakako, objavio pismo bilo koga bosanskog hrišćanina. Kako je istaknuto na kraju ovog saopštenja, begovima, tj. poturicama, bilo je dobro i ranije, a i sada su protežirani od nadležnih vlasti, dok su hrišćani bili i ranije, pa su, nažalost, i sada još uvek potlačeni.⁸ Dalje je u ovom listu, na istom mestu, u broju od 5. avgusta 1879, navedeno da begovi u Bosni i Hercegovini još uvek poseduju ogromne komplekse zemlje, koja je slabo obrađena, a šume posve zapuštene, dok je četrnaest dana docnije, u rubrici »Izvirni dopisi«, objavljen izveštaj specijalnog dopisnika iz Sarajeva od 4. avgusta, u kome je, kao najvažnije, podvučeno da je između pravoslavnih i katolika u Bosni i Hercegovini, »zbog neukosti ovih« i propagande na liniji divide et impera od bivše i sadašnje vlasti, stvorena duboka mržnja.⁹ Konačno je u ovom listu, u rubrici »Politični pregled. Avstrijske dežele«, u broju od 28. jula 1881, navedeno, bez komentara, da je okupatorska vlast izdala naredbu za srez gatački, po kojoj su seljaci dužni davati begovima umesto trećine četvrtinu od svih poljskih plodova, dok su jedino prinosi sa vrtova oslobođeni svih dažbina.¹⁰

Treba naglasiti, da su slovenački listovi obaveštavali svoje čitaoce o negativnim stranama okupacione administracije u Bosni i Hercegovini i o odnosima činovnika prema domorocima, podvrgavši, često puta, njihov nečovečan stav prema običnom čoveku oštroj kritici. U tom pogledu, kako nam se čini, naročito prednjači organ slovenačkih klerikalaca, te ćemo navesti iz njega nekoliko takvih primera; mahom objavljenih u rubrici »Politični pregled. Notranje dežele«. Tako je u ovom listu, u broju od 21. oktobra 1879, kratko navedeno da je narod u Bosni i Hercegovini nezadovoljan jer su »bezumni liberali« doveli svoje činovnike koji vode administraciju na narodu tuđem, nemačkom jeziku, a sedam dana docnije da se nezadovoljstvo hrišćana povećava zbog favorizovanja muslimanskog življa, usled čega naročito repatrirani hrišćani teško žive, posebno u okolini Ključa, jer nemaju ni hrane niti, pak, krova nad glavom, pošto su im sve Turci popalili, kako je navedeno u broju od 2. decembra.¹¹ U uvodniku »Turčija se već ne more rešiti«, istaknuto je da su zasad težnje Austro-Ugarske da prodre do Soluna deplasirane, jer je u Bosni i Hercegovini sa politikom ugnjetavanja ogromnog dela stanovništva navukla na sebe mržnju, pa je potrebno da tamo odlučno povede politiku narodne ravnopravnosti, kako bi pridobila za se široke narodne mase i tako dobila zeleno svetlo za dalje napredovanje na Istoku.¹² U broju od 16. novembra 1880., objavljen je važan uvodnik s naslovom »Avstrija v Bosni«, u kome je podvrgnuta oštroj kritici stara politička orijentacija Beča i Pešte, usmerena ka favorizovanju nemačke nacije i njenog jezika. Ovo se naročito ispoljilo u Bosni i Hercegovini, gde se ide za tim da prevlada nemački apsolutistički duh, uprkos mađarskih nastojanja da se tamo afirmiraju Mađari kao najvažniji faktor. Na taj način se slovenskom življu u Bosni i Hercegovini onemogućava da se kulturno uzdiže, korišćenjem srpsko-hrvatskog jezika, što je najbolji dokaz da je podvrgnut ugnjetavanju od strane okupacione vlasti.¹³ U broju od 24. februara 1881, u »Slovencu« je kratko saopšteno, da nije isključeno izbijanje oružanog ustanka protiv Austro-Ugarske u Bosni i Hercegovini, jer okupacijske vlasti nameću isuviše teška poreska opterećenja

⁷ To kratko saopštenje u celini glasi: »Bošnjaci in Hercegovinci niso nič kaj zadovoljni z avstrijsko vladu. To pa izvira od tod, ker se Turkom skoraj take pravice dajejo, kakor so jih prej imeli. Reklo se je kristijanom in vrnišim se buguncem, naj se s begi spravijo in da prej ne dobodo nobene podpore. Tega pa nečejo. Mnogi so od lakote umrli, zopet drugi se selijo v celih trumah v Črno goro. Komentara ni treba« (»Slovenec« 41, 12. IV 1879).

⁸ »Slovenec« 62, 7. VI 1879.

⁹ Up.: »Slovenec« 86, 91 od 5. i 19. VIII 1879.

¹⁰ »Slovenec« 82, 28. VII 1881.

¹¹ Up.: »Slovenec« 117, 120, 134 od 21, 28. X i 2. XII 1879.

¹² »Slovenec« 52, 13. V 1880.

¹³ »Slovenec« 127, 16. XI 1880.

ionako preveć siromašnom i napaćenom tamošnjem narodu, dok je nešto više od tri meseca docnije, u rubrici »Izvirni dopisi«, objavljen izveštaj od dopisnika iz Sarajeva od 20. maja, u kome je navedeno da su se u Sarajevu Muslimani prilagodili novo nastaloj situaciji, ali ne i Srbi, »koji su prema Austro-Ugarskoj neprijateljski raspoloženi, pošto još uvek bacaju oko na Beograd«. ¹⁴ Kao organ slovenačkih klerikalaca, »Slovenec« je u uvodniku »Nekaj o novi Avstriji«, objavljenom u broju od 25. avgusta 1881, zastupao tezu da bi Austro-Ugarska trebala da Muslimane iz Bosne i Hercegovine, s obzirom da su im pradedovi bili hrišćani, prevede u rimokatoličku veroispovest, kako bi se brže mogli kulturno uzdići i postati odani austrijski državljani. Bitni preduslov da se to realizuje je sadržan u tome, da u Bosni i Hercegovini budu činovnici Slovenci i Hrvati, koji govore tamošnjim jezikom, pa bi u znatnoj meri doprineli da se eliminiše zavisnost seljaka od domaćih muslimanskih feudalaca. ¹⁵ U kratkom saopštenju, objavljenom u ovom listu, u broju od 29. septembra 1881, navedeno je da se pljačkaške bande, »koje nazivaju ustanicima«, u Hercegovini stalno množe, do čega je došlo otuda, što su okupatorske vlasti primorale seljake da begovima daju trećinu i kod njih kuľe, te je potrebno da se otuda uklone činovnici, Nemci i Mađari, budući da ne znaju srpskohrvatski jezik i da se prema narodu grubo ponašaju. ¹⁶ Konačno, tokom novembra 1881, objavio je »Slovenec« nekoliko saopštenja o položaju u Bosni i Hercegovini, čiji se sadržaj, uglavnom, može svesti na ovo: da se pravoslavni Srbi, zbog germanizatorske politike koju provode okupatorske vlasti, opravdano žale, ali ne i u odnosu na položaj svoje veroispovesti, budući da je nova vlast u Bosni i Hercegovini tolerantna prema svim religijama; ¹⁷ da tako ne bi bilo ako bi Srbi bili na vlasti, jer bi ispoljili netolerantnost prema katolicima i muhamedancima; da su u Bosni i Hercegovini, u ogromnoj većini, činovnici Nemci i Mađari, koji narod kinje i kod njega izazivaju trajnu mržnju prema Austro-Ugarskoj; te je potrebno, ako se želi pridobiti narod okupiranih pokrajina za Habsburšku Monarhiju, umesto njih postaviti južnoslovenske činovnike; i da je u Zagrebu, zbog prilika u Bosni i Hercegovini, nezadovoljstvo svih, došlo do sloge između Hrvata i Srba, jer su, najzad, uvideli da su se uzalud zbog Bosne i Hercegovine svadali i da je potrebno da zajedničkim snagama rade na tome da ove dve pokrajine sačuvaju slovensko etničko obeležje. ¹⁸

Navešćemo nekoliko kratkih sastava iz »Slovenskog Naroda«, u kojima je, bez ikakvog okolišenja, podvrgnuta kritici dosadašnja vladavina okupacionih vlasti u Bosni i Hercegovini. Tako je u broju od 14. marta 1879, objavljen kratak članak s naslovom »Tujčenje v. Bosni in Hercegovini«, u kome je, kao najvažnije, istak-

¹⁴ Up.: »Slovenec« 22, 59 od 24. II i 28. V 1881.

¹⁵ Najvažniji deo ovog uvodnika doslovno glasi: »Kdo je kriv da se avstrijska uprava v Bosni tako englasno obsojuje? Nič drugoga kakor naša notranja politika, naš nesrečni dualizam in vedno preziranje slovenskega življa v Avstriji. Gospodstva v Bosni so se polastili Mađjari in Nemci, in vendar bi bilo le naravno, da bi se dežela izročila v cicilizacijo Hrvatom, in če bi ti vsega ne premogli, tudi Slovincem in Dalmatincem. Slovenci in Hrvatje so z Bošnjaki enega rodu, imajo srce za slovenske brate, umejo njih govor in njih želje, le ti bi zamogli red in pravico deliti Bošnjakom. Zemljiške razmere v Bosni naj bi se tako uravnale, da bi kršćanski tlačani postali slobodni kmetje, uradovalo naj bi se vse po hrvaški, napravile naj bi se narodne šole, odprl naj bi se za Bosno poseben deželni zbor, in kmalo bi se tudi pravoslavni z Avstrijo sprijaznili. Delati pa bi se moralo tudi na to da bi slovenski mohamedanci k naši kršćanski veri prestopili. Njih pradedi so k turški veri prestopili, da so ohranili svoja posestva in še druga zvestih hristijanov nase potegnili, bilo je tako ravnanje hudobija in krivica; naj pa zdaj narobe k krišćanski veri prestopijo in tako popravijo kar so njih s predniki pregrešili. Avstrijska vlada pa če sploh svojo nalogo za vero in za omiko umé, naj im pot gladi in prestop po moči zlažjuje. Tako si bo Avstrija priredila hvaležno ljudstvo, ter zveste državljane in tako tudi spnila svojo nalogo v izhodnih deželah.« (»Slovenec« 93, 25. VIII 1881). — Prvi slučaj prozelitizma u Hercegovini zabeležen je u februaru 1881, kada je Saja Đukić iz okoline Mostara prevedena u katoličku veroispovest od mostarskog biskupa fra Paskala Buconjića. To je dovelo do uzbuđenja i protesta Muslimana u Mostaru i upućivanje dva memoranduma caru, u jesen 1881, u kojima se zahteva zaštita od nasilne konverzije Muslimana od katoličkog klera (Dr H. Kapidžić, Hercegovački ustanak 1882. godine..., str. 72-73).

¹⁶ »Slovenec« 108, 29. IX 1881.

¹⁷ To nije tačno. Naime, posle dužih priprema zaključena je konvencija između Austro-Ugarske i Vaseljenske patrijaršije u Carigradu, 28. marta 1880, po kojoj će ubuduće pravoslavne episkope u Bosni i Hercegovini postavljati austrijski car, što je značilo znatno slabljenje tradicionalnih prava koje je imao srpski narod pod turskom vlašću. U vezi s tim mostarska srpska Crkvena opština prvo je protestovala kod vaseljenskog patrijarha, Joakima, što radi na tako važnom pitanju bez saglasnosti naroda, a potom je uputila novi protest, 29. avgusta 1880, u kome je odlučno izraženo nezadovoljstvo što je pravoslavnoj crkvi oduzeta i onakva samouprava koju je imala pod Turcima (Dr H. Kapidžić, Hercegovački ustanak 1882. godine..., str. 62-64).

¹⁸ Up.: »Slovenec« 126, 131, 132 od 12, 24. i 26. XI 1881.

nuto da su, pre ulaska austrougarskih okupacionih snaga, u Bosni i Hercegovini, najviši činovnici bili Osmanlije koji nisu znali srpskohrvatski jezik, a sada su to Nemci i Mađari sa nemačkim kao zvaničnim jezikom i germanizacijom domačeg življa kao glavnim sadržajnim elementom tekuće politike, što je navedeno i u broju od poslednjeg dana decembra 1881. godine.¹⁹ U broju od 10. septembra 1881, u kratkom saopštenju, objavljenom u rubrici »Politični pregled. Notranje dežele«, istaknuto je da u Bosni i Hercegovini, usled omrznute birokratske nemačko-mađarske uprave; vlada nezadovoljstvo, prisutno ne samo kod pravoslavnih i katolika već, takođe, i kod pripadnika muslimanske veroispovesti, usled čega već nekoliko meseci krstare hajdučke čete, pa je u šest hercegovačkih srezova proglašen vojnički preki sud, dok je u narednom broju, u istoj rubrici, saopšteno da će uskoro krenuti u Bosnu i Hercegovinu jedna komisija iz Zajedničkog ministarstva finansija, da na licu mesta ustanovi činjenično stanje, pa postoji nada da se stanje popravi.²⁰ Konačno, u broju od 30. septembra 1881, saopšteno je da je, zbog nepodnošljive uprave, u Bosni i Hercegovini »žalšno stanje, pa je oko Mostara primećeno mnogo razbojnika«, a narednog dana da su, navodno, najugledniji građani Bosne i Hercegovine uputili adresu ruskom caru, o čemu nema potvrde u literaturi koja nam je bila dostupna, u kojoj se žale na visoka poreska opterećenja i zabranu odbrane pred sudovima na maternjem jeziku, budući da se od vlasti »brutalno nameće nemački jezik«. Na kraju adrese njeni potpisnici mole, »da ruski car podejstvuje svojim snažnim uticajem da se u Bosni i Hercegovini uvede sloboda bez krvoprolića.«²¹

Organ slovenačkih konzervativaca, »Novice«, objavio je nekoliko kratkih saopštenja, uglavnom u rubrici »Novičar iz domaćih in tujih dežela«, o situaciji u Bosni i Hercegovini s kraja sedamdesetih i početka osamdesetih godina prošlog veka. Tako je u broju od 15. januara 1879. kratko saopšteno da je u Kulen Vakufu i u Bosanskom Petrovcu kod izvesnog broja Muslimana pronađeno oružje, a u broju od 19. novembra, upozoreno je na to, da je okupacijska uprava u Bosni i Hercegovini od naroda omražena, te će biti potrebno o tome raspravljati u poslaničkim zbornicama.²² Kako stoji u broju od 7. septembra 1881, u Bosni i Hercegovini, uprkos čestim promenama predsednika Zemaljske vlade, kod narodnih masa, iz dana u dan, sve više raste mržnja prema okupacijskim vlastima, najviše zbog držanja ključnih pozicija u upravi zemlje od strane nemačkih i mađarskih činovnika, koji ne znaju srpskohrvatski jezik niti, pak, poznaju narod kojim vladaju,²³ a nepun mesec dana docnije, kratko je rečeno, da su u Hercegovini uočeni sve veći neredi, te se, ranije zavedeni preki vojni sud u srezovima: gatačkom, bilečkom, nevesinjskom, stolačkom i trebinjskom, je protegao na ceo mostarski okrug.²⁴ Konačno, u zadnjem broju iz 1881. godine, u ovom listu je kratko saopšteno, da u upravi Bosne i Hercegovine prevladava nemačko-mađarski politički koncept, uprkos tome da su stanovnici u okupiranim pokrajinama Sloveni.²⁵

¹⁹ Up.: »Slovenski Narod« 61, 298 od 14. III 1879. i 31. XII 1881.

²⁰ Up.: »Slovenski Narod« 205, 206 od 10. i 11. IX 1881. — Naročito u Hercegovini i Bosanskoj krajinu javila se hajdučija, najvećim delom zbog nerešenog agrarnog pitanja, već odmah po završenoj austrougarskoj okupaciji Bosne i Hercegovine. Pored obične hajdučije, koju su karakterisala ubistva, pljačka, osveta itd., bilo je i takve koja je bila nosilac oslobodilačke misije, kakav je slučaj bio sa hajdučkom četom u Hercegovini pod vodstvom Stojana Kovačevića od 1880. godine. Stojan je postao predmetom interesovanja javnosti od 31. jula 1881, kada je sa oko 15 drugova napao austrijsku vojnu poštu u Kamenom Brdu, blizu Cernice, na putu Gacko—Bileća, te je postao opasan za okupacionu vlast, pa je njegova glava ucenjena na 100 dukata (Dr H. Kapidžić, Hercegovački ustanak 1882. godine..., str. 89—91).

²¹ Up.: »Slovenski Narod« 222, 223 od 31. IX i 1. X 1881.

²² Up.: »Novice« 3, 47 od 15. I i 19. XI 1879, str. 26, 380.

²³ Doslovno je rečeno ovo: »Iz Bosne. Uprava dežele noće nič kaj naprej; v treh letih bodo imeli uže četrtga deželnega namestnika. Sevė, da ne bo nič, če bodo Bosno hoteli ponemčiti ali pomagjariti. Ako bodo obsuli deželo tujimi uradniki, ki ne umejo ne deželnega jezika, ne poznajo razmer in ne šeg naroda, bodo tako malo opravili, kakor nekđaj na Laškem v Lombardiji, povsod si bodo naklonili le mržnjo. Tudi če premene vojaško vlado v civilno, ne bo nič, dokler se drže sedanjega sistema« (»Novice« 36, 7. IX 1881, str. 292).

²⁴ »Novice« 40, 5. X 1881., str. 324. Po sadržaju slično saopštenje objavio je pretposljednog dana septembra 1881, u rubrici »Politični ogled. Avstrijske dežele«, organ štajerskih konzervativaca, »Slovenski Gospodar«, uz ovaj komentar: »To kaže, da so razmere napete v Hercegovini in Bosni, to pa zaradi nesrečne politike nemško-magjarske, katera ondi zaukazuje po odstopu Fcm. Filipoviča« (»Slovenski Gospodar« 39, 29. IX 1881, str. 309).

²⁵ »Novice« 52, 28. XII 1881., str. 419.

Nesnošno stanje u kome se našla bosansko-hercegovačka raja pod jarmom austrougarske okupacije, najreljefnije je opisao istaknuti slovenački pisac, Fran Maselj-Podlimbarski, u svom romanu »Gospodin Franjo«, koga je napisao u vremenu od 1909. do 1913. kao penzionisani oficir austrougarske vojske i to na osnovu onog što je video i doživeo za vreme svog petogodišnjeg službovanja u Tuzli, 1884—1889. Sa okrutnim okupatorskim režimom, koga su teško podnosili stanovnici Bosne i Hercegovine, upoznali su se Slovenci 1913., kada je pomenuto delo Podlimbarskog ugledalo svet. No, vlasti su, radi očito ispoljene antiaustrijske i jugoslovenske orijentacije, 1914. zaplenile roman »Gospodin Franjo«, a njegovog autora lišile čina i konfinirale u Donju Austriju, gde je i umro u jesen 1917. godine.²⁶ Ceo roman »Gospodin Franjo« kipti od srdžbe prema okupatorskoj vlasti zbog neusmiljenog zlostavljanja i bezočne eksploatacije od njene strane bosanskog radnog čoveka. Već na početku ovog romana jasno se očituje takva nepokolebljiva Masljeva opredeljenost, pa ćemo na ovom mestu navesti jedan takav primer kao dokaz verodostojnosti ove tvrdnje. Naime, glavni junak romana, inženjer Francè Vilar, učesnik u 20. pešadijskoj diviziji u svojstvu poručnika u okupacionoj kampanji 1878, pošavši u Bosnu 1881 da se tamo zaposli kao stručnjak u eksploataciji šuma, odmah po stupanju na bosansko tle, na putu za Tuzlu, preko Sarajeva, sučelio se sa neočekivanom i za njega neverovatnom pojavom, koja je bila u suštj protivnosti od onoga što je on očekivao da će austrougarska okupacija doneti domaćim stanovnicima. Naime, kratko rečeno, on je putujući vozom prema Tuzli, preko Sarajeva, u dva maha video da žandarmi i vojnici sprovode okovane Bosance ka sudnici, postupajući prema njima vrlo brutalno, što je Vilara teško potreslo kao čoveka duboko prožetog humanitarnim osećanjima.²⁷

Kako se iz dosada navedenog može zaključiti, Slovenci su u potpunosti ostali dosledni svom stavu prema austrougarskoj okupaciji Bosne i Hercegovine iz vremena pred održavanje Berlinskog kongresa i izvođenje okupacije pomenute dve periferne turske pokrajine od 29. jula do 20. oktobra 1878. Naime, oni su u odobravali okupaciju, nadajući se da će se nakon izvođenja ove znatno povećati slovenski živalj u Habsburškoj Monarhiji i nužno prouzrokovati krah dualizma i preuređenje države na federativnoj osnovi, uz punu ravnopravnost svih naroda u njoj. Pored toga, Slovenci su sa sigurnošću očekivali da će se u Bosni i Hercegovini zemlja dodeliti dotadašnjim čivčijama, tj. obespravljenoj hrišćanskoj raji i uvesti administracija isključivo na srpskohrvatskom jeziku, koju bi vodili, pored domaćih činovnika, Hrvati i Slovenci. Svakom drugom načinu upravljanja Bosnom i Hercegovinom, a posebno dovođenju činovnika Nemaca i Mađara i vođenju administracije na nemačkom ili, pak, bilo kom drugom tamošnjem narodu nerazumljivom jeziku, Slovenci su bili odsudno protivni.²⁸

Jedan od razloga zbog koga su Slovenci posle poraza Srbije u ratu protiv Turske, 1876—1877. godine, uverivši se iza toga da je Bosna za Srbiju izgubljena, a isto tako Hercegovina za Crnu Goru, odlučno odobravali austrougarsku okupaciju ove dve periferne turske pokrajine, bio je uverenost u to, da u Bosni ima dosta neobrađene ziratne zemlje, te bi za Slovence bilo mnogo oportuniije da se iseljavaju, umesto u zapadnoevropske zemlje i daleku Ameriku, u obližnju Bosnu.²⁹ I u periodu od završetka austrougarske vojne okupacije Bosne i Hercegovine pa do izbivanja ustanka u Hercegovini, objavljivani su, s vremena na vreme, u slovenačkim listo-

²⁶ Opširnije o idejno-političkoj opredeljenosti, uopšte, i izraženoj antiaustrougarskoj i jugoslovenskoj orijentaciji, napose, kod Maslje u romanu »Gospodin Franjo«, v.: J. Rotar, Socijalna in politična misel Podlimbarskega, Ljubljana, 1969, str. 180—222.

²⁷ O tome je tamo doslovno rečeno ovo: »Ob progi je videl tu in tam obhodne straže vojakov in orožnikov, dvakrat je njegov pogled naletel na oklenjene Bošnjake, ki so jih orožniki vedli bogve kam k sodišču. Obakrat je povesil glavo in se poglobil v teško misel. Bil je namreč tako ustvarjen, da ni mogel videti vklenjenega človeka. Ni dalo njegovo mehko človekoljubje, ki mu je tičalo v krvi, ki mu je bilo prirjeno in se ga ni priučil iz knjig« (F. Maselj) Podlimbarski, Gospodin Franjo, Roman, Založila in izdala »Matica Slovenska«, Zabavna knjižnica, XXV zvezek, Ljubljana, 1913, str. 6).

²⁸ P. Luković, n. d., str. 273—281, 293—306, 314—322, 344—351, 384—385, 397—401.

²⁹ Opširnije o probitačnosti kolonizacije Slovenaca u Bosni i zagovaranju zbog toga potrebe austrougarske okupacije Bosne i Hercegovine, v.: P. Luković, n. d., str. 305, 344—346.

vima napisi i saopštenja, u kojima je tretirano pitanje oportuniti naseljavanja Slovenaca u Bosni. Od slovenačkih listova, koliko smo mogli utvrditi, na potrebi kolonizacije Slovenaca, i to u što većem broju, u Bosni kao zemljoradnika, naročito je insistirao »Slovenec«. Krajem 1879, odnosno u broju od 23. decembra, objavio je ovaj list dosta dug članak s naslovom »Nekaj o Bosni«, u kome je nepoznati autor, sasvim otvoreno zagovarajući potrebu naseljavanja Slovenaca u Bosni, podvukao, kao najvažnije, sledeće: da je u Bosni mnogo neobrađene zemlje,³⁰ a primećeno je; naročito u poslednje vreme, da se tamo u velikom broju naseljavaju Nemci i Mađari; da je neophodno potrebno da bečka vlada pomogne kolonizaciju Slovenaca u Bosni; da bi Slovenci, naseljavajući se u Bosni, povećali broj tamošnjeg slovenskog življa, jer bi ostali Jugosloveni; pošto bi u novoj otadžbini bili pohrvaćeni; da bi kolonizirani Slovenci u Bosni znatno doprineli prosvetivanju tamošnjeg življa, a izgradnjom dolenske pruge, Slovenija će se znatno približiti Bosni; i da je potrebno preseljavanje u Bosnu polovine ili još više osoba iz onih slovenačkih porodica u kojima ima petoro ili više dece.³¹ Isto tako objavio je ovaj list dug sastav, u rubrici »Izvirni dopisi«, u broju od 22. januara 1880. (izveštaj dopisnika iz Ključa od 9. o. m.), u kome se isto tako zagovara teza o potrebi kolonizacije Slovenaca u Bosni. U tom smislu tamo je podvučeno: u okolini Ključa ima dosta obradive zemlje za prodaju po vrlo povoljnoj ceni; primetno je da se tuđinci, pre svega Nemci i Mađari, naseljavaju u Bosni, dok je Slovenaca najmanje bilo u svojstvu kolonizatora; Slovincima je za naseljavanje najpogodnija Bosanska krajina, jer je dovoljno obradive zemlje za otkup po jeftinoj ceni, dok zemlje pod šumom ima na pretek; potrebno je da Slovenci, koji se odluču da se u Bosni nasele; obavezno imaju ušteđevinu u novcu za izgradnju kuće i sa sobom ponesu neophodno potreban poljoprivredni alat; i potrebno je formirati deoničko društvo, kako bi se Slovincima olakšalo naseljavanje u Bosni.³² Sredinom oktobra 1880, u rubrici »Politični pregled. Notranje dežele«, u »Slovincu« je objavljeno kratko saopštenje o olakšicama, koje je odredila bečka vlada za naseljenike u Bosni. Njihov sadržaj, bez komentara, naveden je u pet tačaka, među kojima su najvažnije ove: državna materijalna potpora za zidanje stambenih objekata i drugih zgrada, besplatan poljoprivredni alat i oslobođenje plaćanja poreza u trajanju od deset godina, što važi i za one koji se, pored zemljoradnje, bave i nekim zanatom.³³ Pet dana docnije, u ovom listu je objavljen članak s naslovom »Izseljevanje v Bosno«, u kome je, u uvodnom delu, naveden tekst olakšica koje je bečka vlada odredila za one koji se budu naselili u Bosni, o kojima smo najneophodnije već rekli, a potom je, u smislu dosta dugog komentara, istaknuto da je siromašnim Slovincima, naročito onim s Krasa i okoline Tolmina »Bosna otvorena«, jer im je potrebno malo novčanih sredstava pa da za nekoliko godina, živeći u novom zavičaju, postanu imućni zemljoradnici. Osim toga, naseljavanje Slovenaca u Bosni, ubrzaće tamo razvoj zanatstva i znatno doprineti da proizvodi zanatske radinosti u Sloveniji, koja će održavati čvrste kontakte sa svojim bosanskim rođacima, dobiju dobru prođu na tržištu Bosne i Hercegovine.³⁴ Međutim, u izveštaju od 20. maja 1881. iz Sarajeva,

³⁰ To su i »Novice« saopštile svojim čitaocima, krajem januara 1880, istakavši da, zbog veoma slabe obrade zemlje i nedostatka poljoprivrednog alata, u Bosni vlada kod dobrog dela stanovnika glad, a nepunu pola godine docnije, kratko je saopšteno da, zbog oskudice životnih namirnica, u Bosni i Hercegovini austrougarski vojnici boluju od skorbuta (up.: »Novice« 4, 24 od 28. I i 16. VI 1880, str. 32, 194).

³¹ »Slovenec« 142, 23. XII 1879.

³² »Slovenec« 9, 22. I 1880. Sličan je po sadržaju dopis koga je dostavio misionar kod Banja Luke, V. Lah, objavljen u tri dela u »Novicama«, u brojevima od 16. i 23. novembra i 14. decembra 1881, u rubrici »Naši dopisi«, pod naslovom »Marija Zvezda pri Banjaluci v Bosni na dan sv. Martina«. V. Lah se zalaže za kolonizaciju Slovenaca u Bosni, naročito u dolini Vrbasa, i u tom smislu ističe ovo: 1) zemlja u Bosanskoj krajini je veoma plodna, a cena joj je pristupačna; 2) naročito je plodna i za naseljavanje pogodna zemlja u dolini reke Vrbasa; i 3) preporučuje se grupno naseljavanje Slovenaca u Bosni, jer domoroci, naročito Srbi, preziru doseljenike (up.: »Novice« 46, 47, 50 od 16, 23. XI i 4. XII 1881, str. 370, 377, 405).

³³ »Slovenec« 114, 14. X 1880.

³⁴ Najvažniji sadržaj prvog dela ovog komentara glasi: »Čeravno nam je žal za vsacega rojaka, vendar bi mi vsacemu Slovincu privoščili, da si svoje stanje zboljša. Po Krasu, v tolminskih hribih in tudi po drugih krajih Slovenije je sem ter tja huda revščina, pusta zemlja ne more rediti prevlečega števila prebivalcev. Pa tudi v rodovitih dolinah se nahajajo bajtarji in četrtgruntarji, ki imajo premalo zemljišča in vsled tega slabo živijo. Zdaj jim je Bosna odprta, če le nekaj goldinarjev vkup spravijo,

objavljenom u ovom listu osam dana docnije, u rubrici »Izvirni dopisi«, što se tiče ovog pitanja, rečeno je »da za Kranjce još nije vreme da bi se suviše u Bosnu upuštali«, jer je potrebno imati dosta novca da bi se otpočeo bilo kakav unosniji posao. No, to se, naravno, ne odnosi na one koji misle obrađivati zemlju, već, kako se čini, na one koji nameravaju da se tamo bave zanatom ili trgovinom.³⁵ Znatno docnije, 21. decembra 1881, objavio je »Slovenski Narod« uvodnik s naslovom »Tristoletnica pridruženja Sibirije k Rusiji«, u kome je kao uvodna napomena označeno: to; da je Rusija srećna zemlja jer ne mora, zbog svog ogromnog prostranstva, slati bezemljaše u daleke prekomorske zemlje već u drugi kraj svoje države, ne tangirajući im jezik, veru i običaje. Međutim, »ako bi se neka slovenačka porodica mogla preseliti u blisku i srodnu Bosnu, morala bi u celini promeniti svoj dosadašnji način života, što je skoro nemoguće; zbog toga nam Bosna u tom pogledu ne može koristiti.«³⁶

Kako sadržaj Novopazarske konvencije od 21. aprila 1879. tako i posedaње strategijskih objekata u dolini Lima od 8. do 18. septembra 1879. sudeći po pisanju »Slovenskog Naroda«, nisu od slovenačke javnosti prihvaćeni sa odobravanjem. Osvrnućemo se, pre svega, na nekoliko saopštenja o ovom pitanju objavljenih u slovenačkom dnevniku, u rubrikama »Politični razgled, Vnanje države« i »Politični razgled. Notranje dežele«. Tako je u ovom listu, u broju od 24. aprila 1879. objavljeno kratko i neodređeno saopštenje, bez komentara, s napomenom da je 21. aprila u Carigradu potpisana konvencija između Austro-Ugarske i Turske, kojom se priznaje sultanu suverenitet nad Bosnom i Hercegovinom, bez određivanja vremenskog trajanja okupacije i da će u Novom Pazaru, pored turske, biti smeštena i austrougarska vojna posada, a u broju od 16. maja naveden je nešto opširniji tekst, koji u parafraziranoj formi tretira po tačkama sadržaj Novopazarske konvencije; bez pogrešne formulacije o zajedničkom smeštaju turske i austrougarske vojne posade u Novom Pazaru, uz kritičku napomenu: »Sada je objavljena Austrijsko-turska konvencija. Međutim, svaki dobar Austrijanac kada čita tekst konvencije čudi se i postavlja pitanje: kako je bilo moguće da bečka vlada potpiše tako po nju ponižavajuću konvenciju ili pogodbu sa Turskom?«³⁷ U broju od 30. maja i 1. juna ovog lista, izražena je sumnja u mogućnost skorog posedaња doline Lima od austrougarskih snaga zbog navodnog pripremanja oružanog otpora od Albanaca, dok je u broju od 10. juna rečeno da Porta radi na smirivanju duhova u Novopazarskom Sandžaku, kako bi austrougarske trupe mogle tamo bez smetnje umarširati, a dan docnije, da i sama Turska strepi od eventualnog otpora Albanaca ulasku c. kr. vojske u Novopazarski Sandžak, »pa se je bojati da bi Austrijanci to iskoristili kao povod da posednu svu teritoriju do Soluna.«³⁸ Obaveštavajući slovenačku javnost o odlasku austrijsko-turske komisije u Novopazarski Sandžak radi pripreme terena za predstojeći ulazak austrougarskih trupa u dolinu Lima, u uvodnom delu saopštenja od 9. avgusta, redakcija ovog lista je izrazila sumnju u mogućnost mirnog posedaња i izrazila bojazan da će i ovdje mnogi slovenski vojnici, kakav je bio slučaj u Bosni i Hercegovini 1878, prerano naći smrt

da se z najpotrebnejšim orodjem in drugimi stvarmi preskrbe, postanejo lahko posestniki v Bosni, in če bodo pridni, so lahko v nekaj letih premožni kmetje. Saj Slovenec je znan kot marljiv in dober delavec; trden je pa tudi, da se ne ustraši ne mraza, ne vročine«. U drugom delu ovog komentara, odnosno apela za iseljavanje Slovenaca u Bosnu, kao najvažnije, navedeno je ovo: »Sicer pa bi se nič ne poznalo, če bi prav več tisoč Slovencev v Bosno šlo; ta primanjkljaj bi se v malih letih zopet pokrili. Slovenski izseljenci v Bosni pa bodo slovenski domovini lahko mnogo koristili. Če bodo potrebovali obrtniških izdelkov, pisali bodo ponje v svoj kraj, na Slovensko; oni bodo tudi lahko posredovali, da bodo še drugi Bošnjaki začeli obrtniške izdelke na Slovenskem kupovati, to tem prej, ker jim je Slovenija najbližja obrtniška dežela, ker Hrvaška nema dosti industrije. Tako se lahko prične za slovensko obrtnijo nova, vesela doba, in blagostanje na Slovenskem se bo vsled kupčijske zveze z jugoslovanskimi deželami močno povzdignilo. Brez dvoma bodo tudi slovenske knjige in slovenski časniki romali k slovenskim izseljencem v Bosno, ker bodo hoteli vedeti, kaj se doma godi, in tako bodo podpirali še slovensko literaturo. Kakor stvar obračamo, vedno pridemo do tega sklepa, da bi revni slovenski kmečki ljudje dobro storili, če se preselijo v Bosno.« (»Slovenec« 116, 19. X 1880).

³⁵ »Slovenec« 59, 28. V 1881.

³⁶ »Slovenski Narod« 290, 21. XII 1881.

³⁷ Up.: »Slovenski Narod« 93, 112 od 24. IV i 16. V 1879.

³⁸ Up.: »Slovenski Narod« 123, 125, 131, 132 od 30. V, 1, 10. i 11. VI 1879.

i da će se isto tako i tu boriti za račun onih koji rade protiv interesa slovenskih naroda.³⁹ Dalje je u broju od 28. avgusta kratko rečeno da će c. kr. trupe uskoro posesti Novopazarski Sandžak, a tri dana docnije, da će se to mirno izvesti ako Albanci budu mirni, dok je u broju od 5. septembra naznačeno da je austrijsko-turska komisija obišla najvažnije garnizone u dolini Lima i sa uspehom završila sondiranje terena za ulazak austrougarskih trupa, pa je u broju od 11. septembra rečeno da su pre tri dana c. kr. trupe u dve kolone prešle na teritoriju Novopazarskog Sandžaka, ne naišavši na bilo kakav otpor.⁴⁰ Nakon ulaska c. kr. trupa u Novopazarskom konvencijom predviđene gradove u dolini Lima, slovenački dnevnik je kratkim saopštenjem od 18. septembra 1879, obavestio slovenačku javnost o tome, da pored austrougarskih trupa posedaju Priboj, Prijepolje i Pljevlja takođe i turske jedinice, ističući da mu se taj kondominij nikako ne dopada,⁴¹ dok je devet dana docnije kratko saopštio, da su austrougarska okupacija Bosne i Hercegovine i nedavni ulazak c. kr. trupa u Novopazarski Sandžak u tolikoj meri protivprirodni postupci, »da se o njima već ne isplati više ništa govoriti ili, pak, kritikovati ih«.⁴² »Slovenec« je, u broju od 2. septembra 1879, vrlo kratko saopštio da će kroz četiri ili šest dana otpočeti posedaње Novopazarskog Sandžaka od c. kr. trupa, a jedanaest dana docnije da se posedaње važnijih garnizona u dolini Lima »srećno odvija« i da narod toplo pozdravlja u tim mestima austrougarske vojnike.⁴³ Konačno, provladin ljubljanski nemački dnevnik, »Laibacher Zeitung«, u ovcem broju saopštenja i napisu prezentirao je svojim čitaocima, krajem avgusta i tokom septembra 1879, iscrpne podatke o pripremama za ulazak austrougarskih snaga na područje Novopazarskog Sandžaka i o toku posedaња tamošnjih važnijih garnizona, uz često ponovljenu napomenu, da se je ovaj poduhvat, posredstvom saradnje turskih oružanih snaga, izveo u besprekornom redu.⁴⁴

O donošenju Zakona o služenju vojnih obveznika iz Bosne i Hercegovine u austrougarskoj vojsci i njegovom objavljivanju, 4. novembra 1881, slovenački listovi su blagovremeno obavestili svoje čitaoce, uz prisutnu sumnju u njegovo mirno realizovanje, što je ispoljeno kod »Slovenskog Naroda«, dok su »Novice« i »Slovenski Gospodar« bili, kako nam se čini, rezervisani, a »Slovenec« je u potpunosti odobravao ovaj potez vladajućih krugova Beča i Pešte. Tako je, na primer, u »Slovenskom Narodu« još u broju od 15. novembra 1879, u kratkom saopštenju, rečeno da je austrougarska Zajednička vlada odustala od namere da od vojnih obveznika iz Bosne i Hercegovine obrazuje vojne jedinice, odlučivši da u narednoj godini prikupi izvestan broj dobrovoljaca i rasporedi ih u hrvatske i dalmatinske garnizone.⁴⁵ U rubrici »Politični razgled. Notranje deželex«, u broju od 8. novembra 1881, organa slovenačkih liberala, kratko je saopšteno o tome, da je car potvrdio Zakon o vojnoj obavezi za Bosnu i Hercegovinu, shodno kome svi za vojsku sposobni tamošnji vojni obveznici su dužni »da lično učestvuju u odbrani pokrajine i Monarhije«, a tri dana docnije naglašeno je da je organ Zemaljske vlade u Sarajevu, »Sarajevski List«, objavio tekst ovog Zakona prvo na nemačkom jeziku, »koga tamošnji narod uopšte ne razume«, pa tek potom na srpskohrvatskom jeziku u latinici i ćirilici, dok je u broju od 16. novembra kratko rečeno: »Turska je protesto-

³⁹ »Slovenski Narod« 182, 9. VIII 1879.

⁴⁰ Up.: »Slovenski Narod« 197, 200, 204, 208 od 28, 31. VIII, 5. i 11. IX 1879.

⁴¹ O tome doslovno piše ovo: »Češki listi sodijo glede tega, da v novopazarskem okraji zdaj turški vojnici poleg avstrijskih zasedajo Priboj, Plevlje in Prepolje, tako kot mi: to dvojno gospodarstvo (condominium) nam nič ne dopada, mi bi bili želeli, da kjer vira cesarska zastava, tam se ima umakniti precej turška. Ali kaj, ko je vnanjo politiko Magjar vodil in je nam tudi konvencijo s Turčijo zapustili« (»Slovenski Narod« 214, 18. IX 1879).

⁴² To interesantno i kratko saopštenje u celini glasi: »Zasedanje Bosne in Hercegovine in zdaj Novopazarja po vrhu pa še slavnega našega ministra Andrassyja znana pogodba s Turčijo, to so tako protinaravne reči, da se o njih uže ne spleča več govoriti ali kritizirati« (»Slovenski Narod« 222, 27. IX 1879).

⁴³ Up.: »Slovenec« 97, 101 od 2. i 13. IX 1879.

⁴⁴ Up.: »Laibacher Zeitung« 197, 202, 205, 200, 207, 208, 209, 211, 213, 216, 217, 218, 224 od 28. VIII, 3, 6, 9, 10, 11, 12, 15, 17, 20, 22, 23. i 30. IX 1879, str. 1685—1686, 1729, 1752—1753, 1764, 1772, 1780, 1785, 1806—1807, 1822, 1846, 1858—1859, 1898—1899, 1918.

⁴⁵ »Slovenski Narod« 263, 15. XI 1879.

vala protiv uvođenja provizornog odbrambenog zakona u Bosni i Hercegovini, jer se njime, kako se navodi u protestu, poseže u suverenitet Nj. veličanstva sultana.⁴⁶ Konačno, u broju od 7. decembra u ovom listu je navedeno, da se Muslimani iz Mostara sele u Novi Pazar ili, pak, u Carigrad, budući da 'su odsudno protivni proklamovanom Zakonu o služenju u austrougarskoj vojsci vojnih obveznika iz Bosne i Hercegovine, a tri dana docnije je kratko navedeno to, da su turski listovi protestovali protiv objavljenog Zakona, uz napomenu da se moraju pomiriti sa stanjem stvari jer, navodno, gro naroda prihvata ovu odluku austrougarske Zajedničke vlade.⁴⁷ Šest dana po objavljivanju Zakona o »Landwehru«, u rubrici »Politični ogled. Avstrijske dežele«, organa štajerskih konzervativaca, objavljeno je kratko saopštenje, u kome je naglašeno, da je ovaj korak austrougarske Zajedničke vlade izazvao zaprepašćenje kod većeg dela stanovnika Bosne i Hercegovine, dok je na istom mestu, u broju od 29. decembra ovog lista, kratko saopšteno da zbog ove mere bečke vlade, »a naročito zbog germanizatorskih pokušaja«, vlada u Hercegovini veliko uzbuđenje, te su, navodno, blizu Trebinja bila ranjena 2 vojnika austrougarske vojske, »dok su ostali jedva umakli mecima, koji su s visova u klisuru udarali.«⁴⁸ Četiri dana nakon obnarodovanja Zakona o »Landwehru« za Bosnu i Hercegovinu, objavio je »Slovenec« kratko saopštenje, u kome je bezrezervno podržao ovaj korak bečke vlade i oštro istupio protiv bečkog organa nemačkih liberala, »Neue Freie Presse«, koji je osporavao Austrougarskoj kompetentnost da u Bosni i Hercegovini regrutuje vojnike za austrougarsku vojsku.⁴⁹ Najzad, treba reći da je organ nemačke liberalne stranke u Sloveniji, domaćih »nemškutarjev«,⁵⁰ »Laibacher Wochenblatt«, u broju od 31. decembra 1881, objavio vrlo kratko saopštenje, u kome je rečeno da je srpska Crkvena opština u Mostaru prijavila protest protiv Zakona o regrutovanju mladića iz Bosne i Hercegovine za austrougarsku vojsku.⁵¹

Nerešeno agrarno pitanje i sve manje izgleda da će se njime ozbiljno pozabaviti okupatorska vlast, drastično povećanje poreskih opterećenja, i neprestano jačanje političkog ugnjetavanja obespravljenog naroda od okupatorskih vlastodržaca, izraženom, pre svega, u vođenju administracije na nemačkom jeziku, preduzimanju raznih represivnih mera od glomaznog birokratsko-polijskog aparata itd., bili su glavni uzročnici porasta nezadovoljstva i mržnje prema okupatoru kod širokih narodnih masa. Objavljivanje Zakona o obavezi služenja u austrougarskoj vojsci mladića iz Bosne i Hercegovine poslužilo je kao neposredni povod povećavanju nemira u Hercegovini koji, nakon napada i zauzimanja žandarmerijske stanice u Ulogu, 10/10. januara 1882. od strane pobunjenog naroda, prerasta u oružani ustanak protiv okupacione vlasti. Potom se ustanak brzo otpočeo širiti i na ostale

⁴⁶ Up.: »Slovenski Narod« 254, 257, 261 od 8, 11. i 16. XI 1881.

Istog dana kad i »Slovenski Narod«, objavile su »Novice« identično saopštenje koje se odnosi na protest Turske zbog zavođenja vojne obaveze za stanovnike Bosne i Hercegovine (»Novice« 46., 16. XI 1881, str. 372).

⁴⁷ Up.: »Slovenski Narod« 279, 281 od 7. i 10. XII 1881.

⁴⁸ Up.: »Slovenski Gospodar« 45, 52 od 10. XI i 29. XII 1881, str. 357, 405.

⁴⁹ U celini to saopštenje glasi: »Velike važnosti je ukaz skupnega ministerstva, da se moraju odslej tudi Bošnjaki v vojske jemati, do zdaj so bili vojašine prosti. Nabralo se bo za zdaj 12.000 bosanskih vojakov. Turkoljubna 'N. fr. Presse' misli, da se s tem sultanu krivica godi in da Avstrija nema pravice v Bosni vojakov nabirati. Nesramni judovski list, kteremu je Turčija bolj pri srcu, ko Avstrija, pa ne pomisli da so tudi Angleži na ciprskem otoku uvedli novačenje. Sicer pa sultanu vsi protesti nič ne pomagajo, ker nema nikjer podpore pričakovati. Angleži imajo na Irskem opraviti, Francozi v Afriki, z ostalimi vlastimi smo pa v prijateljstvu. Sicer pa Avstrija iz pravice, da sme Bosno vladati, lahko izpelje tudi pravico novačenja v tej deželi« (»Slovenec« 124. 8. XI 1881).

⁵⁰ Oni su bili odlučno protivni austrougarskoj okupaciji Bosne i Hercegovine (P. Luković, n. d., str. 353—354).

⁵¹ To kratko saopštenje, objavljeno u rubrici »Politische Wochen-Uebersicht«, glasi: »Die serbisch-orthodoxe Gemeinde in Mostar hat gegen die Einführung des Wehrgesetzes Protest angemeldet unter Hinweisung auf die dem Sultan in den Occupierten Provinzen noch fort zustehenden Souveränitätsrechte« (»Laibacher Wochenblatt« 72, 31. XII 1881). U ime srpskog naroda, Crkvena opština u Mostaru napisala je 5. decembra 1881. protest protiv Zakona o služenju vojnih obveznika iz Bosne i Hercegovine u austrougarskoj vojsci i, nešto docnije, uručila ga Zemałjskoj vladi u Sarajevu. Protest nije prihvaćen, ali ni represivne mere od organa okupatorske vlasti nisu odmah usledile, te su se glavni akteri ovog poduhvata sklonili u Crnu Goru (up.: Dr H. Kapidžić, Hercegovački ustanak 1882. godine ..., str. 85—89; isti, Prilog istoriji hercegovačkog ustanka 1882. godine, Objavljivanje vojničkog zakona ..., str. 215—216).

delove Hercegovine, zahvativši i deo južne Bosne. Inače, vrenje se osećalo u okolini Foče, Čajniča, Goražda pa i u zapadnoj Bosni. Napad naoružanog naroda na Ulog bio je odraz ustaničkog raspoloženja stanovnika u zahvatu sliva gornjeg toka Neretve. Kako Srbi tako i Muslimani, digli su se masovno na oružje i stupili zajedno u ustaničke redove. To je uslovalo pojavu, da je odmah na početku ustanka formirana slobodna teritorija između komunikacija Gacko-Nevesinje i linije Glavatičevo-Kalinovik, koja je bila oslonac, za širenje ustanka. Glavna komanda u Sarajevu je uvidela značaj te prostorije, ali nije imala dovoljno jake raspoložive vojne snage za intervenciju po brzom postupku. Sa te osnovice ustanak se brzo proširio na Nevesinjski, bilečki i gatački srez.⁵²

Tek što su slovenački listovi objavili lapidarna saopštenja o izbijanju hercegovačkog ustanka protiv Austro-Ugarske i njegovom naglom širenju na teritoriji Hercegovine i južne Bosne,⁵³ njihove redakcije, naročito »Slovenskog Naroda« i »Slovenca«, smatrale su kao najvažniji svoj zadatak da, što pre, upoznaju svoje čitaoce sa glavnim uzrocima koji su odsudno uplivali na narod u Hercegovini i južnoj Bosni da otpočne oružanu borbu protiv okupatora. Valja istaći to, da su slovenački listovi, analizirajući uzroke izbijanja oružanog ustanka bili znatno oštrij i u kritici austrougarske Zajedničke vlade zbog konzerviranja agrarnih odnosa iz vremena turske vladavine u Bosni i Hercegovini i dominantnog položaja stranog činovničkog aparata sa administracijom na tuđem jeziku negoli, pak, što je to bio slučaj kada su ovi listovi ta pitanja tretirali u vremenu od kraja 1878. do izbijanja ustanka. Navešćemo nekoliko takvih primera koji će, kako se nadamo, našu tvrdnju u dovoljnoj meri argumentovati. Tako je slovenački dnevnik, u broju od 20. januara 1882, objavio dug uvodnik bez naslova, sa početnim rečima: »V Ljubljani 20. januarja«, u kome dominira tretiranje pitanja uzroka koji su doveli do izbijanja ustanka u Hercegovini protiv Austro-Ugarske. U ovom važnom sastavu, nepoznati autor je naročito istakao da je nerešeno agrarno pitanje, a ne »domobranski zakon«, kako neki pogrešno misle, iz koga su proistekla za seljaka, koji je i dalje kao zakupac ostao od begova odvisan, nepodnošljiva poreska opterećenja, bio zaista glavni uzrok izbijanja ustanka. Pored desetine, čije se podmirivanje zahtevalo u gotovom novcu, i trećine koju je seljak bio obavezan davati begu, okupacione vlasti su, putem vojne sile, prinudile obespravljene kmetove da, plaćaju sasvim nove poreze koji nisu egzistirali pod turskom vlašću, te su, time položaj širokih narodnih masa učinile još težim nego što je bio pod Turcima.⁵⁴ Dalje je u ovom listu, u broju od 27. januara, u rubrici »Politični razgled. Notranje dežele«, objavljeno saopštenje, u kome je u parafraziranoj formi naveden sastav iz »Czasa« u vezi sa ustankom, iz koga se vidi da ovaj konzervativni krakovski list zastupa tezu da je do ustanka u Hercegovini došlo zbog posve neodređenog državnopravnog položaja Bosne i Hercegovine, te jedino u aneksiji ove dve pokrajine od strane

⁵² Opširnije o uzrocima koji su doveli do izbijanja ustanka u Hercegovini protiv Austro-Ugarske, u prvoj polovini januara 1882, i njegovom širenju do početka februara v.: Dr H. Kapidžić, Hercegovački ustanak 1882. godine..., str. 31—49, 75—92, 97—110; isti, Prilog istoriji hercegovačkog ustanka 1882. godine, Objavlivanje vojničkog zakona..., str. 207—216. Dr M. Imamović, n. d., passim, str. 18—68; N. Stijepović, n. d., str. 22—59. Dr R. Jeremić, n. d., str. 71—72; Der Aufstand in der Hercegovina, Süd-Bosnien und Süd-Dalmatien 1881—1882, Wien, 1883, str. 3—12; E. von Kählig, Vor zwanzig Jahren, Lose Blätter der Erinnerung an die Bekämpfung des Aufstandes in der Hercegovina im Jahre 1882, Graz, 1902, str. 11—13.

⁵³ Up.: »Slovenski Narod« 11, 14, 15 od 14, 18, i 19. I 1882.; »Slovenec« 7, 8 od 19, i 21. I 1882.; »Novice« 2, 3 od 11, i 18. I 1882., str. 16, 24; »Slovenski Gospodar« 2, 3 od 12, i 19. I 1882, str. 5, 14; »Soča« 2, 3 od 13, i 20. I 1882; »Edinost« 3, 21. I 1882.

⁵⁴ Taj, veoma važan deo uvodnika, koji se odnosi na težak položaj seljaka u Bosni i Hercegovini pod austrougarskom okupacijom pre izbijanje ustanka, doslovno glasi: »In v glavnom, ekonomičnem vprašanju, zbog katerega se je upor začel proti Turkom, nijsmo storili čisto nič, zemljiščnega vprašanja nijsmo niti pretresovali, kje neki rešili, ampak proglasili smo staro turško postavu in tako bremena kmetom povišali: V 27 okrajih so morali kmetje desetino odrajtovati v gotovini, in ker se je to plačilo zahtevalo v takem času, ko se žito nij lahko spečalo, je bila izguba neizogibna in desetina tem bolj čutna. Novi davki: užitnina, hišni davek, davek od drobnice, vse je zadevalo le kmeta, ker lastniki (navadno begi) o teh plačilih niti čuti nijsmo hoteli. Tretjino, v nekaterih krajih četrtno pridelkov, katero mora kmet odrajtovati lastniku zemlje, so z vojaško silo izterjvali, upeljala se je užitnina, mestni davki, šrange, povsod nova plačila, a nikakešnih pravic in svoboščin, kajti deželni zastop, kateri se je skliceval kakor za turških časov, imenovala je deželna vlada, naravno tedaj, da se nij pečal z željami in težnjami ljudstva, katero je kmalu izprevidelo, da se nij obrnilo na boljše.« (»Slovenski Narod« 16, 20. I 1882).

Monarhije vidi izlaz iz sadašnjeg čor-sokaka. Aneksija, kako se ističe na kraju ovog saopštenja, čemu se nije protivio ni slovenački dnevnik, treba da bude izvedena »na podlozi svestranog sporazuma, pa je, prema tome, zadatak Austrije sadržan u tome, da svoj uticaj na jugu na prikladan način utvrdi; taj cilj se sigurno neće doseći; ako se i nadalje Austrija misli oslanjati na muhamedanski element.«⁵⁵ Jedanaest dana dočnije, objavljen je opširan uvodnik s naslovom »Moskovskie Vedomosti o uzrokih vstaje v Bosni in Hercegovini«, u kome se dosta opširno navodi pisanje ovog lista o glavnim nevoljama koje su pritiskale narod u okupiranim pokrajinama i dovele do ustanka u Hercegovini i južnoj Bosni. Ovaj ondašnji ruski dnevni list, verni pristalica carizma i ruskog ekspanzionizma, čiji tekst donosi slovenački dnevnik bez svog komentara, ističe, kao najvažnije, ovo: Rusi, Srbi, Crnogorci i slovenofilski komiteti nisu imali nikakvog udela u podsticanju ustaničkog pokreta u Hercegovini i Bosni protiv Austro-Ugarske; austrougarska Zajednička vlada je svojom politikom odnarođavanja i veoma grubim postupcima prema obespravljenom narodu navukla njegovu duboku mržnju prema Monarhiji; u okupiranim pokrajinama ostala su nerešena dva pitanja od ogromnog značaja za svo stanovništvo: agrarno i religiozno, što je dovelo do opšteg narodnog nezadovoljstva; i »uvođenje opšte vojne obaveze je bila kaplja koja je prepunila čašu«, jer je »grubo povređen Berlinski traktat i vrhovna prava sultana, što je posebno razljutilo muhamedance, koji su se zbog toga otpočeli iseljavati u ogromnom broju.«⁵⁶ U broju od 10. februara slovenački dnevnik je izneo mišljenje bečkog lista »Parlamentär« o zbivanjima u Bosni i Hercegovini koja su odsudno uplivila na naglo povećavanje nezadovoljstva kod naroda i dizanje na ustanak. Pre nego što će ad litteram i u parafrazi navesti tekst iz ovog lista, koji se odnosi na ovo pitanje, redakcija »Slovenskog Naroda« je primetila ovo: »Koji su uzroci ustanka na jugu? Na to pitanje odgovara objektivno i jezgrovito »Parlamentär«. Kao glavni uzrok izbijanja ustanka u Hercegovini, prema sadržaju citata koga ovaj slovenački list u prevodu navodi iz pomenutog bečkog lista, sadržan je u tome, što se je Austro-Ugarska, nakon ulaska njenih okupacionih trupa u Bosnu i Hercegovinu, čvrsto oslanjala na muslimanski živalj. Time su sasvim izneverene nade Srba, koji su se kroz vekove borili da se potpuno oslobode od turske vladavine i supremacije muhamedanaca, a Austro-Ugarska je, zapravo, kako se u tom listu ističe, još više učvrstila pozicije Muslimana. To potvrđuje činjenična okolnost, da je bečka vlada naredila da seljaci u Bosni i Hercegovini i dalje obavežno begovima daju trećinu i, pored toga, prema odredbe za uvođenje novih poreskih opterećenja za tamošnjeg radnog čoveka.«⁵⁷

Organ slovenačkih klerikalaca, »Slovenec«, je, u broju od 19. januara, kratko saopštio svojim čitaocima, da se u Bosni i Hercegovini, ni nakon austrougarske okupacije, »nije eliminisala trećina i da je hrišćanin još uvek ostao rob muhamedanaca.« Zar su se u Hercegovini digli na oružje 1875. godine da sve ostane po starom? I zaista je u Bosni i Hercegovini sve po starom ostalo, jer je okupator znatno više naklonjen muhamedancima negoli, pak, hrišćanima.«⁵⁸ Dva dana dočnije, u ovom listu je kratko navedeno da je glavni uzrok izbijanja ustanka u Hercegovini nerešeno agrarno pitanje i sa tim što stoji u organskoj vezi: velika poreska optere-

⁵⁵ »Slovenski Narod« 22, 27. I 1882.

⁵⁶ »Slovenski Narod« 30, 7. II 1882.

⁵⁷ O tome je tamo doslovno navedeno ovo: »Ta list pravi: »Austrija opira se v okupiranih provincijah na mohamedanski element in v tem leži ključ do vstaje. Srbski kristijanski element boril se je skozi stotletja, da bi otrešel mohamedansko vladarstvo in Avstrija pride in utrdi še bolj mohamedanski element v njega vladarstvu. Kaj naj pričakuje od kristijanov? Uzroki vstaje so jasni in vplivali bodo dalje, dokler nam neki dan ne prouzročijo krizo, katerej bodedo komaj kos«. U drugom delu ovog saopštenja je istaknuto da »pripravlja administracija upeljavo zemljišnega, upeljavo užitninskoga davka in vlada je izdala razglas naj se, tretjina«, to je tretji del vseh pridelkov, natanko oddaje turskim posestnikom. Ali smo res tako najvini da mislimo ljudstvo pridobiti s tem, da mu ne damo nič drugzega kot davke« (»Slovenski Narod« 33, 10. II 1882).

⁵⁸ »Slovenec« 7, 19. I 1882.

ćenja širokih narodnih masa u Bosni i Hercegovini.⁵⁹ Nastavljajući da tretira pitanje uzroka koji su doveli do izbijanja ustanka u Hercegovini i južnoj Bosni protiv Austro-Ugarske, organ slovenačkih klerikalaca je objavio u broju od 26. januara uvodnik »Kaj bo z Bosno in Hercegovino?« u kome je nepoznati autor podvrgao oštroj kritici bečku vladu, što je u Bosni i Hercegovini inaugurisala politiku »prijateljstva s turskim begovima i efendijama, dok su katolici i pravoslavni Srbi u svojoj pokrajini bili tlačeni kao i ranije pod turskom vlašću«. Anonimni pisac insistira na tome da se reši državopravni položaj Bosne i Hercegovine, da tamo mora biti u upotrebi kao službeni jezik srpskohrvatski i donešen ustav sa pametnim ljudima koji će ga ovaplotiti, pa bile ubuduće Bosna i Hercegovina u sastavu Austrije ili Ugarske ili, pak, postale samostalne.⁶⁰ U opširnom članku s naslovom »Nasledki političnih hib«, naročito je istaknuto da je Monarhija omrzuta od naroda Bosne i Hercegovine jer je za vreme poslednjeg ustanka potlačene raje protiv Turske, 1875—1878, otvoreno vodila protursku i antirusku politiku. Dosledna toj političkoj orijentaciji, ona je u Bosni i Hercegovini inaugurisala antislovensku i muslimanofilsku politiku, pa su je zbog toga omrzli svi balkanski narodi, a takođe i Rusija. Potrebno je, prema tome, da se iz osnova promeni politika Monarhije u okupiranim pokrajinama i to u tom smislu »da ne bude ni promađarska niti proturska već da bude slovenska«.⁶¹ Najzad u dugom članku s naslovom »Avstrija in vzhod«, objavljenom u ovom listu u tri dela, u prvoj dekadi aprila 1882, istaknuto je, kao najvažnije, ovo: tokom trajanja poslednjeg protivturskog ustanka u Hercegovini i Bosni, 1875—1878, Austro-Ugarska je vodila protursku politiku, dok je Rusija potpomagala balkanske narode da se oslobode od turske vlasti; po okupaciji Bosne i Hercegovine, »Avstrija za tamošnji narod nije imala srca«, pa je zbog toga kod balkanskih naroda »više omiljena« Rusija nego Habsburška Monarhija; Austro-Ugarska treba da bude u dobrim odnosima s Rusijom, pa će njeni zanatlijski proizvodi naći dobru prođu na ogromnom ruskom tržištu; Rusija ne želi da prisvoji Balkan, jer ima dosta zemlje, ali ako Austro-Ugarska bude »tlačila Južne Slovence« imaće Rusiju protiv sebe; i sa silom Austro-Ugarska u Bosni i Hercegovini ne može ništa pozitivno i dugotrajno ostvariti, pa je potrebno da tamo uprava bude slovenska, da se znatno poboljša materijalni položaj širokih narodnih masa i da se Monarhija oslanja na hrišćane a ne na Muslimane, kako je dosada postupala.⁶²

Valja napomenuti, da su i drugi slovenački listovi, »Soča«, »Edinost«, »Slovenski Gospodar« i »Novice«, stavili do znanja svojim čitaocima, posredstvom objavljenih kratkih saopštenja, da su glavni uzroci izbijanja ustanka u Hercegovini i južnoj Bosni protiv Austro-Ugarske: konzerviranje agrarnih odnosa iz vremena turske vladavine, uvođenje novih poreskih opterećenja na teret tamošnjih seljaka i političko ugnjetavanje širokih narodnih masa od okupatorske uprave, čiji su glavni akteri bili činovnici nemačkog i mađarskog porekla, koji su vodili administraciju na, tamošnjem narodu nerazumljivom, nemačkom jeziku.⁶³ Ovome valja dodati da je »Laibacher Zeitung«, u broju od 4. aprila 1882, preuzeo iz provladinog lista, »Politische Correspondenz«, saopštenje od 27. marta, gde je navedeno da su činovnici, upućeni u sastav napadnih kolona austrougarskih trupa na ustaničko područje, ispitivali uzroke koji su doveli do ustanka i tom prilikom ustanovili, na osnovu iskaza samih ustanika i njihovih najbližih rođaka, da su teška poreska

⁵⁹ Taj deo saopštenja, u kome se »Slovenec« poziva na sastav publikovan u organu nemačkih liberala u Beču, »Deutsche Zeitung«, glasi: »Se celo 'Deutsche Zeitung' pravi, da je bila velika napaka od strani avstrijske uprave, da se ni uredilo gospodarsko poljedelsko kmetije, da se niso odpravile neopravičene predpravice turških begov, kterim so morali kršćanski kmetije tudi pod avstrijsko vladu še tretjino dajati. Napake pri upravi Hercegovine toraj celo nemški liberalni listi priznavajo« (»Slovenec« 8, 21. I 1882).

⁶⁰ »Slovenec« 10, 26. I 1882.

⁶¹ »Slovenec« 15, 9. II 1882.

⁶² Up.: »Slovenec« 37, 38, 39 od 1, 4. i 6. IV 1882.

⁶³ Up.: »Soča« 3, 6 od 20. I i 10. II 1882; »Edinost« 3, 21. I 1882; »Slovenski Gospodar« 6, 9. II 1882, str. 41; »Novice« 14, 5. IV 1882, str. 109.

opterećenja izazvala gnjev kod naroda i odsudno uticala na najodlučnije i najhrabrije da se late oružja i bore protiv okupatora.⁶⁴

Nečovečno postupanje okupatorskih činovnika prema narodu u Bosni i Hercegovini, vođenje administracije na nemačkom jeziku, dovođenje na ključne dužnosti u upravu stranih činovnika, uglavnom Nemaca i Mađara, koji nisu znali govoriti srpskohrvatskim jezikom i prema domorocima su gajili nepomirljivu mržnju, provođenje preko konfidenata iz sredine bogatog dela Muslimana i, naročito, iz sredine katoličkog klera, politike divide et impera, ukidanje i ono malo samouprave koje su imale crkvene opštine srpske pravoslavne crkve pod turskom vlašću itd., učinilo je okupacionu vlast sve omraženijom kod ogromnog dela narodnih masa Bosne i Hercegovine. O slabostima okupacione uprave su slovenački listovi objavili veliki broj saopštenja posle izbijanja ustanka u Hercegovini protiv Austro-Ugarske. Navešćemo na ovom mestu iz tog domena ono što nam se čini kao najvažnije, oslanjajući se na podatke koji su objavljeni, pre svega, u »Slovenskom Narodu«, budući da je u njemu najviše objavljeno sastava vezanih za to pitanje. Naročito valja istaći da su slovenački listovi podvrgli oštroj kritici upravu austro-ugarskih okupacionih vlasti u Bosni i Hercegovini nakon izbijanja ustanka, okrivljujući je da snosi veliki deo odgovornosti što je došlo do anti-austro-ugarskog oružanog otpora. Tako je u organu slovenačkih liberala, uoči izbijanja ustanka, tj. u broju od 5. januara 1882, u rubrici »Politični razgled. Notranje dežele«, objavljeno saopštenje, u kome je kao kvintesencijalna misao istaknuto to, da je okupaciona vlast u Bosni i Hercegovini, umesto da uvede racionalne reforme radi poboljšanja uslova života za tamošnji narod, postavila pred sebe kao primarni zadatak »da narod pomadari i ponemči«.⁶⁵ Tačno petnaest dana docnije, obavesteno o izbijanju ustanka u Hercegovini, objavio je ovaj list dug uvodnik bez naslova sa početnim rečima: »V Ljubljani 20. januarja«, u kome su podvrgnuti oštroj kritici organi austro-ugarskih okupacionih vlasti zbog protiv-slovenskih metoda upravljanja, budući da je takav postupak u znatnoj meri uplvisao na narod da izlaz iz teške situacije, u kojoj se našao, traži u oružanoj borbi protiv okupatora. U tom smislu je naročito istaknuto ovo: da je, nakon smenjivanja generala Josipa Filipovića, na položaj predsednika vlade u Sarajevu došao general Wilhelm Würtemberg, koji je favorizovao muslimanski živalj, »izabравši kao poverljive ljude à la Mehmeda-bega Kapetanovića«, izgubivši time poverenje kod svih poštenih ljudi,⁶⁶ znatan deo stranih činovnika u okupiranim pokrajinama, koje su se tretirale »kao utočište grešnika«, tj. najpokvarenijih službenika, nečovečno je postupao prema tamošnjem življu, pa su protiv njih pristizale mnogobrojne pritužbe Zemaljskoj vladi,⁶⁷ i da je najpre u Hercegovini došlo do otvorenog nezadovoljstva i suprotstavljanja naroda okupacionim vlastima, uprkos tome da su bivši hercegovački ustaničari učinili Austro-Ugarskoj znatne usluge za očuvanje reda i mira po slamanju muslimanskog otpora i završetku okupacije, zbog toga što su organi okupacione vlasti »skoro sramno« odstranili mnogobrojne ustanike iz pandurskih redova, a među njima i neke od »slavnih ustaničkih vođa«.⁶⁸ Dalje je »Slovenski Narod«, u broju od 27. januara, u rubrici »Politični razgled. Notranje dežele«, objavio dosta dugo saopštenje, u kome

⁶⁴ »Laibacher Zeitung« 77, 4. IV 1882, str. 653.

⁶⁵ »Slovenski Narod« 4, 5. I 1882.

⁶⁶ To je sasvim tačno. Odmah po obnarodovanju Zakona o »Landwehru« za Bosnu i Hercegovinu, okupatorske vlasti su angažovale Mehmeda-bega Kapetanovića, kao i deo muslimanskog visokog sveštenstva, da utiče na smirivanje muslimanskog živilja i akceptiranje pomenutog zakona (Dr H. Kapidžić, Hercegovački ustanak 1882. godine... str. 83-84).

⁶⁷ Doslovno je navedeno ovo: »Uradnici, nastavljeni u teh pokrajinah, so tudi množili nezadovoljnost; bili so vmes pošteni, a nekateri pa »catilinarische existenzen« v najdrznejšem pomenu in tožbe o njih nebrojne. Nij se vsigdar gledalo, je li dotičnik sposoben, da le gre v Bosno, katera se je smatrala kot »refugium peccatorum« (»Slovenski Narod« 16, 20. I 1882).

⁶⁸ Na kraju ovog uvodnika, kao zaključak u vezi navedenog, rečeno je ovo: »Je že drugih napak, a dovolj bode uže s tem, razvidno je, kako nerodno se je ravnalo, da se posebne razmere nijso uvaževale čisto nič, da se je hotelo postopati v Nevesinji tako kakor na Dunaji, vse le po jednem kopitu. Nij čuda tedaj, da se je nezadovoljnost množila in da hoté to nezadovoljnost uporabljevati tuji agentje govori se o turških, laških, ruskih in angleških. Ker bi nadaljevanje upora bilo neprillično in nekoristno, je gotovo želja vsacega, da se našej vladi posreči skoro napraviti red in pomirjenje in naposled odstraniti napake v upravi« (»Slovenski Narod« 16, 20. I 1882).

je, između ostalog, navedeno rezonovanje petrogradskog liberalno nastrojenog lista, »Golosa«, o uzrocima izbijanja hercegovačkog ustanka protiv austrougarske okupacione uprave. Mišljenje tog lista po rečenom pitanju, prema interpretaciji slovenačkog dnevnika, svodi se na to, da je do nemira dovela dosadašnja austrougarska uprava u Bosni i Hercegovini sa svojim centralističkim načinom vladavine, ignorišući u potpunosti narodne zahteve za očuvanje, bar u izvesnoj meri, opštinske autonomije.⁶⁹ U broju od 7. februara, objavljeno je u ovom listu opširno saopštenje, u kome se ističe da je ustanak u Hercegovini rezultat »sadašnje mađarske politike«, koja teži da iz svih pokrajina krune sv. Stefana ustroji mađarsku državu. Zbog toga je potrebno da Mađari napuste takvu »besplodnu i za Austriju pogubnu politiku«, te da se preorijentišu na tolerantan odnos prema slovenskim narodima na jugu i omogući im da se razvijaju na narodnosnoj osnovi i daju im prikladnu upravu, pa će potom sigurno biti mir obezbeđen.⁷⁰ Tri dana docnije, objavio je slovenački dnevnik saopštenje, u kome je, pored ostalog, navedeno da je okupaciona uprava ispoljila u Bosni i Hercegovini veliku slabost, jer se za dobro naroda ništa nije uradilo već mu je ukinuta i opštinska samouprava koju je imao pod Turcima, a u broju od 28. februara, istaknuta je tvrdnja, sa očitim odobravanjem, ruskog slave-nofilskog lista, »Rus«, koja se svodi na to, da je okupatorska vlast dobar deo uprave u Bosni i Hercegovini konzervirala iz vremena turske vladavine.⁷¹ Konačno je u organu slovenačkih liberala, u dosta dugom saopštenju, objavljenom u broju od 4. aprila, u odnosu na faktore koji su podstakli izbijanje ustanka, naglašeno da je centralistička politika Beča, kako je utvrdila komisija formirana po naređenju generala Hermanna Dahlena, iz dana u dan povećavala mržnju naroda prema okupatoru, što je dovelo do oružane borbe naroda Hercegovine i južne Bosne protiv c. kr. trupa, a u broju od 3. avgusta, kratko je rečeno, da je izigravanje od Mađara carskog i supstituiranje mađarskog uticaja u okupiranim pokrajinama dovelo do ustaničke eksplozije.⁷²

Organ slovenačkih klerikalaca, »Slovenec«, takođe je smatrao, poput slovenačkog dnevnika, da dobar deo krivice za izbijanje ustanka u Hercegovini i južnoj Bosni protiv Austro-Ugarske snosi okupaciona uprava zbog konsekventnog vođenja protivslovenske politike u okupiranim pokrajinama. Tako je, na primer, u broju od 19. januara 1882, u ovom listu, u rubrici »Politični razgled. Notranje dežele«, rečeno, pored ostalog, i ovo: »Mađari favorizuju u Bosni i Hercegovini Muslimane, što se Monarhiji osvetilo, jer u sadašnjem oružanom ustanku protiv Austrije učestvuju i muhamedanci.«⁷³ Dalje je, u narednom broju ovog lista, objavljen važan uvodnik s naslovom »Ustaja v Hercegovini«, u kome je istaknuta misao da je, po smenjivanju generala Josipa Filipovića, u Bosni i Hercegovini inaugurisana anti-slovenska politika za koju su se vatreno zalagali Nemci i Mađari. Takva politika, za čije posledice ne snose nikakvu odgovornost slovenski narodi, dovela je do sadašnjih nemilih događaja u Hercegovini.⁷⁴ Poput »Slovenskog Naroda« i »Slovenca«, samo u daleko skromnijem obimu, i drugi slovenački listovi su, nakon izbijanja ustanka u Hercegovini, objavili nekoliko saopštenja, u kojima su svojim čitaocima stavili do znanja da je antislovenska politika, koju je dosledno provodila u okupiranim pokrajinama austrougarska Zajednička vlada, najvećim delom, kriva za tamošnju novonastalu situaciju.⁷⁵

⁶⁹ Taj deo saopštenja, čiji sadržaj u potpunosti usvaja slovenački dnevnik, glasi: »Rusko časopisvo govori jako previdno o bosansko-hercegovačkoj zadevi. Oficijoznih poročil o tej zadevi še nij, a nezavisni list, »Golosa«, pravi, da nijso ruska ščuvanja uzrok nezadovoljnosti in nemiroim v Bosni in Hercegovini, nego le dozdanja uprava. Prebivalstvo teh slovanskih dežel se more trpežno le pomiriti z modrim spoštovanjem njihovih svojstev in s primerno deželno avtonomijo.« (»Slovenski Narod« 22, 27, I 1882).

⁷⁰ »Slovenski Narod« 30, 7. II 1882.

⁷¹ Up.: »Slovenski Narod« 33, 48 od 10. i 28. II 1882.

Opširnije o oštroj osudi lista »Rus« austrougarske okupacione uprave u Bosni i Hercegovini i kvalifikovanju iste kao glavnog uzročnika izbijanja ustanka protiv Austro-Ugarske u Hercegovini i južnoj Bosni, v.: »Glas Crnogoraca« 8, 21. II 1882.

⁷² Up.: »Slovenski Narod« 81, 176 od 8. IV i 3. VIII 1882.

⁷³ »Slovenec« 7, 19. I 1882.

⁷⁴ »Slovenec« 8, 21. I 1882.

Za razliku od slovenačkih listova, provladin organ, »Laibacher Zeitung«, smatrao je da je veći deo aktivnih učesnika u ustaničkom pokretu silom nateran od protagonista oružane borbe protiv Monarhije da se priključi ustanicima. Takva tvrdnja je naročito došla do izražaja u ovom listu u brojevima od 2. i 7. marta, dok je u broju od 4. aprila objavljeno saopštenje, u kome se ističe da je značajnu ulogu u potpirivanju ustanka odigrala srpska Crkvena pravoslavna opština u Mostaru, kako se može zaključiti iz saslušanja mostarskog arhimandrita, Leontija Radulovića, koji je zbog toga uhapšen i interniran u Osijek, gde je istraga, u vezi njegovog delovanja kao i pomenute opštine u prilog podsticanja i širenja ustanka u Hercegovini protiv Austro-Ugarske, još u toku.⁷⁶

Iz svega što smo dosad naveli o obaveštenosti Slovenaca o prilikama u Bosni i Hercegovini od zavodenja austrougarske okupacije do kraja 1881. i o uzrocima izbijanja ustanka u Hercegovini i južnoj Bosni protiv Habsburške Monarhije, može se konstatovati ovo: 1) da su slovenački listovi blagovremeno obavestavali svoje čitaoce o nepovoljnom toku okupacije i nezadovoljstvu širokih narodnih masa sa njom; 2) da je većina slovenačke javnosti, sudeći naročito po tonu pisanja, i pored stroge cenzure, »Slovenskog Naroda«, osuđivala bečku vladu za konstantno pogoršavanje unutrašnje situacije u Bosni i Hercegovini, naročito zbog neresenog agrarnog pitanja, povećanja poreskih opterećenja i vođenja »protivslovenske« politike; izražene, pre svega, u obavljanju administracije na nemačkom jeziku i zlostavljanju domorodaca od činovnika koji su, mahom, bili Nemci i Mađari; 3) da su slovenački listovi blagovremeno upoznali slovenačku javnost sa Zakonom o vojnoj obavezi važećim za Bosnu i Hercegovinu i stavili joj do znanja, da će ta nepopularna nova mera bečke vlade naići na otpor kod naroda; i 4) da su slovenački listovi blagovremeno upoznali svoje čitaoce o izbijanju ustanka u Hercegovini i južnoj Bosni protiv Austro-Ugarske i u nizu saopštenja i napisa istakli, uz dosta oštru osudu austrougarske Zajedničke vlade, u čemu prednjači »Slovenski Narod«, da konzerviranje agrarnih odnosa u Bosni i Hercegovini iz vremena turske vladavine, zavodenje novih poreskih opterećenja, »antislovenska« okupaciona uprava, ispoljena naročito u surovom kinjenju domaćih žitelja od činovnika stranaca, Nemaca i Mađara, predstavljaju glavne uzročnike ustanka a ne Zakon o vojnoj obavezi, kojim je samo čaša narodnog gnjeva bila prelivena.

Po zauzeću Uloga i stvaranju ustaničke slobodne teritorije u slivu gornje Neretve, ustanak se brzo raširio u nevesinjski srez, tako da je u drugoj polovini januara tamo bilo oko 300 ustanika. Još masovniji je ustanak bio u bilečkom srezu, gde je, krajem januara, pod oružjem bilo oko 600 Srba i 200 Muslimana. Iz nevesinjskog i bilečkog kraja ustanak se raširio i u gatački srez, gde je bilo oko 410 ustanika, Srba i Muslimana. U trebinjskom srezu, iz Zubaca, Kruševica i Dračevice, prikupilo se oko 350 ustanika. Krajem januara 1882, ustanak se iz doline gornje Neretve preneo na visoravan Zagorje, prema Kalinoviku sa perspektivom širenja ka Sarajevu i Foči. Ustanici su bili organizovani u čete i odeljenja, a krajem januara i u prvoj polovini februara, kada je ustanak bio u najvećem poletu, prešlo se na formiranje mešovitih ustaničkih grupa, sastavljenih od više četa. Od vođa su se najviše isticali Stojan Kovačević i Salko Forta, jer su njihove jedinice bile

⁷⁵ Up.: »Slovenski Gospodar« 4, 18, 19 od 26. I, 4. i 11. V 1882., str. 25, 141, 148-149; »Edinost« 3, 21. I 1882.; »Soča« 4, 27. I 1882.; »Novice« 3, 18. I 1882., str. 24.

⁷⁶ Up.: »Laibacher Zeitung« 50, 54, 77 od 2, 7. III i 4. IV 1882, str. 431, 461, 653. Kako smo već rekli, srpska Crkvena opština u Mostaru oštro je protestovala protiv Zakona o vojnoj obavezi. Od njenih najistaknutijih članova, naročito je bio aktivan u podstrekavanju ustanka crkveni velikodostojnik Crkvene opštine u Mostaru, arhimandrit Leontije Radulović. Kod njega su organi okupacione vlasti zaplenili nekoliko primeraka proklamacija tajnog komiteta iz Beograda, koje je sastavio Vasa Pelagić; u njima je zahtevano uklanjanje Austro-Ugarske iz Bosne i Hercegovine i rešenje agrarnog pitanja. Zbog toga je pomenuti arhimandrit uhapšen i interniran u Osijek (Dr H. Hapidžić, Hercegovački ustanak 1882. godine . . ., str. 60, 61-62, 85-89, 153, 262).

najorganizovanije i sastavljene od Srba i Muslimana, u čemu je bila glavna snaga ustanka. Dok su Srbi i Muslimani složno ustali protiv okupatora, katolici, odnosno Hrvati su, većim delom, bili protiv ustanka, a najodaniji između njih okupacionim vlastima su dobili oružje i uzeli su učešća u borbi protiv ustanika. Oko 20. januara bilo je oko 1700, a početkom februara oko 3000 ustanika, naoružanih puškama ostragušama raznih sistema pa, čak, i oruđima za rad.

Pred izbijanje ustanka u Hercegovini i na Krivošijama, Austro-Ugarska je imala u Bosni i Hercegovini tri pešadijske divizije sa ukupno oko 17.400 vojnika; 48 artiljerijskih oruđa i oko 2000 pripadnika žandarmerijskog korpusa i 500 pandura, dok je u Dalmaciji bilo oko 2300 vojnika. Međutim, već u martu 1882, c. kr. trupe su u Bosni pojačane na 38.000 vojnika i 58 artiljerijskih oruđa, a u Hercegovini i Dalmaciji na 25.000 vojnika i 32 artiljerijska oruđa, naravno bez žandarma i pandura. Radi objedinjavanja borbenih dejstava u Hercegovini i Krivošijama protiv ustanika, naredjenjem Ministarstva rata, stavljene su, 12. decembra 1881, c. kr. trupe u Hercegovini pod komandu komandanta Dalmacije, generala Stevana Jovanovića, a 17. januara 1882, naredeno je formiranje Trupne komande sa sedištem u Dubrovniku pod komandom generala Stevana Jovanovića, tako da je znatno smanjena kompetencija komandanta Glavne komande u Sarajevu, generala Hermannah Dahlena. U cilju odvajanja Hercegovine od Krivošija, Austro-Ugarska je, 9. decembra 1881, formirala kordon od delova 16. pešadijskog puka koji su raspoređeni od Sutorine do crnogorske granice sa dislociranom po jednom četom u Kruševicama, Bogojević Selu, Konjskom i Orahovcu. Izbijanje ustanka nalagalo je nove materijalne izdatke Monarhije, pa je Zajednička vlada, na sednici od 16. januara 1882, uz carevu saglasnost, sazvala vanredno, XV zasjedanje Delegacija za 28. januara u Beču. Na sednici budžetskih odbora, 1. februara, vođena je rasprava o vanrednom kreditu za ugušenje ustanka od 8 miliona forinti, koji je odobren.

Već na početku ustanka vodile su ustaničke snage uspešne borbe protiv austro-ugarskih trupa: 16. i 17. januara kod Korita, Planika i izvora Trebišnjice, a takođe su prekidale telegrafske veze između Gacka i Nevesinja. Ustanici su do 20. januara zauzeli ove žandarmerijske stanice: Hatelj, Đurđevu Gomilu, Vrbicu, Grab, Čemereno, Vratkoviće, Fojnicu, Planu i Glavatičevo, te su tako ustaničke snage izbile u rejon Konjica, ugroživši time vezu između Sarajeva i Mostara. Borci protiv stranog okupatora oslobodili su Čemereno i Grab, 20. januara. Inače, oni su 15. januara napali na Kalinovik, a potom devet dana dočnije, primoravši okupatora da narednog dana, tj. 25. januara, napusti ovo mesto i Jeleč. Time su bili ugroženi Mostar, Gacko, Bileća, Nevesinje, Foča i, donekle, Sarajevo, a takođe i komunikacije Sarajevo—Mostar i Sarajevo—Goražde—Foča. Zbog toga je Glavna komanda, krajem januara, sa dve napadne kolone, jačine od po jednog bataljona, iz Foče i sa pravca Sarajeva preduzela ofanzivu ka rejonu Kalinovik—Ulog, dok su snage Trupne komande otpočele nastupati, 26. januara, pravcem Mostar—Zimlje—Glavatičevo sa bataljonom i sa tri čete pravcem Gacko—Fojnica—Ulog—Glavatičevo. Pokušaj okupatora da razbije glavninu ustaničkih snaga u rejonu Kalinovik—Ulog—Glavatičevo osujetilo je oko 1000 ustanika odsudnom odbranom položaja na gornjem toku Neretve, naročito kod Glavatičeva, 27. januara, prisilivši c. kr. trupe da se vrate u svoje polazne rejone, 28. i 29. januara. Potom su usledile borbe ustanika protiv neprijatelja u rejonu Krbaljina i Rogoja, 29—30. januara, a 31. o. m., ustanici su oslobodili Tjentište u protivofanzivi prema gornjem Podrinju, prebacivši se na desnu obalu Drinu i oslobodivši područje između Drine i Četvine. Potom je usledio napad ustanika na Brod, 2. februara, a zatim su bezuspešno napale ustaničke snage na Foču, 3. i 4. o. m., da bi se iza toga sa glavinom preorijentisale prema Sarajevu, zauzevši selo Lediće, 8. februara, izbiivši prednjim delom do Kobiljdola i ugrozivši time Sarajevo. Odmah iza toga ustanici su bezuspešno napali na vojni logor neprijatelja u Trnovu, 9/10. februara, ali su odbačeni ka Treskavici. Zagorje je i dalje ostalo u posedu ustanika. Pošto su ovim ustaničkim dejstvima nagoveštene

moogućnosti proširenja ustanka na veći deo Bosne, to su' Glavna i Trupna komanda preduzele u drugoj polovini februara ofanzivu sa snagama oko 10.000 pešaka i četiri baterije prema Zagorju i Ulogu sa ciljem da unište glavninu ustaničkih jedinica. Dejstva 2. pešadijske i Rezervne brigade, kojima je rukovodio general Hermann Dahlen, počela su 21. februara u dve kolone: od Foče i Trnova ka Kalinoviku, dok su 1. brdska brigada, 71. pešadijski puk, delovi 5. brdske brigade i 3. pešadijskog puka otpočeli nastupati, pod komandom generala Stevana Jovanovića, u tri kolone: od Gacka, Nevesinja i Mostara ka Ulogu. Pružajući žilav otpor nadmoćnijem neprijatelju, ustanici su se povlačili ka utvrđenom Ulogu. Naročito žestoke borbe su vođene na Krblijinama i kod Glavatičeva, 22. februara, a narednog dana na Krscu, a tri dana kasnije na Crvenom klancu, nakon čega su se ustanici povukli preko Neretve prema Gornjem Borču, Čemernu i Sutjesci. Na taj način ustanici su izgubili slobodnu teritoriju i bili prisiljeni da nastave do pozno u jesen' borbena dejstva u manjim grupama, izvodeći tipične gerilske akcije. Nakon zauzeća Zagorja i Uloga, okupator je u aprilu uspostavio a' u maju pojačao kordon prema Crnoj Gori, na desnoj obali Drine prema Tari i turskoj granici, pojačavši, takođe, već postojeći kordon prema Krivušijama. U međuvremenu su c. kr. trupe izvele veći broj borbenih akcija u širem rejonu Foče, Gorazda, Čajniča, Čelebića, Konjica itd., što je uslovlilo emigraciju većeg dela ustanika i njihovih porodica u Crnu Goru i, potom, gašenje ustanka, u jesen 1882. godine.⁷⁷

Slovenački listovi su vrlo malo obavestavali slovenačku javnost o cilju ustaničke borbe. Do toga je, verovatno, došlo, najvećim delom, otuda što je na sednici Zajedničke vlade u Beču, 16. januara 1882, austrijski car, tražio da se »zavede kontrola objavljivanja vojnih izvještaja, pojačavanje vojne cenzure, zahtijevajući da se u tom smislu izdaju potrebna naređenja Dalenu i Jovanoviću».⁷⁸ Pa i to što su slovenački listovi objavili, vezano direktno ili, pak, indirektno na ovo pitanje, u sadržajnom pogledu je u priličnoj meri neodređeno. Tako je u »Slovenskom Narodu«, u broju od 19. januara, u rubrici »Politični razgled. Notranje dežele«, pored ostalog, navedeno da se ustanak širi i da se ustanici bore za eliminaciju okupacione vlasti, bez zapaženijeg komentara.⁷⁹ U nekoliko narednih brojeva, ovaj slovenački list je objavio niz saopštenja u kojima je upozorio svoje čitaoce da je, izbijanjem ustanka, nastupila za Austro-Ugarsku vrlo ozbiljna situacija u Bosni i Hercegovini, koja ujedno upozorava da Monarhija prema jugoslovenskim narodima mora iz osnova menjati svoju politiku.⁸⁰ »Slovenec« je, u uvodniku »Ustaja v Hercegovini«, objavljenom u broju od 21. januara, pored ostalog, istakao da je cilj ustanika da, posredstvom oružane borbe, zbace okupatorsku vlast, oštro osudivši zahtev nemačkih listova da se prema uhvaćenim ustanicima najstrožije postupa, tj. da se osuđuju na smrt vešanjem.⁸¹

O brojnom stanju i naoružanju ustanika u Hercegovini i južnoj Bosni, slovenačka javnost je bila dosta dobro i blagovremeno obavestena, blagodareći slovenačkom dnevniku, koji je o tome obavestio nekoliko puta svoje čitaoce. Naime, u tri broja organa slovenačkih liberala, krajem januara i početkom februara, po ovom pitanju je navedeno sledeće: da je u izvornom delu Neretve ustanak veoma snažan,

⁷⁷ Opširnije o širenju ustanka, merama austrougarskog Ministarstva rata i Zajedničke vlade za borbu protiv ustanika i o obostranim borbenim dejstvima, v.: Dr H. Kapidžić, Hercegovački ustanak 1882. godine... str. 103—110, 119—132, 143—201; N. Stijepović, n. d., str. 48—142; D. Tunguz-Perović, n. d., str. 34—61; Der Aufstand in der Hercegovina, Süd-Bosnien und Süd-Dalmatien 1881—1882... passim, str. 46—148; Der Aufstand in der Hercegovina, Süd-Bosnien und Süd-Dalmatien 1881—1882, Quellen: Acten des k. u. k. Kriegs-Archivs, Supplement-Band, Kriegs-Chronik Oesterreich-Ungarns, III Theil, 2. Hälfte (Ungarn), IV Theil (Galizien), Wien, 1892, str. 584—591; E. von Kählig, n. d., str. 14, 24, 60—107.

⁷⁸ Dr H. Kapidžić, Hercegovački ustanak 1882. godine... str. 120.

⁷⁹ »Slovenski Narod« 15, 19. I 1882.

⁸⁰ Up.: »Slovenski Narod« 18, 20, 22, 26, 27 od 23, 25, 27. I, 1. i 3. II 1882.

⁸¹ O tome je tamo doslovno navedeno ovo: »Teško je pisati o tej zadevi slovenskemu časnikarju, ki je pošten Avstrijanec in zvest podložnik našega dobrosrčnega vladarja Franc Jožefa, ob enem pa tudi Slovan. Nemški listi kličejo po vislicah in zahtevajo, naj bi se proti upornikom kolikor mogoče strogo in brez usmiljenja postopalo, naj bi se vsak obesil, kakor z orožjem v roci v pest dobijo. V nas teče slovanska kri in mi nasproti svojim bratom ne moremo tako krvoločno pisati« (»Slovenec« 8, 21. I 1882).

gde su ustaničke snage jačine oko 1500 boraca, podeljene na čete od po 150 do 200 ljudi; kod Uloga je 200 a kod Gacka 1000 ustanika; pod komandom Stojana Kovačevića ima 1200 ustanika, »koi su razdeljeni pod raznim zapovednicima«; i broj ustanika u okolini Foče, Nevesinja, Bileće i Gacka iznosi oko 1800 boraca.⁸² Međutim, što se tiče organizacije i sistema komandovanja ustaničkim jedinicama, Slovenci su bili polovično informisani. U broju od pretposljednem dana januara, organ slovenačkih liberala je uopšteno konstatovao, da ustanici imaju u pogledu poznavanja vojne veštine dosta dobro verzirane vođe. To se može zaključiti na osnovu činjenične okolnosti, da nastoje paralisati saobraćaj na komunikacijama i onemogućiti, na taj način, redovno snabdevanje c. kr. trupa, kakav je slučaj sa ugroženim saobraćajem između Sarajeva i Mostara, što je pravilno uočeno, jer je prenosom težišta ustanka, kako smo rekli, iz doline gornje Neretve prema Kalinoviku, postao za okupatora ugrožen ne samo naznačeni pravac već i veza između Foče i Sarajeva.⁸³ U podužem saopštenju, objavljenom u ovom listu, u broju od 17. februara, navedena je sasvim neosnovana tvrdnja da je tobože Ivan Musić, koji je tada, kako smo rekli, bio u Beogradu i, kao konfident, radio za račun austro-ugarske obaveštajne službe, prikupio 500 ustanika u Popovom polju, a Salko Forta kod Novog Pazara 1000 Muslimana i Albanaca. Dalje je tamo navedeno, što bi se moglo akceptirati kao jednim delom tačno, što se tiče naoružanja ustanika, da učesnici ustanka iz Zagorja »imaju svoj glavni logor u Krblijinama, između Sarajeva i Foče. Oni imaju Peabody i Snyder puške, a jačine su oko 3000 boraca, dobro snabdevenih s provijantom i municijom«.⁸⁴ »Slovenec« je u već navedenom, uvodniku »Ustaja u Hercegovini«, u broju od 21. februara, naveo da se, zbog stalnog pridolaska novih boraca, ne može tačno odrediti brojno stanje ustanika u Hercegovini i južnoj Bosni, mada se računa da ih je oko 1500, a pet dana doznije je rečeno, da su u Hercegovini zapažene »rasute ustaničke čete, jačine od 150 do 300 ljudi, između kojih neki imaju sasvim nove engleske puške«.⁸⁵ U saopštenju provladinog lista, Laibacher Zeitung«, u broju od 24. januara, navedeno je da u rejonu Vratla ima oko 1000 ustanika, a u Zagorju oko 500, naoružanih sa engleskim puškama Snyder-Dixon M. 1866. i nekoliko stotina sa pijucima ili motikama i budacima, dok je u broju od 1. februara navedeno da u rejonu Zagorja ima oko 1000 ustanika pretežno naoružanih Snyder-Dixon puškama, ali je ne mali broj i onih koji su naoružani raznim vrstama oružja hladnog i vatrenog, pa, šta više, i sa motikama i pijucima. Pored toga, navedeno je da je teško proceniti jačinu ustaničkih snaga, jer su »podeljene na više grupa jačine od po nekoliko stotina boraca«.⁸⁶

Slovenački listovi su obavestili objektivno i skoro verodostojno svoje čitaoce o držanju pravoslavnih, muhamedanaca i katolika, odnosno Srba, Muslimana i Hrvata u Hercegovini prema ustanku. Tako je »Slovenski Narod«, u broju od 15. februara, kratko saopštio svojim mnogobrojnim čitaocima da je general Stevan Jovanović boravio u Mostaru, 6. februara, i govorio pred okupljenim pravoslavnim sveštenstvom, oštro ih ukorivši radi podsticanja ustanka, što je saopštio i provladin list, pola meseca doznije.⁸⁷ U delu napisa »Upor v spodnji Dalmaciji (to je; v Krivo-

⁸² Up.: »Slovenski Narod« 21, 25, 26 od 26, 31. I i 1. II 1882.

⁸³ To kratko saopštenje glasi: »Iz vseh gibanj vstašev in iz vseh prask ž njimi se kaže, da imajo vstaši dobre in izvežbane vodje, ker hote povsod preprečiti zveze in dovožnje ceste mej našimi vojaki, v prvej vrsti mej Sarajevom in Mostarom. Ta namen so menda uže dosegli in zveza mej obema glavnima mestoma je baje uže pretrgana.« (»Slovenski Narod« 24, 30. I 1882).

⁸⁴ »Slovenski Narod« 39, 17. II 1882.

⁸⁵ Up.: »Slovenec« 8, 10 od 21, 26. I 1882.

⁸⁶ Up.: »Laibacher Zeitung« 19, 26 od 24. I i 1. II 1882., str. 172, 231—232. Poput provladinog lista, obavestio je i organ »nemškutarjev«, »Laibacher Wochenblatt«, svoje čitaoce o jačini i naoružanju ustanika, u vremenu intenzivnog uspona ustanka, krajem januara i početkom februara, verovatno preuzevši iz njega glavne podatke (up.: »Laibacher Wochenblatt« 76, 77 od 28. I i 4. II 1882). Valja primetiti to, da Eduard von Kählig u svom delu navodi da su ustanici bili pretežno naoružani puškama ostragušama, dok su nosili narodno odelo sa crnogorskom kapom ili, pak, fesom na glavi. Od obuće su isključivo nosili opanke, što im je omogućavalo brzo kretanje. Inače, opanke su imali i neki vojnici c. kr. vojske radi lakšeg kretanja na karsnom i veoma ispresecanom zemljištu (E. von Kählig, n. d., str. 33, 35—36).

⁸⁷ Up.: »Slovenski Narod« 37, 15. II 1882; »Laibacher Zeitung« 49, 1. III 1882, str. 422. General Stevan Jovanović je obišao, početkom februara 1882, sva veća mesta u Hercegovini, a u prvom redu Mostar. Kad se vratio u Dubrovnik podneo je izveštaj Ministarstvu rata, 12. februara, podvukavši da je

šiji), Hercegovini in Bosni« od J. V. T., objavljenog u rubrici »Zgodovinske stvari«, u »Novicama«, u broju od 3. maja 1882, navedeno je da su u Bosni i Hercegovini, kao i u Boki Kotorskoj, pravoslavni skoro bezrezervno na strani ustanika, a takođe i dobri deo Muslimana; među kojima je veliki broj onih koji su ustanički vođi.⁸⁸ Kako je naglašeno u saopštenju, objavljenom u provladinom organu, »Laibacher Zeitung«, u broju od 1. februara, u Hercegovini je došlo do pune borbene kooperacije između pravoslavnih i muhamedanskih ustanika u borbama protiv austrougarskih snaga,⁸⁹ dok su katolici iz Popovog polja odsudno protivni ustaničkom pokretu, a četrnaest dana docnije, da su mnogobrojni katolici iz Hercegovine pristupili u redove austrougarske vojske u svojstvu dobrovoljaca, te u broju od 25. februara, u ovom listu je navedeno da su Muslimani zavedeni, budući da su mnogi između njih izjavili na saslušanju pred organima vojnih vlasti da su odlučno protivni svakom ustaničkom pokretu.⁹⁰

Mislimo, da nema potrebe posebno analizirati saopštenja i napise iz slovenačkih listova koji se odnose na mere Zajedničke vlade u vezi predstojećih operacija c. kr. trupa protiv ustanika kao i obezbeđenje u tu svrhu potrebnih materijalnih sredstava. Takav smo stav zauzeli iz razloga, jer su slovenački listovi obavestili svoje čitaoce o svim važnijim merama koje je Zajednička vlada, u svesrdnu podršku cara, preduzela radi ugušenja ustanka, uglavnom u onom smislu kako smo mi o tome ranije rekli. Jedino, kako mislimo, treba istaći da je ondašnja slovenačka štampa te mere podržala, pravdajući svoj stav nadom, da će ubrzo biti u Bosni i Hercegovini kao i na Krivošijama mir povraćen i da će se uprava u okupiranim pokrajinama temeljno izmeniti na korist tamošnjeg naroda.⁹¹

Sudeći po sadržaju saopštenja i napisa o događajima na hercegovačkom bojištu, objavljenih u slovenačkim listovima, moglo bi se zaključiti da su Slovenci bili dosta dobro obavešteni o borbama ustaničkih snaga protiv c. kr. trupa na području Hercegovine i južne Bosne u vremenu od sredine januara do pred kraj aprila 1882, pa i nadalje do u poznu jesen, kada su ustaniči izvodili napadna dejstva protiv okupatora sa manjim grupama po načelima gerilske taktike, uprkos tome da su im kao izvor informacija služili, pre svega, kominikeji Glavne komande iz Sarajeva i Trupne komande iz Dubrovnika. Do toga je došlo zbog oštre cenzure, koju je, kako smo istakli, zahtevao sam car. Koliko je to predstavljalo smetnju objektivnom i blagovremenom informisanju slovenačke javnosti o događajima u Hercegovini i južnoj Bosni svedoče nekoliko niže navedenih saopštenja iz »Slovenskog Naroda«. Tako je u ovom listu, u broju od 24. januara, u rubrici »Politični razgled. Notranje dežele«, pored ostalog, navedeno da je nedavno predsednik ugarske vlade, Kálmán Tisza, apelovao na sve listove koji izlaze u Pešti, da ne objavljuju saopštenja o nemirima na jugu kao i o pokretima jedinica austrougarske vojske ka okupiranim pokrajinama, jer bi to moglo ozbiljno škoditi državnim interesima, a dan docnije, u istoj rubrici, navedeno je da je policija apelovala na patriotizam novinara, zahtevajući od njih da u svojim listovima ne objavljuju opširne izveštaje o ustanku u Hercegovini niti, pak, o vojnim merama koje bečka vlada preduzima protiv ustanika.⁹² U istoj rubrici, u broju od 6. februara, objavljeno je u slovenačkom dnev-

okupaciona uprava glavni krivac za izbijanje ustanka. Istakao je da pravoslavni čine gro ustanika, kojim je pristupio i veći broj muhamedanaca. Za razliku od mostarskog okružnog predstojnika, Antonija Vukovića, i drugih, koji su zahtevali oštre mere prema pravoslavcima, a takođe i masovno naoružavanje katolika da se bore protiv ustanika, general Jovanović je bio protiv takvog stava i zalagao se za popustljiviji odnos prema pravoslavcima, odnosno Srbima u Hercegovini (Dr H. Kapidžić, Hercegovački ustanak 1882. godine ..., str. 117—118, 155—157).

⁸⁸ »Novice« 18, 3. V 1882, str. 140—141.

⁸⁹ Tome su naročito doprineli ustanički vođi, Salko Forta i Pero Tunguz, koji su se, kako navodi u svom delu Eduard von Kählig, i pored ideološkog neslaganja, ipak složili da se zajednički bore protiv zajedničkog neprijatelja (E. von Kählig, n. d., str. 20).

⁹⁰ Up.: »Laibacher Zeitung« 26, 36, 46 od 1, 14. i 25. II 1882, str. 231, 318, 398—399. Opširnije o stavu prema ustanku pravoslavnih, muhamedanaca u katolika, v.: Dr H. Kapidžić, Hercegovački ustanak 1882. godine ..., str. 117—118, 156—157.

⁹¹ Up.: »Slovenski Narod« 16, 20, 26, 60, 61, 02 od 20, 25. I, 1. II, 14, 15. i 16. III 1882. »Slovenec« 8, 15 od 21. I i 9. II 1882; »Laibacher Zeitung« 16, 30, 31, 32, 34 od 20. I, 7, 8, 9. i 11. II 1882, str. 144, 267, 275, 283—284, 300; »Laibacher Wochenblatt« 78, 28. I 1882.

⁹² Up.: »Slovenski Narod« 19, 20 od 24. i 25. I 1882.

niku saopštenje, u kome se sa žaljenjem i gorčinom konstatuje da je bečka vlada, tobože u interesu verodostojnog informisanja naroda, strogo zabranila objavljivanje iz drugih, sem iz vladinih, izvora saopštenja o događajima sa hercegovačkog bojišta. U nastavku ovog saopštenja je ad litteram naveden najvažniji deo kritičkog sastava »Narodnog Lista« prema ovoj meri bečke vlade.⁹³ Pa i pored toga, slovenački listovi, u čemu je prednjačio »Slovenski Narod«, objavljivali su, katkada, saopštenja koja nisu bila crpljena iz oficijelnih izvora već su predstavljali sastave internih saradnika. Osim toga, slovenački listovi su, što naročito važi za slovenački dnevnik, citirali ili, pak, parafrazirali izveštaje iz drugih listova, koji nisu veličali uspehe c. kr. trupa. Sve je to upućivalo Slovence da se uvere u hrabrost i istrajnost ustanika u borbama, na jednoj, i nemogućnost brzog slamanja ustaničkog pokreta od strane austrougarskih trupa, bez obzira na njihovu ogromnu nadmoćnost nad pobunjenicima u živoj sili i tehnicima, na drugoj strani. Pored navođenja pravih naziva mesta, gde su vođene borbe, u slovenačkim listovima su, katkada, ona pogrešno označavana. Radi toga smo njihovu tačnost proveravali na bazi kompariranja sa hronološkim tabelarnim pregledom borbenih dejstava i gubitka austrougarske vojske u Hercegovini, južnoj Bosni i na Krivošijama na kraju monografije o hercegovačkom ustanku 1882, koga je sastavila grupa vojnih istoričara Generalštaba austrougarske vojske, godinu dana kasnije od izbijanja ovog ustanka.⁹⁴

Valja napomenuti to, da je slovenački dnevnik objavljivao saopštenja sa hercegovačkog bojišta, uglavnom, u rubrici »Politični razgled. Notranje dežele«. U saopštenju, objavljenom u broju od 18. januara ovog lista, navedeno je, pored ostalog, da su ustanici pozvali Stojana Kovačevića da se sa svojom jedinicom prebaci u rejon Gacka i preuzme komandu nad svim ustaničkim snagama; a dan docnije, rečeno je, u dosta neodređenoj formi i uz hiperbolisanje broja ustanika, da je ustanička jedinica pod komandom Stojana Kovačevića, jačine oko 1000 ljudi, »koja krstari« između Foče, Gacka i Nevesinja, napala »žandarmerijsku stražu i rasterala je; veći deo žandarma se je tobože pridružio toj svetini«.⁹⁵ Dalje je u opširnom saopštenju o događajima vezanim za hercegovački ustanak, objavljenom u ovom listu, u broju od 23. januara, kao najvažnije, istaknuto, da je zbog izbijanja ustanka u Hercegovini i u južnoj Bosni zavladao opšti strah u Sarajevu i da se u okolini ovog grada pojavljuju velike grupe ustanika koji napadaju na pošte, žandarmerijske stanice i vojne patrola.⁹⁶ U broju od 24. januara organa slovenačkih liberala, neodređeno je rečeno da su neki francuski listovi obavestili o porazu c. kr. trupa u borbama sa ustaničkim snagama kod Dabra, a dan docnije, da iz Livna javljaju o hapšenju većeg broja lica zbog pevanja pesama o podvizima Stojana Kovačevića u borbi protiv okupatora, da je duž komunikacije Metković—Mostar primećen veliki broj ustanika i da se priprema oružani ustanak kod Glamoča i Duvna, dok je u broju od 30. januara kratko navedeno da je veza između Sarajeva i Mostara, »Kako telegrafska tako i prevozna«, prekinuta.⁹⁷ Zadnjeg dana meseca januara, objavio je organ slovenačkih liberala dosta dugo saopštenje o važnijim događajima sa hercegovačkog bojišta. Tamo su prvo, pozivajući se na oficijelne izvore, hronološki navedene borbe koje su vođene u vreme ustaničke ofanzive, od 15. do 25. ja-

⁹³ To važno saopštenje glasi: »O nemirih na jugu nij poročati posebnih novic, ker je brzovajnim uradom ostro prepovedano taka poročila sprejemati. Vlada neče, da bi se mej narod širile netačne vesti o bojih. Tej vladnej naredbi nasproti pa pravi »Narodni List«: »Narod, kateri se velikodušno uklanja starim naredbam in pošilja svoje najbolje sinove, da padajo za kralja in zakon, ima pravico, da se seznanj, kaka je usoda njega sinov na bojišči. Komu na korist tajiti istino? Cemu zatezanje in skrivanje? Iстина mora na svitlo prej ali slej.« (»Slovenski Narod« 29, 6. II 1882).

⁹⁴ U tom pregledu su hronološki navedene sve vrste borbenih dejstava između ustanika i austrougarske vojske, pa, čak, i čarke, od 2. januara do 30. maja 1882 (Der Aufstand in der Hercegovina, Süd-Bosnien und Süd-Dalmatien 1881—1882..., Hronologische Verzeichniss der Affairen und Verluste, Beilage III, str. XVI—XXII).

⁹⁵ Up.: »Slovenski Narod« 14, 15 od 18. i 19. I 1882. Sa svojih 15 drugova Stojan Kovačević je bio u rejonu Krivošija od kraja novembra do 21. decembra 1881, kada je, na tajnu poruku iz Crne Gore, krenuo u Hercegovinu, budući da su tamošnji događaji upozoravali da uskoro predstoji izbijanje oružanog ustanka protiv okupatora (Dr H. Kapidžić, Hercegovački ustanak 1882. godine..., str. 90—91).

⁹⁶ »Slovenski Narod« 18, 23. I 1882.

⁹⁷ Up.: »Slovenski Narod« 19, 20, 24 od 24, 25. i 30. I 1882.

nuara, bez podataka o rezultatima i obostranim gubicima: kod Korita i Planika 16; kod Bele Rudine 17, kod Trnovice—Vranje dubrave 18, kod Prekave 20, kod Polja 23. i na planini Brabrači, jugoistočno od Konjica 25/26: januara.⁹⁸ Dalje je, u smislu komentara, sasvim tačno naglašeno, da ustanici teže oružani otpor protiv okupatora preneti i u Bosnu, dok im je neposredni zadatak sadržan u tome da austrougarske snage izoluju od Sarajeva.⁹⁹

Organ štajerskih konzervativaca, »Slovenski Gospodar«, u broju od 2. februara, u rubrici »Politični ogled. Avstrijske dežele«, objavio je kratko saopštenje, u kome je rečeno da je prema vladinim listovima bilo, dosada »osam bojeva« u kojima je poginuo oveći broj oficira i vojnika austrougarske vojske. Dalje je tamo navedeno da se »oko Bileće, Stoca i Gacka vode žestoke borbe, u kojima je, tobože, poginulo 100 ustanika, dok je u Metković doveženo 40 ranjenih vojnika«.¹⁰⁰ U drugom delu članka od J. V. T. s naslovom »Upor v spodnji Dalmaciji (to je, v Krivošiji), Hercegovini in Bosni«, objavljenog u »Novicama«, u rubrici »Zgodovinske stvari«, u broju od 18. aprila 1882, detaljnije je, koliko nam je poznato, nego bilo gde drugde, razmatrano pitanje napada ustanika na austrougarsku provijantsku kolonu, navodno, kod Preklanice, na 3 sata daleko od Korita, 17. januara.¹⁰¹ Kako se tamo navodi, radi se o napadu većeg broja ustanika na austrougarsku kolonu od 90 tovarnih grla, natovarenih sredstvima za život i borbu, koja se kretala od Bileće ka Koritima u cilju snabdevanja tamošnje posadne čete. Ustanici su u toj kratkotrajnoj borbenoj akciji zaplenili nekoliko sanduka municije sa oko 10.000 metaka i naneli neprijatelju znatne gubitke: 8 poginulih, 12 ranjenih i 2 nestala vojnika. Kolona se, radi brojno slabih obezbeđujućih delova, vratila u Bileću. Dva dana docnije, krenula je ka Koritima sa obezbeđenjem, jačine dva bataljona, i na istom mestu, gde i pre dva dana, napadnuta je od ustaničkih snaga. Napadač je brzo suzbijen, pa je kolona nesmetano prispela u Korita, te tamošnju posadu snabdela hranom i ojačala je još sa dve čete. Naročito pada u oči tendenciozno prikazivanje postupka ustanika prema poginulim i zarobljenim austrougarskim vojnicima. Naime, nepoznati autor ovog napisa istakao je pojedinosti nečovečnog postupka ustanika prema austrougarskim vojnicima sa posve sračunatom namerom diskvalifikovanja cilja ustaničke borbe u očima evropske javnosti, u vreme dok su se još vodile borbe na hercegovačkom i južnobosanskom bojištu, kako bi se olakšala borbena dejstva c. kr. trupa i ubrzalo likvidiranje ustanka, uz primenu najdrastičnijih mera kako prema ustanicima tako i prema nedužnom narodu. Došav drugog dana na mesto gde su poginuli austrougarski vojnici, kako autor napisa naročito ističe, vojnici su ove našli, do gola svučene i na komade isečene. Jednog austrougarskog vojnika su ustanici zdravog uhvatili, potom mu odrezali nos i uši, dok mu je jedan od njih zario svoj dugi nož za vrat. Nakon toga je usledila fantastična epizoda: »dozvižda dobro nanišanjeno puščano zrno i obori Hercegovca na zemlju, te se je vojnik spasao«.¹⁰²

⁹⁸ Komparirajući ove podatke o borbama ustanika protiv c. kr. trupa od 15. do 25. januara 1882. sa navedenim tabelarnim hronološkim pregledom, konstatovali smo da valja korigovati sledeće što se tiče naziva mesta: umesto kod Prekave, treba Prezača, severno od Bileće; umesto kod Polja, treba Polje, jugoistočno od Konjica; i umesto na planini Brabrači, treba Bijela na Vrabac planini, jugoistočno od Konjica. Osim toga treba reći da u pregledu nema Bijelih Rudina, a na dan 17. januara, koji je u listu označen kao dan oružane borbe kod označenog mesta, u pregledu je navedeno da su tog dana bile borbe: izvor Trebišnjice kod Bileće, »boj«; Mokri do, severno od Bileće, »boj«; Vuči-do, jugoistočno od Trebinja, »čarka«; Kalinovik na Zagorju, »napad«; i Planik kod Korita, »čarka« (Der Aufstand in der Hercegovina, Süd-Bosnien und Süd-Dalmatien 1881—1882... Hronologische Verzeichniss der Affairen und Verluste, Beilage III, str. XVI).

⁹⁹ »Slovenski Narod« 25, 31. I 1882.

¹⁰⁰ »Slovenski Gospodar« 5, 2. II 1882, str. 37.

¹⁰¹ U navedenom hronološkom pregledu borbi i gubitaka ovog mesta nema. Naveden je »Mokri do, severno od Bileće«, gde je 17. januara bio »boj« (Der Aufstand in der Hercegovina, Süd-Bosnien und Süd-Dalmatien 1881—1882... Hronologische Verzeichniss der Affairen und Verluste, Beilage III, str. XVI).

¹⁰² Ovaj tendenciozni deo izveštaja doslovno glasi: »Ko so šli naši drug dan ustreljene iskat, našli so jih skoro do nazega oropane in strašno razmesarjene. Enega naših so ustaši čisto zdravega ujeli, odrezali mu nos in ušesa in nastavil mu je eden ravno svoj dolgi nož na vrat, k sreči pa prižvižga dobro pomerjena krogla ter podere Hercegovinca na tla. Tako se je naš vojak rešil« (»Novice« 15, 12. IV 1882, str. 116). Uzgredno valja napomenuti da su u ovom napisu, u kome je o ovoj borbi opširnije navedeno negoli pak u bilo kom drugom sastavu, navedeni enormni gubici c. kr. trupa, što upo-

Provladin list, »Laibacher Zeitung«, se je, razume se, za razliku od slovenačkih listova, konsekventno pridržavao politike bečke vlade, te je saopštenja o hercegovačkim događajima bazirao na izveštajima Glavne i Trupne komande, preuzimajući sve od organa bečke vlade, »Politische Correspondenz«. Ovome valja dodati i to, da je nazivao ustanike raznim pogrdnim nazivima, upotrebljavajući najčešće naziv »banditi«. Tako je, u broju od 23. januara, u ovom listu navedeno da je »jedna patrola za kontrolu i popravku telegrafske linije napadnuta od bande, jačine 100 ljudi, pod nepoznatim vodom, kod Tepure (?), južno od Korita, bilečki srez, 16. januara«. Patrola je napadaču pružila žilav i uspešen otpor sve do pristizanja iz Bileće jedne čete, »kada se banda povukla i sa sobom uzela mrtve i ranjene, čiji je broj ostao nepoznat, dok su austrougarske trupe imale 5 ranjenih«. Na istom mestu je naročito istaknuto da je kaplar Spannbauer iz 3. čete pešadijskog puka »Georg Prinz von Sachsen« Nr. 11, odlikovan Zlatnom medaljom za hrabrost, budući da je na čelu svoje desetine hrabro odolevao iz jedne kuće napadu 200 ustanika kod Planika, severno od Bileće, 30 časova, od početka napada ustanika, 16. januara u 10 i po časova, do 17 časova narednog dana, kada je, nakon odlaska jednog dela ustanika, desetina izvršila proboj i žurno se povukla u sastav svoje čete u Koritima.¹⁰³ U nastavku ovog interesantnog saopštenja navedeno je još i to, da je na komunikaciji od Bileće do Korita, od 16. do 21. januara, bilo osam oružanih sukoba između ustanika i austrougarskih snaga.¹⁰⁴ U broju od 24. januara ovog lista, uopšteno je rečeno da ustanici iz raznih krajeva Hercegovine i južne Bosne vode borbe protiv okupacionih trupa, među kojima su najžešće one koje se vode u okolini Konjica, Foče, Nevesinja i Bileće, a sedam dana dočnije je, kao najvažnije, navedeno ovo: osmotreno je noću, 23. januara, na Vrabač planini oko 200 ustanika koji su pucali na austrougarsku patrolu, koja je bila na rekognosciranju; ustanici su jakim snagama napali na malobrojnu austrougarsku stražu kod Kalinovika, 24/25. januara, prisilivši posadu da se otuda povuče; šest vodova iz 9. pešadijskog puka potisli su ustanike sa položaja severoistočno od Konjica ka Vrabač planini, uveče, 25. januara; na dan 25. januara »ustanici su poseli Ranjen-kulu, te tako odsekli Goražde od Sarajeva«; i telegrafska veza Konjic—Jablanica, prekinuta 23. januara, nedavno je ponovo uspostavljena.¹⁰⁵ Organ domaćih Nemaca u Ljubljani, nedeljni list, »Laibacher Wochenblatt«, u brojevima od 28. januara i 4. februara, uglavnom je naveo, naravno znatno kraće, o borbеним dejstvima na hercegovačkom bojištu ono što i »Laibacher Zeitung« krajem januara, ističući da se ustanički pokret teritorijalno naglo širi, uz stalni porast broja ustanika.¹⁰⁶

Zbog brzog širenja ustanka, u drugoj polovini januara 1882, postala je većina gradova u Hercegovini i južnoj Bosni ugrožena, a među njima, šta više, Sarajevo i Mostar. Zbog toga je Trupna komanda jakim snagama otpočela sa ofanzivom ka području Glavatičevo—Ulog, 26. januara, a istovremeno su nastupale jedinice Glavne komande ka Kalinoviku, težeći da razbiju glavninu ustaničkih snaga i zauzmu im slobodnu teritoriju. Međutim, odsudnom odbranom položaja u rejonu Glavatičevo—Ulog, ustanici su primorale austrougarske snage da se povuku u svoje polazne rejone, 28. i 29. januara. Bio je to potpuni neuspeh austrougarskih trupa,

zorava da podaci nisu crpljeni iz zvaničnih izvora, jer u navedenom tabelarnom pregledu borbi i gubitaka, naveden je znatno manji broj poginulih, ranjenih i nestalih u pojedinim borbama tokom januara 1882. godine (Der Aufstand in der Hercegovina, Süd-Bosnien und Süd-Dalmatien 1881—1882... Hronologische Verzeichniss der Affairen und Verluste, Beilage III, str. XVI—XVII). Valja podvući da ustanici nisu brutalno postupali prema neprijateljskim vojnicima. Na to ukazuje primer Stojana Kovačevića, koji je po oslobođenju Tjentišta, 31. januara, u skladu sa humanitarnim načelima, kojih su se ustanici striktno držali, pustio na slobodu 21 žandarma i vojnika (up.: N. Stijepović, n. d., str. 80—81; Dr H. Kapidžić, Hercegovački ustanak 1882. godine... str. 145).

¹⁰³ Pozivajući se na provladin list, »Die Presse«, slovenački dnevnik je, u broju od 20. januara, kratko saopštio da je kod Korita napadnuto odeljenje 11. pešadijskog puka »Princ Sachsen«, 17. januara, od 80 ustanika. U kratkotrajnoj borbi ranjeno je 5 vojnika i 1 oficir, dok su se ustanici povukli i ostavili 6 mrtvih i 4 ranjena. U smislu komentara, na kraju je rečeno da se u Hercegovini širi pobudna vatra ustanka« (»Slovenski Narod« 16, 20. I 1882).

¹⁰⁴ »Laibacher Zeitung« 18, 23. I 1882, str. 164.

¹⁰⁵ Up.: »Laibacher Zeitung« 19, 25 od 24. i 31. I 1882, str. 171—172, 225.

¹⁰⁶ Up.: »Laibacher Wochenblatt« 70, 77 od 28. I i 4. II 1882.

ravan porazu, što je priznao i komandant Trupne komande, general Stevan Jovanović.¹⁰⁷

O neuspehu ofanzive c. kr. trupa na području gornje Neretve, krajem januara 1882, slovenačka javnost nije bila upoznata, jer je u objavljenim saopštenjima u »Slovenskom Narodu« i u drugim listovima, koji su u to vreme izlazili na slovenačkoj etničkoj teritoriji, navedeno, uglavnom, da su austrougarske jedinice uspele da pobeđe ustanike u borbama koje su vođene protiv njih, krajem januara, a o povlačenju c. kr. trupa sa područja Glavatičeva, Uloga i Kalinovika u Mostar, Nevesinje, Gacko i Sarajevo, 28. i 29. januara, primetna je samo uzgredna napomena. Tako je u broju od 1. februara slovenačkog dnevnika postavljeno pitanje, nakon naglaske o nameri vlade da novoprispelim snagama, budući da će Delegacije zacelo odobriti vanredni kredit od 8 miliona forinti, što pre otpočne sa ofanzivom protiv glavnine ustaničkih snaga u slivu gornje Neretve radi likvidacije ustaničkog pokreta po kratkom postupku, šta se misli učiniti sa Bosnom i Hercegovinom; u političkom smislu, po njihovoj pacifikaciji, kako bi se uspostavio trajan mir? Istaknuto je, da se takvo pitanje može s puno moralne osnove postaviti, budući na žrtve koje se podnose radi vaspostavljanja mira u dve okupirane pokrajine.¹⁰⁸ Iza ovog dela saopštenja, u kome se odlučno, insistira na temeljnoj preorijentaciji političkog koncepta upravljanja okupiranim pokrajinama u smislu organizovanja administracije koja bi odgovarala potrebama širokih narodnih masa Bosne i Hercegovine, prezentirani su dosta uopšteni i tendenciozni podaci, naročito kada je reč o gubicima ustanika u živoj sili, o borbenim dejstvima c. kr. trupa protiv ustanika u širem rejonu Mostara. Naime, istaknuto je, da su navodno, 28. januara, rano izjutra, austrougarski vojnici osmotrili na položajima visova Podveleža, »pred Mostarom, oko 500 ustanika, na koje su odmah izvršile napad dve čete«. Nakon kratkotrajne i oštre borbe, ustanici su suzbijeni i naterani u panično bekstvo, »ostavivši za sobom 200 mrtvih i 53 zarobljenih, dok je od c. kr. trupa bio teško ranjen 1 oficir i 6 vojnika, a 2 vojnika lako ranjena«.¹⁰⁹ Tri dana docnije, slovenački dnevnik je kratko saopštio svojim čitaocima, da su austrougarske snage vodile kratkotrajnu borbu protiv 140 ustanika kod Korita i uspele da ih suzbiju ka crnogorskoj granici, 30. januara. »Naši nisu imali gubitaka«, kako se naglašava tamo, »dok se za ustanike ne zna«. Tog istog dana, kako je navedeno u nastavku ovog saopštenja, napalo je po podne 200 ustanika provijantsku kolonu između Graba i Kruševica, te su tom prilikom zaplenili 4 tovarna grla.¹¹⁰ U broju od 16. februara slovenačkog dnevnika samo je napomenuto, da je 29. januara »bio boj na Rogoju«, uz navedenje imena 1 poginulog i 1 ranjenog vojnika pešaka.¹¹¹

»Novice« su, u broju od 17. maja, objavile zadnji deo sastava »Upor v spodnji Dalmaciji (to je, v Krivošiji), Hercegovini in Bosni« od J. V. T., u rubrici »Zgodovinske stvari«, u kome je navedeno da su, osim drugih, ustanici ugrozili i komunikaciju između Sarajeva i Foče, pored koje je bilo na važnijim položajima oko 1500 ustanika. Zbog toga su krenule pod nepovoljnim vremenskim uslovima jake snage iz Sarajeva ka Foči da proteraju ustanike, 27. januara 1882. Kako autor naročito podvlači, c. kr. trupe su na rogojskom prelazu, na granici između Bosne i Hercegovine, naišle na jake ustaničke snage, napale ih, 29. januara, i, nakon kraće borbe, uspele da ih suzbiju i nastave sa maršom ka Foči.¹¹² »Slovenski Gospodar«

¹⁰⁷ Up.: Dr H. Kapidžić, Hercegovački ustanak 1882. godine ..., str. 144; Der Aufstand in der Herzegovina, Süd-Bosnien und Süd-Dalmatien 1881—1882 ..., str. 111.

¹⁰⁸ Doslovno o tome je tamo navedeno ovo: »Tako piše n. pr. 'Pesti Naplo': 'Zahteva se od nas osem milijonov goldinarjev. Delegacije jih bodo nedvojbeno dovolile, a neogibno vprašanje je: Če bodo naše čete pomirile vstajo — za kar pa osem milijonov ne bode zadostovalo — quid tunc? Mi ne vprašamo, kako se nam hoče Bosna vojaško ohraniti. Ne! Mi hočemo vedeti, kaj se bode zgodilo politično z okupiranimi deželami? Ker imamo pravico zahtevati to, ker prinašamo žrtve.« (»Slovenski Narod« 26, 1. II 1882).

¹⁰⁹ »Slovenski Narod« 26, 1. II 1882.

¹¹⁰ »Slovenski Narod« 28, 4. II 1882. U svemu identično saopštenje o sukobu kod Korita, koje je objavio slovenački dnevnik, kao i o napadu ustanika na provijantsku kolonu između Graba i Kruševica, objavio je i organ »nemškutarjev« (»Laibacher Wochenblatt« 78, 11. II 1882).

¹¹¹ »Slovenski Narod« 38, 16. II 1882.

¹¹² »Novice« 20, 17. V 1882, str. 157.

je, u broju od 5. februara, kratko saopštio svojim čitaocima da su 26. i 27. januara na području gornje Neretve c. kr. trupe vodile sa oko 1000 ustanika oštre borbe; naročito u rejonu Glavatičeva, te su se, nakon proterivanja ustanika, »naši vojnici vratili nazad«, što je i »Edinost«, u vrlo lapidarnoj formi, navela, dodajući da u Hercegovini ima blizu 5000 ustanika, kao i to da su austrougarske snage proterale sa visova Podveleža 500 ustanika, dok su, dan docnije, sa prelaza Rogoja proterale 100 ustanika.¹¹³ Provladin list, »Laibacher Zeitung«, u nekoliko je brojeva, početkom februara, istakao da su austrougarske snage, krajem januara izvojevale pobjedu nad ustanicima u sledećim borbama: u širem rejonu Glavatičeva, 27. januara, kako stoji u broju od 3. februara, uz navođenje jedinica austrougarske vojske i pravaca njihovog nastupanja; proterivanjem ustaničkih snaga sa sedla Rogoja, 29. januara, austrougarske jedinice su osposobile komunikaciju Sarajevo—Foča za saobraćaj, navedeno je u broju od 4. februara; i da je 140 ustanika proterano od Korita ka crnogorskoj granici, 30. januara, kada je oko 200 ustanika napalo na provijantsku kolonu na putu između Graba i Kruševica, kako je navedeno u ovom listu, u broju od 6. februara. Kao dopuna podacima o napadu ustanika na ovu provijantsku kolonu u odnosu na ono što je saopšteno u slovenačkom dnevniku, u ovom listu je naglašeno da je 7. četa, 22. pešadijskog puka, u sadejstvu sa žandarmima iz obližnjih žandarmerijskih stanica, proterala ustanike prema planini Dobrostici. Na kraju je rečeno, što se tiče rezultata ovog sukoba, sledeće: »Na našoj strani nije bilo gubitaka, dok je od ustanika 1 čovek mrtav, a 3 ranjena«.¹¹⁴

Posle povlačenja austrougarskih trupa iz rejona sliva gornje Neretve i sa Zagorja u Sarajevo, Foču, Mostar, Nevesinje i Gacko, 28. i 29. januara, otpočela je protivofanziva ustanika prema gornjem Podrinju od 1. do 10. februara 1882. Najglavniji ustanički borbeni poduhvat bio je, svakako, napad na Foču, 3. i 4. februara, koji se završio bezuspešno po napadača, pošto su austrougarskim snagama blagovremeno prispela sveža pojačanja, radi čega su ustanici bili prinuđeni da se povuku. Potom su ustaničke snage zauzele selo Lediće i prednjim delovima doprle do Kobiljdola, ugrozivši na taj način Sarajevo. Međutim, ustanici su, nakon bezuspešnog napada na Trnovo, 9/10. februara, bili odbačeni od c. kr. trupa ka Treskavici. No i pored svega toga, Zagorje je i dalje ostalo u njihovom posedu.¹¹⁵

I u vreme kulminacije ustaničkog pokreta u Hercegovini i južnoj Bosni, 1—10. februara, kada su ustaničke snage sa preko 2000 boraca prešle u protivofanzivu, slovenačka javnost nije bila ni izdaleka u dovoljnoj meri upoznata sa intenzitetom borbenih dejstava ustanika. Najveći borbeni poduhvat ustanika, napad na grad Foču, 3—4. februara, ostao je Slovencima gotovo nepoznat. Do toga je došlo zbog stroge cenzure, pa su slovenački listovi, saobrazno ovoj okolnosti, bili prisiljeni da i dalje objavljuju saopštenja u kojima su se naglašavale pobjede austrougarske vojske. Bez obzira na to što napad ustanika na Foču nije uspeo, sam fakat napada pobunjenika na jedan tako veliki grad, kakva je bila Foča u to vreme, stvorio bi utisak kod Slovenaca o masovnosti ustanka i visokoj borbenoj svesti boraca za oslobođenje od stranog zavojevača, što je bilo sasvim nepoželjno za političku orijentaciju bečke vlade. No, i pored toga, iz sadržaja saopštenja se moglo zaključiti da je ustanak u usponu, da su austrougarske snage u defanzivi i da će još biti na pretek teških iskušenja pre nego što će se ustanak ugušiti. Kako mislimo, niže nekoliko navedenih primera, koji se odnose na saopštenja objavljena u »Slovenskom Narodu«, u rubrici »Politični razgled. Notranje dežele«, i u drugim slovenačkim listovima, neće nas dezavuisati. Tako je u saopštenju, objavljenom u slovenačkom dnevniku, u broju od 13. februara, istaknuto da se ne potvrđuju telegrafski izve-

¹¹³ Up.: »Slovenski Gospodar« 5, 2. II 1882, str. 37. »Edinost« 5, 4. II 1882.

¹¹⁴ Up.: »Laibacher Zeitung« 27, 28, 29 od 3, 4. i 6. II 1882, str. 241, 249, 259.

¹¹⁵ Opširnije o ovoj važnoj etapi ustanka, tj. o ofanzivi ustaničkih snaga protiv austrougarskih trupa u prvoj dekadi februara 1882, v.: N. Stijepović, n. d., str. 75—94; Dr H. Kapidžić, Hercegovачki ustanak 1882. godine ..., str. 145—151; Der Aufstand in der Hercegovina, Süd-Bosnien und Süd-Dalmatien 1881—1882 ..., str. 65—75.

štaji, objavljeni u nekim listovima, da se ustanak gasi. Naprotiv, kako se može konstatovati iz najnovijih izveštaja Glavne i Trupne komande, ustanak se i dalje širi sa okosnicom u rejonima u dolini gornjeg toka Neretve, Glavatičeva, Bjelemića, oko Foče i na Krblijinama, ističe se na kraju ovog saopštenja.¹¹⁶ Narednog dana je u ovom listu kratko saopšteno, da su 10. februara prispele jake ustaničke snage sa jugozapadnih visova Treskavice pred Trnovo, gde im se »suprotstavio jedan bataljon naše vojske. Otpočeo je žestok boj koji je trajao osam sati; konačno su se ustanici povukli nazad u planine, ostavivši na položajima 20 mrtvih, dok su ranjenici odneli sa sobom. Od naših je poginuo 1 podoficir, a 4 vojnika su teško ranjena.«¹¹⁷ U kratkim izveštajima od 16, 20, 21. i 22. februara organa slovenačkih liberala, kratko je navedeno sledeće u dosta neodređenoj formi: u boju kod Foče, 3—4. februara, teško su ranjena 2 vojnika; u boju kod Trnova, 10. februara, poginuo je 1, a teško su ranjena 2 vojnika; austrougarske jedinice »namerile su se na 80 ustanika kod potoka Dobropoljskog i proterale ih«, 15. februara;¹¹⁸ i da se ustanici iz Zubaca, Sutorine i Korjenica, jačine oko 600 boraca, prikupljaju u rejonu Vratla »da zatvore carskim četama daleki put.«¹¹⁹ U rubrici »Politični razgled. Avstrijske dežele«, organ slovenačkih klerikalaca objavio je dva kratka saopštenja, u brojevima od 9. i 14. februara, gde je napomenuto da se sa hercegovačkog bojišta javlja »o sitnim čarkama«, kao i o tome da je najžešći boj bio kod Trnova, 10. februara, u kome je bilo angažovano pet četa c. kr. vojske protiv »jake ustaničke čete. Ustanici su poraženi, te su, pobežavši na planinu Treskavicu, ostavili na položajima 20 mrtvih.«¹²⁰ Dosledni zagovornik politike bečke vlade, »Laibacher Zeitung«, u broju od 7. februara, kratko je naveo: na dan 2. februara proterana je jedna grupa ustanika iz Bastasa, dok je Susješno istog dana bez borbe posėdnuo od austrougarskih trupa; sa jakim ustaničkim snagama vođene su borbe u rejonu Foče i Broda, 3—4. februara, odakle su ustanici suzbijeni uz velike gubitke, dok su c. kr. trupe imale nekoliko vojnika izbačenih iz stroja.¹²¹ Pet dana doćnije, kao i u broju od 15. februara, u ovom listu je o borbi kod Trnova rečeno, da su jake ustaničke snage napale na Trnovo izjutra, 10. februara, u 6 i po časova. Odmah su c. kr. trupe, jačine »jednog bataljona i jedne čete«, izvršile energičan napad na ustanike. U žestokoj borbi, koja je trajala do 14 časova, »ustanici su poraženi i potisnuti ka Treskavici planini, ostavivši na položajima 20 mrtvih.«¹²²

Procenivši situaciju kao veoma ozbiljnu, zbog mogućnosti proširenja ustanka na šire područje Bosne po napadu ustanika na Foču i Trnovo, neprijatelj je 20, odnosno 21. februara otpočeo sa oko 10.000 pešaka i 4 baterije ofanzivu na citadelu ustaničke slobodne teritorije, Zagorje i Ulog, od Mostara, Nevesinja i Gacka i od Foče i Trnova. Napadima višestruko nadmoćnijeg neprijatelja, i pored žilavog otpora koga su pružili na Krblijinama, Glavatičevu, Krscu i Crvenom klancu, 22—26. februara, ustanici nisu mogli dušo odolevati, te su se povukli, većim delom, u pravcu gornjeg toka reke Sutjeske, odnosno ka padinama Lelije i Zelengore, a manji deo se prebacio preko padina Visočice i Bjelašnice u pravcu Konjica i sela Džepi.

¹¹⁶ Ovaj kratak i važan izveštaj glasi: »V slednjem času bilo je brati v nekaterih listih pomirljive telegrame o vstaji na jugu. Ti telegrami so namreč poročali, da se vstaja ne širi in da bude celo kmalu se polegla. Kakor se pa najnovjša poročila od glavnega poveljnika v Sarajevu in od fml. barona Jovanovića glasē, nij še tako kmalu pričakovati miru. Poročila ta pravijo, da so vstaši osobito v dolini Narente mnogobrojni, dalje pri Glavatičevu in Bjelīči, okolo Foče in na Krblijini. Baron Jovanovič je baje dobro informiran o obsegu vstaje in številu vstašev. Zdjaj drže se še naše čete defanzivno, a to ne bude dolgo trajalo; jele bodo napadati vstaše. Mi gorko želimo, da bi se kmalu umirili uporni duhovi in da bi jim potem vlada dala dobro upravo in da bi v okupiranih provincijah pričela Slovanom prijazno politiko« (»Slovenski Narod« 35, 13. II 1882).

¹¹⁷ »Slovenski Narod« 36, 14. II 1882.

¹¹⁸ O čemu tamo doslovno stoji ovo: »O nemirih na jugu se iz Sarajeva oficijelno poroča, da je obrist Arlov dne 10. t. m. srečno se bojeval proti vstašem pri Trnovu, dne 15. t. m. pa je naletel na 80 vstašev pri potoku Dobropoljskom in jih prepočil« (»Slovenski Narod« 42, 21. II 1882). Reč je o Bistrici, maloj reci, koja izvire kod sela Dobrog Polja i uliva se kod Broda u Drinu. Gornji tok ove reke bio je u sastavu ustaničke slobodne teritorije sve do kraja februara 1882 (N. Stijepović, n. d., str. 56, 63, 69—71, 122, 127).

¹¹⁹ Up.: »Slovenski Narod« 38, 41, 42, 43 od 16, 20, 21. i 22. II 1882.

¹²⁰ Up.: »Slovenec« 15, 17 od 9. i 14. II 1882.

¹²¹ »Laibacher Zeitung« 31, 8. II 1882, str. 275.

¹²² Up.: »Laibacher Zeitung« 35, 37 od 13. i 15. II 1882, str. 310, 325.

Neprijatelj je poseo jačim snagama Zagorje i Ulog, kičmu ustaničke slobodne teritorije, te su ustanici odsada, uglavnom, djelovali u manjim grupama.¹²³

Slovenačka javnost je bila o najneophodnijem obavještena što se tiče ofanzive c. kr. trupa protiv glavnine ustaničkih snaga na području Zagorja i Uloga; a isto tako i o rezultatima te kampanje, poglavito posredstvom saopštenja objavljenih u »Slovenskom Narodu«, u rubrici »Politični razgled. Notranje dežele«. Sudeći po okolnosti da uz objavljena ova saopštenja nema zapaženijih komentara u smislu hvalospeva austrougarskim trupama, moglo bi se zaključiti da redakcija ovog lista nije bila bogzna kako oduševljena pobjedama c. kr. trupa nad ustanicima, strepeći da će se u Bosni i Hercegovini zavesti još nepodnošljivija okupatorska uprava nego što je bila pre izbijanja ustanka. U broju od 7. marta objavio je slovenački dnevnik saopštenje iz praškog lista »Politik«, u kome je navedena, u sažetoj formi, situacija na hercegovačkom bojištu kad je ustanak bio u najvećem usponu, tj. neposredno pre početak neprijateljske ofanzive na Zagorje i Ulog, u trećoj dekadi februara 1882. Tamo je istaknuto da oko 5000 ustanika kontrolišu teritoriju između Foče i Mostara i Foče i Trebinja. Na kraju je podvučeno da im je glavni cilj da »pod svojom kontrolom zadrže vezu između Mostara i Trebinja; na jednoj, i da ostane otvoren put za Crnu Goru, gde bi se mogli povući i otkuda je jedino moguće dobiti namirnice, na drugoj strani.«¹²⁴ Ustanici se pojavljuju tu i tamo po grupama i sa delovima c. kr. trupa su pre nekoliko dana imali manje sukobe u okolini Mostara, Nevesinja i Gacka, kako je kratko navedeno u slovenačkom dnevniku, u brojevima od 23. i 24. februara, a u brojevima od 25. i 27. o. m. odati su puno priznanje generalu Stevanu Jovanoviću što je pred početak ofanzive c. kr. trupa izdao instrukciju višim komandantima o načinu vođenja borbe protiv ustanika u zimskim uslovima ratovanja, prezentirajući niz korisnih saveta na koji način će c. kr. trupe najefikasnije parirati većim taktičkim potezima iz njihove bogate riznice partizanskog načina ratovanja.¹²⁵ Dalje je u organu slovenačkih liberala, u broju od 2. marta objavljeno kratko saopštenje preuzeto od »Narodnog Lista«, gde je, kao najvažnije, istaknuto da c. kr. trupe napadaju ustanike u svako doba dana i noći i po svakom vremenu, pa se ustanak neće duže od jednog meseca dana moći održati, ukoliko ne bude došlo do spletke izvana.¹²⁶ Dva dana docnije, objavio je »Slovenski Narod« kratko ali, zato, važno saopštenje o položaju na hercegovačkom bojištu. Tamo je, naime, istaknuto da su ustanici kod Uloga razbijeni i, kako se iz oficijelnog izvora saznaje, ovo uporište ustanika su posele c. kr. trupe. Dalje je naglašeno da se smeju objavljivati samo službene vesti sa bojišta u Hercegovini i da, po njima, kod Stoca, Bileće i Trebinja nisu osmotrene ustaničke snage.¹²⁷ Pozivajući se na organ bečke vlade, »Politische Correspondenz«, slovenački dnevnik je u broju od 6. marta stavio svojim čitaocima do znanja da su katolici, odnosno Hrvati i Muslimani, u krajevima gde ustanak nije bio uhvatio dubok koren, s velikim zadovoljstvom pozdravili dolazak c. kr. trupa i stavili se pod njegovu zaštitu, a i Srbi pokazuju izvesne znakove da će se korektno držati. To važi za okolinu Mostara, Trebinja i Stoca, ali ne i za okolinu Bileće, jer je otuda veliki broj stanovnika otišao

¹²³ Opširnije o ofanzivi austrougarske vojske u rejonu Zagorja i Uloga i njenim rezultatima, krajem februara 1882, v.: N. Stijepović, n. d., str. 95—127; Dr H. Kapidžić, Hercegovački ustanak 1882, godine..., str. 183—191; Der Aufstand in der Hercegovina, Süd-Bosnien und Süd-Dalmatien 1881—1882..., str. 82—112.

¹²⁴ »Slovenski Narod« 54, 7. III 1882.

¹²⁵ Up.: »Slovenski Narod« 44, 45, 46, 47 od 23, 24, 25, i 27. II 1882. Opširnije o ovoj direktivi, namenjenoj komandantima divizija i brigada, izdatoj u Dubrovniku, 14. februara 1882, v.: N. Stijepović, n. d., str. 98—101; Der Aufstand in der Hercegovina, Süd-Bosnien und Süd-Dalmatien 1881—1882..., Befehl des Feldmarschall-Lieutenants Baron Jovanović an die Divisions- und Brigade Commandanten, Ragusa, 14. Februar 1882, Beilage IV, str. XXVI—XXIX).

¹²⁶ »Slovenski Narod« 50, 2. III 1882.

¹²⁷ To važno saopštenje u celini glasi: »Z bojišča na jugu dohajajo samo službena poročila, a ona neprestano trdijo da se vstaše umikajo. Zadnje vesti poročajo, da so naše čete zopet pobile vstaše okolo Uloga in da so po vsršetku boja zasele Ulok. Privatne vesti o bojih se ne smejo pošiljati iz okupiranih provincij, in da bi jih tudi dobili, ne smeli bi ih pričeti, če bi ne bile popoln v soglasji s službenimi. Radi tega se ne more natanko poizvedeti, kako je z vstajo, se li približava koncu. Toliko pa je iz dozdanih službenih poročil razvidno, da so vstaške čete mnogobrojne in da se še množe — a da so plašljive. Glavno poveljništvo iz Sarajeva javlja od 28. m. m., da čete, katere so šle rekognoscirat, nijso nikjer okolo Stolca, Bileka in Trebinja opazile vstašev.« (»Slovenski Narod« 52, 4. III 1882).

u ustaničke redove. U nastavku ovog sastava doslovno stoji ovo: »Što se tiče dva ustanička predela, Zagorja i Dabra, su svi tamošnji ljudi u ustaničkim redovima, iako možda ne svi dobrovoljno. Takođe i u ta dva predela sada vlada mir pored saobraćajne linije. Samo oko Foče su primetni stalni nemiri i napadi. Operacije carskih četa na Zagorju imaće za posledicu ugušenje ustanka u tom kraju: Međutim, za potpunu likvidaciju ustaničkog pokreta biće potrebno još vremena i truda.«¹²⁸

Neposredno pred početak druge ekspedicije austrougarske vojske na Zagorje, u broju od 19. februara, organ slovenačkih klerikalaca je vrlo kratko saopštio svojim čitaocima da se sa hercegovačkog bojišta javlja »o sitnijim čarkama« između austrougarskih trupa i ustanika, u kojima su c. kr. trupe pretrpele vrlo male gubitke, a četiri dana docnije, kada je bilo u punom jeku izvođenje druge neprijateljske ofanzive protiv slobodne ustaničke teritorije, tj. u broju od 23. februara, saopšteno je da su u Hercegovini bile »nové čarke« između okupatorskih snaga i ustanika, te i o tome, da ima mesta nadi da se tamo uskoro mir povratí,¹²⁹ dok je, dva dana docnije, u lapidarnoj formi naznačeno da nema posebnih novosti sa hercegovačkog bojišta, budući da se javlja o sporadičnim manjim oružanim sukobima te, prema tome, tek predstoji »odsudna bitka« od čijeg ishoda zavisi dalja sudbina ustanka: »Najbolje bi bilo«, naglašeno je u zadnjem delu ovog kratkog izveštaja, »ako bi Hercegovci postali pametni i na lep način se predali, jer moraju uvideti da ništa neće moći postići, ako sa strane ne dobiju pomoć. Ali, u takvu pomoć ne mogu imati gotovo nikakve nade.«¹³⁰ Tek u broju od 4. marta, »Slovenec« je vrlo kratko saopštio, bez ikakvog komentara, da su c. kr. trupe »zauzele Morine planinu i Ulog i proterale ustanike, kojih je bilo preko 800. Vojnici imaju 8 mrtvih i 16 ranjenih.«¹³¹ Organ štajerskih konzervativaca, »Slovenski Gospodar«, u broju od 2. marta, objavio je kratko saopštenje, u kome je navedeno da su jake snage austrougarske vojske zauzele Kalinovik, Krbljine, Glavatičevo i Ulog, »ali nisu uspele ugušiti ustanak«. Potom sledi napomena sa приметnom dozom sarkazma: »Od ustanika je, tobože mnogo poginulo, dok je naših samo nekoliko ranjenih«. Redakcija ovog lista, ne verujući u verodostojnost službenog izveštaja o rezultatima druge ofanzive austrougarske vojske protiv glavne ustaničke grupacije u slivu gornje Neretve i na Zagorju, stavila je do znanja čitaocima, u smislu skidanja sa sebe odgovornosti, ukoliko saopštenje bude lišeno istine, ovo: »S bojišta ne smemo, i delom, takođe, i ne možemo, javiti kako bismo želeli. Zabranjeno nam je. Samo to smemo odštampati što je vlada objavila.«¹³² U dosta uopštenoj formi i bez navođenja datuma, »Soča« je, u broju od 3. marta, kratko saopštila da su jake snage austrougarske vojske, počev od 16. februara, nastupale koncentrično ka Zagorju i Krblijinama, porazile i otuda proterale ustanike, »ali ustanak nisu uspele ugušiti.«¹³³ Tršćanska »Eдинost« je, u broju od 18. februara, kratko saopštila, da se u Hercegovini, posebno oko Foče, vode manje borbe, a sedam dana docnije, kao najvažnije, je istaknuto da u Hercegovini uskoro predstoji ofanziva c. kr. trupa i, »kako se misli u merodavnim vojnim krugovima, za dva meseca, nakon otpočinjanja ofanzive, biće sve umireno, jer ustanicima nedostaju puške i municija.«¹³⁴ Iako u dosta neodređenoj formi, o drugoj ekspediciji austrougarske vojske protiv ustaničke

¹²⁸ »Slovenski Narod« 53, 6. III 1882.

¹²⁹ Doslovno: »Iz Hercegovine se poroča o novih praskah, ki jih je imela naša vojska z ustaši. Poslednji se povsodi umikajo, kjer jim zdatna vojaška moč nasproti pride, pa nenadoma se zopet prikažejo. Naša armada potiska vedno globokeje za njimi v hribe. Ako od zunaj ne dobodo pomoči, morali se bodo ustaši kmalo podati.« (»Slovenec« 21, 23. II 1882).

¹³⁰ Up.: »Slovenec« 19, 21, 22 od 19, 23. i 25. II 1882.

¹³¹ »Slovenec« 25, 4. III 1882. U tabelarnom hronološkom pregledu borbi i gubitaka, u vremenu od 21. do 20. februara, kada su vodene borbe u toku druge ekspedicije okupatorskih trupa na Zagorju i kod Uloga, navedeno je više mesta kod kojih su vodene borbe, među kojima kao najvažnija i sa najvećim gubicima: »Pašina livada und Crveni klanac auf der Morinje planina (süddlich Ulok), Gefecht, 26. Februar, todt 8, verwundet 16 Mann.« (Der Aufstand in der Hercegovina, Süd-Bosnien und Süd-Dalmatien 1881—1882..., Chronologisches Verzeichniss der Affairen und Verluste, Beilage III, str. XIX).

¹³² »Slovenski Gospodar« 9, 2. III 1882, str. 69.

¹³³ »Soča« 9, 3. III 1882.

¹³⁴ Up.: »Eдинost« 7, 8 od 18. i 25. II 1882.

glavnine je od svih slovenačkih listova »Edinost« objavila najopširnije saopštenje. Tamo je naročito naglašeno da su vojnici sa izuzetno velikim naprezanjem, u uslovima dubokog snega i vrlo niske temperature; uspjeli da zauzmu Zagorje i otuda proteraju ustanike, »kojih je tamo bilo u velikom broju«. Najveći boj je bio na Krsclu planini,¹³⁵ odakle su vojnici 1000 ustanika naterali u bekstvo. »U tom teškom vojevanju poginulo je 8 vojnika, a 15 ih je bilo teško ranjeno. Mnogo su teškoća podneli i ustanici koji, proterani i raspršeni iz najsigurnijih i ustanku najodanijih krajeva, neće moći dugo da se odupiru«.¹³⁶ U rubrici »Novičar iz tujih i domaćih dežel«, u broju od 22. februara ljubljanskih »Novica«, vrlo kratko je navedeno da ustanak u Hercegovini »naglo jenjava«, budući da se ustanici stalno povlače i »veći deo su samo razbojničke čete«, a sedam dana docnije, navedeno je u ovom listu dijametralno po sadržaju suprotno saopštenje, u kome je, u dosta neodređenoj formi, kao najvažnije, rečeno da su jake snage austrougarske vojske prošle sedmice koncentrično napale na ustanike, te ih »nešto rasterale i porazile; ali, kako se vidi iz svih izveštaja, nažalost, ustanak neće biti brzo ugušen; a ako se i dalje ustanak bude odugovlačio, biće sve opasnije da iz malog ognja ne nastane veliki evropski požar. Protivnika i podbadača je dosta«.¹³⁷

Organ Pokrajinske vlade za Kranjsku, »Laibacher Zeitung«, objavio je nekoliko saopštenja koja se odnose na drugu ekspediciju austrougarske vojske na Zagorje i ka Ulogu i njene rezultate. U broju od 21. februara je navedeno da su na području Gacka, Korita, Nevesinja, Stoca i Zubaca vođene manje borbe. Iza toga je rečeno da je oveća grupa ustanika napala na kolonu austrougarske vojske sa dva topa, koja je nastupala preko Crnog vrha, kod Kruščice, 18. februara. Napadač je brzo suzbijen i raspršen, što je navedeno i u narednom broju ovog lista, uz naglasak da nastupaju napadne kolone c. kr. trupa protiv glavne ustaničke grupacije.¹³⁸ U saopštenju od 28. februara, u jezgrovitoj formi, navedeni su pravci koncentričnog nastupanja kolona Glavne i Trupne komande ka ustaničkoj slobodnoj teritoriji, uz preciziranje mesta i vremena gde imaju prispeti. Pored toga, naročito je istaknuto da je tvorac ovog plana iskusni ratnik, odličan komandant i dobar poznavalac Hercegovine i ustaničkog načina ratovanja, general Stevan Jovanović.¹³⁹ Što se tiče obostranih borbenih dejstava u toku trajanja druge ofanzive austrougarske vojske protiv glavnine ustaničkih snaga u rejonu gornje Neretve i Zagorja, treba istaći da je »Laibacher Zeitung« objavila vrlo kratke i sadržajno šture izveštaje, saopštivši svojim čitaocima gotovo samo mesta gde su vođene najžešće borbe, naravno uz hiperbolisanje uspeha okupacionih snaga. Tako je, u broju od 27. februara navedeno da je kolona austrougarske vojske na padinama planine Krsca »vodila protiv 1000 ustanika devetočasovnu pobedonosnu borbu« 23. februara, potisnuvši ustanike i nanevši im teške gubitke, a narednog dana je saopšteno o poredama austrougarske vojske nad ustanicima: kod Budnja 21, kod Glavatičeva 22. i kod Broda na Drini 23. februara 1882. godine.¹⁴⁰ Ovaj list je upoznao svoje čitaoce, naravno pozivajući se na izveštaje Glavne i Trupne komande, sa najvažnijim okolnostima u vezi poseđanja Zagorja i Uloga od okupatorskih trupa, uz naglasak da su ispoljile visok stepen borbenog morala i ratne veštine. Tako je, u broju od 2. marta, istaknuto da su c. kr. trupe posele Zagorje, 26. februara, uočivši da je veći deo stanovnika ovaj kraj napustio. U nastavku je rečeno da je knez Zagorja, »koji se nazad vratio«, izjavio pred vojnim starešinama okupatorske vojske da je od ustanika odveden na silu u

¹³⁵ To bi se moglo prihvatiti samo kao delimično tačno, jer su vođene žestoke borbe, pored ove na Krsclu, 23. februara, još i na Krblijinama i u rejonu Glavatičeva, 22. i Crvenog klanca, 26. februara 1882 (up.: N. Stijepović, n. d., passim, str. 107—127; Dr H. Kapidžić, Hercegovački ustanak 1882. godine. ... str. 188—191; Der Aufstand in der Hercegovina, Süd-Bosnien und Süd-Dalmatien 1881—1882. ... Chronologisches Verzeichniss der Affairen und Verluste, Beilage III, str. XVIII—XIX).

¹³⁶ »Edinost« 9, 4. III 1882.

¹³⁷ Up.: »Novice« 8, 9 od 22. II i 2. III 1882, str. 64, 72.

¹³⁸ Up.: »Laibacher Zeitung« 42, 43 od 21. i 23. II 1882, str. 368, 375.

¹³⁹ »Laibacher Zeitung« 48, 28. II 1882, str. 414.

¹⁴⁰ Up.: »Laibacher Zeitung« 47, 48 od 27. i 28. II 1882, str. 408, 415.

ustaničke redove,¹⁴¹ dok je u narednom broju, kao najvažnije, istaknuto ovo: da su austrougarske trupe otpočele sa napadom na Ulog, 27. februara, rano izjutra; Ulog su branile ustaničke snage, jačine 800—1000 boraca, »sastavljenih od hrišćana i Turaka«; oko podne, 27. februara, ustanički otpor je slomljen i ustanici su se razbežali, te je ubrzo očišćena gornja dolina Neretve od ustanika; i »držanje trupa zaslužuje najveću pohvalu.«¹⁴² Očigledno koristeći podatke iz provladinog dnevnog ljubljanskog lista, organ »nemškutarjev« je, u kratkom saopštenju od 4. marta, naveo najvažnije pojedinosti koje se odnose na drugu ekspediciju c. kr. trupa i njene rezultate protiv glavnine ustaničkih snaga u zahvatu gornjeg toka Neretve i na Zagorju.¹⁴³

U ostrim borbama protiv okupatorskih snaga, krajem februara 1882, na Zagorju i kod Uloga, ustanici nisu odsudno branili od višestruko nadmoćnijeg neprijatelja svoje odbrambene položaje, već su se povlačili, posle kraćeg ili dužeg otpora, na nove položaje. Ustanički vođi su, na taj način, uspjeli da sačuvaju svoje jedinice od uništenja, što su priznale i komande austrougarske vojske. Ustanici su se povlačili ka gornjem toku Sutjeske i prema Konjicu. Po zauzeću slobodne teritorije ustanika, okupator je sa više kolona otpočeo nastupanje, usmerivši glavne snage ka Bjelašnici i Crvanj planini, gde je bilo manjih oružanih sukoba do početka treće dekade meseca marta. Oko 500 ustanika nalazilo se od početka marta oko Prače, Goražda i Čajniča, koji su najčešće iz zaseda napadali na delove austrougarske vojske. Zbog toga je Glavna komanda povremeno upućivala u raznim pravcima u slivu gornje Drine jače kolone, u drugoj polovini marta, koje su sa manjim ustaničkim delovima vodile borbe. Od sredine marta pa do kraja prve dekade aprila, glavnina ustanika je bila u rejonima gornjeg toka Neretve i Sutjeske, gde su u tom vremenu vođene manje borbe ovih snaga sa povremeno upućivanim kolonama austrougarske vojske. Dakle, u širem rejonu Foče, Goražda, Čajniča, Čelebića i Konjica okupatorske jedinice su izvele niz borbenih akcija protiv ustanika, tokom marta i u prvoj dekadi aprila 1882, ali nisu uspele da unište njihove jedinice, jer su ustanici dejstvovali u manjim grupama. Duž Drine, Tare i Sutjeske, radi sprečavanja prelaska ustanika preko Drine i Sutjeske, Glavna komanda je formirala, tokom aprila, kordon stalnih posada sa najjačim snagama koncentrisanim u Čemernu, Grabu, Tjeništu i Čurevu. Računajući da je ustanak slomljen, Austro-Ugarska je, 22. aprila 1882, izdala proglas o ugušenju ustanka i amnestiji ustanika ako se do 20. maja vrate svojim kućama, pojačavši ekonomski pritisak na ustaničke porodice da bi se ustanici pokorili okupatorskim vlastima.¹⁴⁴

O obostranim borbenim dejstvima u slivu Sutjeske i gornjeg toka Drine tokom marta i početkom aprila, slovenačka javnost je bila obavještena, uglavnom, o najvažnijem, budući da su slovenački listovi objavljivali kratka saopštenja uz, po koji put, naglasak da će ustanici i dalje, uprkos jenjavanju ustaničkog pokreta, zadavati glavobolju Monarhiji, dejstvovanjem u manjim grupama protiv delova austrougarske vojske i izvođenjem diverzija, u čemu je prednjačio organ slovenačkih liberala objavljenim brojem saopštenja, uglavnom, u rubrici »Politični razgled. Notranje dežele«. Tako je u ovom listu, u broju od 13. marta, kratko saopšteno da su muški stanovnici iz domena sliva gornje Neretve pobjegli ispred c. kr. trupa iz svih naseljenih mesta zbog raširene vesti vezane za okupatorske vojnike »da svuda muškarce, gde god dođu, ubijaju i da sela pale«. To je, kako tamo stoji, s pozivom na konstataciju »Politische Correspondenz«, izmišljeno, jer su svi muškarci iz tog kraja

¹⁴¹ Doslovno: »Der Knez von Zagorje ist zurückgekehrt, hat sich mit der Betheuerung unterworfen, dass er von den Aufständischen mit Gewalt fortgeführt wurde, gibt an, dass sich die Insurgenten nach Borac in das obere Neretvathal zurückgezogen hatten.« (»Laibacher Zeitung« 50, 2. III 1882, str. 431).

¹⁴² Up.: »Laibacher Zeitung« 50, 51 od 2. i 3. III 1882, str. 431, 440.

¹⁴³ »Laibacher Wochenblatt« 81, 4. III 1882.

¹⁴⁴ Opširnije o operacijama c. kr. trupa protiv ustanika u Hercegovini i južnoj Bosni, tokom marta i prve dekade aprila 1882, v.: N. Stijepović, n. d., str. 127—142; Dr. H. Kapidžić, Hercegački ustanak 1882. godine . . . , str. 191—199; D. Tunguz-Perović, n. d., str. 48—61. Der Aufstand in der Hercegovina, Süd-Bosnien und Süd-Dalmatien 1881—1882 . . . , str. 107—148.

u ustaničkim redovima, uz naglasak da su žene zatečene kod kuća i da su vojnicima davale namirnice. Osim toga, navedeno je i to, da je u okolini Stoca, Ljubinja i u Popovom polju sasvim mirno, gde »stanovnici marljivo rade na polju« i da se je narod pod Vidušom planinom, »kome su ustanici skoro sve namirnice pokupili«, organizovao za borbu protiv ustanika, pod zapovedništvom Kaladžića,¹⁴⁵ »te tako sâm nastoji da se brine za svoju sigurnost«. ¹⁴⁶ Jedanaest dana docnije, saopšteni su ukupni gubici c. kr. trupa do 14. marta: 208 mrtvih, među kojima 15 oficira, a potom je naglašeno da ustanici izbegavaju borbu sa okupatorskim jedinicama,¹⁴⁷ iza čega sledi vest da su, neodređenog dana, ustanici napali na selo Orlje kod Stoca i »ukrali 200 govedi«, a kod Ljubinja »ukrali su 5 volova«, dok je u broju od 27. marta, kratko rečeno da je vreme znatno otoplilo, te da u Hercegovini »naše čete dobro napreduju«, a dan docnije je naglašeno »da se skoro više ne može govoriti o pravom ustanku, jer su ustanici podeljeni na male grupe, koje, kad ugledaju naše čete, povlače se nazad i vrlo retko usput napadaju naše vojnike. Ako te ustaničke grupe ne dobiju niotkuda pomoć i ako se stanovnici za njih ne budu interesovali, kao sada, i ne budu ih potpomagali, nadati se je, da će se tamo vrlo brzo mir uspostaviti«. ¹⁴⁸ U svojoj monografiji o okupaciji Bosne i Hercegovine od austrougarske vojske 1878, Jernej Andrejka, koji je kao poručnik u 17. pešadijskom puku učestvovao u ovoj kampanji, prezentirao je detaljan opis borbe koju su vodile 9. i 10. četa iz 22. pešadijskog puka, u kome je bio veliki broj Slovenaca, protiv ustaničkih snaga u Krstatom dolu, blizu crnogorske granice, između Konjskog i Bogojević Sela, 21. marta 1882. Ustanici su, kako je tamo navedeno, većim manevrom izvršili napad na oba boka austrougarskih snaga, pokušavajući da opkole i unište 9. četu. U tome nisu uspeli, jer je blagovremeno intervenisala 10. četa, te su ustanici potisnuti i, nakon toga, užurbano su se povukli ka Begovim koritima.¹⁴⁹ Dalje je u ovom listu, u broju od 30. marta, kratko navedeno da je kolona, koja se iz Fočë kretala ka Mrežici, kod Ustikoline naišla na 40 ustanika i raspršila ih, 25. marta, i da je 200 ustanika kod Cajniča napalo na predstražu okupatorske vojske, »koje su carske čete odbile nazad po tročasovnoj borbi«, uz gubitak od 7 mrtvih i 15 ranjenih, međutim, od austrougarskih snaga poginuo je 1 oficir, a 2 vojnika ranjena, dok je dan docnije saopšteno da su se iz rejonu gornje Neretve »mnogi muškarci vratili kući i odrekli se ustanka«, a u brojevima od 1, 3, 5, 6, 7, 8. i 12. aprila u pregnantnim saopštenjima, podvučeno je da ustanak u Hercegovini naglo jenjava, kako po broju ustanika tako i intenzitetu ustaničkih akcija. To se može utvrditi na bazi činjeničnih okolnosti: da se sve veći broj muškaraca vraća svojim kućama, i otpočinje sa radovima na polju; da c. kr. izviđački delovi nailaze na sve ređe i po broju sve manje ustaničke grupe, mahom u planinskim i gotovo nepristupačnim rejonima; da ustaničke grupe, na koje naiđu okupatorske jedinice, ne prihvataju borbu, u najčešćim slučajevima, već beže; i da se kod ustanika očituje sve izrazitija demoralizacija, jer »pre su retko kada ostavljali sa sobom na položajima svoje mrtve drugove, a namirnice nikako, dok sada ostavljaju oboje i beže«. ¹⁵⁰

Organ slovenačkih klerikalaca je objavio nekoliko saopštenja o položaju na hercegovačkom bojištu, za koja se može reći da su vrlo kratka i sadržajno, u priličnoj meri, štura, naročito kada je reč o borbenim dejstvima. Tako je, u broju od

¹⁴⁵ Odnosno Jevta Kaladžića, serdara iz ljubinjanskog sreza, koji je ostao veran okupatoru (Dr H. Kapidžić, Hercegovački ustanak 1882. godine ... str. 168).

¹⁴⁶ »Slovenski Narod« 59, 13. III 1882.

¹⁴⁷ »V 22. dan t. m. objavljena oficijelna poročila o operaciji naše vojske v Hercegovini pravijo. da je bila osobito na to namerjena, da bi vstaše v njih pozicijah zajeli in jih uničili. Naše čete so res zavzele te pozicije, kjer so mislili dobiti vstašev, a nij bilo nobenega, kajti potegnili so se o pravem času v druge kraje.« (»Slovenski Narod« 69, 24. III 1882).

¹⁴⁸ Up.: »Slovenski Narod« 09, 70, 71 od 24, 27. i 28. III 1882.

¹⁴⁹ J. Andrejka, Slovenski fantje v Bosni in Hercegovini, Ob petindvajsetletnici bosenske zasedbe, Celovec, 1904—1905, str. 351—354. U hronološkom tabelarnom pregledu borbi i gubitaka, ovaj oružani sukob je označen kao čarka, u kojoj nije bilo gubitaka (Der Aufstand in der Hercegovina, Süd-Bosnien und Süd-Dalmacien 1881—1882 ... Chronologisches Verzeichniss der Affairen und Verluste, Beilage III, str. XXI).

¹⁵⁰ Up.: »Slovenski Narod« 73, 74, 75, 76, 78, 79, 80, 81, 83 od 30, 31. III, 1, 3, 5, 6, 7, 8. i 12. IV 1882.

21. marta, navedeno da se ustanak još uvek širi i da su ustanici 14. o. m. »napali na karaulu Izvor i proterali naše žandarme iz nje«. ¹⁵¹ Sedam dana docnije, ovaj list je kratko saopštio svojim čitaocima ovo: da je 3. četa 20. lovačkog bataljona namamila na zasedu 60 ustanika kod Svorcana, jugoistočno od Korita, odakle ih je napala, 20. marta, prilikom čega je poginulo 15 ustanika; da je 130 ustanika napalo četu iz 22. pešadijskog puka u Krstatom dolu, 21. marta, kada se vraćala iz akcije gonjenja ustanika. »Na pomoć joj je brzo stigla četa istog puka iz Konjskog, te su ustanici odbijeni«; da su organi vlasti u Kotoru zaplenili punu barku oružja, ¹⁶ 16. marta, namenjenog hercegovačkim ustanicima; i da su, neodređenog dana, »ustanici napali na selo Orlje kod Stoca i 200 grla stoke odveli«. ¹⁵² Kako je kratko navedeno, u broju od 30. marta ovog lista, oveći broj izviđačkih delova austrougarske vojske izviđali su rejone Goražda, Čajniča i Foče, »ali na ustanike nisu nigde naišli«. Rečeno je i ovo: »Na desnoj obali Drine kreću se ustanici prema severu i veoma su pocepani na male čete«. ¹⁵³ »Slovenec« je sumnjao u mogućnost brzog povratka mira u Hercegovini i južnoj Bosni, bez obzira na to što je uspešno završena druga ekspedicija c. kr. trupa na Zagorju i kod Uloga i ustanicima oduzeta slobodna teritorija. Takvo mišljenje je redakcija ovog lista ispoljila u kratkom saopštenju, objavljenom u broju od 4. aprila, gde je, sasvim određeno, naglasila »da se sa 8 miliona forinti neće moći Hercegovina pacifikovati, što smo još ranije znali. Sada se govori da će se od Delegacija zahtevati 30 miliona forinti za ugušenje ustanka i zidanje tvrđava«. ¹⁵⁴ Navedeno iz slovenačkog dnevnika i organa slovenačkih klerikalaca o važnijim događajima sa bojišta u Hercegovini i južnoj Bosni tokom marta i aprila 1882, saopštili su i drugi slovenački listovi kao i »Laibacher Zeitung« i »Laibacher Wochenblatt« prema svojim mogućnostima, ali, uglavnom, sem organa Pokrajinske vlade za Kranjsku, znatno kraće nego što su to učinila dva pomenuta slovenačka lista. To je sasvim razumljivo, budući da su svi listovi, zbog isuviše oštre cenzure, crpili podatke iz saopštenja Glavne i Trupne komande kao i iz saopštenja koje su objavili vladini listovi. ¹⁵⁵

Nakon proglasa bečke vlade od 22. aprila 1882. o ugušenju ustanka i uslovima amnestije ustanika, okupatorske vlasti su naročito vršile agrarni pritisak na učesnike u ustanku, preteći im oduzimanjem kmetovskog čitluka, ako se do određenog roka ne prijave tamošnjim austrougarskim vlastima. Nešto kasnije, u leto i u jesen 1882, okupatorska vlast je nastojala da podvoji ustaničke mase, nudeći Muslimanima povoljnije uslove predaje, što je imalo za posledicu da se većina muslimanskih učesnika ustanka i njihovih porodica vraća iz Crne Gore, ili iz planinskih predela u svoj zavičaj, tokom avgusta 1882, te je u Crnoj Gori ostalo pretežno srpsko stanovništvo i srpski ustanici. Pa i pored toga, u raznim krajevima Hercegovine i južne Bosne, naročito u slivu reke Sutjeske i gornje Drine, krstarile su skoro posvednevno manje kolone i jače patrole austrougarske vojske i izvodile manje borbene akcije protiv ustaničkih grupa sve do početka novembra 1882, kada su zadnji borci, pod vođstvom Salka Forte, sa svojim porodicama, prešli u Crnu Goru. ¹⁵⁶

Slovenački listovi, naročito organ slovenačkih liberala, u rubrici »Politični razgled. Notranje dežele«, objavili su oveći broj saopštenja o manjim oružanim akci-

¹⁵¹ »Slovenec« 32, 21. III 1882. Radi se o napadu ustanika na Ivsar karaulu, zapadno od Čajniča, 14. marta, u kome su c. kr. snage imale 3 mrtva i 3 ranjena vojnika (Der Aufstand in der Hercegovina, Süd-Bosnien und Süd-Dalmatien 1881—1882..., Chronologisches Verzeichniss der Affairen und Verlusten, Beilage III, str. XIX).

¹⁵² »Slovenec« 35, 28. III 1882.

¹⁵³ »Slovenec« 30, 30. III 1882.

¹⁵⁴ »Slovenec« 38, 4. IV 1882.

¹⁵⁵ Up.: »Novice« 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16 od 8, 15, 22, 29. III, 5, 12, i 19. IV 1882, str. 80, 88, 96, 104, 109, 116, 124; »Slovenski Gospodar« 10, 11, 12, 13, 15, 10, 17 od 9, 16, 23, 30. III, 13, 20, i 27. IV 1882, str. 78, 85, 93, 100, 118, 125, 133; »Soča« 10, 13, 14, 16 od 10, 31. III, 7, i 21. IV 1882; »Edinost« 10, 11, 12, 13 od 11, 18, 25. III i 1. IV 1882; »Laibacher Zeitung« 56, 58, 64, 66, 67, 69, 70, 74, 78, 79, 81, 85, 88, 90 od 9, 11, 18, 21, 22, 24, 27, 31. III, 5, 0, 8, 14, 18, i 20. IV 1882, str. 476, 492, 542, 557, 565, 582, 593, 626, 660, 670, 686, 720—721, 750, 765; »Laibacher Wochenblatt« 84, 85, 86, 87, 88 od 25. III, 1, 8, 15, i 22. IV 1882.

¹⁵⁶ Opširnije o prilikama u pobunjenim pokrajinama od kraja aprila do novembra 1882. i o marama Austro-Ugarske za njihovu pacifikaciju, v.: Dr H. Kapidžić, Hercegovački ustanak 1882. godine... str. 198—199, 248—249, 285—292; Der Aufstand in der Hercegovina, Süd-Bosnien und Süd-Dalmatien 1881—1882..., str. 144—148.

jama u pobunjenim područjima, u vremenu od kraja aprila do novembra 1882. Tamo je, pored ostalog, konstatovano da »na jugu« još nisu vaspostavljeni mir i lična bezbednost, do čega će doći ako prestane političko ugnjetavanje domorodaca i poboljša materijalni položaj svakog pojedinca. Tako je u »Slovenskom Narodu«, u broju od 27. aprila, objavljeno saopštenje, u kome je navedeno da je »Sarajevski List« objavio proglas generala Dahlena, u kome se pozivaju ustanici da se do 20. maja vrate svojim kućama i prijave organima vlasti, pa će biti amnestirani, ako nisu zločine počinili. Iza toga je navedeno, pozivajući se na sadržaje saopštenja »nekih inostranih listova«, da se pobunjeni krajevi mogu pacifikovati uvođenjem pravednije uprave i poboljšanjem materijalnog položaja širokih narodnih masa.¹⁵⁷ Dva dana docnije, istaknuto je da se dobar deo stanovništva u krajevima gornje Drine, oko Foče i Konjica vratio svojim kućama i da »marljivo radi«, a u broju od 1. maja rečeno je da je 27. aprila bila borba kod Bjelemića i Umoljana protiv 40 ustanika, koji su rasterani nakon 45 minuta puškaranja, a iza toga je kratko navedeno da su se c. kr. snage, »pri povratku kroz Radopolje«, sukobile sa 30 ustanika, proterale ih i otele im 300 grla ovaca i 60 govedi, »koje su ukrali, 26. aprila u Mazoču«, dok je, sedam dana docnije, konstatovano sa zadovoljstvom da se postepeno vraća mir u pobunjenim krajevima, jer se »u dolini Sutjeske narod vraća kući da obrađuje zemlju.«¹⁵⁸ Dalje je, u broju od 10. maja, lakonski rečeno da ustanici ubijaju viđenije ljude i da su se 3. maja vojnici sukobili kod Čulovića, jugozapadno od Konjica, sa 20 ustanika, kada su »dva ustanika ranjena, a vođa Magazinović zarobljen«, a narednog dana je istaknuto: pacifikacija pobunjenih krajeva napreduje, ali se još uvek vode »male borbe«, jer i dalje egzistiraju »manje ustaničke čete«, kako je naznačeno u broju od 15. maja, dok je sedam dana docnije, u kratkom saopštenju, istaknuto da je vod iz 11. pešadijskog puka; pod komandom jednog potporučnika, 20. maja, »napala jaka ustanička četa severno od Klenka i jugozapadno od Nevesinja. Naši vojnici su odbili ustanike, koji su izgubili oko 30 mrtvih i ranjenih. Od naše vojske bio je 1 kaplar mrtav i 3 redova ranjena.«¹⁵⁹ Kako je napomenuto, u broju od 25. maja, »ustanici iz Zubaca i Kruševica su, tobože, prešli u Crnu Goru, 22. maja«, a dan docnije, da je 23. maja kod Hana Zimlje, jugoistočno od Mostara, »dočekalo u 7 časova vojničko odeljenje blizu 100 ustanika. Stotnik Lištijak napao je ustanike s boka i oko 11 sati su naterani u bekstvo, izgubivši 12 mrtvih. Od naših je bio samo 1 lako ranjen.«¹⁶⁰ Kolone c. kr. trupa koje su prokrstarile Crvanj planinu, Crnu Goru, Visočicu i Treskavicu naišle su na »male« ustaničke čete, koje beže ispred vojske, kako stoji u broju od 31. maja; a narednog dana je rečeno da »vojska nastavlja izviđanje svih krajeva, kako bi ustanak što pre bio potpuno ugušen«, dok je, u broju od 10. juna, navedeno da je u Hercegovini skoro povraćen mir, budući da se može bezbedno putovati »čak i kroz najopasnije krajeve između Trebinja, Bileće, Gacka, Nevesinja i Mostara.«¹⁶¹ Dalje je, u broju od 3. jula ovog lista, kratko saopšteno da su se »sukobili, 26. juna, kod Bjelemića delovi 71. pešadijskog puka s naoružanim ustanicima. Tom prilikom su naše čete zaplenile 66 konja, koji su, većim delom, bili oti stanovnicima iz te okoline«, dok je u broju od 21. avgusta istaknuto da u Hercegovini još nije sasvim ugušen ustanak, jer se manje ustaničke grupe nalaze u rejonu između Pive i Tare, kao i između Gorazda i Foče, kojima treba dodati ostatke iz četa Stojana Kovačevića, Pera Tunguza i Salka Forte, a u broju od 4. i 5. septembra kratko je rečeno da su austro-ugarske trupe naišle na ustaničke snage kod Luke i na Bjelašnici, odakle su ih rasterale.¹⁶² Početkom oktobra 1882, kada su ustanku već bili odbrojani dani, objavio je »Slovenski Narod« skoro alarmantnog sadržaja izveštaj, u kome je navedeno da je ustanak u Hercegovini ponovo u usponu, jer je tamo oko 1000 ustanika, dok ih je

¹⁵⁷ »Slovenski Narod« 96, 27. IV 1882.

¹⁵⁸ Up.: »Slovenski Narod« 98, 99, 105 od 29. IV, 1. i 8. V 1882.

¹⁵⁹ Up.: »Slovenski Narod« 107, 108, 111, 116 od 10, 11, 15. i 22. V 1882.

¹⁶⁰ Up.: »Slovenski Narod« 119, 120 od 25. i 26. V 1882.

¹⁶¹ Up.: »Slovenski Narod« 123, 124, 131 od 31. V, 1. i 10. VI 1882.

¹⁶² Up.: »Slovenski Narod« 149, 190, 202, 203 od 3. VII, 21. VIII, 4. i 5. IX 1882.

oko Sarajeva, Višegrada i Foče oko 800, koji izbegavaju borbe sa c. kr. trupama.¹⁶³ Nepunih dvadeset dana docnije, objavio je organ slovenačkih liberala saopštenje koje je moralo uzbuditi čitaoce, jer je u njemu istaknuto da su se na području Biheće i Nevesinja formirale tri nove ustaničke čete, jačine 600 ljudi, dok su se u okolini Višegrada, Foče i Čajniča pojavile u novije vreme »tri nove čete« ustanika,¹⁶⁴ a u broju od 27. oktobra je izražena sumnja u verodostojnost saopštenja, objavljenog u budimpeštanskom legitimističkom listu, »Nemzeti Ujság«, u kome se negira pojava novih ustaničkih četa u Hercegovini i južnoj Bosni, dok je u broju od 2. novembra navedeno ovo: »Iz Sarajeva se javlja o tome, da će se u Hercegovini formirati leteći vojnički odred, jačine 300 ljudi, koji će imati zadatak da krstari po pokrajini i iz ove istrebi čete nezadovoljnika svake vrste.«¹⁶⁵ Konačno, u broju od 20. novembra, objavio je organ slovenačkih liberala saopštenje, iz koga su mnogobrojni njegovi čitaoci mogli izvući zaključak da u pobunjenim krajevima još, ni izdaleka, nije uspostavljen tako željeni mir. Naime, tamo je istaknuto ovo: još uvek se događaju napadi raznih vrsta od strane raspršenih ustanika, kakav je slučaj sa napadom na transport piva kod Kalinovika, 6. novembra, i pucanje na dvojicu artillerijskih oficira na putu kod Čajniča; formiraće se na crnogorskoj granici »leteći korpus« od 250 pešaka, 80 žandarma i »nešto domaćih pandura«, kako bi se doskočilo tim čestim napadima ustanika; tim »letećim korom« komandovaće »oficir koji dobro poznaje predeo i ljude«; i nameravaju se organizovati u tim krajevima seoske straže, koje se imaju naoružati.¹⁶⁶

»Slovenec«, je, u odnosu na »Slovenski Narod«, proporcionalno daleko manje objavio saopštenja o događajima iz Hercegovine i južne Bosne od kraja aprila do novembra 1882. No, i u onih nekoliko kratkih saopštenja, objavljenih u rubrici »Politični pregled. Avstrijske dežele«, otvoreno se zastupa gledište da u Hercegovini i u južnoj Bosni nije mir uspostavljen nakon obnarodovanja proklamacije o ugušenju ustanka i amnestiji ustanika. Stojeći na stanovištu da je, najvećim delom, od okupatorske vlasti zavisno hoće li mir biti brzo vaspostavljen, ovaj list je u saopštenju, objavljenom u broju od 2. maja, istakao da se, kao bajagi, u Bosni i Hercegovini naglo mir povraća, jer su se mnogi ustanici povratili svojim kućama, što treba uzeti kao sasvim realnu pojavu, budući da su mnogi bili primorani da stupe u ustaničke redove. Zbog toga bi trebalo, kako je tamo podvučeno, da nadležni organi vlasti amnestiraju sve one koji nisu počinili zločine, kako bi se što pre povratio toliko potreban mir i sprečilo dalje prolivanje krvi.¹⁶⁷ Dopisnik ovog lista iz Sarajeva, dostavio je izveštaj od 28. aprila, a »Slovenec« ga objavio, u rubrici »Izvirni dopisi«, u broju od 4. maja. Kao najvažnije, na početku svog izveštaja, ovaj dopisnik je istakao da Zemaljska vlada ima nameru mirnim sredstvima čim pre ustaničke strasti smiriti. To je, kako ističe dopisnik, ova vlada i na delu dokazala obnarodovanjem proklamacije o ugušivanju ustanka i amnestiji pripadnika ustaničkog

¹⁶³ To kratko saopštenje doslovno glasi: »V. Hercegovini se neki ustanek zopet oživlja; pravijo, da je še nad 1000 ustašev ondakaj, v Bosni pa da jih je 800, ki se drže mej Fočo, Višegradom in Sarajevom« (»Slovenski Narod« 228, 5. X 1882). Valja istaći, da je broj ustanika, početkom februara, kada je ustanički pokret dosegao najveći stepen uspona, najviše bio oko 3000 boraca (Dr H. Kapidžić, Hercegovacki ustanak 1882. godine . . . , str. 179—181).

¹⁶⁴ O čemu je tamo doslovno rečeno ovo: »Po poročilih kotorskih ne stoji v Bosni in Hercegovini vse tako na dobrem, kakor to rišejo službeni listi. Odvedenec Stojana Kovačevića nij raspršilo ustaše, ampak jih šele spodbudilo. Nekoliko dnij po njegovem odhodu iz Hercegovine sestavile so se ondi tri nove čete pod poveljstvom Mandića, Pobrčića in Ilića, 600 mož, ki se potikajo po gorskih klancih Bihele in Nevesinja. Tudi v Bosni pokazale so se v novejšem času tri nove čete ter so posele kraje mej Višegradom, Fočo in Čajnico. Osobe, ki so govorile z ustaši, pravijo, da vzlic velikej potrebi živeža in oblek nij oslabela njihova energija. Spomiadi da pričakujejo konec svojim trpljenjem« (»Slovenski Narod« 244, 24. X 1882).

¹⁶⁵ Up.: »Slovenski Narod« 244, 246, 251 od 24, 27. X i 2. XI 1882.

¹⁶⁶ »Slovenski Narod« 260, 20. XI 1882.

¹⁶⁷ To kratko i jezgrovito saopštenje doslovno glasi: »V Bosno in Hercegovino se baje mir povraća. Prebivalci po polji delajo, kakor bi se ne bilo nič zgodilo, vlada menda tudi ne bo zasledovala in kaznovala teh, kateri se mirno na dom povraćajo, zlasti ker je bilo veliko primoranih, da so šli za vstaši, povsod se rado zgodi pri takih prilikah, da odločni in energični druge terorizirajo. Ako bode vlada spregledala zapeljanim, odpočila se bode dežela počasi in si opomogla; nevarno bi bilo res tako energično ljudstvo, kakor so tam dol ljudje, tirati v obup. Mnogo hrabrih vojakov je moglo že življenje pustiti v teh tokavah, ne gledé na ogromne troške, katere prizadeva vojna vsi državi, tedaj kolikor prej mir, toliko boljše« (»Slovenec« 49, 2. V 1882).

pokreta, objavljenoj u »Sarajevskom Listu«, u broju od 26. aprila, budući da će samo prema onima preduzeti drastične kaznene mere koji se do 20. maja ne vrata i prijave organima vlasti, kao i prema onima koji su se ogrešili kao zločinci ili, pak, kao zavodnici u smislu propagiranja ustaničkog pokreta.¹⁶⁸ Isti dopisnik je dostavio izveštaj iz Sarajeva 13. maja, a »Slovenec« ga objavio sedam dana docnije, u rubrici »Izvirni dopisi«. Tamo stoji ovo: »Ustanak se ne stišava. Naprotiv, govori se da opet raste, otkada su šume ozelenile i vazduh postao topliji. Čuje se da ustanici napadaju na c. kr. činovnike. U Čajniču su ubili jednog dobrog činovnika, rodom Hrvata; i jednog kadiju; i opet se čuje iz Konjica da su tamo jednog činovnika teško ranili. Nove ustaničke čete se, po svoj prilici, pokazuju u Romaniji planini.«¹⁶⁹ Sedam dana docnije, lapidarno je saopšteno na osnovu prispele vesti iz Mostara od 23. maja, da su tog dana snage c. kr. trupa otpočele borbu, u 7 časova izjutra, protiv 100 ustanika kod Hana Zimlja.« U 11 sati je komandir stražare Ruišta, stotnik Lištiak, sa delom svoje posade, napao na desni bok ustanika i nagnao ih u bekstvo. Ustanici su ostavili na položajima najmanje 12 mrtvih, dok je od vojnika bio 1 ranjen.«¹⁷⁰ Dalje je u ovom listu, u broju od 6. juna, navedeno samo ovo: »U Bosni i Hercegovini se stanje stalno poboljšava, ali tu i tamo još uvek iznenada sevine.«¹⁷¹ Međutim, u podužem saopštenju, objavljenom u ovom listu, u broju od 27. jula naglašeno je da u pobunjenim krajevima, posebno u blizini crnogorske granice, još nikako nema mira, jer pojedine grupe ustanika napadaju na delove c. kr. snaga. Tako je, na primer, 12. juna, u 9 časova uveče, veći broj ustanika napao na Veleniče, »gde je bilo 100 ljudi 14. lovačkog bataljona«. Ustanici su istovremeno napali na utvrđeni logor u Čelebiću, kako ne bi bila upućena pomoć Veleničima. No ipak, pošto se ustanici nisu usudili, zbog postojećih artiljerijskih oruđa na vatrenim položajima na uglovima utvrđenog logora, napasti na Čelebić, otuda je upućeno 60 vojnika kao pojačanje posadi na Veleničima, te je napadač odbijen, uz gubitak od 9 izbačenih iz stroja: 3 mrtva i 6 ranjenih. Dalje je u ovom izveštaju, o ovoj borbi, o kojoj je, koliko nam je poznato, jedino »Slovenec« prezentirao svojim čitaocima najneophodnije podatke, rečeno da su se ustanici raspršali po dolasku još jačih austrougarskih snaga, »pa su pored crnogorske granice krenuli u Tursku, otkuda su proterani, te su otišli u svoje skrivalište, u Crnu Goru«. U nastavku ovog saopštenja navedena je zanimljiva pojedinost, na koji način je namamljena oveća ustanička grupa na zasedu austrougarskih snaga u rejonu Graba. Naime, nameru napada ustanika na posadu c. kr. trupa na Grabu denunciраo je »jedan Turčin koga su dan ranije ustanici opljačkali«. Neodređenog dana, deo snaga austrougarskih trupa iz logora na Grabu poseo je zasedne položaje nedaleko od logora, a ostali deo je ostao u utvrđenju. Kada su ustanici naišli, iznenada su bili napadnuti iz zasede, te su se brzo povukli, »ostavivši na položajima 1 mrtvog i mnogo oružja«. Na kraju ovog zanimljivog saopštenja otvoreno je izražena sumnja u brzo vaspostavljanje mira i lične bezbednosti, potkrepljena »pričom o prikupljanju ruskih i srpskih dobrovoljaca u okolini Foče.«¹⁷² Dalje je, u organu slovenačkih klerikalaca, u broju od 22. avgusta, navedeno da je kičma ustanka slomljena, ali se još uvek ustanici, tu i tamo, pokazuju u odvojenim grupama, kakav je slučaj između Goražda i Foče, gde egzistira još pet takvih grupa. Kako se čuje, ističe se na kraju ovog izveštaja, »ponovo su se oglasili Stojan Kovačević i Pero Tunguz, koji se oba u okolini Nevesinja

¹⁶⁸ »Slovenec« 50, 4. V 1882.

¹⁶⁹ »Slovenec« 57, 20. V 1882.

¹⁷⁰ »Slovenec« 60, 27. V 1882.

¹⁷¹ »Slovenec« 63, 6. VI 1882.

¹⁷² Zadnji deo ovog saopštenja, koga je jedino organ slovenačkih klerikalaca objavio, glasi: »Prav navadno je, da nadleguju vojakе, kedar živež dovežaju. V Grabu je izpostavljenih 50 mož 77. pešpolka (nadvojvoda Karol Salvator); te so hoteli vstaši obiskati. Turk pa, ki so ga dan poprej vstaši oropali, jih je ovadil. Poveljnik lajtnant Dunda je nekaj vojakov pustil v zakopih, z drugimi je pa šel sovražniku naproti, in ga je čakal v zasedi, od tod in trdnjave so tako močno vanj streljali, da so se vstaši hitro raspršili popustivši mrtveca in mnogo orožja. Najnovejša njih taktika je, da v malih trupah po 70 do 100 napadajo slabejše straže in kraje, kjer je živina in da vzmirijajo proviantne kolone. Teh sitnosti menda ne boče tako hitro kraj, posebno ako je to res, kar se pripoveduje, da se več ruskih in srbskih prostovoljcey zbira okoli Foče, da bi zaprečili vsak dovoz živeža vojakom, izpostavljenim ob črnogorski mej« (»Slovenec« 83, 27. VII 1882).

i Gacka potučaju«, dok je sedam dana docnije, kratko navedeno ovo: »Inače, nije u Bosni sve glatko, kako to poneko misli. Jer, tu i tamo, pojavljuju se veće ili manje gomile ustanika, pričinjavajući nespokojstvo i materijalnu štetu mirnim stanovnicima. Zbog toga moraju vojni zapovednici uvek biti budni«. ¹⁷³

I ostali slovenački listovi su u to vreme, samo u znatno manjem obimu, objavljivali saopštenja i, poput »Slovenskog Naroda« i »Slovenca«, izrazili sumnju u mogućnost brzog uspostavljanja mira u pobunjenim krajevima. Tako je u zadnjem, petom delu napisa »Upor v' spodnji Dalmaciji (to je, v Krivošiji), Hercegovini i Bosni« od J. V. T., objavljenom u »Novicama«, u broju od 17. maja, u rubrici »Zgodovinske stvari«, kao najvažnije, istaknuto da se ustanici, navodno, povlače iz južne Bosne u planine i prema srpskoj granici, što upućuje na zaključak da uskoro ne treba očekivati kraj ustanka u Hercegovini i južnoj Bosni. ¹⁷⁴ Organ štajerskih konzervativaca je u dva broja, u drugoj polovini maja, objavio saopštenja, u kojima je navedeno da se još uvek u pobunjenim krajevima pojavljuju manje ustaničke grupe s kojima okupatorske snage vode manje borbe, ukoliko ih prihvate, jer, inače, ustanici, najčešće beže »ispred naših vojnika«; što upućuje na zaključak, da uskoro tamo neće biti potpunog mira. ¹⁷⁵ Uglavnom je tako rezonovao i organ goričkih liberala, objavivši tokom maja i juna 1882, nekoliko saopštenja, u kojima je navedeno ovo: da se je jedan deo ustanika, oslanjajući se na sadržaj proklamacije o ugušenju ustanka i uslovima amnestije ustanika, vratio svojim kućama, što ne znači da je ustanak potpuno ugušen; u ustaničkim područjima nalazi se još poneka »ustanička mala četa«, koja zastrašuje mirne stanovnike; kičma ustanka je slomljena ali, kako izgleda, tamo ostaje uprava ista, što je znak da trajan mir u Bosni i Hercegovini neće biti obezbeđen; i da je dobar deo ustanika već prebegao u Crnu Goru, ali su ostale njihove manje grupe u Hercegovini i južnoj Bosni, koje napadaju na manje delove austrougarske vojske. ¹⁷⁶ U odnosu na sadržaj saopštenja po ovom pitanju u »Edinosti«, vredno je napomenuti samo ovo: da se u ustaničkim krajevima zadržavaju grupe ustanika, koje iz daljine pucaju na c. kr. trupe i beže; da je jedna ustanička četa napala, 20. maja, severno od Klenka, na odeljenje 11. pešadijskog puka, ali je suzbijena, uz gubitak od 30 mrtvih i ranjenih, a »od vojnika je ranjen 1 desetar i 3 redova«; i vojnici su napali kod Hana Zimlje u Hercegovini na 100 ustanika, te 12 ubili, a druge nagnali u bekstvo. Tom prilikom je »1 vojnik bio lako ranjen«. ¹⁷⁷

Poput slovenačkih listova, organ Pokrajinske vladé za Kranjsku, »Laibacher Zeitung«, isticao je, nakon proglašá o ugušenju ustanka od bečke vlade pa sve do kasno u jesen, da u Hercegovini i južnoj Bosni dejstvuju manje ustaničke grupe, koje je okvalifikovao kao »razbojničke bande«, uz naglasak da se radi o zadnjim ostacima pobunjenika, i da je, uglavnom, ustanak ugušen, jer se je veći deo ustanika vratio svojim kućama ili je, pak, prebegao u Crnu Goru. Isto, ovaj list je, takođe, obavestio svoje čitaoce o obostranim borbenim akcijama, koje su naveli slovenački listovi, o kojima je, kako mislimo, dovoljno rečeno. ¹⁷⁸ Pored toga, »Laibacher Zeitung« je kratko saopštio svojim čitaocima o par manjih oružanih sukoba između ustanika i okupatorskih snaga, uglavnom o čarkama, o kojima nema podataka u slovenačkim listovima. Tako je u broju od 24. maja ovog lista navedeno da se je, prilikom koncentričnog patroliranja okupatorskih trupa u rejonu gornjeg toka Neretve, sukobilo jedno odeljenje austrougarskih snaga sa 50 ustanika, 19. maja, koji

¹⁷³ Up.: »Slovenec« 93, 98 od 22. i 28. VIII 1882.

¹⁷⁴ O tome tamo doslovno stoji ovo: »Ker se je upornikom štrana v južni Bosni zmešala, držali so se tim čvrsteje Hercegovine, a tudi tu niso nič opravili, naši razgnali so jih na vse strani. Upora pa vendar le še ni konec, ker uporniki so se umaknili više gor v Bosno in proti srbski meji, ker menijo, da se smejo nekoliko na Srbe zanašati. To niso vesele novice, upora še dolgo ne bode konec; še sedaj se pretepajo naši s hercegovinskimi in bosenskimih družalimi, da celó v Krivošijah ni mirú.« (»Novice« 20, 17. V 1882, str. 157).

¹⁷⁵ Up.: »Slovenski Gospodar« 20, 21 od 18. i 25. V 1882, str. 158, 161.

¹⁷⁶ Up.: »Soča« 18, 19, 20, 21, 25 od 5, 12, 19, 26. V i 23. VI 1882.

¹⁷⁷ Up.: »Edinost« 18, 21 od 6. i 27. V 1882.

¹⁷⁸ Up.: »Laibacher Zeitung« 99, 101, 109, 113, 116, 124, 130, 143, 144, 191, 194 od 1, 3, 12, 17, 22. V, 1, 9, 24, 26. VI, 22. i 25. VIII 1882, str. 844, 802-863, 935, 989, 1002, 1068, 1124, 1236, 1246, 1635, 1660.

su rasterani, uz gubitak od 2 mrtva i 3 ranjena, a tri dana docnije, da su patrole iz 44. divizije naišle na 15 ustanika u rejonu Bijele gore, 20. maja, i proterale ih.¹⁷⁹ Sa izuzetkom broja od 13. maja, u kome je navedeno da je došlo do čarke između ustanika i c. kr. trupa kod Mokrog, 4. maja, a dva dana docnije, »kod Hana Miljenov«, između Goražda i Čajniča, i broja od 20. maja, gde je naglašeno da je bila »čarka kod Bukovice«, 11. maja, u ostalim niže navedenim brojevima organa »nemškutarjev« objavljena su kratka saopštenja o manjim sukobima između ustanika i austrougarskih snaga, koje smo naveli iz slovenačkih listova. Pored toga, »Laibacher Wochenblatt« stoji na stanovištvu da je ustanak slomljen, uprkos tome što u pobunjenim predelima još uvek krstare manje grupe ustanika, koje neće moći dugo izdržati zbog vrlo aktivne i guste mreže malih kolona i jakih patrola okupatorske vojske.¹⁸⁰

O pripremama za obavljanje regrutacije mladića iz Bosne i Hercegovine za austrougarsku vojsku i njenom izvođenju od druge polovine maja do sredine jula 1882, slovenački listovi su obavestavali svoje čitaoce, ističući da se izvodi bez smetnji i da se je normalno završila, što služi kao još jedan nepobitan dokaz, kako je naročito istakao »Slovenski Narod«, da nije Vojni zakon uzrok izbijanju ustanka već da je to »isključivo slaba uprava« u okupiranim pokrajinama. Osim toga, kako je podvučeno u slovenačkim listovima, u Bosni i Hercegovini će se moći uspostaviti trajan mir samo nakon udaljavanja otuda nemačkih i mađarskih činovnika i »uvođenja čisto narodne uprave«.¹⁸¹ Na kraju da navedemo i to, da je organ Pokrajinske vlade za Kranjsku, »Laibacher Zeitung«, odao puno priznanje c. kr. trupama, koje su, kako je u ovom listu podvučeno, i pored velikih teškoća, vezanih za gerilski način ratovanja ustanika, oštru zimu, nedostatak hrane, vode, ogreva, prostorija za smeštaj i zbrinjavanje trupa itd., uspele da za kratko vreme slome organizovan otpor ustanika i povrate u okupiranim pokrajinama toliko potreban mir.¹⁸²

Na osnovu navedenog, što se tiče obavешtenosti Slovenaca o borbama između ustanika i c. kr. trupa od sredine januara do kraja aprila, odnosno do jeseni 1882. i njihovom stavu prema ustaničkom pokretu u Hercegovini i južnoj Bosni, može se zaključiti sledeće: 1) da su Slovenci, posredstvom svojih listova, bili blagovremeno upoznati o izbijanju ustanka u Hercegovini i njegovom širenju; 2) da su slovenački listovi, pre svega na bazi oficijelnih izvora, saopštavali svojim čitaocima o borbama na hercegovačko-južnobosanskom bojištu, ne upuštajući se, najvećim delom, u davanje svoje ocene; 3) da je »Slovenski Narod« nekoliko puta saopštio svojim čitaocima da je cenzura vrlo oštra zbog čega je teško dospeti do objektivne istine, u čemu su ga sledili »Edinost« i »Soča«, te su, katkada, pozivajući se na druge listove, prokomentarisali neka borbena dejstva i došli do zaključka da c. kr. trupe ne odnose tako glatke pobeđe nad ustanicima, kako to stoji u zvaničnim izveštajima; 4) da izvestan broj sitnijih oružanih sukoba, tzv. čarki, koje su istaknute u saopštenjima slovenačkih listova, naročito »Slovenskog Naroda«, u vremenu od maja do novembra 1882, predstavljaju značajnu dopunu podacima o njima, budući da ih nema u literaturi; i 5) da je slovenačka javnost prećutno odobravala ustanički pokret, jer je okupacionu upravu otvoreno okvalifikovala kao glavnog krivca za ustanak i osuđivala, preko svojih listova, neke nemačke novine zbog toga što su zahtevale za ustanike smrtnu kaznu.

¹⁷⁹ Up.: »Laibacher Zeitung« 118, 121 od 24. i 27. V 1882, str. 1018, 1041.

¹⁸⁰ Up.: »Laibacher Wochenblatt« 91, 92, 93, 94, 98, 103, 104, 106, 114 od 13, 20, 27. V, 3. VI, 1. VII, 5, 12, 26. VIII i 21. X 1882.

¹⁸¹ Up.: »Slovenski Narod« 90, 111, 114, 119, 122, 135, 142, 151, 158, 164, 189 od 20. IV, 15, 19, 25, 30. V, 15, 23. VI, 5, 15, 20. VII i 19. VIII 1882. »Slovenec« 63, 65, 71, 72, 83, 92 od 6, 13, 27. VI, 1, 27. VII i 19. VIII 1882; »Soča« 20, 23, 25 od 19. V, 9. i 23. VI 1882; »Slovenski Gospodar« 20, 22 od 18. V i 1. VI 1882, str. 158, 173; »Edinost« 22, 26 od 3. VI i 1. VII 1882.

¹⁸² Up.: »Laibacher Zeitung« 49, 59, 149 od 1, 13. III i 3. VII 1882, str. 501, 800—801, 1292.

*
* *

Ostavši dosledan tezi zagovaranja oportunističke austrougarske okupacije Bosne i Hercegovine pod uslovom da seljaci dobiju zemlju, da se administracija vodi na srpskohrvatskom jeziku, da se obezbedi neophodno potrebna sloboda za domoroce i poboljša njihov materijalni položaj, veći deo slovenačke javnosti je, sudeći po pisanju slovenačkih listova, naročito »Slovenskog Naroda«, osuđivao okupatorsku vlast zbog inaugurisanja politike ekonomskog izrabljivanja i političkog ugnjetavanja obespravljenih narodnih masa. Od kraja 1878. pa do početka 1882. od početka austrougarske okupacije do izbijanja ustanka protiv Austro-Ugarske u Hercegovini i južnoj Bosni, slovenački listovi su kao neoprostiv greh pripisivali Zajedničkoj vladi, pored ostalog, ovo: konzerviranje agrarnih odnosa u Bosni i Hercegovini iz vremena turske vladavine, što je uslovalo podložnost kmetova domaćim feudalcima, agama i begovima; uvođenje, pored trećine i desetine, niz novih poreskih opterećenja; vođenje administracije na tuđem, narodu nepoznatom, nemačkom jeziku; i brutalan odnos činovnika, Nemaca i Mađara, prema domorocima. Obnarodovanje Zakona o vojnoj obavezi, 4. novembra 1881, doprinelo je da omraženost okupatora kulminira i da, kako su isticali slovenački listovi, posluži kao neposredni povod za izbijanje ustanka protiv Monarhije u Hercegovini na kraju prve dekade januara 1882. Po izbijanju ustanka, slovenački listovi su istakli u većem broju saopštenja i napisali, uz vrlo oštru kritiku na račun Zajedničke vlade, da su nerešeno agrarno pitanje, povećanje poreskih opterećenja i »protivslovenska uprava« u Bosni i Hercegovini glavni uzročnici ustanka. I pored oštre cenzure, slovenački listovi su prećutno odobravali ustanički pokret i osuđivali su pisanje nekih nemačkih listova, koji su za ustanike zahtevali vešala. Koristeći ne samo oficijelne izveštaje već, katkada, i saopštenja nekih bečkoj vladi nenaklonjenih novina, slovenački listovi su dosta dobro i blagovremeno upoznavali Slovence sa oružanim sukobima između ustanika i austrougarskih trupa, počev od sredine januara pa do kraja aprila 1882. U organu slovenačkih liberala, prezentirani su najnužniji podaci i za sitnije oružane sukobe, tzv. čarke, u Hercegovini i južnoj Bosni, od maja do novembra 1882, te predstavljaju dopunu, pošto o njima u literaturi nema podataka.

Zusammenfassung

DIE SLOWENEN UND DER AUFSTAND GEGEN ÖSTERREICH-UNGARN 1882 IN DER HERZEGOVINA

Petko Luković

Wie aus slowenischen Zeitungen der Jahre 1878—1882 hervorgeht, kritisierte die slowenische Öffentlichkeit das gemeinsame Ministerium wegen der wachsenden Unzufriedenheit der Völker in den besetzten Ländern. Die Kritik richtete sich vor allem dagegen, daß die Agrarverhältnisse aus der Zeit der Türkenherrschaft noch weiterhin erhalten blieben, daß die Last der Steuern für die Bauern immer schwerer wurde, daß die Administration in der deutschen, den Einheimischen unverständlichen Sprache geführt wurde und daß fremde Beamten die einheimische Bevölkerung brutal behandelten. Das waren, wie die slowenischen Zeitungen betonten, die Hauptgründe für den Ausbruch des Aufstandes und nicht die Veröffentlichung des Wehrgesetzes, das nur den unmittelbaren Anlaß für den Aufstand gab. Während des Aufstandes benachrichtigten die slowenischen Zeitungen, die ihre Informationen aus amtlichen Berichten und aus anderen Quellen schöpften, die slowenische Öffentlichkeit umfassend von den Ereignissen. Trotz der scharfen Zensur hießen die slowenischen Zeitungen insgeheim den Kampf der Aufständischen gut und verurteilten scharf die Forderungen einiger deutscher Zeitungen, die für die Aufständischen die Todesstrafe (durch Aufhängen) verlangten.

Inštitut za narodnostna vprašanja, YU-61000 Ljubljana, Cankarjeva 5/II, tel.: 210 964, 210 879 in 210 823 izdaja revijo

RAZPRAVE IN GRADIVO — TREATISES AND DOCUMENTS

Doslej je izšlo petnajst številk revije »RIG« v desetih zvezkih. Prispevki v njih obravnavajo novejšo zgodovino in sodobno problematiko položaja slovenskih manjšin v sosednjih državah, kakor tudi razvoj mednarodnih odnosov doma in v svetu.

Za zgodovinarje so posebej zanimive nekatere analize ljudskih štetij v našem zamejstvu, nekateri širši prikazi razvoja naših manjšin v povojnem obdobju, retrospektivne bibliografije in številni dokumenti iz boja naših manjšin za doseg polne enakopravnosti. Zvezek 9—10 (december 1979) tako npr. objavlja poleg izbora dokumentov glede Slovencev v Italiji tudi celotno avstrijsko zakonodajo glede koroških Slovencev iz let 1972—1977. Zvezek 13—14 je v celoti posvečen jugoslovanskemu predlogu za Deklaracijo OZN o pravicah manjšin v svetu, zvezek 15 pa položaju Slovencev v Italiji.

Z izjemo številk 1 in 2 iz leta 1960 lahko na inštitutskem naslovu naročite še vse številke »RIG«.

Inštitut izdaja tudi samostojne publikacije, ki prinašajo obsežnejše prikaze in prevode v tuje jezike. Med njimi so za zgodovinarje zanimive še zlasti naslednje:

Luka Sienčnik — Bogo Grafenauer: Slovenska Koroška. Seznam krajev in politično-upravna razdelitev. Ljubljana 1945. (kmalu razprodano)	20 din
Lavo Čermelj: Il vescovo Antonio Santin e gli Sloveni e Croati delle diocesi di Fiume e Trieste—Capodistria. Ljubljana 1953. (kmalu razprodano)	50 din
Lavo Čermelj: Tržaško ozemlje ter goriška in videmska pokrajina. Ljubljana 1958.	20 din
Lavo Čermelj: O ljudskem štetju v Trstu l. 1910. Zagreb 1958.	20 din
Drago Drušković: Carinthian Slovenes: Some Aspects of Their Situation. 18 years after the signing of the Austrian State Treaty. Ljubljana 1973.	40 din
Sodobna vprašanja slovenske in hrvaške manjšine v Avstriji. Ljubljana 1976.	10 din
Actual Questions of the Slovene and Croat Minorities in Austria. Ljubljana 1976.	30 din
Aktuelle Fragen der slowenischen und der kroatischen Minderheit in Österreich. Ljubljana 1976.	30 din
Problem manjšin v jugoslovansko-avstrijskih odnosih. Članki in dokumenti. Beograd 1977.	50 din
Le problème des minorités dans les rapports yougoslavo-autrichiens. Recueil d'articles et de documents. Beograd 1977.	50 din
Manjšine — most med narodi. Ljubljana 1980.	20 din
Minorities: Bridge Among the Nations. Ljubljana 1980.	30 din

Vid Pečjak

POSKUS ZGODOVINE PSIHLOGIJE NA SLOVENSKEM

Preteklo je dobrih sto let od pomembnih datumov, ki jih imamo za mejnike osamosvojitve psihologije izpod okrilja filozofije in drugih znanosti. Tak datum je leto 1879, ko je Wilhelm Wundt, »oče psihologije«, ustanovil v Leipzigu prvi psihološki laboratorij na svetu.

Slovenska psihologija je veliko mlajša od svetovne. Dolgo časa je zaostajala celo za hrvaško in srbsko psihologijo. V Zagrebu so že med obema vojnama imeli psihološki inštitut, ki so ga sprva imenovali laboratorij za psihologijo (od 1920), oddelek za psihologijo (od 1929) in psihološko revijo (od 1932), v Beogradu pa oddelek za psihologijo s seminarjem za eksperimentalno psihologijo (od 1928), medtem ko je njihova psihološka revija začela izhajati že leta 1907 (vendar po nekaj letih prenehala). Psihologija na Slovenskem pa je šla po povsem drugi poti.

Kot zanimivost velja omeniti, da imamo tudi Slovenci svojega renesančnega psihologa; **David Verbec** (z latinskim imenom Verbezius) iz Ljubljane je leta 1589 objavil knjigo *Disputatio de temperamentis* (Razprava o temperamentih). To je verjetno prva psihološka knjiga, ki jo je napisal Slovenec (medtem ko velja za prvo knjigo, ki jo je napisal pripadnik jugoslovanskih narodov, Maruličeva *Psichiologia de ratione animae humanae* iz leta 1517, v kateri je prvič v zgodovini uporabljen termin psihologija). V javnih in samostanskih knjižnicah Slovenije sta tudi dva rokopisa z naslovom *De anima* (O duši) iz 14. in 18. stoletja.¹

Verjetno je najstarejše psihološke spise v slovenščini napisal **Josip Križan** (1841—1921) iz Križevcev pri Ljutomeru, kasneje gimnazijski profesor v Varaždinu. Leta 1872 je v Zori objavil razpravi *Naloga in izvirki dušeslovja* ter *Pozabljanje in spominjanje*, naslednje leto pa *Razvoj predstave duše in Nadčutni svet*. Leta 1885 je izdal knjigo *Nauk o čustvima* v hrvaškem jeziku. Križanova psihologija se ujema s Herbartovo asociativno psihologijo.²

Približno v istem času je **Janko Pajk** objavil v »Vestniku«, prilogi »Zore«, člančič *Duša — jednostavno bitje* (1875), prevod iz Lindnerjeve knjige, v Izvestjih druge nemške gimnazije v Brnu pa delo *Zur Theorie der menschlichen Nachahmungen* (1887). V njem je razložil človeško in živalsko posnemanje z refleksi. Tudi na njegova pojmovanja je vplivala Herbartova asociativna psihologija.³

Prve knjige, ki so jih napisali Slovenci o psihologiji, so bile potemtakem v tujih jezikih. Šele v naslednjem desetletju je izšla prva psihološka knjiga v slovenščini, Gabrškovo *Izkustveno dušeslovje* (za prvo psihološko knjigo, napisano v enem od jugoslovanskih jezikov, pa velja Rističeva *Psihologija empirična*, ki je izšla leta 1859 v Sremskih Karlovcih). **Fran Gabršek** (1856—1937) je bil dolgoleten učitelj v Krškem. Njegovo *Izkustveno dušeslovje* je izšlo leta 1889 v Ljubljani v založbi Pedagoškega društva v Krškem. Ta drobna knjiga (139 strani) je bila namenjena »vzgojiteljem, učiteljem in drugim razumnikom«. Že v času izida ni bila posebno sodobna. Med viri so omenjena manj znana imena, nikjer pa ni imen znanih nemških psihologov Fechnerja, Wundta, Brentana ali angleških funkcionalistov, ki so bili tedaj v ospredju psihološke znanosti. Vsebina je dokaj eklektična zmes paralelističnega dualizma, religioznih postavk in analitične asociativne psihologije. V uvodu⁴ avtor pravi: »Duša in telo sta sicer povsem različni bitji, vendar delujeta vzajemno, ker

¹ P. Simoniti, Bibliografija filozofskih tekstov na Slovenskem do leta 1800, Inštitut za sociologijo in filozofijo pri Univerzi v Ljubljani, Ljubljana 1971, str. 70.

² L. Hočevar, Razvoj psihologije na Slovenskem (tipkano diplomsko delo), Ljubljana 1971, str. 3, 4.

³ Ibidem.

⁴ Str. 4.

sta združena v neko celoto.« Naloge dušeslovja pa je opredelil takole: »1. da preiskuje pojedine duševne pojave. 2. Da razlaga notranjo zvezo teh pojavov in njih zakone. 3. Da pojasnjuje bistvo duše, kolikor je mogoče po tej poti.« Vpliv analitične asociativne psihologije pa je očiten v poglavjih o občutkih, zaznavah, predstavah in asociativnih zakonih, ki so razloženi zelo podrobno. V socialno-psiholoških poglavjih je polno predsodkov preteklega doba (npr. glede spola in rase).

Dolgo je veljalo za prvo psihološko knjigo, napisano v slovenskem jeziku, Lampe tovo *Dušeslovje* (1890), kar navajajo Trstenjak⁵, Hočevnarjeva⁶ in Slak.⁷ Slak na podlagi pripisa enega od kupcev knjige sklepa, da je bila knjiga tiskana leta 1889. Dejansko je prvi zvezek knjige (str. 1—240) izšel decembra 1889, drugi zvezek (str. 241—528) pa decembra 1890 z naslovnim listom za oba zvezka.⁸ Zatorej le ni povsem izključena možnost, da je prvi zvezek *Dušeslovja* najstarejša psihološka knjiga v slovenskem jeziku, čeprav je verjetnost majhna.

IZKUSTVENO DUŠESLOVJE.

DUŠESLOVJE.

IZSTAVIL
FRAN GABRŠEK.

NAPREDUJOČIM SLOVENCEM

NAPISAL

FRANCE LAMPE,
DOKTOR PSIHOSLOVJA IN MODROSLOVJA,
PROFESOR PSIHOSLOVJA.

IZDALO IN ZALOŽILO

„PEDAGOGIŠKO DRUŠTVO“

V KRŠKEM.

IZDALA IN ZALOŽILA „MATICA SLOVENSKA“

V LJUBLJANI, 1890.

TISKALA „KATOLIŠKA TISKARNA“

V LJUBLJANI.

MATIHIL J. B. MILIC.

1889.

Slika 1: *Gabršek ali Lampe, kdo je bil prvi?*

Francišek Lampe (1859—1900), filozof, teolog in psiholog, je napisal štiri pripevke, ki so pomembni za psihologijo: *Spomin* v Letopisu Matice Slovenske (1886), poglavje o dušeslovju v *Uvodu v modroslovje* (1887), *Dušeslovje* (1890) in *Dušeslovna pisma* v Domu in Svetu (1894). Najpomembnejše je 528 strani obsegajoče

⁵ A. Trstenjak, *Oris sodobne psihologije*, Maribor 1969, str. 27.

⁶ V op. 2 cit. delo, str. 7.

⁷ S. Slak, *France Lampe: Pioneer of Psychology in Slovenia*, Society for Slovene Studies Newsletter, 9, New York 1977, str. 4—6.

⁸ J. Munda: *Bibliografija Slovenske matice*, Ljubljana 1964, str. 29.

Dušeslovje (še danes je ena od najdebelejših psiholoških knjig na Slovenskem, ki so jo po številu strani šele nedavno presegle nekatere Trstenjakove knjige). S strokovnega vidika pomeni velik korak naprej od Gabrškovke knjige in presega celo veliko kasnejši *Psihologiji* Vebra in Ozvalda. Nadaljevanje takega pisanja pomenijo šele Rostoharjeve *Osnove obče psihologije* (1964) in Trstenjakov *Oris sodobne psihologije* (1969). Slak⁹ pa meni, da lahko Lampetovo delo primerjamo s psihološkimi priročniki, ki so tedaj izhajali v Ameriki.

Lampetovo *Dušeslovje* je izredno vsestranska knjiga in predstavlja dokaj veren prikaz tega, kar je dosegla psihologija ob koncu preteklega stoletja, čeprav v njej prevladuje analitično-strukturna usmeritev. Verbinc¹⁰ je presodil knjigo kot »sintezo neotomizma s sodobno znanostjo«, po oceni Slaka¹¹ pa to velja za integrativni del knjige, ne pa tudi za zelo objektivni prikaz takratne psihologije, ki daje polno priznanje tedanjim empiričnim metodam in smerem. Zanimivi so podatki o citiranih knjigah in avtorjih: 69 % je nemških del, 18 % latinskih, 5 % francoskih, 4 % slovenskih in 2 % angleških. Med nemškimi avtorji prednjači Wundt, čigar *Osnove fiziološke psihologije* so še posebej poudarjene. Wundt je vplival tudi na Lampetov opis metode samoopazovanja. Vendar avtor pravi, da introspektivna analiza ne sme iti predaleč, ker mnogih pojavov ni mogoče razkrojiti. Citirani so tudi drugi pomembni psihologi preteklega stoletja, npr. Weber, Bréntano, Helmholtz, Stümpf, Lotze, Kraepelin, Höfding idr. Lampe ni samo prevzemal pojmovanja drugih psihologov, temveč je sistematiziral njihova spoznanja v svojski sistem, ki ga je Slak¹² prikazal z naslednjo tabelo:

	Zmožnost spoznavanja	Zmožnost teženja
Čutno delovanje	Občutki Zaznave Predstave Spomin Domišljija	Čutne težnje Čutne emocije Biološki nagoni
Umsko delovanje	Pojmi Sodbe Mišljenje Ustvarjanje	Volja, hōtenje Razumske emocije

Čutno delovanje je prejemanje informacij s čutnimi organi, njihova dopolnitev in shranjevanje. Umsko delovanje presega senzorne izkušnje in prodira v bistva. Vsako od teh delovanj ima dva vidika: čutne težnje so produkt čutnih izkušenj, volja pa razumskega delovanja. Volja je svobodna, čeprav Lampe ni povsem zavrnil pogojenosti. V sintetičnem delu knjige je Lampe prikazal nič manj kot svojsko teorijo osebnosti z dinamičnega in razvojnega vidika, ki ni povsem brez zveze s sodobno psihologijo. V zadnjem poglavju se je na kratko dotaknil problema duše in telesa.¹³ Napisal je: »Duša in telo sta eden človek, eno bitje in eno bistvo... V vseh pojavih se kaže vzajemnost duše in telesa, taka vzajemnost, da je njuno delo eno samo delo.« V tem monizmu spoznamo Aristotelovo filozofijo, na katero se Lampe posebej sklicuje.

Če izvzamemo nekatere krajše in manj pomembne spise, je Lampetovemu delu sledilo 30 let psihološkega molka. Leta 1919 so ustanovili v Ljubljani slovensko univerzo. V vseučiliški komisiji, ki je pripravljala njeno ustanovitev, je bil tudi Mihajlo Rostohar, ki je bil pred prvo svetovno vojno privatni docent na univerzi

⁹ V op. 6 cit. delo, str. 4.

¹⁰ F. Verbinc, *Filozofski tokovi na Slovenskem: Slovenska filozofska bibliografija 1800–1945*, Inštitut za sociologijo in filozofijo, Ljubljana 1970, str. 301.

¹¹ V op. 6 cit. delo, str. 6.

¹² Ibidem.

¹³ F. Lampe, *Dušeslovje*, Matica Slovenska, Ljubljana 1890, str. 521, 522.

v Pragi. Rostohar je bil zelo dejaven član komisije, njen predsednik Majaron ga je večkrat imenoval »svojo desno roko«. ¹⁴ Kandidiral je za profesorja na filozofski fakulteti. Po njegovih izjavah ¹⁵ naj bi že takrat predvideval ustanovitev stolice za psihologijo, sicer pa je bila v načrtu ustanovitev »laboratorija za eksperimentalno psihologijo«. ¹⁶ Vendar do vsega tega ni prišlo. Rostohar se je vrnil na Češko in dobil mesto profesorja za psihologijo na univerzi v Brnu. Zaradi njegovega odhoda je prišlo do 30-letnega odloga v razvoju slovenske empirične psihologije.

Rostoharjev odhod iz Ljubljane je Brožek ¹⁷ imenoval »uganka«. Ko je leta 1921 Karlova univerza v Pragi prosila za poročilo o postopku za imenovanje Rostoharja, je F. Kidrič odgovoril, da »na ljubljanski univerzi ni bilo nobenega odpora ob njegovem imenovanju za profesorja, toda Rostohar je užaljen odbil, da bi bil kandidat«. ¹⁸ Tudi Rostoharjev nekdanji asistent v Brnu Chmelař ¹⁹ je napisal, da je Rostohar »užaljen odšel«. Kdo oziroma kaj je Rostoharja tako užalilo, da je odšel? Kaže, da je na njegovo odločitev vplivalo več razlogov. V vseučiliški komisiji je prišlo do spora med Rostoharjem in Josipom Plemljem ter njegovimi pristaši. Plemlj je za docente zahteval strokovna mnenja, Rostohar pa mu je odgovoril, da so mnenja potrebna tudi za profesorje, ker profesura ni še nobena patentirana kvalifikacija. Morda še pomembnejši pa je bil drug razlog. Plemljev pogled na slovensko univerzo je bil centralističen, unitarističen in »jugoslovanski«, Rostohar pa se je potegoval za njen slovenski značaj. Na seji 23. 12. 1918 je Plemlj očital, da hoče docent Rostohar »našemu vseučilišču dati poseben značaj v Jugoslaviji s tem, da bi se obvezalo predavatelje posluževati se pri svojih predavanjih slovenskega narečja.« Ni potrebno dokazovati, da je bilo Rostoharjevo stališče z današnjega vidika naprednejše. Dan za to sejo je Rostohar v pismu Majaronu preklical svojo kandidaturo za slovensko univerzo. ²⁰

Komisija pa Rostoharjevega preklica najbrž ni imela za dokončnega, ker je 31. 12. 1918 prosila Alexiusa Meinonga z graške univerze in Wilhelma Wundta z leipziške univerze za strokovno oceno in mnenje. Oba sta bila nekoč Rostoharjeva učitelja. Wundtova ocena je izginila in je ni bilo mogoče najti niti v Ljubljani niti v Leipzigu. ²¹ Meinongova ocena pa je bila izrazito negativna, za Rostoharja uničujoča (morda nam Meinongovo stališče pojasnjuje tudi Rostoharjevo prekinitev študija v Gradcu in nadaljevanje na Dunaju leta 1903). V njej poleg drugega piše, da bi bil Rostohar primeren kvečjemu za srednješolskega profesorja, nikakor pa ne za univerzitetnega. Namesto njega je Meinong predlagal 12 let mlajšega Franca Vebra.

Na ljubljansko univerzo je prišel predavat filozofijo in psihologijo (a predvsem filozofijo) **Franc Veber** (1890—1975). 25 let je določal osnovno smer uradne slovenske psihologije. Svoje psihološke poglede je razložil v knjigah **Analična psihologija** (1924), **Očrt psihologije** (1924), **Estetika** (1925) in **Problem predstavnice produkcije** (1928).

V *Analični psihologiji* (ki nima ničesar skupnega z Jungovo ali katerokoli neo-analično smerjo v psihologiji) je takole označil svojo psihologijo: ²² »Analična psihologija ima namen, da psihološke pojave po možnosti točno opisuje in jih obenem skuša na deskriptivno analitičen način razčleniti v elemente, iz katerih se sestoje, in ki se sami ne dajo več razčlenjevati in sploh ne reducirati na kake druge, še

¹⁴ M. Mikuž, Gradivo za zgodovino univerze v letih 1919—1945, v zborniku Petdeset let slovenske univerze v Ljubljani, Ljubljana 1969, str. 54.

¹⁵ Sodelavec psihološkega inštituta, Univerzitetni profesor dr. Mihajlo Rostohar osemdesetletnik, Prispevki k psihologiji 1, Ljubljana 1900, str. 10.

¹⁶ Zgodovina slovenske univerze v Ljubljani, Ljubljana 1929, str. 212.

¹⁷ J. Brožek, Istraživanje historije jugoslavenske psihologije, Psihološke razprave, Društvo psihologov Slovenije, Ljubljana 1972, str. 33.

¹⁸ Ibidem.

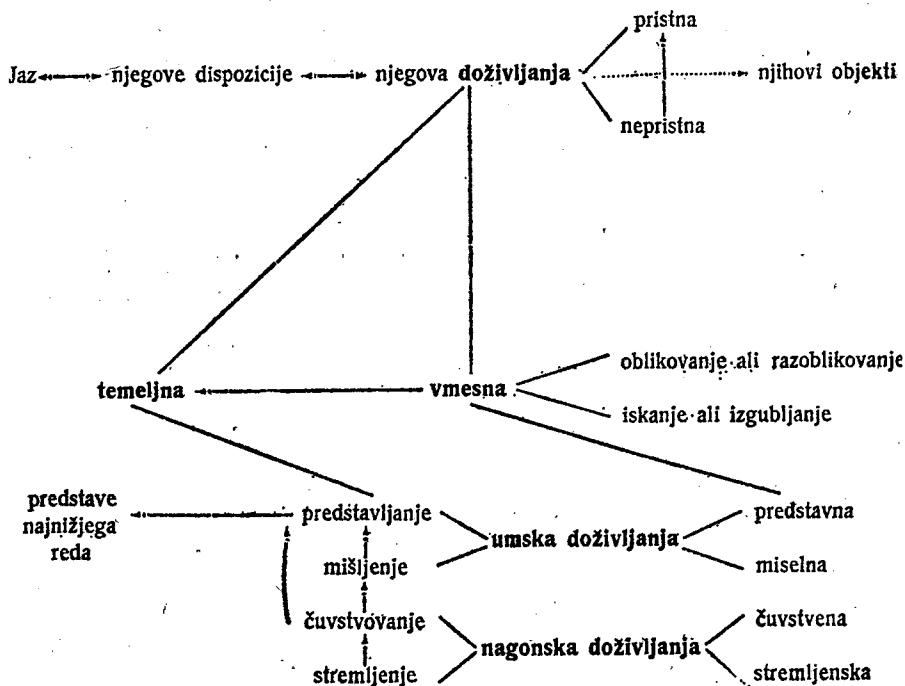
¹⁹ V. Chmelař, Vznik psychologického ustavu v Brne a jeho význam pro rozvoj československé psychologie, Sborník prací filosofické fakulty brněnské university, 1, Brno 1968, str. 97.

²⁰ M. Mikuž, v op. 14 cit. delo, str. 58.

²¹ V op. 17 cit. delo, str. 33.

²² F. Veber, Analična psihologija, Kleinmayr & Bamberg, Ljubljana 1924, str. 4.

enostavnejše pojave ... iz preteklih izvajanj sledi, da je ravno analitična psihologija z ozirom na omenjene svoje naloge navezana v prvi vrsti, in to brezpogojno, na metodo samoopazovanja.« Na videz se zdi to pojmovanje podobno Wundtovi elementaristični psihologiji. Toda osnovna prvina Vebrove psihologije je doživljaj, ki je »neposredno dana realnost« v smislu predmetne psihologije. Veber je tudi zavrnil Wundtovo eksperimentalno metodo, ki se mu ni zdela pomembna. Priznaval jo je kvečjemu v povezavi in kot dopolnilo k njegovi analitični metodi. Prav tako ni pripisoval nobenega pomena fiziološkim procesom kot nosilcem duševnosti. Na ljubljanskem radiju je celo rekel, da lahko človek misli brez možgan. Metafizični značaj te psihologije pojasnjuje pripomba v *Uvodnih mislih*, da hoče »podati vse one neempirično-analitične zakonitosti naše psihe, ki leže izven vsakega empirično-induktivnega raziskovanja, so pa iste načelne važnosti.«²³

Slika 2: Vebrova »geometrija duha«

Veber je dal svoji knjigi podnaslov: *Prvi poskus sistematične geometrije duha*. V zadnjem poglavju je svojo geometrijo prikazal s shemo, za katero je dejal, da »nam takorekoč v enem prerezu nudi celokupno nam znano duševnost in ki nam torej lahko tudi služi kot primerno izhodišče za vsa poznejša izvajanja.«²⁴

Vebrova psihologija je bila že ob nastanku zastarela. Leta 1924 so bile na višku psihoanaliza, funkcionalna psihologija, behaviorizem in druge polpretekle šole. Vendar mu niso pomenile ničesar. Veber je v svojih delih le izjemoma omenjal druge avtorje. Nanj je vplival samo njegov učitelj Meinong s svojo predmetno psihologijo, ki pa jo je Veber nekoliko spremenil. V *Filozofiji* (1930) je napisal: »Prav najčistejši dušeslovni vidiki namreč prejasno pričajo, da je razen že omenjenega osnovnega razmerja med »doživetjem« in »objektom doživetja« najmanj enako pomembno še povsem drugačno razmerje med »doživetjem« in »subjektom doživetja«, in da daje šele to drugo razmerje življenju vso njegovo globino in ostrino.« Z vidika so-

²³ Ibidem.

²⁴ Ibidem, str. 168.

dobne psihologije so pomembnejši Vebrovi psihološki pogledi, ki jih je prikazal v *Estetiki* (1925). V njej se je približal gestalt psihologiji. Problem predstavnosti produkcije lahko postavimo po zamisli med Meinongovo predmetno teoretično in likovno psihološko pojmovanje predstave.

Razen Vebra je na ljubljanski univerzi predaval psihologijo tudi **Karel Ozvald** (1873—1946), čigar glavni predmet pa je bila pedagogika. Svoja psihološka pojmovanja je prikazal v knjigah *Osnovna psihologija* (1932) ter *Prirodoslovna in duhoslovna smer v psihologiji* (1934). V njih se kaže vpliv Sprangerjeve duhoslovne psihologije, v manjši meri pa tudi Husserlove fenomenologije in Schelerjeve razumevajoče psihologije.

V omenjenih delih, zlasti v *Prirodoslovni in duhoslovni smeri psihologije*, je Ozvald opisal dve smeri v psihologiji, pri čemer je dal prednost duhoslovni smeri. Napisal je, da duša ni manjše ali večje število duševnih drobcev, kar izhaja iz prirodoslovne psihologije, temveč strnjena celota s svojevrstno strukturo. Duhoslovna psihologija proučuje v nasprotju s prirodoslovno konkretne posameznike. Avtor zelo podrobno opisuje tudi Sprangerjeve osebnostne tipe:

Zanimivo je, da niti Veber niti Ozvald nista vplivala na kasnejši razvoj slovenske psihologije. Vebrova in Meinongova predmetna psihologija je tudi v svetovnem merilu kmalu zamrla. Psihologija na ljubljanski in graški univerzi (npr. E. Mitenecker, Mikula) se je obrnila v empirično smer. Tudi Sprangerjeva duhoslovna psihologija je kmalu po vojni usahnila, čeprav sodobna »humanistična psihologija« oživlja nekatere njene postavke. Pač pa je Ozvald vplival na del naše pedagogike.

Pred vojno se je ukvarjalo s psihologijo še nekaj drugih filozofov in pedagogov. **Aleš Ušeničnik** se je dotaknil psiholoških vprašanj v svojem *Uvodu v filozofijo II* (1924). Njegova izrazito metafizična in religiozna psihologija izhaja iz človekovega samozavedanja oziroma samozavesti. Spočetka je bila dokaj psihološko usmerjena filozofinja **Alma Sodnikova**, ki je izšla iz Vebrovega kroga. Za psihologijo je najpomembnejša njena disertacija **Psihološka analiza akcenta**. Sodnikova je naš prvi psiholingvist.

Začetnik uporabne psihologije na Slovenskem je bil **Vlado Schmidt** (1910—), ki je študiral pri Ozvaldu v Ljubljani, krajšo dobo pa tudi pri Rostoharju v Brnu. Po drugi vojni je bil profesor pedagogike na ljubljanski univerzi in nekaj let predstojnik oddelka za psihologijo. V Banovinski poklični svetovalnici in posredovalnici se je od leta 1938 ukvarjal s psihotehniko in testiranjem. Z Vano sta priredila test za merjenje inteligentnosti. Ozvald ni bil naklonjen psihotehničnim metodam in jih je na pedagoškem tečaju v Ljubljani leta 1940 ovrednotil dokaj negativno (dasiravno jih je leta 1918 hvalil).

Povsem originalnih psiholoških šol na Slovenskem nismo imeli. Še najbolj svojska je bila Vebrova analitična psihologija. Sicer pa so naši psihološki pisci sledili tujim smerem. Lahko jih razdelimo v tri skupine: 1. v skupino, ki se je nagibala k asociativni in strukturalni psihologiji (Križman, Pajk, Gabršek in Lampe), čeprav je bila dokaj heterogena; 2. v skupino, ki je izhajala iz Meinongove predmetne psihologije (Veber, Hrovat, Sodnikova); 3. v skupino, ki je izhajala iz Sprangerjeve duhoslovne psihologije (Ozvald, Žgeč).

Povojna psihologija na Slovenskem je bila tesno povezana z življenjem in delom **Mihajla Rostoharja** (1878—1966), o katerem je bilo napisanih že več kratkih življenjepisov (Pečjak 1966, Brožek 1972, 1978, Toličič 1978, Chmelař 1948, 1959, 1967). Rodil se je na Bregah pri Krškem (Fran Gabršek je bil morda njegov učitelj). Študiral je na filozofski fakulteti v Gradcu pri A. Meinongu (tri semestre), nato pa je odšel na dunajsko univerzo in promoviral leta 1905 z disertacijo **O hipotezi. Njena znanstvena vrednost** (Über die Hypothese. Ihre wissenschaftliche Bedeutung). Po promociji je bil leto dni suplent na gimnaziji v Beljaku. Nato je odšel v Prago, kjer se je na filozofski fakulteti Karlove univerze habilitiral za docenta z delom **Theorie hypothetického soudu**, ki je izšlo v slovenščini z naslovom **Uvod v znan-**

stveno mišljenje (1909). Tukaj naletimo na drugo »uganko« v Rostoharjevem življenju: kdaj je bil promoviran za docenta? V njegovih biografijah²⁵ piše, da je postal docent leta 1909. Tudi v biografiji sodelavcev psihološkega inštituta v Ljubljani,²⁶ ki jo je sam pregledal, je letnica 1909. Chmelař²⁷ pa pravi, da je Rostohar tega leta samo sprožil postopek za habilitacijo. Ministrstvo za šolstvo je predlog nominacijske komisije za habilitacijo sprejelo šele leta 1911. Zakaj je prišlo do odloga? Chmelař domneva, da je nanj vsaj deloma vplivala sprememba naslova habilitacijskega dela. Prvotni naslov *Uvod v znanstveno mišljenje* je Rostohar spremenil v *Teorijo hipotetične sodbe*. Brožek²⁸ meni, da je treba popraviti tudi letnico začetka Rostoharjevih predavanj. V njegovih biografijah je leto 1911, Brožek pa pravi, da ni mogoče, da bi bil kdorkoli predaval na čeških univerzah pred prejetjem *ex officio venia docendo*. Obenem domneva, da je začel Rostohar predavati na Karlovi univerzi v Pragi leta 1912/1913. Pač pa drži, da je Rostohar leta 1911 na fiziološkem inštitutu ustanovil s pomočjo profesorja F. Mareša skromen, vendar prvi laboratorij za eksperimentalno psihologijo na ozemlju kasnejše Češkoslovaške.

Chmelař navaja tudi program Rostoharjevih predavanj. V zimskem semestru leta 1912/1913 je predaval eksperimentalno psihologijo, v letnem semestru pa je bil na vrsti laboratorijski praktikum. Predavanja so bila v fiziološki predavalnici, ker za eksperimentalno psihologijo na filozofski fakulteti ni bilo razumevanja (šele leta 1922 je F. Krejči ustanovil inštitut za eksperimentalno psihologijo pri filozofski fakulteti Karlove univerze v Pragi).

Omembe vredno je tudi Rostoharjevo izpopolnjevanje v najznamenitejših psiholoških inštitutih v tem obdobju. Leto dni je bil pri Wilhelmu Wundtu v Leipzigu, obiskal pa je tudi Külpejev inštitut v Würzburgu in Stumpfovega v Berlinu. Čas tega izpopolnjevanja spet ni zanesljivo utrjen. Iz biografije sodelavcev psihološkega inštituta v Ljubljani sledi, da je odpotoval kmalu po habilitaciji. Toda v letu 1912/1913 je Rostohar predaval na praški univerzi. Zato je bolj verjetno, da je odpotoval po prijavi habilitacije v letih 1910/1911. To bi mogel biti dodaten razlog za odložitev sprejetja habilitacije, obenem pa nam pojasnjuje Rostoharjev nenaden prehod s filozofske problematike (oboje, disertacija in habilitacija sodita v področje filozofije oziroma logike) na psihološko.

Leta 1924 je Rostohar odšel na Masarykovo univerzo v Brno, kjer je na filozofski fakulteti predaval psihologijo. Tri leta kasneje je ustanovil Inštitut za eksperimentalno psihologijo, ki ga je vodil do leta 1939, ko so Nemci vdrl v Češkoslovaško in jeseni zaprli univerze.

Leta 1936 je Rostohar začel kot glavni urednik izdajati češko revijo *Psychologie*. Brožek²⁹ je napisal, da doba 1924—1938 pomeni Rostoharjeva »zlata leta«. V tem času je objavil največ psiholoških razprav. Druga svetovna vojna je spet prekinila njegovo plodno in ustvarjalno delo. Vrnil se je v domovino. Izbran je bil za privatnega docenta za psihologijo na filozofski fakulteti v Zagrebu, vendar ni nikoli predaval in ni živel v Zagrebu. Med nemško okupacijo je sodeloval v osvobodilnem boju. Takoj po vojni se je vrnil na univerzo v Brno. Leta 1948 je postal rektor Šole za socialne vede v Brnu. Čez leto dni se je umaknil v Jugoslavijo (ker ni hotel podpisati izjave zoper jugoslovansko vodstvo, kar je zahtevala od njega češkoslovaška informbirojevska oblast).

Z letom 1950 se začnajo Rostoharjeva »slovenska leta«. Pri 73. letih in po tridesetletnem čakanju je lahko uresničil svoj davni načrt: pripomogel je k temu, da je univerza v Ljubljani ustanovila samostojen **oddelek za psihologijo** (1950) in **inštitut za psihologijo** (1952); predavati pa je začel že leta 1949. Sprva je bil edini predavatelj (če izvzamemo predavatelje stranskih predmetov). Predaval je občo,

²⁵ Univerza v Ljubljani, biografijo in bibliografije, Ljubljana 1957, str. 67—69.

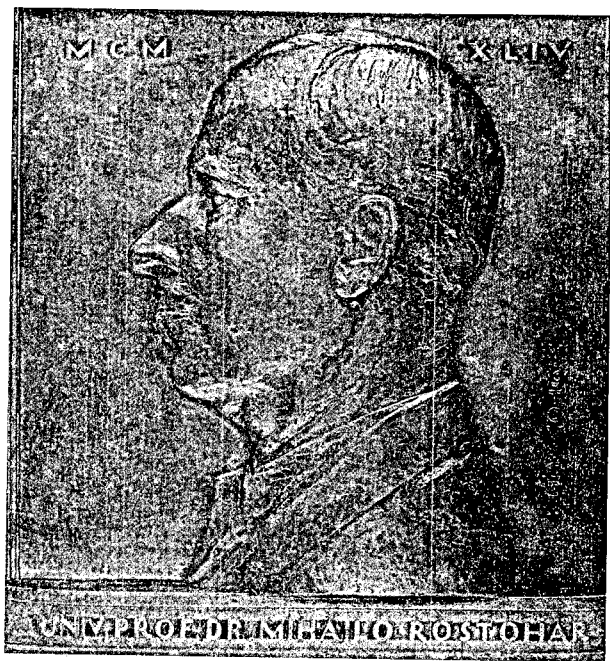
²⁶ V op. 15 cit. delo, str. 10.

²⁷ V op. 19 cit. delo, str. 96.

²⁸ V op. 17 cit. delo, str. 34.

²⁹ Ibidem.

razvojno, socialno psihologijo in psihologijo defektnih. Leta 1954 mu je prišel na pomoč **Zoran Bujas** z univerze v Zagrebu, ki je predaval kot honorarni predavatelj industrijsko psihologijo (do leta 1961) in psihometrijo (do leta 1978).

Slika 3: Mihajlo Rostohar, pionir psihologije na Slovenskem

Mihajlo Rostohar je bil neumoren znanstven delavec in učitelj. Izvedel je številne raziskave, predvsem s področja spoznavnih procesov, ki jih je največkrat proučeval z razvojnega vidika. Tukaj lahko omenimo samo nekatere njegove raziskovalne probleme: sinestezijske, reprodukcija barvnih likov, razlika med predstavo barve in spominom na barvo, nastanek in razvoj pojmov, razvoj domišljije, trajanje in nihanje pozornosti, metode začetnega branja, otroška igra idr. Med najpomembnejše ugotovitve spada odkritje, kako se razvija vidna predstava. Dobil je dve tipični razvojni smeri: od središča k obrobju ali pa v nasprotni smeri. Na podoben način naj bi predstava propadala.

O svojih raziskavah je poročal v številnih razpravah v češkem, nemškem in slovenskem jeziku. V slovenščini je objavil: **Začetno čitanje po analitični metodi** (1962), **Osnove obče psihologije** (1961), **Osnove socialne psihologije** (1965) ter **Psihologija** (1966). Za Rostoharjevo znanstveno misel so značilne: empiričnost, introspekcijonizem in strukturalizem. Izhajal je iz zahteve, da mora psiholog graditi svoj sistem iz izkustvenih podatkov. Zato je bil vnet eksperimentator. Metodološko izhodišče mu je bila introspekcija, ekstraspekcijo pa je imel za njeno nujno dopolnilo. Napisal je³⁰: »Naj bo študij ponašanja ali študij refleksov še tako eksakten, nikoli nam ne more kaj določenega povedati o naravi psihičnega pojava...« vendar »le iz enakih izrazov lahko sklepamo na eksistenco in naravo psihičnih doživetij drugih oseb.«

Prve sledi o pojmu psihične strukture najdemo v njegovih zgodnjih študijah iz leta 1914, ko je na podlagi sinestezijskih ugotovitev, da se barvni in slušni občutek strneta v celoto. Rostohar s strukturo ni razlagal samo posameznih psihičnih vsebin (npr. predstav), temveč celotno človekovo osebnost. Napisal je³¹: »Psihične celote s svojimi specifičnimi kakovostmi so namreč prvotna psihična stvarnost, ne pa zgolj

³⁰ M. Rostohar, *Osnove obče psihologije*, DZS, Ljubljana 1964, str. 12.

³¹ *Ibidem*.

mehanična sinteza občutkov, ki jih asociacijska psihologija smatra za psihične prvine... V psihičnih strukturah je mogoče ugotoviti razne vrste in stopnje enovitosti, med katerimi moremo ločiti posamezne tipe, kot so človeška osebnost... Osebnost je treba pojmovati kot včlenjeno strukturo... Struktura je dinamična celost, kajti more ustvarjalno delovati na posamezne psihične pojave... Med sedanjimi učitelji na oddelku za psihologijo Univerze Edvarda Kardelja v Ljubljani je večina Rostoharjevih učencev.

Samonikla osebnost v slovenski psihologiji je **Anton Trstenjak** (1906—), filozof, teolog, predvsem pa psiholog in najplodovitejši pisatelj psiholoških knjig v Jugoslaviji. Poleg številnih poljudoznanstvenih knjig je napisal: **Pastoralna psihologija** (1946), **Psihologija dela** (1951), **Psihologija umetniškega ustvarjanja** (1953), **Oris sodobne psihologije I. in II. del** (1969—1971, dopolnjena izdaja 1974), **Problemi psihologije** (1976), **Psihologija barv** (1979) in **Psihologija ustvarjalnosti** (1981).

Trstenjak je študiral leto dni teologijo v Mariboru, nato pa v Innsbrücku teologijo in filozofijo, kjer je leta 1929 doktoriral z disertacijo o etiki Franca Vebrā. Kasneje se je specializiral v eksperimentalni psihologiji v Milanu pri A. Gemelliju. Predaval je psihologijo na teološki fakulteti v Ljubljani, občasno pa tudi na oddelku za psihologijo univerze E. Kardelja v Ljubljani, univerzi v Zagrebu in na nekaterih tujih univerzah.

Kot psiholog ni enostranski strokovnjak, ki bi razvijal samo ozko problemsko področje (kakršne srečujemo danes čedalje bolj pogosto), temveč je raziskoval in pisal o zelo različnih problemih. Nobeno psihološko vprašanje mu ni tuje. Pisal je o psihološkem vidiku barv, svetovanju, geometričnih iluzijah, zaznavanju časa, otrokovem duševnem razvoju, človekovi pisavi, monotoniji dela, vrednosti Szondijevega testa, psiholoških vidikih vožnje avtomobila, reklami itd. Na mnoga od teh vprašanj je odgovoril s svojskimi psihološkimi eksperimenti. Pomembna je njegova teorija o antagonizmu med stapljanjem in razločevanjem barv, ki pojasnjuje tudi odnos med kontrastom in konstantnostjo barv. Odkril je visoko negativno korelacijo med valovno dolžino svetlobe in reakcijskim časom nanjo. V mnogih raziskavah je ugotavljal interakcijo med različnimi zaznavami, npr. med doživljanjem barv in doje-manjem časa. Zaznavanje časa je proučeval tudi v drugih študijah. Ugotovil je, da je vzrok monotonije interakcija med zaznavami časa in težnjo, da »se nekaj konča«, ne pa v pomanjkanju sprememb. Geometrične iluzije je razložil s tremi dejavniki vidnega zaznavanja: gibanjem, časom in prostorom, kar je dokazal s posebnim eksperimentom, v katerem je Müller-Lyerjeva iluzija rasla, nastajala ali propadala. V svetu je Trstenjak posebno priznan zaradi vsestranskih raziskav barv. Obdelal je barve z različnih psiholoških vidikov (od fenomenološke analize barvnih doživetij do ugotavljanja funkcionalnosti barv v delovnih in bivalnih prostorih). Poleg enciklopedičnega *Orisa sodobne psihologije* velja posebej poudariti njegove *Problème psihologije*, v katerih je spoznanja psihologije na svojski način sintetiziral. Poleg drugega podaja v knjigi tudi okvir za svojo teorijo osebnosti.

Pomemben mejnik v razvoju slovenske psihologije je ustanovitev **Društva psihologov Slovenije** (1953), ki se je sprva imenovalo **Slovenska sekcija Združenja psihologov Jugoslavije**. Prvi predsednik društva je bil Rostohar, drugi Trstenjak. Društvo je organiziralo dva kongresa jugoslovanskih psihologov (1960, 1970), od leta 1973 naprej pa prireja letna posvetovanja psihologov Slovenije. Ob ustanovitvi je imelo društvo le nekaj deset članov, v desetletjih nadaljnega razvoja pa se je razčlenilo na 8 strokovnih sekcij (za klinično, šolsko, prometno, športno, teoretično psihologijo, za psihologijo dela in poklicno usmerjanje, za skupinsko dinamiko in osebnostni razvoj ter za psihologijo v socialnem skrbstvu) in 3 podružnice (mari-borska, obalna in goriška). Poleg informativnega biltena **Obvestila** izdaja društvo skupaj z drugimi strokovnimi društvi revijo **Anthropos** in strokovne zbornike.

Na razvoj uporabne psihologije v povojnem obdobju je močno vplivala ustanovitev **Inštituta za psihologijo dela in industrijsko psihologijo** (1952) pod okriljem

Centralnega higienskega zavoda. Nekaj let ga je vodil Mihajlo Rostohar. Kasneje se je inštitut preimenoval v psihološki sektor Zavoda za proučevanje varnosti pri delu. Njegovi sodelavci so organizirali poklicno svetovanje ter standardizirali mnoga psihodiagnostična sredstva.

Summary

A SHORT HISTORY OF PSYCHOLOGY IN SLOVENIA

Vid Pečjak

Psychology is a relatively young science in Slovenia in terms of its history in the rest of the world. It is true that David Verbec wrote a work on psychology *Disputatio de temperamentis* in 1589, yet the first psychological tractats were written in Slovene only at the end of the 19th century (Josip Križan, Janko Pajk). The first work to be written in Slovene must have been *Izkustveno dušeslovje* (Empirical Psychology) by Fran Gabršek published in 1889. The year after (1890) a voluminous work *Dušeslovje* (Psychology) was published by Frančišek Lampe. In that period Slovene psychology was strongly influenced by the psychology of associations.

With the establishment of the University of Ljubljana in 1919 psychology was lectured by Franc Veber and Karel Ozvald within the frame of philosophy and pedagogics. Neither, however, was empirically oriented. Veber was inclinig towards Meinong's psychology and Ozvald towards Spranger's psychology. Applied psychology was initiated by Vlado Schmidt, who concentrated on psychotechniques and tests working in the Consultation and Advisory Centre of provincial government.

Psychology began to be lectured in 1949 by Mihajlo Rostohar, who was empirically oriented (he had lectured psychology in various universities in Czechoslovakia before). He carried out a number of research works, in the field of recognition and development in particular. In 1950 a departement of psychology was established at the Faculty of Arts, the first head of the departement being Rostohar. An important role in the development of psychology in Slovenia is also played by Anton Trstenjak, a professor of psychology of perception and personality.

The establishment of the Association of Psychologues of Slovenia (before Slovene Section of the Yugoslav Association of Psychologues) represent an important milestone in the development of Slovene psychology. The association convenes meetings of Slovene psychologists every year.

* Natis tega dela je denarno podprl Znanstveni inštitut Filozofske fakultete na Univerzi Edvard Kardelj v Ljubljani.

Stane Granda

USODA ZAPUŠČINE HENRIKA IN ETBINA HENRIKA
COSTE

28. januarja 1875. leta je v večernih urah po kratki, toda neozdravljivi bolezni umrl v Ljubljani dr. Etbin Henrik Costa.¹ V začetku istega meseca je bil še v Chebu na Češkem priča pri poroki svakove nečakinje Albine s prof. Viljemom Urbasom,² odpotoval od tam v Leipzig, Dresden in preko Prage na Dunaj, kamor je prispel 17. januarja. Tu je dobil telegram od sestre Kornelije, ki ga je prosila, naj pri dunajskih zdravnikih opravi pregled. Dr. Sidlo je ugotovil oboletost srca, želodca in jeter. 22. januarja je bil že v Ljubljani. Počutil se je zelo slabo, se takoj ulegel in po šestih dneh umrl. Bila je to po smrti »ljubljenca slovenskega naroda« dr. Lovra Tomana druga smrt v prvaškem vrhu. Bleiweis je ostal brez dveh najtesnejših sodelavcev. Costova smrt je mnoge presenetila. Zato ni nič čudnega, da je nekega duhovnika z Gorenjskega nenadna smrt dveh slovenskih političnih prvakov navedla na misel, da sta tako Toman kot Costa žrtev političnih nasprotnikov, ki so ju zastрупili. Nek anonimni Notranjec je prišel celo na idejo, da bi bilo nujno potrebno, da bi se Karl Dežman vrnil sedaj v slovenske vrste in prevzel politično krmilo.³

Ob prebiranju korespondenc iz tistih časov, spominov nekaterih političnih in kulturnih delavcev in strokovne literature dobi bralec vtis, da sta glavna akterja razdora na staroslovence in mladoslovence dr. Etbin Henrik Costa in dr. Josip Vošnjak. Verjetno bo zelo težko ugotoviti njun neposreden delež. Še težje pa bo realno oceniti pomen in vlogo prvega v vsem takratnem dogajanju. Mladoslovenci, zlasti pa Trdina, so namreč Costi pripisali odgovornost za mnoge nesporazume.⁴ Zaradi znanih sporov z Levstikom je njegova podoba še temnejša. Ne mislimo na tem mestu razčiščevati nakazanih vprašanj. Opozoriti je potrebno le na to, da je črno belo prikazovanje političnih in kulturnih razmer neke dobe običajno sprto z resnico. V zvezi s Costo bo bolj kot doslej potrebno upoštevati njegovo bistrost in izobraženost, ki sta povezani z neverjetno delavnostjo in ambicioznostjo, ter fizično nepri-vlačnost in celo odbojnost. Če k temu dodamo še to, da je, v nasprotju z večino v slovenskem političnem in kulturnem vrhu, izhajal iz nekmečkega, slovenskemu kmetu običajno nasprotnega in zoprnega birokratskega sloja, smo navedli že velik del tistih momentov, ki so, brez njegove krivde, povzročali določene predsodke.

»Že za njegov 11. rojstni dan mu je oče daroval lepo vezano knjigo z belimi listi z željo, naj bi vanjo zapisoval pomembne dogodke iz svojega življenja.«⁵ Čeprav očetove želje ni v celoti izpolnil, saj so bili zapisi redki, pa je bil s tem postavljen temelj za eno najpomembnejših privatnih arhivskih zbirk za slovensko zgodovino druge polovice 19. stoletja. Mirno lahko zapišemo, da bi bilo brez arhivskih zapuščin grofa Antona Aleksandra Auersperga, Etbina Henrika Coste in Henrika Tume, ki pa je pomembna tudi za naše stoletje, naše poznavanje te dobe zelo pomanjkljivo, pa tudi nekatere zgodovinske razstave zelo siromašne. Že v študentskih letih v Gradcu je začel Etbin intenzivno skrbeti za svoj arhiv. Samo življenje ga je prisililo v to, da je vodil natančen pregled nad porabo denarja. Dnevniku dohodkov in izdatkov se je kmalu pridružil inventar knjig s podatki o njihovih cenah oziroma načinu,

¹ Osnovni biografski podatki o dr. Henriku in Etbinu Henriku Costi so v SBL. Dr. Josip Vošnjak navaja kot vzrok smrti raka na želodcu. Josip Vošnjak, Spomini 2, str. 192.

² Kot dodaten biografski vir so mi služili tudi zapisi Margarete Schollmayer, Etbinove pranečakinje, ki jih je naredila na podlagi rodbinskega arhiva v Koča vasi, danes v Arhivu SRS (Gr. A XXXIX).

³ Anonimno pismo Karlu Dežmanu. Podpis: Vsi rodoljubi iz Notranjskega Nikolaj MP. Arhiv SRS, Priv. A VIII, fasc. 4.

⁴ Janez Logar, Levstik v boju s prvaki, Levstikov zbornik 1933, str. 133-275. Janez Trdina v svojih spominskih spisih govori o Costi le najslabše. Primerjaj njegova mnenja o nekdanjem prvaku v njegovih Zbranih delih.

⁵ Zapisi Margarete Schollmayer.

kako jih je dobil, osebni dnevnik, kamor je dnevno zapisoval razne dogodke, pa tudi vsebino raznih razgovorov, knjig, ki jih je prebral, in osebna razmišljanja ter dnevnik prejete in oddane pošte s kratko vsebino pomembnejših pisem, ki jih je seveda tudi skrbno shranil. Kot dokumentacijo k dnevnikom je v posebne mape vlagal poleg osebnih dokumentov še izrezke iz časopisov, ki so bili v kakršnikoli zvezi z njim oziroma očetom ter sestro in njeno družino, vabila, vstopnice za razne prireditve, plakate — skratka, težko si je predstavljati, kaj je sploh zavrgel.⁶ Če vse skupaj povzamemo, je tisti del zapuščine, ki zanima zgodovinarje, obsegal knjižnico z zbirko časopisov in revij, več vrst dnevnikov, zbirko osebnih dokumentov z mnogimi diplomami in drugimi javnimi priznanji, rokopise člankov, razprav in knjig (lastno-ročna bibliografija navaja 306 enot) in dokumentacijo v zvezi z njegovim javnim delovanjem. Po smrti očeta dr. Henrika Coste 21. aprila 1871, je v svoj arhiv in knjižnico vključil tudi njegovo zapuščino, ki je, poleg številnih knjig in rokopisov ter rodbinskih dokumentov vsebovala še precej zgodovinskih dokumentov iz 17., 18. in 19. stoletja, ki jih je našel ali nakupil ob raznih prilikah.⁷

Josip Vošnjak trdi v svojih spominih, da je Etbin Henrik Costa kot odvetnik dobro zaslužil.⁸ Na podlagi pregledanih zapuščinskih aktov temu ne moremo pritrditi. Upoštevati moramo, da je začel z lastno advokatsko prakso šele 1869. leta in da je bilo »prvaštvo« zelo drago. Slovenski politiki tiste dobe niso imeli za seboj nikakršne politične organizacije, ki bi jih finančno podpirala. Mnoge prireditve in akcije je bilo treba financirati z lastnim denarjem. Razne nabirke za pogorelce, spomenike in članstvo v raznih narodnih društvih so še dodatno praznile žepe. Če k temu dodamo še podpiranje raznih nesrečnikov, kot je bil na primer pesnik Josip Cimperman,⁹ kateremu je Costa precej pomagal, nam bo kmalu jasno, da so morali dobro premisliti vsak izdelek. Etbinu je bilo le v toliko lažje, ker ni imel svoje družine, ampak je živel v skupnem gospodinjstvu s sestro Kornelijo, poročeno Schollmayer v hiši Slovenske matice na Bregu 192 (danes Breg 8).

Gornja dejstva bodo pomagala nekoliko lažje razumeti hitrost, s katero se je odločila Kornelija, da bo prodala bratovo in očetovo zapuščino. Logično bi namreč bilo, da bi ji brat kot edini dedinji zapustil precej gotovine, vendar je bilo denarja po ohranjenih zapuščinskih aktih malo. Tudi njeni družini, ki ji je Etbin na različne načine nedvomno precej pomagal, v teh letih ni šlo ravno najbolje. Mož Franc Schollmayer je večkrat menjal službo, 1878. leta pa je odšel za zaslužkom v Romunijo.¹⁰ O Kornelijini nameri se je po takratni Ljubljani hitro razvedelo. Že 10. februarja se je ponudil Hugo Krieger, trgovski pomočnik v Lercherjevi knjigarni v Ljubljani, da bi naredil katalog knjig in uredil tudi ostalo zapuščino.¹¹ Domenila pa sta se le za del biblioteke. Kornelija jo je namreč vsebinsko, ne jezikovno, razdelila v dva dela »slovansko«, ki je obsegala knjige v slovanskih jezikih in literaturo o Slovanih, in »nemško«, ki je obsegala ostalo. V zadnji je bilo zlasti ogromno pravne literature. Krieger je sestavil le katalog nemškega dela in zanj prejel 75 gld, slovanske knjige pa je popisal Anton von Franken in zaslužil 50 gld.¹² Kriterij za izračun ni znan, saj sta si kataloga po obsegu skoraj enaka. Kornelija ju je dala litografirati v 50 izvodih. Zapuščino je najprej ponudila nekaterim ustanovam in posameznikom v Ljubljani: Slovenski matici, katere predsednik je bil njen pokojni brat, deželnemu odboru za Deželni muzej (na enem izmed ohranjenih katalogov slovanskih del je s svinčnikom napisano Herrn Ausschussrat Dežman!), Avgustu Dimitzu in mogoče še komu. Odgovori so bili negativni.¹³ Odbor Slovenske matice

⁶ Ta navada je bila znana že njegovim sodobnikom. Janez Trdina, Zbrano delo 2, Ljubljana 1948, str. 248; J. Vošnjak, Spomini 1, Ljubljana 1905, str. 183–184, 2, 1906, str. 192.

⁷ O tem je v MHVK ohranjenih precej poročil.

⁸ J. Vošnjak, Spomini 2, str. 192.

⁹ Josipa Cimpermana, ki je bil invalid, so podpirali mnogi kulturni in politični delavci tistega časa. O tem je ohranjenega veliko gradiva v rokopisnem oddelku NUK, zlasti v njegovi korespondenci.

¹⁰ Zapisji Margarete Schollmayer, glej tudi SBL.

¹¹ Pismo v Costovi zapuščini, rokopisni oddelek NUK.

¹² Costova zapuščina, rokopisni oddelek NUK.

¹³ Costova zapuščina, rokopisni oddelek NUK.

je Kornelijino pismeno ponudbo obravnaval 26. maja in jo predal odseku za izdajanje knjig. Ta je določil Vavrčja in Wiesthallerja, naj knjižnico pregledata. Člani odseka so razumeli ponudbo le v smislu prodaje knjig, ne pa tudi ostalega dela zapuščine. O ceni, ki naj bi jo po Kornelijinem mnenju sami predlagali, niso razpravljali. Naenkrat namreč ni bilo jasno, ali po statutu Matica knjige sploh sme kupovati, saj je bila družba za izdajanje knjig. Prevladalo je mnenje odbornika Šolarja, da mora o tem statutarnem vprašanju odločati občni zbor.¹⁴ Ta je 12. januarja 1876. leta sprejel sklep, da nakup ni možen.¹⁵ Dr. Janez Bleiweis, kljub nedvomnemu prijateljstvu s pokojnikom, saj sta se tikala, v to vprašanje ni posegel. Kornelija bi dobila kupce za posamezne knjige. Gašper Križnik iz Motnika jo je prosil, naj mu proda nekatere letnike Novic, Slovenski glasnik, neko Šafařikovo knjigo ter še nekaj drugih, vendar na to ni pristala.¹⁶ Hotela je prodati celotno biblioteko ali vsaj slovansko posebej in ostali del posebej. Izjema je bil Dimitz, ki je dobil nekaj Costovih knjig, vendar kot »Erinerungsgabe».¹⁷

Korneliji verjetno ni bilo vseeno ob takem razpletu, čeprav ga je na tiho gotovo pričakovala, sicer ne bi dala kataloga litografirati v takem številu. Nenazadnje pa je to dejstvo tudi zgovoren dokaz materialne šibkosti takratne slovenske družbe. Dedinja se je nato, ne da bi čakala na sklep matičnega občnega zbora, obrnila na okoli 20 avstrijskih in nemških knjigarnarjev. Ponudila jim je neslovanski del biblioteke. Pozitivno ji je odgovorila knjigarna Kirschhoff & Wigand iz Leipziga, ki je ponudila 500 gld, J. G. Calveja cesarsko kraljeva dvorna in univerzitetna knjigarna iz Prage je ponudila 350 gld, antikvar Fidelis Butsch-sin iz Augsburga 500 gld, za knjigarnarja J. Bensheima iz Mannheima vemo le, da je tudi odgovoril pozitivno. Štirim je na njihovo željo poslala še kataloge slovanskega dela biblioteke. Knjigarnar Carl von Lama iz Trauensteina na Bavarskem je bil pripravljen prevzeti celotno knjižnico v komisijsko prodajo ob 15 % proviziji. Kot garante je navajal ljubljanskega knjigarnarja Lercherja in nekega ljubljanskega kaplana Masterla.¹⁸

V začetku avgusta je Kornelija začela iskati nove kupce tudi za slovanski del biblioteke. Za nasvet se je obrnila na dr. Janeza Bleiweisa in Alojza Hudca, udeleženca moskovske etnografske razstave 1867. leta in južnoslovanskega kongresa v Ljubljani 1870. leta, ki se ga je udeležil tudi Etbin Henrik Costa. Prosila ju je, naj ji svetujeta morebitne kupce in sporočita njihove naslove. Bleiweis jo je opozoril na naslove, ki jih prinaša matičin Letopis za leto 1874 na strani 66. Tu so navedene: dalmatinska matica v Zadru, slovaška v Martinu, ki pa jo je zaradi tega, ker so jo Madžari v tistem času zaprli, odsvetoval, ali pa naj bi jo upoštevala le v skrajnem primeru, srbska v Novem Sadu, »gališko-ruska« v Lvovu, ilirska v Zagrebu, češka v Pragi, moravska v Brnu in slovanska v Plznu; jugoslovanska akademija v Zagrebu in carska v Petrogradu ter Srbsko učeno društvo v Beogradu, univerzi v Moskvi in Varšavi, knjižnica slavjanskega komiteta v Moskvi in Louis Leger, profesor slovanske literature v Parizu. Opozoril jo je, naj ne pozabi rektorata zagrebške univerze, pismo JAZU naj naslovi na dr. Račkega, s katerim se je Etbin dobro poznal. V Zagrebu bi ji lahko pomagala Ivan Kukuljević in Ivan Vončina, glede Rusije pa Rajevski. Opozoril jo je še na ljubljanski Deželni muzej, na koncu pa z zgoraj navedenimi sklepi matičinega odbora opravičil društvo, ki mu je predsedoval. Hudec se je opravičil, da nima naslovov ruskih znanstvenikov. Kot ustanove pa ji je predlagal: Carsko javno knjižnico v Petrogradu, univerzitetne knjižnice v Varšavi, Petrogradu, Moskvi, Kijevu, Kazanu in Odesi, od posameznikov pa profesorja slovanskih jezikov na petrograjski univerzi Lamanskega, profesorja slovanske zgodovine na moskovski univerzi Popova, Pogodina in grofa Uvarova. Poskusila naj bi tudi z oglasi v moskovskih in petrograjskih časopisih. Pisma naj napiše v francoščini

¹⁴ Arhiv SM, fasc. 6.

¹⁵ Zapisnik XI. občnega zbora SM, Arhiv SM, fasc. 1.

¹⁶ Pismo v Costovi zapuščini, rokopisni oddelek NUK.

¹⁷ Costova zapuščina, rokopisni oddelek NUK.

¹⁸ Podatki iz dokumentacije o prodaji, Costova zapuščina, rokopisni oddelek NUK.

ter navede ceno.¹⁹ 23. in 24. avgusta je Kornelija odposlala pisma na večino naslovov, ki sta jih ji predlagala.

Ohranjeni so trije odgovori: P. Lercha, dvornega svetnika za univerzitetno knjižnico v Petrogradu, akademika Kunika za carsko akademijo v Petrogradu in A. F. Byčkova za Carsko javno knjižnico. Slednja je prosila, naj ji sporoči ceno. 15. septembra je Kornelija javila, da zahteva za slovanske knjige 700 gld franco Ljubljana. Obenem je ponudila še nemško biblioteko ter zbirko rokopisov in predlagala, naj se o pomembnosti in vrednosti ponujenega informirajo pri Slovenski matici v Ljubljani. Byčkov ji je 23. septembra odgovoril, da je cena sprejemljiva in naj knjige pošlje. Priloži naj tudi katalog nemškega dela biblioteke in opis rokopisov. 14. oktobra je Kornelija preko dunajskega špediterja Carla Waserja poslala 7 zabojev knjig v skupni teži 561 kg. Zaboje je opremila s slovenskimi in nemškimi opozorilnimi napisi glede vsebine pošiljke in manipuliranja z njo. Pismu, ki ga je poslala istega dne, je dodala še katalog nemškega dela knjižnice, po njenem mnenju zelo pomanjkljiv seznam rokopisov, ponudbo pa razširila na prodajo literature o dunajski svetovni razstavi leta 1873. Sporočila je, da zahteva za nemški del biblioteke 1500 gld, za rokopise pa 300 gld. Na račun transportnih stroškov na železniško postajo v Ljubljani, vključno s stroški pakiranja naj ji povrnejo 31 gld 72 kr. Kot zanimivost naj navedemo, da je Byčkova prosila, naj bi francoščino kot jezik njegovega dopisovanja zamenjala z nemščino, ker ji prva povzroča preveč težav. 15. novembra so ji sporočili, da so knjige v Petrograd prispеле in da so pripravljene kupiti tudi rokopisno zbirko za predlagano ceno. Ker o nemškem delu biblioteke niso sporočili ničesar, prav tako ničesar o knjigah v zvezi s svetovno razstavo, jih je v pismu, s katerim jim je 27. novembra javila, da jim pošilja dva zaboja rokopisov, prosila, naj ji predlagajo namesto predlagane cene svoj predlog, v primeru odklonitve pa naj ji sporočijo vsaj svoje mnenje o vrednosti ponujenih knjig. 1. januarja 1876. leta so ji sporočili, da ji pošiljajo 300 gld za rokopise, sporoči pa naj jim še stroške, ki jih je imela z njihovim transportom. Cele nemške biblioteke niso pripravljene kupiti, ampak le posamezne knjige. Kornelija jim je takoj sporočila, da pristaja, javijo naj ji njihove naslove in ponudijo ceno. Očitno ruskega sporočila ni razumela, kajti koncem januarja so ji vljudno sporočili, da omenjene biblioteke ne želijo razbijati.²⁰

Če skušamo oceniti kulturno vrednost ruskega nakupa, oziroma izgubo, ki je bila s tem izvršena Slovincem, moramo spregovoriti ločeno o knjižnici in posebej o rokopisih. Oče in sin Costa sta knjige načrtno in sistematično kupovala. Zanimanje starega Coste za slovenske knjige ni v nikakršnem sorazmerju z njegovo nezmožnostjo, da bi iz Kranjca postal Slovenec. Kupoval je namreč skoraj vse, kar je izšlo v slovenščini. Zato ne manjkata ne Vodnik in ne Prešeren, da o kasnejših niti ne govorimo. Zelo dragoceni so v glavnem vezani letniki raznih časopisov, ki so izhajali v Ljubljani in nekaterih drugih slovenskih krajih: Vodnikove Novice, Télégraphie officiel, Novice, Slovenija ... Izredno bogato je bila zastopana tudi historiografija, saj niso manjkali ne Schönleben, ne della Croce, ne Linhart, pa tudi mlajši avtorji ne. Raritet z današnjega vidika je bilo nedvomno precej, vendar je večina teh stvari v Ljubljani dosegljiva. Vprašljivi so predvsem nekateri, že za tiste čase stari šematizmi. Povsem drugače je z zbirko rokopisov in ostalega gradiva. Po ohranjenem seznamu, do katerega pa moramo biti zelo kritični, bi lahko to gradivo razdelili v tri sestavne dele: rokopisi obeh Cost, katerih večina pa je bila objavljena, dokumenti, ki so pomembni za slovensko literarno zgodovino, ki pa jih ima NUK v dokajšnji meri že na mikrofilmih (Vodnik, Čop, Auersperg-Anastasius Grün, ...),²¹ in arhivsko gradivo, ki sega celo v 17. stoletje, posebno bogato pa naj bi bilo iz obdobja francoske uprave, restavracije avstrijske oblasti in revolucije 1848/1849. Ve-

¹⁹ Pismi v Costovi zapuščini, rokopisni oddelek NUK.

²⁰ Podatki iz dokumentacije o prodaji, Costova zapuščina, rokopisni oddelek NUK; glej tudi I. V. Curkina: Rusko-slovenske družbene zveze ... (Zgodovinski časopis 32, 1978, str. 444).

²¹ Mikrofilske kopije so prišle v Ljubljano po zaslugi Alfonza Gspana.

čino teh stvari je moral zbrati še stari Costa. Nedvomno pomeni prodaja rokopisnega gradiva veliko večjo izgubo kot pa knjižnica, čeprav tudi njene vrednosti ne smemo podcenjevati. V tolažbo lahko zapišemo, da obstajajo realne možnosti, da bomo v sodelovanju z leningrajskimi kolegi natančneje spoznali tudi to gradivo, ker naj bi se po prejetih obvestilih v celoti ohranilo.²²

Ko je padla prodaja nemškega dela biblioteke Rusom v vodo, je Kornelija skušala oživiti zveze z nemškimi knjigararji, predvsem Butschem, ki je ponudil najvišjo vsoto in se zanimal tudi za ostale stvari. Koncem januarja ali v začetku februarja 1876 mu je odpisala na njegovo pismo iz avgusta prejšnjega leta. Kornelija je zahtevala za knjige 800 gld franco Ljubljana. Butsch ni hotel o tem niti slišati, ampak je za 600 gld zahteval še literaturo o svetovni razstavi, pripravljen je bil kriti transportne stroške, ne pa tistih v zvezi s pakiranjem. Kornelija se je skušala pogajati, na brezplačno literaturo o svetovni razstavi ni hotela pristati, poslala mu je katalog, ki naj bi ga prepričal o njeni vrednosti. Ko je tega videl, ga te knjige niso več zanimale, ampak se je omejil na katalog nemškega dela biblioteke. Zahteval je, da morajo biti v pošiljki vse knjige, ki jih seznam našteva. Pripravljen je bil kupiti tudi nek atlas, ki mu ga je naknadno ponudila. 7. marca je Kornelija pisala v Augsburg, da bo naslednje jutro poslala 10 zabojev. Do zamude je prišlo, ker je preverila katalog in ugotovila, da je zelo malomarno narejen, čeprav je za njegovo zastavljanje plačala 100 gld, kar seveda ni bilo res, razen če ni imela v mislih še stroškov za litografiranje, ki pa nam niso znani. S posebno barvo mu je označila v katalogu knjige, ki jih ni mogla najti, mu je pa zanje poslala druge, katerih naslove je napisala na zadnjo stran priloženega kataloga. Sporočila mu je, da si neko Montesquiejevo delo in nek literarni nemški priročnik pridržuje, ker sta ji drag spomin na pokojnega brata. Opravičila se mu je, ker dve deli nista bili kompletni, vendar bo to skušala naknadno urediti. Na koncu mu je sporočila, da bi poceni prodala zbirko časopisov, ki šteje več tisoč primerkov. Še enkrat je skušala doseči, da bi ji povrnil stroške za pakiranje. Knjigarar na zadnje ni pristal, ni pa dokončno tudi odklonil, saj je moral posumiti, da njune trgovine še ni konec. Pisal ji je, naj mu sporoči, kolikšne stroške je doslej imela s pošiljanjem, dokončno pa ji bo odgovoril, ko mu bodo znani transportni stroški. Knjige, ki jih je poslala namesto tistih, ki jih ni našla, so ga zadovoljile, glede dveh nekompletnih del pa ji je sporočil, da bo manjkajoče sam skušal kupiti, vendar bo to odštel od kupnine. Za časopisno zbirko ima kupca, ki je zelo skop. Vprašal jo je tudi, zakaj mu ponuja nega atlasa doslej še ni poslala. Kornelija mu je 20. marca javila stroške v višini 28 gld 15 kr, namesto seznama časopisov pa mu je poslala najbolj zanimive primerke. V zvezi s seznamom literature o svetovni razstavi, od prodaje katere ni bila pripravljena kar tako odstopiti, mu je sporočila, da ima določeno vrednost, saj jo je dobil njen brat kot član komisije za svetovno razstavo in kot udeleženec agrarnega kongresa. Atlas ni kompleten, zato naj ji on sporoči ceno.

Nadaljnje Kornelijino postopanje je precej nenavadno in nikakor ni v zvezi z Vošnjakovo sodbo, ki jo opisuje kot »jako omikano in prijazno damo«.²³ Mogoča pa je seveda tudi druga razlaga. Lahko je bila toliko zvita, da je preizkušala znanje trgovca, ali pa je bila njena družina v finančni stiski. Začela je ponujati stvari kot so »Folioband« v usnju s 1300 portreti raznih cesarjev, petih papežev, mnogih kardinalov, raznih znanstvenikov in drugih. Najmlajši portret naj bi bil iz leta 1750, najstarejši pa iz druge polovice 15. stoletja, dva pa celo Dürerjeva iz leta 1525. Ponujala je še dve stari sliki Eve in Adama, ki naj bi bili tudi Dürerjevi, eno stran malega pasijona ter dva stara akvarela na zlatem ozadju. 23. marca so knjige prispale v Augsburg. Hkrati je kupec dobil tudi pismo, kajti že naslednji dan ji je odgovoril. Obzirno je obšel Kornelijino željo po povračilu stroškov za pakiranje, ker so bili transportni višji, kot je pričakoval. Za deset 1575 kg težkih zabojev je nam-

²² Danes je v državni knjižnici Saltykov-Ščedrin v Leningradu.

²³ J. Vošnjak, Spomini 1, str. 184.

reč plačal 138 mark oziroma 69 gld voznine. Glede časopisov je prosil dodatnih obvestil. O možnosti prodaje tiskov o svetovni razstavi je bil zelo skeptičen, ker ni veliko interesentov. Atlas je pripravljen vzeti le, če je kompleten. Za ponujene umetnine je zagrabil z obema rokama in jo prosil, naj vse skupaj pošlje, pa čeprav nefrankirano. Če se ne bosta mogla sporazumeti glede cene, bo vse vrnil. Kornelija pa je bila previdna in je s pošiljko odlašala, dokler ne prejme denarja. Ker tega ni bilo, je Butschu v začetku aprila pisala, kje je denar. Odgovoril ji je, da je čakal na odgovor na zadnje svoje pismo in da je mislil poslati denar hkrati za oboje. Vprašal jo je, ali želi marke ali goldinarje. Opozoril jo je tudi, da nekatera poslana dela niso kompletna, vendar pa iz tega ne bo izvajal nikakršnih posledic, ker so knjige dobro ohranjene. Na koncu jo je prosil, naj mu sporoči ime pokojnega brata z vsemi njegovimi naslovi, da bo lahko prodajni katalog ustrezno opremil. Kornelija je odgovorila 17. aprila, da bo katalog časopisov lahko poslala šele čez 14 dni. Hkrati bo poslala tudi slike. Denar naj ji pošlje preko Anglo-Banke na Dunaju, s katero ima ljubljanski Mayer zveze. Poleg Etbinovih naslovov mu je poslala še katalog slovanskega dela knjižnice in naslov biblioteke, ki jo je kupila. Teden dni kasneje ji je augsburški trgovec sporočil, da je preko dunajskega posrednika nakazal denar Anglo-Banki in se ji že vnaprej zahvalil za poslano sliko. 9. maja jih je tudi resnično dobil. Prejem pošiljke je takoj potrdil, o eventualnem nakupu slik pa da ji bo pisal naslednji dan. Dejansko je to storil šele čez dva dni. Za akvarela v okvirjih ji je ponudil 25 gld, ostalo pa je kot kopije odklonil. Sporočil ji je ime eventualnega kupca časopisne zbirke dr. Dobelbauerja, ki je njenemu pokojnemu bratu poslal marsikateri časopis. Pripravljen je kupiti le posamezne izvode. Zato sprašuje, ali je pod številom 5360 razumeti izvode različnih časopisov ali kompletne letnike in kaj pomeni, da so časopisi, ki so izhajali na Kranjskem, Koroškem in spodnjem Štajerskem kompletni, ter ceno zbirke. Kupec noče predlagati nobene cene, zato naj sama določi najnižjo. Literaturo o svetovni razstavi bi kupil, če ne bo predraga. Kornelija mu je morala ponuditi tudi neke rokopise, ker ji je sporočil, pod kakšnimi pogoji jih bo vzel v prodajo: pošlje naj mu jih na njegove stroške, nato naj mu da dva meseca časa, vendar ne sme tega nikomur javiti, niti zbirke ponuditi drugemu. Določi naj najnižjo možno ceno. Če jih predvideni kupec ne bo hotel kupiti, jih bo vrnil. Zadnje ohranjeno Butschevo pismo je datirano z 18. majem 1876. Sporoča ji, da vrača njene pošiljke. Za akvarela ne more ponuditi več, ker sta iz srede 16. stoletja. Če bi bila sto let starejša, bi plačal dvojno vsoto. Dr. Dobelbauer ne bo kupil časopisne zbirke, ker se boji, da bi dobil preveč dublet, pa tudi 200 gld se mu zdi preveč. Na koncu ji je tudi sporočil, da ne bo kupil literature o svetovni razstavi, ker se boji, da ne bo dobil kupca.²⁴

Tako je Kornelija uspela prodati le nemški del biblioteke v Nemčijo, ne pa časopisne zbirke, ne literature o svetovni razstavi, ne »umetnin« in verjetno tudi ne rokopisov. O prodanih knjigah moramo najprej reči to, da je bilo med njimi resnično mnogo knjig v pravem smislu besede. Med tistimi, ki so bile prodane v Rusijo, je bilo namreč precej raznih koledarčkov in podobnih drobnih knjižic. O tem nas že na prvi pogled prepriča samo primerjava teže obeh pošiljk. Prevladujejo knjige s pravno, zgodovinsko in geografsko tematiko, kar precejšen je tudi delež teološke literature in jezikovnih priročnikov (slovarjev, slovnice). Verjetno bi nam marsikatera od njih danes prišla zelo prav in nismo daleč od resnice, če zapišemo, da je prodaja tega dela biblioteke obeh Cost večja izguba kot pa onega, ki je bil prodan v Petrograd. To velja še toliko bolj danes, ko je za mnoge od tovrstnih knjig potrebno pisariti v tujino, čeprav so bile svoje čase v naših knjižnicah v več izvodih.²⁵ O nadaljnjih poskusih prodaje Costove zapuščine ni podatkov.

²⁴ Podatki iz dokumentacije o prodaji, Costova zapuščina, rokopisni oddelek NUK.

²⁵ V zadnjih mesecih so iz Pravosodne knjižnice v Ljubljani odstranili precej zelo redkih knjig, ki so jih imeli edini v Ljubljani.

Kornelijina skrb za očetovo in bratovo zapuščino je bila v nadaljnjih letih vzorna. Poleg okoli 80 knjig, ki si jih je v celoti pridržala, je bilo še ogromno dokumentacije, zlasti pa dnevniki. Danes vemo le za dva, ki sta jih dobila v uporabo, to sta bila biograf Etbina Henrika Coste Viljem Urbas²⁶ in dr. Janko Lokar,²⁷ ko je pisal razpravo Bleiweis in Novičarji za Bleiweisov zbornik. Obstaja tudi možnost, da je imel slednji v rokah le izvod, ki ga je Kornelija mislila objaviti,²⁸ ne pa originala. Iz pregledanih virov ni razvidno, zakaj so tisti del zapuščine, ki se nahaja danes v Arhivu SRS, dali 1898. leta v hrambo v takratni deželni, danes Narodni muzej.²⁹ Kornelija je 8. marca 1913 v Ljubljani umrla. Zapuščino je prevzel sin Heinrich, ki je živel v gradiču Koča vas pri Starem trgu na Notranjskem. Ker je bil po letu 1919 priklenjen na invalidski voziček, jo je večkrat pregledoval, vendar ničesar škartiral.³⁰ Poleti 1928 se je za zapuščino Etbina Henrika Coste zanimal literarni zgodovinar dr. Ivan Prijatelj. Dobil je odgovor, da za njo na Kranjskem ni bilo zanimanja in da je bila prodana v Petrograd.³¹ Po Heinrichovi smrti je za njo skrbela njegova hči Margareta. Vemo, da so si jo, vsaj delno, lahko ogledali njeni gostje. Grad med vojno ni bil prizadet. Po vojni je bila lastnica izgnana, graščina in posestvo sta bila nacionalizirana, kulturno blago je prevzel Federalni zbirni center, ki je dal vrednejše stvari prepeljati v stavbo Narodne in univerzitetne knjižnice. Kasneje je bila izvršena delitev med osrednjo slovensko knjižnico in takratnim Državnim arhivom LRS. Ta postopek je bil sicer dobro zamišljen, ker so hoteli ločiti graščinski arhiv od Costovih, vendar slabo izvršen. Marsikaj tistega, kar bi moralo biti v NUK-u, je namreč v Arhivu SRS in narobe. Ob teh selitvah so se določene arhivalije gotovo zgubile, čeprav lahko delo Federalnega zbirnega centra v konkretnem primeru pohvalimo. Odprto ostaja vprašanje, kje so končali albumi, o katerih govori pesnik Župančič, zlasti pa, kje so znameniti osebni dnevniki dr. Etbina Henrika Coste.³²

Zusammenfassung

DAS LOS DES NACHLASSES VON HENRIK UND ETBIN HENRIK COSTA

Stane Granda

Etbin Henrik Costa ist eine der bedeutendsten Persönlichkeiten der slowenischen Politik-, Kultur- und Wirtschaftsgeschichte der sechziger und der ersten Hälfte der siebziger Jahre des vorigen Jahrhunderts. Der Ausbildung nach war er Jurist und hatte in den letzten Jahren auch eine eigene Advokatur. Zusammen mit seinem Vater Henrik, der Zollbeamter war, der sich aber durch seine ökonomischen Abhandlungen und als Heimatkundler Geltung verschaffte, legte er eine große und wertvolle Bibliothek und eine Archivsammlung an, die außer den Dokumenten aus der Zeit der beiden Männer noch beträchtliche Quellen für die slowenische Politik- und Kulturgeschichte des 17. und 18. Jahrhunderts enthielt. Nach dem Tode Etbins 1875, der Vater war vier Jahre früher gestorben, wurde die Schwester bzw. die Tochter, Kornelija, die Alleinerbin. Sie beschloß, dieses Kulturgut zu verkaufen. Trotzdem der Wert dieses Nachlasses in Krain bekannt war, fand sich dafür kein Käufer, weder Eine Einzelperson noch eine Institution. Die Erbin wandte sich an Kulturinstitutionen verschiedener slawischer Länder sowie an Buchhändler in öster-

²⁶ Viljem Urbas, Dr. E. H. Costa, Ljubljana 1877. O avtorju je napisala krajšo razpravo Marija Stanonik, Slovenski etnograf 30, 1977, str. 27—35. Mislim, da se na strani 35 moti, ko smatra njegovo delo o Costi za davek času.

²⁷ Dr. Janko Lokar, Bleiweis in Novičarji, Bleiweisov zbornik, ZSM XI, 1909, str. 134.

²⁸ Melitta Pivec-Stelč, Dnevnik Henrika Coste o kongresu Svete alianse v Ljubljani, ZČ 25, 1971, str. 204. Namera o objavi in vest o prepisanem izvodu Costovega dnevnika je razvidna tudi iz dela Kornelijine zapuščine, ki je v Costovi zapuščini, rokopisni oddelek NUK. Costov dnevnik je večkrat omenjen, vendar vedno s klavzulo, da ga smejo brati le člani družine.

²⁹ Ravno tam.

³⁰ Opombe s podpisom in datumom na ovojih nekaterih map Costove zapuščine v rokopisnem oddelku NUK.

³¹ Odgovor v Prijateljevi zapuščini, rokopisni oddelek NUK.

³² O tej fazi usode zapuščin obeh Cost sem podrobneje pisal v Notranjskih listih II, str. 278—283.

* Natis tega dela je denarno podprl Znanstveno-raziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti v Ljubljani.

reichischen Ländern und in Deutschland. Den Teil des Archivfonds sowie die Bücher, die die slawische Problematik enger betrafen, verkaufte sie für 1000 gld nach Petrograd, die restlichen Bücher aber für 600 gld an einen Buchhändler in Augsburg. Bis heute hat sich der nach Petrograd verkaufte Teil des Nachlasses erhalten, der sich in der Bibliothek Saltykov-Scedrin in Leningrad befindet. Ebenso erhalten hat sich ein Großteil des Fonds, den es der Erbin nicht zu verkaufen gelungen war. Dieses Material ist im Archiv der SR Slowenien und in der Nationalen Universitätsbibliothek in Ljubljana aufbewahrt. Obwohles beim »Ljubljanaer« Teil eigentlich nur um einen Rest geht, stellt dieser neben dem Nachlaß des Grafen Anton Auersperg — Anastasius Grün den wichtigsten privaten Archivfonds für die Geschichte des 19. Jahrhunderts in Slowenien dar.

Der Autor versucht zuerst den Inhalt des Nachlasses darzustellen. Seine besondere Aufmerksamkeit gilt noch der Art und Weise, auf die zu jener Zeit mit dem Kulturgut gehandelt wurde. Er führt die Namen all jener an, denen der o. a. Nachlaß zum Kauf angeboten wurde sowie deren Antworten. Durch die Hervorhebung der Tatsache, daß nur in Petrograd die einzigen ernstesten Käufer für den slawischen Teil zu finden waren, will der Autor auf die schlechte finanzielle Lage, nicht nur in der damaligen slowenischen Politik und Kultur, sondern auch auf die einiger anderer slawischer Länder hinweisen. Abschließend beschreibt der Autor noch das Los des »Ljubljanaer« Teiles des Nachlasses von Henrik und Ebin Henrik Costa, der nach dem zweiten Weltkrieg verstaatlicht wurde.

Na sedežu Zveze zgodovinskih društev Slovenije (oddelek za zgodovino Filozofske fakultete, 61000 Ljubljana, Aškerčeva 12/I, telefon 224 011, 224 046, int. 209) lahko naročite še večino letnikov predhodnika »Zgodovinskega časopisa« — revije »Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo«. V Glasniku je objavljena vrsta razprav, ki so še danes ohranile svojo znanstveno vrednost. Vsem ljubiteljem zgodovinskega branja, posebej pa še raziskovalcem naše zgodovine zato priporočamo, da si omislijo komplet dostopnih številk »Glasnika Muzejskega društva za Slovenijo« (GMDS).

Cene so razprodajne in so za posamezne številke naslednje:

GMDS 1/1919-20 — 10 din	GMDS 16/1935, št. 3-4 — 50 din
GMDS 2-3/1921-22 — razprodan	GMDS 17/1936 — 100 din
GMDS 4-6/1923-25 — 10 din	GMDS 18/1937, št. 1-2 — razprodan
GMDS 7-8/1926-27 — 20 din	GMDS 18/1937, št. 3-4 — 80 din
GMDS 9/1928 — razprodan	GMDS 19/1938, št. 1-2 — 80 din
GMDS 10/1929 — razprodan	GMDS 19/1938, št. 3-4 — 80 din
GMDS 11/1930 — razprodan	GMDS 20/1939 — 200 din
GMDS 12/1931 — razprodan	GMDS 21/1940 — 100 din
GMDS 13/1932 — razprodan	GMDS 22/1941, št. 1-2 — 80 din
GMDS 14/1933 — 30 din	GMDS 22/1941, št. 3-4 — 20 din
GMDS 15/1934 — 30 din	GMDS 23/1942 — 50 din
GMDS 16/1935, št. 1-2 — razprodan	GMDS 24/1943 — 30 din
	GMDS 25-26/1944-45 — 20 din

Kazalo k zgodovinskim publikacijam Muzejskega društva za Slovenijo velja 10 dinarjev.

Člani slovenskih zgodovinskih in muzejskih društev imajo na navedene cene 25-odstotni popust, študentje pa 50-odstotni popust. Za naročila iz tujine zaračunamo 40-odstotni pribitek.

Anton Svetina

PRISPEVKI K ZGODOVINI DVORA NAD VRBO

Zadnja izmed petih župnij beljaškega cerkvenega okrožja, ki so spadale od leta 1461 do leta 1787 pod cerkveno oblast ljubljanske škofije, je župnija Dvor nad Vrbo (Kranzelhofen).

Slovenski naziv tega kraja je lahko razumljiv, medtem ko je nemško ime Kranzelhofen sestavljeno iz dveh besed, Kranzel in Hof; beseda Hof pomeni v nemščini isto kot v slovenščini beseda dvor, ostane nam odprto vprašanje, od kod izvira beseda Kranzel in kaj ta beseda pomeni. Koroški zgodovinar, univ. profesor Eberhard Kranzmayer, v svoji knjigi o koroških krajevnih imenih¹ razlaga etimološki pomen besede Kranzelhofen takole: 1175—1181 Kranginzansdorf, 1202 Crazlawesdorf, 1410 Krenzleinhofen, kar izhaja očitno iz staroslovenskega osebnega imena Kronoslav, to je oseba, ki je bila v svojem okolišu slavna; posebno pozornost vzbuja pri tem pojmovna povezava med vasjo in dvorom.

Slovenski koroški zgodovinar župnik Štefan Singer pa razlaga v svojem delu o kulturni in cerkveni zgodovini Gornjega Roža² izvor nemškega imena tega kraja takole: Staroslovenska beseda »dvor«, kakor se ta kraj slovensko še danes imenuje, je ljudstvo imenovalo tudi »kraj«, kar bi naj pomenilo neko naselje ob meji. Upravnika tega kraja so klicali Kranjec ali Kranjc. Iz besede kraj je v nemščini nastala beseda »Kranzel« in sta torej besedi »Kranzel« in »Hof« identični, v isti besedi nemški in slovenski pojem skupaj, pristno koroško.

Župnik Štefan Singer omenja, da je bila v Dvoru že v 12. stoletju cerkev, ki je bila prvotno posvečena Janezu Evangelistu, pozneje pa Janezu Krstniku. Kdaj se je ta sprememba izvršila, še ni preiskano. Singer obširno opisuje zunanost in notranjost cerkve ter navaja dohodke cerkve in nadarbine v denarnih in naravnih dajatvah cerkvenih in nadarbinskih podložnikov. Župni upravitelji so bili po Singerju do leta 1787 tile:

1519	Rudbertus
1623	Janez Juxtius
1645	Pavel Rešman
1717—1730	Blaž Pencin, vicarius
1734—1750	Janez Müller, parochus
1750—1757	Anton Makonig
1757	Jesenggo, provisor
1757—1764	Valentin Liesgonig
1765	Lukas Makobitz, cooperator
1769	Anton Teschar
1770	Matej Arnzig
1770—1774	Jakob Nagele
1777	Valentin Oremwigk
1777	Mihael Kramme
1779	Simon Kupper

V času Rimljanov je tekla skozi Dvor rimska državna cesta, ki je povezovala Akvilejo z mestom Virunum na Gosposvetskem polju. Trasa te rimske ceste je šla, kakor to opisuje Janez Viertler,³ severozahodno od župne cerkve skozi naselje Dvor, ki sestoji le iz nekaj hiš, in je zapuščala ta kraj vzhodno od župnišča v smeri proti Goričam (Goritschach).

¹ Eberhard Kranzmayer, Ortsnamenbuch von Kärnten, 2. zv., Celovec 1958.

² Štefan Singer, Kultur- und Kirchengeschichte des Oberen Rosentales, Kapla nad Dravo, 1935, str. 168 ss.

³ Johann Viertler, Der Verlauf des antiken Strassenzuges Aquilea — Virunum — Lauriacum im Raume Velden am Wörthersee, Carinthia 1, letnik 1969, zvezek 2 in 3, str. 423 ss.

Župnija Dvor je imela pet podružničnih cerkev, in sicer:

1. Cerkev sv. Jakoba v Vrbi ob jezeru (Velden am Wörthersee).
2. Cerkev sv. Janeza in Pavla v Vogličah (Winklern).
3. Cerkev sv. Egidija in Martina v Trešičah (Drörschitz).
4. Cerkev Blažene Device Marije v Logi vasi (Augsdorf).
5. Cerkev sv. Andreja v Zopračah (Selpritsch).

Podružnična cerkev v Logi vasi je postala po cerkvenih reformah cesarja Jozefa II. leta 1787 samostojna župnija. Župnik Štefan Singer navaja pri opisu te župnije⁴ tole: Krajevno ime je prvič listinsko izkazano leta 1250 in se je glasilo Hausdorf; to ime je nastalo iz imena tega kraja, ki se je prvotno glasilo v slovenščini Gola vas, kar so, slovenski Korošci v svojem dialektu izgovarjali Hova ves in so Nemci, iz te besede fonetično napravili Hausdorf. V listinskem gradivu nadškofijskega arhiva v Ljubljani najdemo še v 18. stoletju pogosto navedeno namesto imena Augsdorf ime Hausdorf. Pri podružnični cerkvi v Logi vasi je bila bratovščina sv. Rozarija, pri župni cerkvi v Dvoru pa bratovščina sv. Florjana. O obeh bratovščinah bo pozneje govora.

Doba reformacije je tudi v župniji Dvor razdvojila prebivalstvo, ker je mnogo faranov prestopilo v novo vero, kar je razvidno iz številnih pritožb škofijskega ordinariata v Ljubljani zoper lastnika grada in gospostva Landskron grofa Bartolomeja Khevenhüllerja, ki je v številnih podružničnih cerkvah župnij Lipa, Dvor in Skočičdol prepovedal katoliško bogoslužje in dovolil, da so v teh filialnih cerkvah pridigali luteranski predikanti. Mnogo pristašev nove vere je pridobil v Vrbi ob jezeru tamkajšnji gostilničar, ki je v svojih gostilniških prostorih prirejal protestantske pridige.

Od leta 1572 je evidentiran za župnijo Dvor vikar Sebastijan Močeradnik ali Mošcheradnik (Motscheradnik in Moscheradnik), ki je leta 1578 na novo sestavil in nadpisal urbar bratovščine sv. Florjana.⁵ V njem so vpisani podatki za to bratovščino do leta 1595. Vikar je najprej napisal imena nekaterih, tudi že umrlih članov bratovščine, kakor: Jurij in Leonhard Vric iz Gorij (Göriach), Adam Praznik (tudi Prušnik), Avguštin Koc, Vid Wolff, Melhior Strežnik, Radigunda Sobin, Jakob Vridenk, Andrej Vran, Klara Lap, Florian Rausch, Martin Paganel. Vsakoletni zbor vseh članov bratovščine je bil navadno na dan sv. Florjana, 4. maja; tedaj so izvolili cerkvene ključarje te bratovščine in napravili obračune njenega premoženja. Leta 1579 sta bila izvoljena za cerkvena ključarja Adam Prušnik in Matej Perčej, ki naj v bodoče skupno z župnikom Močeradnikom upravljata premoženje bratovščine. V letih 1582 do 1584 sta bila izvoljena za cerkvena ključarja Adam Prušnik, gostilničar v Dvoru, in Primož Capelli (Kapelin) iz Gorij. V letu 1583 nastopa tudi novi vikar župnije Dvor Fortunat Marolt (Mayerhold). V letu 1584 so pri ugotavljanju premoženja ugotovili, da je ostalo v blagajni 44 krajcarjev, na prodaj pa še en četrtak rži za 1 goldinar in še velik del piva, ki ga naj cerkveni ključar Adam proda. Iz tega smemo sklepati, da je imela bratovščina v lasti obrat za pridelovanje piva, tako imenovanega ola (Steinbier), ki je bilo posebnost slovenskega dela Koroške. Bratovščina sv. Florjana pa je bila lastnica tudi nekaj glav živine, ki jo je dajala svojim članom v zakup. Tako je imel Adam Prušnik v Dvoru v zakupu šest svinj, za katere je plačeval bratovščini letno 27 denaričev. Aleksej Štrekl v Vogličah (Winklern) je imel v zakupu štiri svinje in plačeval za nje 18 denaričev letno. Lenart v Gorjah je plačeval za štiri svinje 8 denaričev. Tomaž Linzer pri Gornjem mlinu je imel v zakupu kravo in za njo dajal bratovščini 18 denaričev letno. Vid Wolff v Dvoru je imel v zakupu svinjo in plačeval za njo 4 denariče in 1 vinar, prav toliko Matej Perčej pri Kloštru (Zu Stifft) za eno svinjo.

Nato sledi v urbarju vpis desetih, ki jih je vsakokratni dvorski vikar pobiral v krajih Gorje, Vrba ob jezeru, Trešiče, Dvor, Črešnje (Kerschdorf) in Vogliče.

⁴ Štefan Singer, ib., str. 167.

⁵ Škofijski arhiv Ljubljana (v nadaljevanju SALj.), fascicel urbarji pod št. 1/3.

13. junija 1595 je takratni vikar in škofijski komisar pri cerkvi sv. Miklavža v predmestju Beljaka Sebastijan Moltwurm vpisal v urbar, da je v tem letu pobral desetino v Dvoru on, ker ni bilo v Dvoru vikarja, ob navzočnosti Urha Para; vikarja v Lipi nad Vrbo (Lind ob Velden), ki je soupravljal tudi župnijo Dvor.

Vikar Sebastijan Močeradnik je leta 1580 sestavljal tudi urbar nadarbine župnije Dvor⁶ s tole vsebino: Šest podložnih kmetij plačuje desetino, vikar pa pobira bero v siru, senu, repi, ajdi in drugem v vsej fari. Kmetje morajo vikarju pripeljati tudi drva, in sicer po potrebi vsak faran po en voz. Ta filiala Dvor leži dve milj od Beljaka proti Celovcu.

Vikar Sebastijan Močeradnik (Nemci so ga prekrstili v Moltwurma) je bil postavljen dne 9. maja 1582 za vikarja in škofijskega komisarja župnije sv. Miklavža v predmestju Beljaka; tega dne je namreč miklavško župnijo vizitiral kanonik iz Ljubljane, ki je tamkajšnjega vikarja Fortunata Mayerhold (Marolt) zaradi slabega obnašanja in zaradi zapravljanja odstavil, ker je napravil mnogo dolgov. Vikarja Fortunata Mayerhold pa je postavil za vikarja v Dvoru.⁷

Ker pa se je vikar Mayerhold tudi v Dvoru slabo obnašal, ga je stolni kapitelj v Ljubljani tudi tam odstavil. Medtem je grof Khevenhüller nastavljal v Dvoru protestantskega duhovnika, ki ga je ljubljanski stolni prošt odstavil in imenoval dne 4. 7. 1585 Mateja Teinacherja za vikarja v Dvoru. Tega vikarja so protestantski nameščenci grada in gospostva Landskron stalno preganjali. Leta 1586 poroča vikar Teinacher stolnemu kapitolu v Ljubljano,⁸ da ga je oskrbnik grada in gospostva po deželskem sodniku v Vrbi ob jezeru pozval, naj pride na zaslišanje v hišo gospostva Landskron v Beljaku pod obtožbo, da je v cerkvi v Vrbi ob jezeru govoril s prižnice zoper evangeličanske predikante; zaradi te pridige je grajski oskrbnik hotel vikarja kaznovati, vikar pa se je temu uprl. Oskrbnik grada in gospostva Landskron se je tudi pritožil, da vikar Teinacher ni bil prezentiran od strani gospostva Landskron, ki ima nad vsemi župnijami beljaškega cerkvenega okrožja patronatske pravice. Teinacher v tem pismu nadalje poroča, da noben faran noče več prevzeti službe cerkvenega ključarja, ker nima cerkev nikakih dohodkov več. Grajski oskrbnik pobira od kmetov ves denar, ki pripada cerkvi. Na dan proščenja morajo farani to, kar pripada cerkvi, plačati deželskemu sodniku in njegovemu biriču.

Dne 7. julija 1588 je oskrbnik grada in gospostva Landskron dal župno cerkev v Dvoru po deželskem sodniku in njegovem biriču s silo zapreti. Ker je vikar vzel ključ od cerkve s seboj v župnišče, so prišli štirje s puškami in drugim orožjem oboroženi uslužbenci gospostva v župnišče in odvzeli vikarju s silo ključ farne cerkve.

Ti primeri nam dokazujejo, da so v dobi reformacije v teh predelih Koroške bili protestantski krogi močnejši od katoliških.

Sredi devetdesetih let 16. stoletja je bila župnija Dvor nekaj časa vakantna, kakor smo to videli pri opisu urbarja bratovščine sv. Florjana; vikarja je nadomestil vikar iz Lipe nad Vrbo. Ob koncu 16. stoletja je prišel za vikarja v Dvor Janez Cunga (Zungga), ki je imel še vedno mnogo neprilik s protestanti v svoji župniji. Leta 1612 je poslal nadžupniku in škofijskemu komisarju pri cerkvi sv. Miklavža v predmestju Beljaka Antonu pl. Strohmajerju seznam oseb v župniji Dvor, ki so še vedno luterani: V gradu Vrba so oskrbnik, vsa njegova družina ter vsa služinčad, razen ene osebe, protestanti. Neki mizar z imenom Jurij pridiga v gradu in v njegovi hiši, k njegovim pridigam prihajajo vsi posli grofa Khevenhüllerja in posli posestnika Pigliarja. Pri gostilničarju Pichlerju imajo svoje pribežališče predikanti (Winkelprediger). Cerkev ima le enega podložnega kmeta, ki ga je grof Khevenhüller prodal protestantu Pigliarju in dobil zato 30 goldinarjev nagrade, ki

⁶ Kapiteljski arhiv Ljubljana (v nadaljevanju KALj.), fascikel 223/18.

⁷ KALj., fascikel 224/7.

⁸ KALj., fascikel 215/2.

je ni izročil cerkvi; cerkveni ključar le s težavo dobi za to kmetijo zakupnino. Vikar Zungga prosi, naj se prepreči, da bi grof Khevenhüller odganjal kmete od tega, da bi dajali vikarju in cerkovniku bero v žitu, senu, siru in denarju.⁹

28. avgusta 1612 je izdal vikar Strohmayr gostilničarju Juriju Pichlerju v Vrbi ob jezeru pismeno povelje, da mora kot izgnan protestant kmetijo, ki jo ima v zakupu v Dvoru, takoj izročiti tamkajšnjemu vikarju Janezu Zunggu in cerkvenim ključarjem; pridelke za to leto sme po plačilu zakupnine in davkov obdržati. V zvezi s tem pismom poroča vikar Zungga škofijskemu komisarju Strohmayrju, da je gostilničar Pichler dobil komisarjevo pismo, ki ga je takoj odnesel v grad Landskron in tam dobil zaščito od strani grofa Khevenhüllerja. Pichler je tudi izjavil, da raje vse zapusti, kakor da bi prestopil v katoliško vero.¹⁰

4. septembra 1613 je vikar in škofijski komisar Strohmayr sestavil seznam vseh protestantov v beljaškem cerkvenem okolišu. V župniji Dvor je ugotovil, da je tam še 10 družin in njihovih otrok luteranskih, med drugimi oskrbnik v gradu Vrba, katerega sektaško ženo so nasiloma pokopali na pokopališču v Vrbi, kakor tudi že poprej enega uslužbenca grofa Khevenhüllerja. Gostilničar Jurij Pichler in vsi člani njegove družine jedo v petkih meso. V Vrbi ob jezeru živi s svojo družino tudi učitelj in luteranski predikant Jurij Tischler.¹¹

Že poprej je vikar Janez Zungga poročal škofijskemu ordinariatu v Ljubljano, da je grof Khevenhüller po sodnem biriču vsem faranom ukazal, da ne smejo njemu in vikarju v Lipi nad Vrbo dajati regalije in kolekturo in da hoče njega odstaviti kot vikarja v Dvoru in na njegovo mesto postaviti svojega predikanta Tischlerja.¹²

Vikar Janez Zungga je bil leta 1614 premeščen za vikarja župnije Lipa nad Vrbo, na njegovo mesto je bil postavljen Blaž Žver (Schwärr). Pa tudi vikar Žver je moral takoj ob nastopu službe občutiti trdo roko lastnikov grada in gospostva Landskron grofov Khevenhüller in njihovega luteranskega oskrbnika Schneeweissa, ker mu niso hoteli izplačati njegovih dohodkov in so faranom prepovedali, da bi mu plačali desetino. 22. julija se vikar Žver pritožil nadžupniku Strohmayrju v Beljak, da je moral podložniku Vranu v Kotu (Winkel) s silo odvzeti desetino, ker je oskrbnik Schneeweiss Vranu prepovedal, da bi mu jo izročil. Vikar Žver je bil dne 29. aprila 1618 premeščen za vikarja v Št. Rupert.¹³

Med leti 1620 do 1635 je iz listinskega gradiva nadškofijskega arhiva v Ljubljani razvidno, da je bil v župniji Dvor za vikarja Janez Fux, ki ga vodi župnik Štefan Singer v svojem seznamu vikarjev pod priimkom Juxtius. Od leta 1635 do 1643 je za vikarja v Dvoru Jurij Netena; med drugim je stolni kapitelj v Ljubljani naročil dne 15. septembra 1635 nadžupniku in škofijskemu komisarju v Šmiklavžu pri Beljaku, naj pozove vikarja Jurija v Dvoru, da takoj pošlje v Ljubljano reverzalijske denarne kaznijo, ki mu je bila naložena. Jurij Netena je umrl v začetku leta 1643; po njegovi smrti je ljubljanski stolni kapitelj izdal dne 21. aprila 1643 duhovniku Pavlu Resmanu nastavitveni dekret za vikarja v Dvoru nad Vrbo in je naročil vikarju in škofijskemu komisarju v Šmiklavžu Janezu Vidmarju, naj ga investira in zapriseže.¹⁴

Vikar Pavel Resman je dne 6. maja 1654 izstavil krstni list za bodočega duhovnika Jurija Schiessla, zakonskega sina Ožbolta in Uršule Schiessl, ki je bil rojen 21. aprila 1627 in krščen po vikarju Janezu Fuxu.¹⁵

Dne 24. septembra 1654 je župnijo Dvor vizitiral generalni vikar ljubljanske škofije Filip Terpin in ugotovil tole: Za cerkovnika je Matej Fischer, oskrbnik gospostva je Andrej Luc. Dohodki cerkve znašajo po urbarju 2 goldinarja, 27 krajcarjev in 1 denarič. Za vikarja je Pavel Resman, ki je na tem delovnem mestu 15

⁹ KALj., fascikel 224/1.

¹⁰ KALj., fascikel 173/15.

¹¹ KALj., fascikel 224/1.

¹² KALj., fascikel 173/14.

¹³ KALj., fascikel 173/24—29.

¹⁴ KALj., fascikel 175/4, 9 in 36.

¹⁵ KALj., fascikel 45/1.

let. Ordiniran je bil na naslov samostana Vetrinje. Na štoli prejema za krst zakonskega otroka 9 krajcarjev, za krst nezakonskega otroka 1 goldinar. Na beri dobiva od vsakega kmeta 4 merice ajde in 4 merice rži ter en hlebec kruha. Cerkvena ključarja sta Andrej Graischlaker in Klement Rap, ki sta poročala, da je bil na kmetiji, ki pripada župni cerkvi, kot zakupnik Janez Mulej, ki dolguje cerkvi mnogo denarja in je zaradi tega kmetijo izgubil in je sedaj gostilničar v hiši gospostva. Cerkveni obračuni so bili poprej v domu župnišča. Ker jih zdaj silijo, da morajo priti k cerkvenim obračunom v grad Landskron, prosita, da se jih razreši funkcije cerkvenih ključarjev.¹⁶

Vikar Pavel Resman, katerega priimek je v listinah zapisan tudi Rožman, je začetkom leta 1657 umrl. Po njegovi smrti je prišlo med ljubljanskim stolnim kapituljem in med lastnico grada in gospostva Vrba ob jezeru Ano grofico Dietrichstein, ki je predlagala na izpraznjeno mesto duhovnika Lovrenca Kolmana, do spora glede prezentacijske pravice. 25. 6. 1657 piše ljubljanski stolni kapitelj oskrbniku gospostva Vrba Ivanu Henriku pl. Mitnacht, da ne priznava pravice gospostva do prezentacijske pravice, da pa do rešitve tega dolgoletnega spora da vikarju Kolmanu začasno pravico do opravljanja te službe. Kljub temu pa je oskrbnik Mitnacht delal novemu vikarju težave, ker mu je odtegoval denarne in naturalne davatve, ki jih je gospostvo bilo dolžno plačevati vikarju. O tem so cerkvena ključarja Andrej Greilacher in Klement Rap (Rob) ter vsa farna občina župnije Dvor vložili na škofa Otona Friderika pl. Buchheim prošnjo, naj bi se spor med kapituljem in gospostvom v zadevi prezentacijske pravice čimprej rešil, ker hoče vikar Lovrenc Kolman zapustiti svoje službeno mesto, ker ne more priti do svojih polnih dohodkov, kakor so jih imeli njegovi predniki. Škof je v zvezi s tem sporom pisal na cesarski Dvor, da je sicer potrdil prezentiranega vikarja Kolmana, da pa se je gospostvo Landskron že leta 1466 odpovedalo tej pravici.

Leta 1665 je prišlo do nove spremembe vikarja v župniji Dvor. 21. marca 1665 piše oskrbnik grada in gospostva Vrba ob jezeru Ivan Henrik pl. Mitnacht ljubljanskemu škofu, da je po nepričakovanem odhodu vikarja Lovrenca Kolmana iz Dvora, ne da bi bile o tem obveščene cerkvene ali posvetne oblasti, postalo prazno mesto vikarja v Dvoru. Ker spada ta cerkev pod odvetništvo in fevdstvo gospostva grofov Dietrichstein v Vrbi in ker je stolni kapitelj v Ljubljani prevzel prezentacijsko pravico nase, predlaga, naj se izpraznjeno mesto zasede provizorično, da župnija ne bo brez duhovnika za veliko noč. V zvezi s tem pismom je škof 2. aprila 1665 odločil, naj v Dvoru začasno izvršuje službo božjo Matej Kronfič, vikar v Lipi. Za novega vikarja v Dvoru predlaga magistra Daniela Kokoliča (Kokalič), duhovnika iz Dobrle vasi, ki je bil že izprašan in spoznan za sposobnega, da izvršuje samostojno dušebrižništvo. V zvezi s to škofovo odločbo je oskrbnik Mitnacht v pismu z dne 28. 6. 1665 sporočil škofu, da so cerkveni ključarji in vsi farani v Dvoru pred štirinajstimi dnevi zahtevali, naj se vikarsko mesto takoj zasede. Ker pa je ljubljanski stolni kapitelj poslal v Dvor duhovnika brez vednosti grofice Dietrichstein, Mitnacht v imenu grofice najodločnejše protestira proti tej začasni odredbi, ker to nasprotuje pravicam gospostva Vrba. 2. julija 1665 piše škof Jožef Rabatta, ki je takrat bival v svojem gradu Vrbovec, ljubljanskemu stolnemu kapitulju, naj sestavi odgovor in naj ugovarja pravicam gospostva Vrba glede prezentacijske pravice, ker je tudi poprejšnega vikarja Lovrenca Kolmana postavil stolni kapitelj. Škof opozarja v pismu kapitelj tudi na to, da ima pravico do podelitve curae animarum le škof in ne kapitelj. Novega vikarja Daniela Kokoliča so priporočili tudi jezuiti v Dobrli vasi. V zvezi s tem sporom piše Ana, grofica Dietrichstein, vdova, ponovno ljubljanskemu škofu, naj bi se ta spor tako rešil, da bi imelo gospostvo Vrba in ljubljanski stolni kapitelj alternativno pravico do prezentacije novega vi-

¹⁶ KALj., fascikel 22/8.

¹⁷ KALj., fascikel 175/16 in SALj., fascikel 5/8.

karja. Svoj predlog je utemeljila s tem, da njena gospostva Landskron in Vrba največ prispevata k vzdrževanju vikarja.¹⁸

Do končne rešitve spora v zadevi prezentacijske pravice je prišlo dne 10. februarja leta 1670, ko je bil sklenjen med grofom Francem Adamom Dietrichstein in ljubljanskim stolnim kapituljem sporazum, da bodo imele v župnijah Št. Rupert, Lipa in Dvor obe sporni stranki alternativno pravico do prezentacije novega vikarja, stolni kapitelj pa ima ob smrti vikarjev sam pravico do vseh instalacij in do zapore in inventariziranja zapuščin.¹⁹

13. novembra 1665 je ljubljanski stolni kapitelj izdal vsem vikariatom okrožnico, da morajo do sv. Martina plačati vse zaostale davke in druge dajatve, kakor je to stari običaj, v nasprotnem primeru bodo morali kot kazen plačati še dva odstotka od dolžnega zneska, če v roku osmih dni ne poravnajo svojih obveznosti.²⁰

17. januarja 1667 je vikar Daniel Kokolič vložil na škofijski ordinat prošnjo, da bi smel svoje farane, člane bratovščine sv. Rozarija v Logi vasi, dispenzirati tistih grehov, katerih odveza je pridržana škofu. Dovoljenje za to odvezo mu je bilo izdano pod pogojem, da posamezen primer še ni bil javno znan ali če zadeva ne teče že pri kakem sodišču.²¹

Dne 22. oktobra 1668 je nadžupnik in škofijski komisar pri cerkvi sv. Miklavža v predmestju Beljaka Walscher vizitiral župnijo Dvor nad Vrbo in ugotovil tole: Cerkevna ključarja sta Mihael Stossier in Klemen Rab, ki jih je imenoval oskrbnik gospostva Vrba. Župnišče je sezidala in popravlja vsa farna sosesčina. Za vikarja je Danijel Kokolič, Korošec iz Dobrle vasi; v Dvoru je za vikarja eno leto, star je 30 let, duhovnik pet let, ordiniran je bil na naslov mesta Št. Vid (St. Veit), kjer je tri leta služboval kot provizor, študiral pa je filozofijo in moralno teologijo. Pri naštevanju filialnih cerkev je pri cerkvi Device Marije v Logi vasi (Hausdorf) pripomnil, da so jo sezidali menihi reda predikantov v Brežah (Friesach).²²

Leta 1670 je bil vikar Danijel Kokolič premeščen. Dne 24. avgusta 1670 je grof Dietrichstein prezentiral za vikarja v Dvoru nad Vrbo Jurija Reinerja, starega 29 let, doma iz Lipe na Koroškem, ki je bil ordiniran na naslov nunskega samostana sv. Marije v Studenicah in ki je bil pred škofijsko komisijo že izprašan in mu je bila podeljena pravica dušnega pastirstva.

Dne 26. novembra 1670 je škofijski ordinariat v Ljubljani izdal na prošnjo Jurija Reinerja tale dekret: Prosilcu se dovoli, da brate in sestre bratovščine sv. Rozarija v Logi vasi dispenzira v tistih primerih, ki so pridržani dispencaciji škofa, dokler niso javno znani oziroma dokler o njih ni začel sodni proces. Pri podružnični cerkvi v Logi vasi se dovoljuje zazidava dosedaj lesenega preddverja in vključitev tega preddverja v sestav cerkve, nadalje se dovoljuje, da podrejo sedanji stolp, ki je zidan nad cerkveno streho, in ga postavijo na primernem mestu, če jim denarna sredstva za tako prezidavo to dovoljujejo.²³

Vikar Jurij Reiner, ki je poslal dne 16. 9. 1670 škofijskemu ordinariatu v Ljubljano pismo zaprisego, je bil človek nagle jeze in je prišel kmalu v konflikt s predstavniki grada in gospostva Vrba ob jezeru. Dne 10. julija 1674 piše namreč lastnik gospostev Landskron in Vrba ob jezeru grof Dietrichstein škofu in škofijskemu kapitulju v Ljubljani iz Gradca, da je nastal nek spor med vikarjem v Dvoru Jurijem Reinerjem na eni strani in med oskrbnikom grada Landskron ter med deželjskim sodnikom v Vrbi ob jezeru na drugi strani in da bi morali ljubljanski stolni kapitelj oziroma vikar v Dvoru prepustiti ta spor najprej njemu v razsojo, preden so poslali to zadevo v rešitev višji sodni instanci.²⁴

¹⁸ ŠALj., fascikel 5/8.

¹⁹ KALj., fascikel 67/12 in 175/31.

²⁰ KALj., fascikel 175/26.

²¹ KALj., fascikel 67.

²² KALj., fascikel 175/28.

²³ KALj., fascikel 67/12.

²⁴ KALj., fascikel 175/32.

Kako je ta spor končal, iz listinskega gradiva ljubljanskega škofijskega arhiva ni razvidno, pač pa je prišlo leto pozneje, dne 21. aprila 1675 med vikarjem Jurijem Reinerjem in med deželskim sodnikom grada in gospostva Vrba ob jezeru Kristijanom Ruesom (Ruess), ki sta bila osebna sovražnika, do hudega incidenta, ki je imel za posledico, da je moral vikar Reiner odpovedati svojo službo v Dvoru nad Vrbo. Oba nasprotnika sta bila osebe nagle jeze, oba sta bila vdana pijači in njihovo sovraštvo je šlo tako daleč, da sta si stregla po življenju, kakor bomo videli.

O tem incidentu je vikar in škofijski komisar pri cerkvi sv. Miklavža v predmestju Beljaka Vid Walscher (Walsaher in Walseher, morda se je njegov priimek prvotno glasil Bavčar) dne 26. januarja 1676 obširno poročal škofijskemu ordinariatu v Ljubljano.²⁵ Iz tega poročila posnemamo tole:

Dne 21. aprila pretekelega leta 1675, ko se v Beljaku obhaja posvečenje cerkve sv. Miklavža, je vikar Jurij Reiner iz Dvora pridigal ljudstvu v slovenskem jeziku in je po skromnem kosilu zapustil z drugimi duhovniki okoli druge ure popoldne moje župnišče; ni pa takoj zapustil Beljaka, temveč je v raznih gostilnah tešil svojo žejo in se proti večeru, jahajoč na konju, podal na pot. Na poti je blizu Vernberka žalil duhovnike in civiliste, ki so potovali z njim. Tu je prijahal s svojim služabnikom Jurijem Hibigerjem za njimi deželski sodnik iz Vrbe ob jezeru Rues, ki je, kakor je sam pravil, tisti dan opravil pri patrih kapucinih v Beljaku velikonočno spoved in obhajilo. Ko je vikar Reiner zagledal sodnika Ruesa, ga je začel zmerjati: »Pridi, pridi, cerkveni tat, in plačaj zapitek, ki ga še nikoli nisi plačal.« Sodnik Rues mu ni ostal dolžan in ga je tudi začel psovati z raznimi žaljivkami, med drugim, da so duhovniki slabi ljudje. Od besednih žaljivk pa je prišlo še do dejanskega spopada. Deželski sodnik Rues je potegnil svoj konjski bič in z njim dvakrat ali trikrat udaril duhovnika po glavi, nakar je nastal ponoven vik in krik ter spopad; ko je sodnik Rues spoznal, da se nahaja na tujem teritoriju — cesta je tam delala mejo med deželskim sodiščem Landskron in deželskim sodiščem Vrba ob jezeru — je hitro skočil čez cesto in zaklical, da se sedaj nahaja na svojem teritoriju; vikar pa je trdil, da je to njegov teritorij. Nato so nadaljevali pot in sta sodnik in njegov oproda jahala naprej. Čez kako miljo poti je sodnik s svojim služabnikom čakal v zasedi na svojega nasprotnika (nekateri priče so trdile, da je sodnik namenoma čakal na prihod nasprotnika). Ko sta se nasprotnika zagledala, sta začela s še hujšimi besedami žaliti eden drugega in prišlo je do še hujšega spopada. Sodnik je ukazal svojemu oprodi, naj vikarja vrže s konja. Sodnikov služabnik je ukaz takoj izpolnil, udaril je duhovnika z debelo palico po roki, da je vikar padel s konja na tla. Vikar je nato potegnil meč in udaril sodnika po glavi in rebrih, sodnikov oproda pa je preprečil vikarju nadaljno rabo meča in bil pri tem tudi ranjen. Na tleh ležeči vikar iz Dvora je čakal na kako pomoč (jahalni konj je medtem zbežal), in res je prišel po njega voz in ga odpeljal domov.

Prihodnji dan, 22. aprila, je prišel k meni oskrbnik grada in gospostva Vrba ob jezeru in prijavil ta incident ter zahteval, naj takoj aretiram vikarja iz Dvora ali pa zahtevam od njega položitev kavcije. Ker se je toženi vikar iz Dvora medtem zatekel k svojemu prijatelju, župniku v Rožeku (Rosegg), sem mu pisal, da se mora zglasiti pri meni. Prišel je v spremstvu župnika iz Rožeka 24. aprila in se je pritožil, da je deželski sodnik v Vrbi Rues poslal v nedeljo zvečer svojega sina v spremstvu birača in še treh oboroženih stražarjev k župnišču v Dvor, ki so iskali njega in njegovega hlapca, da bi jih aretirali. Če deželski sodnik Rues zahteva, da bi moral položiti kavcijo za plačilo denarne globe, je sodnik Rues še bolj zavezan, da položi tako kavcijo. Za njega je obljubil župnik iz Rožeka, da bo položil to kavcijo.

Dne 26. aprila je oskrbnik grada in gospostva Vrba ob jezeru prišel ponovno k meni z obvestilom, da je deželski sodnik Rues poleg drugih nevěčnosti dobil še koliko. Vsled tega sem dal vikarja Reinerja ponovno poklicati predse, da bi ga kaznoval s tremi dnevi zopora ob vodi in kruhu. Ko je po nekaj dneh prišel v Beljak, sem ga peljal k patrom kapucinom, da bi tam prestal zapor, od koder pa je pobegnil domov.

Dne 28. aprila sem o vsem tem poročal škofijskemu ordinariatu v Ljubljano s prošnjo za navodilo, kaj naj za naprej ukrenem, ker sem smatral, da v tem sporu ne morem izdati sodbe sam, razen da zasllišim obe stranki. Dne 1. junija je prišel ponovno k meni oskrbnik grada in gospostva Vrba ob jezeru s prošnjo, da določim narok v tej pravdi. Določil sem dan 8. junija; prišel pa je ob določeni uri le toženec, tožnik pa s svojim odvetnikom šele zvečer. Odvetnik se je opravičil, da je bil zaposlen z drugimi zadevami in da ni mogel prej priti. Svetoval sem mu, naj tožbo vloži pri škofijskem sodišču v Ljubljani, nakar je odgovoril, da je na Koroškem običaj, da se ne išče

²⁵ KALJ., fascikel 85/28.

prvosodne instance izven dežele, in je zagrozil, da bo grof Dietrichstein ustavil vse dohodke vikarju v Dvoru, če ne bo ugodeno zahtevi za uvedbo sodnega postopka v tem sporu. Na to grozljivo sem določil ponovni narok na dan 26. junija.

Medtem sem še enkrat pisal stolnemu kapitlju v Ljubljano, naj pošlje iz svoje sredine na to razpravo kakega pravnikarja, ki bi imel polnomočje, da z menoj razsodi v tem sporu. Dobil sem odgovor, naj sam sestavim sodni senat, na katerega naj povabim kot prisednike učene in nepristranske osebe in naj zadevo tako končam, da ne bo imela nobena stranka povoda do pritožbe in do nadlegovanja višjih instanc.

Dne 26. junija sta prišli k meni obe stranki, tožnik Rues z oskrbnikom grada in gospostva Vrba ob jezeru in s svojim odvetnikom Ožbaltom Eisnerjem, toženec Reiner pa s svojim prijateljem župnikom iz Rožeka. Z menoj so sedeli v senatu najbolj znameniti in najbolj učeni možje iz Beljaka in okolice, in sicer: iz duhovniškega stanu prečastiti Edmund, opat osojski, Lavrencij Mimel, gvardijan frančiškanskega samostana v Beljaku in predavatelj teologije s svojim sobratom patrom Gabrielom Haberlrom, nadalje Janez Rosenberger, administrator Premonstratenzov pri sv. Katarini, ter Jurij Aggen, mestni kaplan v Beljaku. Od laikov sta bila v senatu nadvse plemeniti gospod Kristofer Wurzer, bivši mestni župan v Beljaku, in Matija Hagenpruner, sedanji mestni sodnik v Beljaku. V tem sodnem senatu je torej bilo šest duhovnikov in dva laika.

Na razpravi je dobil besedo najprej odvetnik tožnika, ki je po naštevanju vseh prekrškov toženega vikarja izjavil, da vikarja sicer ne obtožuje kriminaliter, to se pravi zaradi zločinskih dejanj, pač pa zahteva zadoščenje za svojega klienta in je to zahtevo formuliral takole: Gospod župnik ni samo dolžan, da prosí užaljenega sodnika zaradi besednih žalitev za odpuščanje, temveč mu mora dati tudi popolno zadoščenje za dobljene udarce, kakor je to navedeno v tožbi. Razen tega je zahteval, da mora toženec povrniti stroške za zdravnika, ki je moral večkrat priti iz Beljaka v Vrbo, in za zdravila v skupnem znesku 100 goldinarjev. Toženec je v svojem zagovoru ugovarjal tem zahtevam tožnika, med drugim je navedel, da tožnik ne dela krivice samo njemu, temveč vsem duhovnikom in da glede dogodkov dne 21. aprila tožniku zameri najbolj udarce s konjskim bičem. Zahteva za tožnika kazni ekskomunikacije.

Nato se je sodni senat umaknil k posvetovanju, ki je trajalo od 9. do 12. ure. Prišel je do zaključka, da za ekskomunikacijo tožnika ni dovolj razlogov, do končnega sklepa pa sodni zbor ta dan ni prišel in je predsedujoči vikar Vid Walscher naznanil, da bo sodni sklep izdan pismeno.

Ta sodni odlok (Abschied) se je glasil takole: »Če tožnik dokaže, da toženega župnika ni udaril s konjskim bičem z namenom, da bi mu delal krivico, temveč le zato, da bi odvrnil konja, bo sodišče to upoštevalo s pravico do predložitve protidokazov.« Ta sodni izrek, smemo ga imenovati salomonskega, je napravil iz tožnika naenkrat obdolženca in je deželski sodnik iz Vrbe ob jezeru Kristijan Rues vložil zoper ta sodni sklep takoj pismeno pritožbo na višjo sodno instanco. To pritožbo je poslal vikar in škofijski komisar Vid Walscher vikarju v Dvoru s pozivom, da v zakonitem roku predloži svoje protidokaze k tej apelaciji.

Ta pravda pa še ni pomirila obeh nasprotnikov. Vikar Reiner se je stalno pritoževal zoper deželskega sodnika Ruesa, da mu streže po življenju, ker stalno pošilja za njim birača z oboroženimi stražniki, zaradi česar mora nositi vedno s seboj pištolo, da bi se mogel braniti. Na drugi strani pa je deželski sodnik Rues obtoževal vikarja Reinerja, da mu streže po življenju, o čemer je sam vlagal tožbe in pritožbe na škofijski ordinariat, o vsem tem pa je poročal v Ljubljano tudi vikar Walscher iz Beljaka. Iz enega teh poročil posnemamo, da je vikar Reiner prišel dne 8. februarja 1676 v spremstvu župnika iz Roža ponoči ob drugi uri pod okno sobe, v kateri je sodnik Rues spal, in trikrat ustrelil s pištolo v sobo, da so se izstrelki poznali v zidu. Drugi dan pa je po pogrebu nekega otroka odšel okoli opoldne proti hiši sodnika s pištolo v roki. To so opazili sodnikovi otroci, da se je sodnik Rues mogel pravočasno skriti, sodnikovi otroci pa so vikarja pričakali z gorjačami. Še isto popoldne je prišel oskrbnik grada in gospostva Vrba ob jezeru k vikarju Walscherju v Beljak in je zahteval takojšnjo aretacijo vikarja Reinerja.

Vse te tožbe in pritožbe zoper vikarja Reinerja so postale tudi škofu in stolnemu kapitlju v Ljubljani odveč, poklicali so vikarja Reinerja v Ljubljano, kjer mu je bilo po vsej verjetnosti zagroženo, da bo odstavljen od župniškega mesta v Dvoru nad Vrbo, nakar je vikar Reiner sam napisal pismeno odpoved, ki se glasi takole: »Ego subscriptus libere resigno preditionem vicariatus in Cranzelhoffen ob certas causas animum meum moveatis. Datum in officio Episcopali 24. Julii anno 1676. Georgius

Reiner presbiter. (Jaz podpisani se prostovoljno odpovedujem službe vikarja v Dvoru nad Vrbo iz gotovih razlogov, ki se nanašajo na mojo dušo. Napisano v škofijskem uradu 24. julija 1676. Jurij Reiner, duhovnik.)

Ta pravda je bila bolj obširno opisana, ker nas s pravno-zgodovinskih vidikov pouči o raznih problemih v dobi fevdalizma:

1. Dokaže nam, da je po tedanjem običajnem pravu bilo v primerih, če je bil tožnik ali toženec duhovna oseba, za razsojo takih sporov pristojno duhovno sodišče, v težjih kazenskih primerih je bil to škofijski konzistorij, ki je delegiral svoje škofijske komisarje, da sestavijo tak konzistorij za posamezni primer. Nadalje je zanimiva ugotovitev, da je bil na Koroškem običaj, da se sestane tako sodišče v domačem kraju.

2. Opisana pravda nam nazorno kaže borbo za oblast v malem med posvetnimi in cerkvenimi oblastmi v dobi fevdalizma. Deželski sodnik je imel v svojem upravnem okolišu v rokah vso civilno in nižje kazensko sodstvo, imel je nadzorstvo na sejmih in na cerkvenih praznikih, kjer se je ljudstvo zbiralo tudi za razvedrilo in imel je nadzorstvo nad vsemi obrtnimi dejavnostmi v svojem okolišu. Župniki pa so imeli v svojem farnem okolišu svoje ukoreninjene pravice nad podložniki. Vsled tega je moglo priti pri izvrševanju teh pravic do našprotij med deželskim sodnikom in župnikom, kar je potem dovedlo do smrtnega sovraštva med obema.

3. V dobi, ki jo opisujemo, je bilo prebivalstvo razdeljeno v sloje. Deželski sodnik iz Vrbe ob jezeru in vikar iz Dvora nad Vrbo sta oba spadala v višji sloj prebivalstva, oba pa sta spadala tudi med premožnejše osebe, saj sta bila lastnika jahalnih konjev in raznega orožja, kar so podložni kmetje le v redkih primerih mogli doseči. Ker sta oba opravljala za tisto dobo važne družbenopolitične funkcije, je njun dolgoletni spor moral porazno vplivati na miselnost podložnega prebivalstva, o čemur nam dostopni listinski viri sicer ničesar ne poročajo, smemo pa sklepati, da je ta spor razdvojil prebivalstvo na dva tabora in tako netil sovraštvo tudi med nižjimi sloji prebivalstva.

Kako se je zgoraj opisana pravda končala, iz listinskih virov ljubljanskega škofijskega arhiva ni razvidno, zaradi svojih pregreh pa je vikar Reiner moral zapustiti svoje službeno mesto v Dvoru nad Vrbo. Njegov naslednik je bil Andrej Prešern, ki je poslal dne 5. julija 1677 pismene reverzalije stolnemu kapitlju v Ljubljano.²⁶

20. avgusta 1690 je vikar Andrej Prešern poročal stolnemu kapitlju v Ljubljano o dohodkih podružničnih cerkev svoje župnije: O dohodkih cerkve sv. Janeza v Dvoru ter podružničnih cerkev sv. Marije Device v Logi vasi in sv. Andreja v Žopračah je poslal informacije že oskrbnik grada in gospostva Landskron, kakor so vpisani v urbarjih. Podružnična cerkev sv. Egidija v Trežičah ima po urbarju 3 goldinarje 26 krajcarjev dohodkov in okoli 50 goldinarjev na zaostankih. Podružnična cerkev sv. Martina, Janeza in Pavla v Vogličah ima po urbarju 2 goldinarja in 27 krajcarjev dohodkov in 15 goldinarjev na zaostankih, podružnična cerkev sv. Jakoba v Vrbi ob jezeru ima po urbarju 6 goldinarjev dohodkov, na zaostankih ničesar. Bratovščina sv. Rozarija ima na zaostankih okoli 20 goldinarjev premoženja. Vikar Andrej Prešern poroča istočasno še o svojih dohodkih, ki skupaj s štolo zagotovo ne prekoračijo zneska 172 goldinarjev, ki jih smem dobivati, ker tudi prevzvišeni škof sam živi le od svojih dohodkov.²⁷

Dne 27. 8. 1690 pa poroča šmiklavžki vikar in škofijski komisar Vid Walscher ljubljanskemu stolnemu kapitlju o finančnem stanju vseh petih župnij beljaškega cerkvenega okrožja. Za cerkev sv. Janeza v Dvoru nad Vrbo poroča, da ima skupno z dvema podružnicama 44 goldinarjev premoženja, v zaostankih pa 533 goldinarjev; po izjavi vikarja pa bo mogoče le polovico tega denarja izterjati. Bratovščina sv. Rozarija v Logi vasi nima za sedaj nikakega denarja, ker so vse porabili za nabavo

²⁶ KALj., fascikel 175/35.

²⁷ KALj., fascikel 71/1.

zvona, ki je precej velik in dragocen. Podružnične cerkve nimajo nikakih zaostankov, kakor so to izjavili njihovi cerkveni ključarji.²⁸

Dne 23. maja 1694 je generalni vikar ljubljanske škofije dr. Jakob Anton Dolničar (Thalnitzscher) vizitiral župno cerkev sv. Janeza Krstnika v Dvoru nad Vrbo in je ob tej priliki sestavil razpored celotnih cerkvenih opravil ob nedeljah in praznikih za vso koledarsko leto, posebej pa še seznam romanj, ki jih je moral tekom leta opraviti vikar s svojimi farani.²⁹

Razpored cerkvenih opravil:

Januar

Na dan sv. Antona je cerkveno opravilo v Trešičah (Drörschitz).

Februar

Ta mesec je dvakrat cerkveno opravilo pri podružnici v Logi vasi.

Marec

Na treh nedeljah je maša v Logi vasi.

April

Na dan sv. Jurija je procesija v Strmec (Sternberg).

Na praznik sv. Martina je procesija k sv. Andreju v Žopračeh (Selpirtsch).

Maj

Na dan sv. Filipa je procesija v Kostanje (Köstenberg).

Na dan sv. Florjana je cerkveno opravilo v Vrbi ob jezeru.

Junij

Na praznik sv. Vida je procesija v Ravne (Ebenfeld).

Na praznik sv. Petra in Pavla je cerkveno opravilo v Vogličah.

Julij

Na praznik sv. Smohorja in Fortunata je romanje v Skočidol (Gozental).

Na praznik sv. Urha ali prvo nedeljo po prazniku sv. Urha je procesija v Črešnjeh (Kerschdorf).

Na praznik sv. Marije Magdalene je maša v Trešičah (Drörschitz).

Na praznik sv. Jakoba je patrocinijski v Vrbi ob jezeru.

V nedeljo po sv. Jakobu je slovesnost v Vrbi ob jezeru.

Na praznik sv. Ane je cerkveno opravilo v Logi vasi.

Avgust

Na praznik sv. Dominika je maša v Logi vasi.

Na dan posvečenja in na dan vnebohoda Device Marije je cerkveno opravilo v Logi vasi.

September

Na praznik sv. Egidija je patrocinijski v Trešičah.

Na praznik sv. Križa je cerkveno opravilo v Žopračeh.

Na praznik sv. Mihaela je cerkveno opravilo v Logi vasi.

Oktober

Na praznik sv. Uršule je maša v Trešičah.

Na praznik sv. Lenarta je maša v Žopračeh.

November

Na praznik sv. Martina je maša v Trešičah.

Na dan darovanja Mariji Devici je cerkveno opravilo v Logi vasi.

Na dan sv. Katarine je maša v Logi vasi.

Na praznik sv. Andreja je patrocinijski v Žopračeh.

December

Na praznik Device Marije je cerkveno opravilo v Logi vasi.

Na praznik sv. Tomaža je cerkveno opravilo v Vrbi ob jezeru.

²⁸ KALj., fascikel 71/2.

²⁹ SALj., fascikel matrike, št. 12.

Seznam letnih procesij:

Prvo nedeljo v vsakem mesecu je cerkveno opravilo v Logi vasi.

11. nedeljo po gospodovem rojstvu je procesija v Vogliče.

V nedeljo po prazniku sv. Ožbolta je romanje v Logo vas.

V nedeljo po vnebovzetju je romanje v Žoprače.

V nedeljo pred praznikom vseh svetnikov se praznuje v Dvoru nad Vrbo posvečenje župne cerkve.

V nedeljo po prazniku sv. Miklavža je procesija v Vrbo ob jezeru.

V nedeljo po vnebovzetju se vrši cerkveno opravilo v Logi vasi.

Na drugi velikonočni praznik je služba božja v Vrbi ob jezeru.

Na tretji velikonočni praznik je romanje v Žoprače.

Na prvo nedeljo po veliki noči se vrši procesija k cerkvi sv. Miklavža v predmestju Beljaka.

Na drugo nedeljo po veliki noči se vrši procesija k cerkvi Marije Device v Podgorje (Maria Elend).

Na četrto nedeljo po veliki noči se vrši procesija k cerkvi Marije Device v Gospi Sveti (Maria Saal).

Na drugi binkoštni praznik se vrši služba božja v Vogličah (Winklern).

Na tretji binkoštni praznik se vrši cerkvena slovesnost pri cerkvi Device Marije v Logi vasi.

V nedeljo sv. Trojice (prva nedelja po binkoštih) se vrši procesija v Lipo nad Vrbo (Lind ob Velden).

Na drugi dan božičnega praznika se vrši procesija k Št. Rupertu (St. Ruprecht).

Na tretji dan božičnega praznika se vrši procesija v Vrbo ob jezeru.

Na četrti dan božičnega praznika se vrši procesija v Logo vas.

Na drugi dan praznika vnebohoda se vrši procesija v Trešiče.

Vizitator dr. Dolničar je na koncu teh seznamov dostavil tole:

Zgoraj napisani sezname cerkvenih opravil in ekskurzij župne cerkve sv. Janeza Krstnika v Dvoru nad Vrbo so bili sestavljeni in odobreni po službeni dolžnosti iz naslova vizitacije in se vsakokratnemu vikarju podkaznijo deset kron nalaga, da ne sme brez dovoljenja škofijskega ordinariata ta danes potrjene matrikule niti povečati niti krajšati. Ex eodem officio in Visitatione Eccle 1694 Jacobus Antonius Thalntischer Dr. Vic. gen. Labacensis.

Ti sezname vsakoletnih cerkvenih opravil župnije Dvor nad Vrbo nam pričajo, da so imeli vsakokratni vikarji te župnije mnogo dela, skrbi in odgovornosti, če so hoteli v redu izpolnjevati te njim naložene dolžnosti.

Leta 1693 je vikar Andrej Prešern sestavil specifikacijo svojih dohodkov na desetini in na beri³⁰ in v uvodu pojasnjuje, da ne obstoja o tem nikak urbar oziroma, da ga niti podložniki niti gospostvo nočejo izročiti.

Desetina od snopja:

V vasi Vogliče dajo naslednji od ene kope en par snopov: Adam Niverc (Niuriz), Adam Lederbiš (Lederbisch), Gregor Vran (Wränn), Gregor Homzej (Homzai), Andrej Maverkanc (Mauerkhanz), Gregor Koganovič (Koganoüz) in Tomaž Jokosinc (Jocosinz). Tudi naslednji bi morali dajati en par snopov od ene kope, ker pa so se vikarji v zadnjem času hitro menjavali in se niso za to pobrigali, nočejo dajati desetine od snopov, temveč le nekaj malega iz vreč: Tomaž Sumper in Peter Cavšnik (Zaussnig) data vsak po 8 meric rži, 4 novčiče in 8 meric ovs. Lukas Jelič (Jelits), Dionizij Toman (Thoman), Ožbolt Vap (Wapp) in Lavrencij Romator dajo vsak po 10 meric rži. N. Vimič (Vimiz) da 8 meric rži in 8 meric sočivja (Pfenich).

Gospostvo Vrba ob jezeru daje 6 četrtakov (Vierling) in 8 meric rži, 4 četrtake prosa, 4 četrtake ovs in 16 meric pšenice.

K župniji spada njiva, ki leži med pašnikom gospostva in med zemljiščem Bartolomeja Zeberm, podložnika beljaškega špitala; razen tega ima župnija v lasti travnik, ki leži poleg cerkve v Dvoru in ki daje en voz sena. Prejel sem sedaj od gospostva en del njene gmajne poleg moje njive v velikosti enodnevne obdelave, ne vem pa, če bo to ostalo tudi mojim naslednikom. Sicer imam pravico, da dobivam drva za kurjavo v gozdu, ki pripada soseski v Dvoru, ker pa v tem gozdu ni ničesar za posekati, moram vsako leto na novo prositi gospostvo v Vrbi ob jezeru za dovoljenje, da smem sekati v njihovih gozdovih.

³⁰ KALj., fascikel 175/3.

Bera:

Vsak kmet da eno merico pšenice, 4 merice ajde, en voz sena ali 12 krajcarjev, en hlebec kruha ali 3 krajcarje in eno košaro repe. To je skupno znašalo 10 četrtakov ajde in 2 četrtaka ter 10 meric pšenice.

V denarju plačajo v Vrbi ob jezeru Adam Bon (Bonn), Bartolomej Rainde, Simon Lakner (Lakhner) in Mihael Onmusek vsak po 15 kr. (krajcarjev), Janez Onmusek pa 30 kr. V Logi vasi Sebastijan Sorn (Schorn) 30 kr., N. Molesnik (Molesnig) 15 kr. V Dobu (Aich) Andrej Bister 15 kr. V Selu (Zell) Gregor Milde 15 kr. V Dolah (Duel) Florijan Klebe 20 kr., Bartolomej Kanc (Kanz) 15 kr. V Žopračah (Selpertsch) Adam Juri 15 kr., Bartolomej Jošt, Gašpar Šijanec (Šianiz), Lovrenc Harke (Harkhe) in Valentin Mokavec (Mokhauz) vsak po 30 kr. V (Zorndorff) N. Gramikher 18 kr.

Leta 1696 je prišlo do spremembe župnijskega mesta v Dvoru nad Vrbo. Vikar Andrej Prešern je sam odpovedal službo vikarja v Dvoru in je Franc Adam grof Dietrichstein dne 23. januarja 1696 prezentiral na njegovo mesto Martina Mesnerja, ki je istočasno resigniral na vikariat Lipa nad Vrbo. Vikar Mesner je poslal dne 3. maja 1696 običajni reverz škofijskemu ordinariatu v Ljubljano.³¹

Dne 16. maja 1697 je župnijo Dvor vizitiral odposlanec ljubljanskega stolnega kapitlja in pri tem ugotovil tole:³² Za cerkovnika je Blaž Hoffner, podložnik vetrinjske opatiije, ki je bil v to službo sprejet pred devetnajstimi leti od vikarja in cerkvenih ključarjev. Na beri prejema 7 četrtakov raznih žitaric, največ pšenične moke, ter 30 hlebcev kruha. Od krsta prejema en groš, od maše en groš, od poroke 9 krajcarjev, od pogreba, če je svečan, 5 grošev. Ministrirati ne zna. Ni objavil vizitacije, kakor je to na Koroškem običaj, da mora cerkovnik ob navzočnosti duhovnikov dnevno razglašati vizitacije pod kaznijo odvzema službe cerkovnika. Cerkvni obračuni se vršijo v župnišču, urbarje pa hrani gospostvo, katerega oskrbnik običajno prisostvuje obračunom. Ključe od skrinjice imata cerkvena ključarja, skrinjica pa je shranjena v zakristiji. Vikar živi dostojno, za kuharico ima sestro in eno starejšo žensko. Tudi ne pije. Nato je vizitator zaslišal cerkvenega ključarja Janeza Kaufmana, podložnika samostana Vetrinje, ki je v tej službi že 20 let. Urbar se nahaja v gradu Landskron, kar je mnogokrat šlo v škodo vikarjem kakor tudi cerkvi. Župnišče popravljajo običajno farani in se nahaja sedaj v dobrem stanju.

Za vikarja je Martin Mesner (Mösnar), ki je doma v Rožeku v akvilejski škofiji, star je 36 let, študiral je v Celovcu humanistiko, filozofijo in teologijo, ordiniran je bil na naslov grada v Rožeku. Duhoven je 9 let, od tega je bil tri leta kaplan v Slovenski Kapli (in der Windischen Capel), pet let je bil vikar v Lipi nad Vrbo, sedaj je že eno leto vikar v Dvoru nad Vrbo. Prezentiran je bil od grofa Dietrichsteina, ki ima to funkcijo alternativno s stolnim kapitljem v Ljubljani. Reverzalije daje stolnemu kapitlju. Od gospostva v Vrbi dobiva 16 meric pšenice, 6 četrtakov rži, 4 četrtake ovsia in 4 četrtake prosa, od podložnikov dobi 9 četrtakov prosa, namesto sira pa 6 grošev. V posesti ima še eno njivo, desetina mu prinaša 4 četrtake rži, 4 četrtake ovsia in poldrugi četrtak pšenice. Od kazni obdrži eno tretjino, od svojih faranov pa prejema na kolekturi od krsta 4 groše, od oklica poroke in od poroke same po en goldinar ali skupaj enega imperiala, od pogreba z mašo enega imperiala, za mašo pet grošev. Skrinjica se hrani v zakristiji na mestu, ki je dobro zavarovan, en ključ hrani cerkveni ključar, enega pa vikar. Na Vrbi živi kočar z imenom Reiner, ki je podložnik cerkve sv. Janeza Krstnika v Dvoru, ki mora gospostvu plačevati za izvrševanje gostilničarske obrti letno 7 goldinarjev. Ker pa mnogo njegovih sosedov izvršuje gostilniško obrt, sam pa že mnogo let ne izvršuje te obrti, bi moral biti razrešen plačevanja sedmih goldinarjev.

V zvezi s to vizitacijo je vikar Martin Mesner prejel od stolnega kapitlja v Ljubljani dekret, ki mu je naložil tole: Pri krstnem kamnu naj namesti sliko Janeza Krstnika. Službo božjo naj tudi pri podružničnih cerkvah začenja ob deveti uri. Krstiti sme samo v cerkvi, ne pa po domovih faranov.

³¹ KALj., fascikel 176/1, 2.

³² KALj., fascikel 166/3.

Na dan te vizitacije se je pri vizitatorju oglasil Jožef Kušej, podložnik župne cerkve v Dvoru, ki se je pritožil zoper oskrbnika grada in gospostva Vrba ob jezeru v tejle zadevi: Njegov sosed Pulman, podložnik grada in gospostva Vrba, ga je dejansko napadel; v tem sporu pa grajski oskrbnik postopa pristransko, ker je izdal proti vsem predpisom sodbo v prid toženega Pulmana, ne da bi poprej zaslišal niti tožnika niti predlaganih prič.

V začetku leta 1705 je prišlo zopet do spremembe na vikarskem mestu župnije Dvor nad Vrbo. Sedanji vikar Martin Mesner je bil postavljen za župnika v Kostanje, na njegovo mesto je prišel za vikarja Blaž Pencin, ki je 16. 2. 1705 poslal reverzalije v Ljubljano.³³

V mesecu juniju leta 1712 je vse župnije beljaškega cerkvenega okrožja vizitiral ljubljanski škof Frančišek grof Kauniz. 18. junija je bil v Dvoru nad Vrbo in ugotovil tole:³⁴ Za cerkovnika je Luka Hoffner, podložnik vetrinske opatiije, ki je bil pred petimi leti nastavljen od gospostva Landskron. Na dohodkih prejema 6 meric žita v zrnju in 13 hlebcev kruha, od krsta dobiva 1 groš, od pogrebov in maš po 4 groše, od poroke 3 groše. Vikar redno poučuje mladino v verouku, cerkev je v dobrem stanju, pač pa je cerkveni stolp na eni strani potreben popravila. Nečastna dejanja se kaznujejo s cerkvenimi kaznimi. Župnišče se popravlja iz dohodkov cerkve. Vikar začenja službo božjo ob 7. uri in jo končuje pred 12. uro. Nato je bil zaslišan cerkveni ključar Janez Vid Burger, podložnik gospostva Landskron, ki je bil nastavljen od upravitelja tega gospostva pred osmimi leti. Za nadzorstvo nad vsemi cerkvenimi zadevami dobiva letno dva goldinarja. Cerkveni obračuni se delajo pri cerkvenem ključarju. Cerkveni stolp je potreben popravila. Ključke cerkvene skrinjice hrani enega cerkveni ključar, drugega oskrbnik gospostva. Cerkev ima na dan proščenja okoli šest goldinarjev stroškov. Vikar dela večkrat ekscese v pijanosti. Doma ima celo zalogo vina in večkrat popiva s prijatelji v župnišču. Mašo začenja ob nedeljah med 8. in 9. uro in končuje vedno pred 12. uro. Nato je škof zaslišal vikarja Blaža Pencina, ki je bil doma iz Tolmina v goriški grofiji in akvilejski škofiji. Star je 52 let. Humanistiko, filozofijo in teologijo je študiral na Dunaju, ordiniran je bil na naslov domačega patrimonija in je duhovnik 24 let; od tega je bil pol leta v Dravogradu, tri leta v službi pri dekanu v Velikovcu, nakar je bil nastavljen kot vikar v Lipi nad Vrbo, kjer je bil 9 let, sedaj pa je že 8 let v Dvoru nad Vrbo, prezentiran od stolnega kapitlja v Ljubljani. Cerkev nima nikakih privatnih maš, dohodki vikarja znašajo okoli 200 goldinarjev, štola mu pa prinaša okoli 30 goldinarjev. Župnija ima 5 podružnic in bratovščino sv. Rozarija. Faranov je okoli 965. Za poučevanje dečkov ima poseben prostor. Vikar se pritožuje zoper benediktince v Vernberku, ki vabijo v svojo kapelo mnogo faranov iz Dvora, zaradi česar ne prihajajo v župno cerkev, da bi poslušali nedeljsko pridigo. Škof je vikarju naročil, da mora v poročno knjigo vpisovati tudi imena prič, v knjigo rojstev pa naj vpiše tudi kraj rojstva. Nato je škof zaslišal še oba cerkvena ključarja, Florijana Šumija in Jožefa Šefmana; prvi je bil podložnik gospostva Vrba ob jezeru, drugi pa podložnik župnije sv. Miklavža v Beljaku. Njihovi dohodki so znašali 5 grošev. Cerkev nima podložnikov, ki jih je nekdaj imela, ne vesta pa, kako so bili cerkvi odvzeti. Vikar je odličnega obnašanja. Cerkvena ključarja sta se pritožila zoper oskrbnika gospostva Landskron, ki ne prihaja k obračunom, od cerkvenih dohodkov pa prejema dva goldinarja kljub temu, da je cerkev zelo revna.

V zvezi s to vizitacijo je vikar Blaž Pencin dobil od stolnega kapitlja v Ljubljani pismeno naročilo, da mora uporabljati isto višino štole kot njegov prednik. V matrike rojstev naj imena krščencev skrbneje vpisuje.

Zgoraj opisana vizitacija je zanimiva tudi iz razloga, ker so se v župniji Dvor nad Vrbo pojavili naenkrat trije cerkveni ključarji. To dejstvo kaže na to, da so obstojala med oskrbnikom gospostva Landskron in med vikarjem Pencinom pri

³³ KALj., fascikel 176/12.

³⁴ KALj., fascikel 158/3.

upravljanju cerkvenega premoženja neka nesoglasja, ker je cerkvenega ključarja Burgerja nastavilo gospostvo Landskron. Ta nesoglasja so se pokazala tudi pri zaslíšanjih cerkvenih ključarjev. Od gospostva nastavljen cerkveni ključar je škofu ovadil vikarja zaradi pijančevanja, redna od vikarja in farne občine izvoljena cerkvena ključarja pa sta se pritožila škofu o malomarnosti oskrbnika grada in gospostva Landskron.

Leta 1715 je na škofijski sinodi v Ljubljani — škofijske sinode so se vršile običajno vsako drugo leto — je bil za župnika Dvor navzoč vikar Blaž Pencin. Ko so vsi navzoči opravili zaprisego zvestobe škofu, jim je bilo zabičano, da pod kaznijo cypi aut crucis (pod kaznijo sramotilnega kamna ali križa) ne smejo krstiti otroke po privatnih hišah, temveč samo v župni cerkvi.³⁵

Leta 1730 je generalni vikar ljubljanske škofije Janez Jakob Schilling pooblastil ljubljanskega kanonika dr. Antona Lacknerja, da vizitira župnije beljaškega cerkvenega okrožja. V Dvoru nad Vrbo je bil 8. julija in med drugim ugotovil, da mora biti vikar v Dvoru vešč slovenskega jezika (parochus ejusdem ecclesiae debet linguae gnarus esse Slavonicae). Za vikarja je bil v tej župniji 25 let Blaž Pencin, ki je umrl dne 22. junija tega leta v starosti 70 let, 4 mesecev in 20 dni in ki je bil dne 24. tega meseca ravno na praznik patrocinja svoje cerkve pokopan. Razen glavnega oltarja Janeza Krstnika sta bila v tej župni cerkvi še oltarja Device Marije in sv. Štefana.

Po smrti vikarja Blaža Pencina je na njegovo mesto prišel Karl Ludvik grof Dietrichstein, baron Humberški in Finkensteinski, gospod na Landskronu, v Vrbi, v Novem gradu in v Gornji Polskavi, dvorni točaj Koroške in dedni lovski mojster Štajerske itd. prezentiral duhovnika Janeza Millerja, ki mu je ljubljanski stolni kapitelj izdal dne 6. 9. 1730 nastavitveni dekret.³⁶

Komaj pa je Janez Miller prevzel dolžnosti vikarja župnije Dvor nad Vrbo, se je Jožef Anton Aichelberger, oskrbnik grada in gospostva Landskron, pritožil na ljubljanski stolni kapitelj, da vikar in škofijski komisar pri cerkvi sv. Miklavža v predmestju Beljaka Janez Krištof Semenič noče instalirati vikarja Janeza Millerja in naj mu kapitelj vroči spiritualia (dovoljenje za opravljanje duhovne službe), ker mu je on že izročil v imenu grofa temporalia (posvetne dohodke). Ta pritožba grajskega oskrbnika zoper vikarja Semeniča pa je bila preuranjena, ker se je vikar Miller v pismu z dne 19. 10. 1730 zahvalil vikarju Semeniču, da ga je kljub njegovi mladosti priporočil faranom v Dvoru. 12. 11. 1730 pa poroča vikar Semenič stolnemu kapitelju v Ljubljano, da je 8. novembra instaliral vikarja Millerja.³⁷

Vikar Janez Krstnik Miller je sestavil dne 28. januarja 1745 nadroben seznam štole, kakor jo je uporabljal že njegov prednik in kakor prakticira z njo tudi on.³⁸ Ta pregled se glasi:

	Gld.	Kr.
za krst zakonskega otroka	—	12
za krst nezakonskega otroka	—	30
za obnavljanje krsta ob veliki noči ali binkoštih		
za prvega zakonskega otroka	1	30
za drugega zakonskega otroka	1	—
za tretjega zakonskega otroka	—	30
za nezakonskega otroka se plača dvakrat toliko po odbitku že plačanega		
za branje maše v župni cerkvi se plačuje po: starem običaju	—	15
za ekskurz k drugim cerkvam, ki so oddaljene od župne cerkve eno uro hoda, dobivam	—	18
za izpovedovanje bolnikov	—	18
za izpoved bolnikov, vezano s poslednjim oljem	—	42

³⁵ KALj., fascikel 161/24.

³⁶ KALj., fascikel 223/11 in 177/20.

³⁷ KALj., fascikel 222/6.

³⁸ KALj., fascikel 41/21.

	Gld.	Kr.
za trikratni oglas poroke	—	18'
za poroko, če ostane nevesta v domači fari	1	—
če nevesta gre izven fare	2	—
za pogreb kmeta, ki ima lastno hišo, brez maše	1	9
če se ga pokoplje z branjem maše in blagoslovom	2	39
za pokop starejšega, ki nima lastne hiše, brez branja maše	—	18
če se ga pokoplje z branjem maše in blagoslovom	1	33
za pogreb otroka	—	18
Dohodki cerkovnika, vezani na štolo:		
za odhod k smrtno bolnemu pri navadni spovedi	—	3
če je spoved vezana s poslednjim oljem	—	9
za krst zakonskega otroka	—	3
za krst nezakonskega otroka	—	18
za obnovo krsta ob veliki noči ali v binkoštih		
za zakonske otroke	—	16
za obnovo krsta prvega nezakonskega otroka	—	30
za drugega nezakonskega otroka	—	15
za tretjega nezakonskega otroka	—	7
za pogrebe z mašo in blagoslovom	—	21
brez maše in blagoslova	—	15
za ministriranje pri poroki, če nevesta ostane doma	—	9
če nevesta gre izven fare	—	18
za trikratno zvonjenje po umrlem dobi cerkovnik		
hlebec kruha in	—	9

Vse to sem zapisal za uporabo, kakor je od nekdanj v običaju.

Vikar Janez Krstnik Miller je bil leta 1750 premeščen za vikarja in škofijskega komisarja pri cerkvi sv. Miklavža v predmestju Beljaka. Na njegovo mesto je lastnik grada in gospostva Landskron grof Dietrichstein prezentiral duhovnika Antona Makovnika (Makonigg, pisal se je pravilno Markovič), ki ga je 23. 11. 1750 instaliral stolni dekan iz Ljubljane dr. Anton Lackner.³⁹ V zvezi z instalacijo vikarja Makovnika se je miklavžki vikar Miller pritožil v Ljubljano, da mu delajo uslužbenci grada in gospostva Landskron težave, ker nočejo izročiti njemu pripadajoči inventar v župnišču v Dvoru nad Vrbo. Ponovno se je vikar Miller pritožil stolnemu dekanu Antonu Lacknerju v Ljubljano, da ima težave z vikarjem v Dvoru, ker je sam priznal, da je v hudi stiski zaradi ekscesov v pijanosti.⁴⁰

Vikar Anton Makovnik je umrl v začetku leta 1758. Po njegovi smrti je grof Dietrichstein prezentiral za vikarja v Dvoru Valentina Liskovnika (Liesgonig), beneficiata pri cerkvi sv. Frančiška Ksaverija v Salfelden pod gospostvom Humberk (Hollenburg). Liskovnik je bil že zelo star.⁴¹

Vikar Makovnik je napravil dne 27. 2. 1758 oporoko, po kateri je ustanovil dve večni volili, eno za 1000 goldinarjev, drugo za 300 goldinarjev. O tem se je vršila dne 10. oktobra 1758 ob navzočnosti grofa Franca Ludvika Dietrichsteina, vikarja Millerja iz Beljaka in dedičev pokojnega vikarja zapuščinska razprava, pri kateri je prišlo med navzočimi glede označenih volil do tegale sporazuma: Od prvega volila se naj vsako leto odtegne od obresti znesek 10 goldinarjev. Od tega zneska se naj vsako četrletje bere maša, za katero dobi vikar v Dvoru po 1 goldinar 30 krajcarjev. Za ostale 4 goldinarje pa se naj kupi vsako četrletje za 1 goldinar kruha in ga razdeli med reveže. Od volila 300 goldinarjev pa se naj od letnih obresti v znesku 30 goldinarjev bere četrletno ena maša, za katero dobi dotični duhovnik po 30 krajcarjev, ostalo ostane cerkvi v Dvoru. Te maše naj bere do svoje smrti sorodnik pokojnega, vikar Tomaž Reiter v Brnci (Fürnitz).⁴²

V zvezi z zapuščino umrlega vikarja Antona Makovnika se je vikar in škofijski komisar pri sv. Miklavžu v Beljaku Janez Krstnik Miller pritožil dne 3. julija 1759

³⁹ KALj., fascikel 222/3.

⁴⁰ KALj., fascikel 215/5.

⁴¹ KALj., fascikel 177/20.

⁴² KALj., fascikel 223/8 in 227/26.

grofu Dietrichsteinu na Landskron, da so oskrbnik grada in gospostva in njegovi uslužbenci nepravilno postopali, ker mu niso izplačali stroške inventariziranja zapuščine za dva dneva in so si neupravičeno prisvojili iz zapuščine denar v znesku 25 goldinarjev in 30 krajcarjev.

Vikar Valentin Liskovnik je listinsko izkazan še v letu 1763, v letu 1765 pa je listinsko izkazan novi vikar duhovnik Ožbalt Jožef Janiš.⁴³

Leta 1766 je pri podružnični cerkvi Device Marije v Logi vasi započela akcija za ustanovitev samostojnega beneficija. O tem se nahaja v škofijskem arhivu nadškofijskega arhiva v Ljubljani obsežen listinski material.⁴⁴

Pobuda za ustanovitev tega beneficija je izšla od prebivalcev Vrbe ob jezeru. O tem je ljubljanskemu škofu obširno poročal tedanji opat osojskega samostana Roman, ki ga je bil ljubljanski škof pooblastil, da v tej zadevi izvrši poizvedbe, in ki je tudi sam podprl namero, da se ustanovi v Logi vasi beneficij. Med drugim poroča opat Roman takole: Prebivalci kraja Vrba ob jezeru so v začetku leta 1766 povabili k sebi duhovnika Antona Tešar (Theschar), ki je bil poprej več let za kaplana v župnijah Št. Jakob (St. Jakob) in Podgorje (Maria Elend), ki ležita v goriški škofiji, spadata pa pod jurisdikcijo osojskega samostana, in ki je to službo opravljal v zadovoljstvo vseh. Ta duhovnik si je pridobil tolikšnjo zaupanje pri ljudeh v Vrbi, da so začeli zbirati prostovoljne prispevke v denarju, ki so narasli na 2000 goldinarjev in je upati, da bodo še narasli. Ko pa so mu ljudje v Vrbi ob jezeru nehali dajati potrebno oskrbo, je provizor pribežal zopet k meni in sem ga ponovno nastavil za kaplana pri Št. Jakobu.

Ustanovitev samostojnega beneficija v Logi vasi pa ni šla v račun vikarju župnije Dvor Ožboltu Janežu (Oswaldo Janisch), pa tudi ne župnikom sosednih far, ki so mejile na Logo vas, npr. Št. Ilj (St. Egyden), ker so se bali, da bodo prikrajšani na svojih dohodkih. In res je prišlo med temi duhovniki in Antonom Tešarjem do sporov pri opravljanju cerkvenih opravil. Vikar Janež je že avgusta 1766 vložil zoper ustanovitev beneficija pritožbo na c. kr. dvorno komisijo (Kays: Königl: Hoff Comission) v Celovcu. Ta komisija pa je z dopisom z dne 25. avgusta 1766 zavrnila pritožbo vikarja Janeža z utemeljitvijo, da bi ustanovitev posebnega beneficija pri podružnični cerkvi v Logi vasi koristila večanju časti božje in blaginji ljudstva. Dvorna komisija tudi ne nasprotuje nastavitvi beneficiata, ki ga je tam namestil od ljubljanskega škofa v to pooblaščenosti osojski opat.

Ta primer nam kaže, kako so v drugi polovici 18. stoletja posvetne oblasti še podpirale cerkvene odločitve.

Zaradi postavitve beneficija pri podružnični cerkvi Device Marije v Logi vasi je prišlo dne 9. marca 1767 do incidenta, ki ga je pooblaščenec ljubljanskega škofa osojski opat Roman v svojem poročilu na škofijski ordinariat obširno obrazložil. 9. marca se je vršila sedmina po dne 2. marca umrli kmetici Mariji Piček, podložnici cerkve sv. Jurija v Strmcu (Sternberg), ki je bila pokopana na pokopališču v Logi vasi. V cerkvi je čakalo približno 50 ljudi na začetek maše, ki bi jo moral brati beneficiat Anton Tešar. Naenkrat je vikar Ožbalt Janež iz Dvora začel v zakristiji kričati na provizorja Tešarja in mu prisolil tako krepko zaušnico (vehementiorem alapam), da se je to slišalo v cerkev. Nato je razjarjeni vikar odšel in je potem mašo bral od vseh pomilovani provizor Tešar. Še isti dan je Tešar vložil pismeno tožbo zoper vikarja Janeža, istega dne pa sta v tej zadevi prišla k opatu Romanu Matej Žvan (Mattheus Schwan), cerkovnik pri podružnični cerkvi v Logi vasi, in Simon Vidmar, v neposredni bližini cerkve v Logi vasi živeči kmet in podložnik župne cerkve sv. Jurija v Strmcu, ki sta v imenu faranov vložila tožbo zoper vikarja Janeža. Žvan se je zoper vikarja Janeža pritožil še zaradi tega, ker je Janež pred nekaj meseci dal v zakristiji zaušnico tudi njegovemu bratu duhovniku Žvanu, ki je takrat nadomeščal odsotnega vikarja Tešarja.

⁴³ KALj., fascikel 150/1, 6.

⁴⁴ SALj., fascikel 10/2-10.

K temu poročilu je opat Roman dodal tole:

1. Vikar iz Dvora je res tako postopal, kar bom še pozneje dokazal.

2. Provizor Tešar je dobil od mene le ustno navodilo, kako naj postopa, to se pravi, da naj svoje uradne posle vestno opravlja brez prejudica župniškega vikarja, kar je tudi izpolnjeval.

3. Provizor Tešar je cerkveno opravilo za pokojno Piček izvršil s privoljenjem vikarja, ki je tudi dovolil, da provizor prejme 1 goldinar 15 krajcarjev.

Prihodnji dan, dne 10. marca, je k osojskemu opatu Romanu prišel Matej Hornbek (Ornböck), župnik v Strmecu (ta župnija je spadala pod solnograško nadškofijo), ki je zoper vikarja Janeža vložil tole pritožbo: Ko je v začetku marca umrla v Logi vasi Marija Piček, podložnica župnije Strmec, so jo zaradi oddaljenosti Strmca pokopali na pokopališču v Logi vasi proti plačilu pogrebne pristojbine 20 krajcarjev; vikar iz Dvora se tudi ni branil prejeti 20 krajcarjev za kondukt in 1 goldinar 15 krajcarjev za petje libere in za branje maše in je s privoljenjem vikarja iz Dvora prejel isti znesek tudi Anton Tešar, ki je pri tem cerkvenem opravilu sodeloval. Vikar iz Dvora pa je zahteval še plačilo treh goldinarjev posmrtnine za pokojno in je grozil, da jo ne bo pokopal, če tega zneska ne dobi izplačanega, nakar so mu ga prestrašeni sorodniki tudi izplačali. Župnik Matej Hornbek je zahteval, naj vikar Ožbalt Janež njemu vrne posmrtnino v znesku treh goldinarjev, ker se zna zgoditi, da v prihodnje v škodo župnije Dvor ne bodo v druge fare podložne farane pokopavali v Logi vasi, temveč v njihovih pristojnih župnijah. Opat Roman je predlagal, naj škofijski ordinariat izda vikarju v Dvoru Ožbaltu Janežu nalog, da vrne župniku Hornbeku neupravičeno pobrano posmrtnino po umrli Mariji Piček. Župnik Hornbek se je pritožil tudi zaradi incidenta, ko je vikar Ožbalt Janež dal provizorju Antonu Tešarju za-ušnico, kar je pri njegovih faranih povzročilo hudo jezo, predvsem od strani moža pokojne Vide Piček.

V zvezi s tem incidentom so se pri osojskem opatu Romanu v Vernberku zglasili dne 13. marca še štirje kmetje, in sicer Martin Bočrnik (Božrnig), Kašpar Mäle (Mälle) in Ivan Krepfl (Kröpffl), podložniki župnije Dvor, ter Pavel Černič (Tschernez), podložnik župnije Otok (Maria Wörth), ki so pričali, da so slišali zausnico v cerkev, kar je povzročilo pri vseh faranih pravo pohujšanje in so predlagali, naj bi se vikarju v Dvoru prepovedalo rovarjenje zoper ustanovitev beneficija v Logi vasi. Ti kmetje so se pritoževali zoper vikarja v Dvoru še v drugih zadevah, predvsem, da zanemarja pouk mladine, kar pa provizor Anton Tešar za mladino v okolišu Loge vasi skrbno opravlja. Opat Roman je škofu predlagal, naj vikarja iz Dvora začasno suspendira od upravljanja cerkvenih opravil pri podružnični cerkvi Marije Device v Logi vasi in prepusti vsa ta opravila beneficiatu Antonu Tešarju.

Izgleda pa, da ljubljanski škof ta predlog opata Romana ni osvojil in ni prišlo do realizacije ustanovitve beneficija v Logi vasi, ker se je provizor Tešar kmalu po tem incidentu vrnil v Št. Jakob za kaplana. Pač pa je po smrti vikarja Ožbolta Janeža Franc Ludvik grof Dietrichstein prezentiral dne 22. marca 1770 Antona Tešarja za vikarja župnije Dvor nad Vrbo in ga je potrdil tudi stolni kapitelj v Ljubljani.⁴⁵ Anton Tešar je še v letu 1771 listinsko evidentiran kot vikar v Dvoru,⁴⁶ Štefan Singer vodi kot njegovega naslednika Jakoba Nagele in do leta 1787 še tri druge vikarje.

V času, ko župnije beljaškega cerkvenega okrožja niso bile več inkorporirane ljubljanski škofiji, je dne 25. oktobra 1793 prosil za izpraznjeno mesto vikarja v Dvoru Primož Zechner, župni kaplan župnije Otmanje (Ottmanach). V prošnji je navedel, da je že 12 let in 5 mesecev duhovnik in da je dosedaj služboval kot kaplan v Podkrnosu (Gurnitz), v Šmihelu (St. Michael am Zollfeld) in v Otmanjah, kjer je zaradi bolezni tamkajšnjega župnika zadnji dve leti sam upravljal župnijo. V prošnji še navaja, da zna poučevati katekizem po vseh učnih predpisih, da zna dobro pridigati in da je popolnoma podkovan v slovenskem jeziku.⁴⁷

⁴⁵ KALj., fascikel 208/24.

⁴⁶ KALj., fascikel 148/6.

⁴⁷ SALj., Ggr fare, fascikel 51.

V naslednjem bodo tudi za župnijo Dvor nad Vrbo prikazani statistični podatki o številu prebivalstva ter o številu rojstev, porok in smrti, kolikor sem teh podatkov mogel izslediti v listinskem gradivu nadškofijskega arhiva v Ljubljani:⁴⁸

Leto	Communicantes	Non communicantes	Skupaj	Rojstva	Poroke	Smrti
1705	856	234	1100	50	11	18
1707	890	223	1113	44	11	15
1712			965	34	6	26
1713	912	232	1144	38	6	21
1714	925	239	1164	38	12	32
1715	959	234	1193	32	6	55
1716	954	234	1188	32	8	29
1717	989	241	1230	32	2	16
1718	975	237	1212	42	6	17
1720	997	245	1242	42	10	33
1723	922	245	1167	26	5	30
1725	919	236	1145	42	8	40
1746	1010	295	1305	38	9	28
1747	1004	310	1314	36	4	25
1748	1012	302	1314	51	6	42
1749	1012	302	1314	51	6	42
1750	1000	300	1300	47	6	26
1751	1008	283	1291	39	12	34
1752	984	230	1214	42	13	45
1753	980	249	1229	31	10	47
1754	949	281	1230	37	3	26
1755	939	296	1235	36	7	35
1757	1025	182	1207	36	7	31
1759	988	182	1170	45	7	48
1761	1015	188	1203	49	11	23
1762	953	257	1210	26		12
1763	806	314	1120	57	5	43
1765	969	264	1233	49	7	25
1766	942	280	1222	38	7	16
1771	982	250	1232	32	9	40

Ti statistični podatki nam dokazujejo, da je ostalo število prebivalstva skozi ves čas v teh tristo letih nadvlade ljubljanske škofije nad župnijami beljaškega cerkvenega okrožja nepretrgoma v isti višini. Prebivalstvo je bilo razdeljeno v communicantes in non communicantes. Komunikanti so bile vse osebe v župniji, stare nad 12 let, ki so bile obvezane, da opravijo ob veliki noči spoved in obhajilo, nekomunikanti pa otroci in mladina do 12 let starosti. Za leto 1754 je vikar poslal škofijskemu ordinariatu število prebivalcev, razčlenjeno na moške in ženske. Od skupnega števila 1244 prebivalcev je bilo 917 odraslih, od teh 410 moških in 507 žensk. Od 317 otrok je bilo 208 starih do 6 let, od teh 116 moške in 92 ženske dece, 119 pa starih od 7 do 12 let, in to 62 fantov in 57 deklic. Pri tej statistiki je zanimivo dejstvo, da so pri odraslih število žensk prekašale število moških za skoro 100 oseb, pri otrokih pa je bilo moške dece več kot ženske. Da je bilo v župniji skoro 100 žensk več kot moških, je po mojem mnenju pripisati okolnosti, da je bilo pri kmečkih delih zaposlenih več ženskih poslov kot moških. Temu dejstvu je pripisati tudi število nezakonsko rojenih otrok. Vikarji so namreč pri podatkih o rojstvih število rojenih razdelili na zakonsko in nezakonsko rojene otroke. V zgoraj prikazani statistiki je bilo skoro vsako leto dvoje ali troje otrok nezakonsko rojenih, v letu 1713 med 38 novorojenimi 7 nezakonskih, leta 1714 med 38 rojenimi 6 nezakonskih, leta 1762 pa med 26 rojenimi kar 10 nezakonsko rojenih. Pri statističnih podatkih o številu smrti pa so vikarji navajali število umrlih odraslih in število umrlih otrok. Posebno veliko je umrlo

⁴⁸ KALj., fascikel 128, 129, 148, 150, 157, 158 in SALj., fascikel 27/25.

otrok med leti 1712 do 1715 in med leti 1749 do 1755. Verjetno so v teh letih razsajale po Koroški nalezljive bolezni, kakor kuga in kolera. Leta 1714 je bilo od 32 umrlih 12 otrok in leta 1715 od 55 umrlih 21 otrok. Leta 1725 od 40 smrtnih primerov 23 otrok, leta 1749 od 42 umrlih 20 otrok, leta 1750 od 26 umrlih 16 otrok, leta 1751 od 34 umrlih 14 otrok, leta 1752 od 45 umrlih 15 otrok, leta 1753 od 47 umrlih 16 otrok in še leta 1771 od 40 smrtnih primerov 19 otrok. V zvezi s temi statističnimi podatki so vikarji morali tudi poročati o številu zakoncev, ki živijo ločeno eden od drugega. To število pa ni presegalo nikoli dva zakonska para. Nekateri vikarji so ob koncu teh statistik še poročali o številu dečkov, ki so ob nedeljah popoldne obiskovali verouk. Tako je vikar Blaž Pencin leta 1714 poročal, da je prihajalo h krščanskemu nauku 15, 17, nekajkrat 27, največ pa 29 dečkov. Vikar Valentin Liskovnik pa je leta 1762 poročal, da je prihajalo k pouku 32 do 46 dečkov in so otroci prihajali v šolo le v jeseni in ves čas quadragesimae (štridesetdnevni post pred veliko nočjo). Poleti niso otroci prihajali v šolo, ker so morali pasti živino, pozimi pa zaradi snežnih razmer.

Zaključki

Pri branju prispevkov k zgodovini koroških župnij, ki so bile od leta 1461 do leta 1787 inkorporirane ljubljanski škofiji, bo ta ali drugi bralec morda menil, da so pisani preveč v duhu cerkvene zgodovine. Temu pa se ni bilo mogoče izogniti iz več razlogov. Eden glavnih razlogov je okolnost, da so mi bili na razpolago le tisti listinski viri, ki sem jih našel v arhivu ljubljanske nadškofije. Če bi hoteli zgodovino teh župnij bolj natančno in bolj objektivno prikazati, bi bilo potrebno pregledati listinsko gradivo v koroških arhivih, v arhivih mesta Pliberk in mesta Beljak, v arhivih gradov in gosposčin, v katerih območju so te župnije ležale, in v arhivih teh župnij samih. Tem pregledom pa botrujejo mnogi zadržki, bodisi objektivni, bodisi subjektivni.

Drugi važni razlog je dejstvo, da je v dobi, ki smo jo opisali, to je v dobi fevdalizma, cerkev imela v javnem in zasebnem življenju važno in pomembno družbenopolitično vlogo. Pod njenim neposrednim upravljanjem je bilo tudi vse zakonsko in rodbinsko pravo, kar je dalo duhovnikom oblast, da so nadzorovali vse zasebno življenje svojih faranov.

Vsa civilna in sodna oblast je bila v rokah lastnikov gospostva, v katerega območju se je teritorij dotične župnije nahajal; v primeru župnije Dvor je bil to prvotno grad in gospostvo Landskron, ko pa je bilo ob koncu 16. stoletja ustanovljeno v Vrbi ob jezeru samostojno gospostvo, ki je dobilo tudi pravico do samostojnega deželskega sodišča, je župnija Dvor spadala pod to gospostvo. Lastniki teh gospostev so imeli v svojih rokah tudi odvetniške in patronatske pravice nad župnijami svojega okrožja. Ker pa si je patronatske pravice nad svojimi župnijami prisvajala tudi škofija, je prišlo med gospostvi Landskron in Vrba ob jezeru na eni strani in med ljubljanskim stolnim kapituljem na drugi strani do stalnih sporov pri uveljavljanju s patronatsko pravico vezano prezentacijsko pravico pri imenovanju novih vikarjev. Ti spori so prenehali šele 10. februarja leta 1670 s poravnavo.

Podložni kmetje, ki so s člani svoje družine in s kmečkimi posli predstavljali večino podeželskega prebivalstva, niso v družbenopolitičnem pogledu imeli nikakih pravic. Pač pa so farani ob priliki spremembe na sedežu vikariata vedno zahtevali po svojih zastopnikih, cerkvenih ključarjih, da so bili za vikarje nastavljeni duhovniki, ki so bili popolnoma večši slovenskega jezika. Tudi vizitatorji župnij beljaškega cerkvenega okrožja so v svojih poročilih na škofijski ordinariat v Ljubljani stalno poudarjali, da morajo vikarji vseh petih župnij tega cerkvenega okrožja biti večši slovenskega jezika. To nam dokazuje, da je prebivalstvo tega dela Koroške do konca 18. stoletja še skoro stoddotno pripadalo slovenski narodni skupnosti.

V kulturnem pogledu nam listinski viri ljubljanskega škofijskega arhiva nudijo le malo podatkov. Vikarji so moško deco ob nedeljah popoldne poučevali v verouku in so se otroci tam naučili tudi brati in pisati. Ker je ta šola predstavljala odskočno desko za nadarjene dečke, da so jih pošiljali v višje šole, da bi se po končanem študiju posvetili duhovniškemu poklicu, faranom ni bilo vseeno, kako so vikarji te svoje dolžnosti izpolnjevali. To smo videli v primeru vikarja Ožbolta Janeža, ki je nedeljski pouk mladine zanemarjal in so se farani zaradi tega pritožili. Ker je življenje faranov bilo vezano na verske obrede, se je prebivalstvo kulturno izživljalo na ekskurzijah in romanjih v sosedne župnije in v romarske kraje Nemčije in Italije in ob priliki praznovanja praznikov domače župne cerkve.

Prebivalstvo Vrbe ob jezeru in Loge vasi je leta 1766 zbralo denar za ustanovitev samostojnega beneficija pri podružnični cerkvi v Logi vasi. Ta želja faranom tega okoliša zaradi nasprotovanj s strani dvorskega vikarja tedaj ni bila izpolnjena, pač pa leta 1787, ko je bila v Logi vasi ustanovljena samostojna župnija.

Zusammenfassung

BEITRÄGE ZUR GESCHICHTE VON KRANZELHOFEN (DVOR NAD VRBO)

Anton Svetina

Die Pfarre Kranzelhofen war eine jener fünf Pfarren des Villacher Kirchenkreises, die vom Jahre 1461 bis zum Jahre 1787 dem Laibacher Bistum einverleibt waren. Die Zeit der Reformation und der Gegenreformation war auch in dieser Pfarre voller beunruhigender Ereignisse. Die protestantischen Schlossherren von Landskron und Velden am Wörthersee, die Grafen Khevenhüller und nach ihnen die Grafen Dietrichstein, die auch die Vogteirechte über alle Pfarren des Villacher Kirchenkreises ausübten, setzten öfters die katholische Geistlichkeit von ihren Pfarrsitzen ab und stellten an ihrer Stelle lutherische Predikanten an. Besonders gross war die Zahl der Protestanten in Velden am Wörthersee, die sich noch in der Zeit der Gegenreformation stark betätigten.

Gesellschaftlich-politisch war die ganze Macht in den Händen der Grundherrschaften, die Kirche hatte die Oberaufsicht in Sachen des Familien- und des Ehe-rechtes, die Landbevölkerung hatte keine politischen Rechte ausser des Rechtes, dass die Pfarrinsassen bei der Verwaltung des Kirchenvermögens mitwirkten.

Bei der Ausübung des Patronatsrechtes und des mit diesem Rechte verbundenen Repräsentationsrechtes bei Neubesetzungen der Pfarre kam es zwischen dem Domkapitel von Ljubljana (Laibach) und dem Eigentümer der Schlossherrschaft Velden am Wörthersee zu langjährigen Streitigkeiten, die erst am 10. Februar 1670 mit einem Ausgleich beendete wurden.

In wirtschaftlicher Hinsicht gibt uns die Abhandlung eine klare Einsicht über die missliche wirtschaftliche Lage der Landbevölkerung.

In kultureller Hinsicht geben uns die urkundlichen Quellen des erzbischöflichen Archivs von Ljubljana wenig Angaben. Die Pfarrvikare gaben der männlichen Jugend an Sonntagnachmittagen Religionsunterricht, wobei die Knaben auch im Lesen und Schreiben unterrichtet wurden. Da dieser Unterricht für begabte Schüler eine Vorstufe zur Ausbildung zu Geistlichen darstellte, war es der Bevölkerung nicht gleichgültig, wie die Pfarrvikare diese ihre Pflicht erfüllten. So beschwerte sich die Pfarrgemeinde von Kranzelhofen in den Jahren 1767—1770 gegen den damaligen Pfarrvikar Oswald Janež, dass er den Unterricht der Jugend vernachlässigt.

In nationaler Hinsicht wurde der Beweis erbracht, dass die Bevölkerung bei Neubesetzung der Pfarre von Kranzelhofen durch ihre Vertreter, die Kirchenkämmerer, stets verlangte, dass die neu angestellten Geistlichen der slowenischen Sprache vollkommen mächtig waren. Auch die Pfarrvisitatoren stellten in ihren Berichten an das bischöfliche Ordinariat von Ljubljana stets fest, dass die Vikare aller Pfarren des Villacher Kirchenkreises der slowenischen Sprache in Wort und Schrift mächtig sein müssen. Dies beweist uns, dass die Bevölkerung dieses Teiles von Kärnten bis zum Ende des 18. Jahrhunderts fast hundertprozentig der slowenischen Volksgruppe angehörte.

Im Jahre 1766 ergriffen die Pfarrinsassen der Filiationkirche von Augsdorf die Initiative, bei dieser Filiationkirche ein selbständiges Benefizium zu errichten. Zu diesem Zwecke hatten sie schon ein Kapital von 2000 Gulden angesammelt und stellten selbst einen Priester als Benefiziaten an. Dies ging aber dem damaligen Pfarrvikar von Kranzelhofen nicht in Rechnung. Er beschwerte sich an die geistlichen und weltlichen Behörden dagegen und belegte einmal den neu angesetzten Priester in der Sakristei der Filiationkirche von Augsdorf bei der Ausübung des Gottesdienstes mit einer Ohrfeige. Dieser Priester verließ dann Augsdorf und es kam nicht zur Errichtung des Benefiziums. Wohl aber wurde dieser Wunsch der Pfarrinsassen von Augsdorf erfüllt, als bei dieser Filiationkirche im Jahre 1787 eine selbstständige Pfarre errichtet wurde.

SLOVENSKA MATICA, YU-61000 Ljubljana, Trg osvoboditve 7,

med drugimi svojimi publikacijami zalaga in članom Zgodovinskega društva za Slovenijo nudi po svojih članskih cenah tudi

Zbornik za zgodovino naravoslovja in tehnike 1/1971 — 180 din.

Vsebina: Zmago Bufon — Naravoslovje v slovenskem narodnem prebujanju, Lavo Čermelj — Fizik Nace Klemencič (1853—1901), Vladimir Murko — Staro in novo o življenju in delu Josipa Resslera, Franc Minarič — Ptujске lekarne, lekarnarji in njihove hiše, Ante Stefančić — Kratek pregled zdravstvenega nadzorstva živil nekoč in danes s posebnim poudarkom na Sloveniji;

Zbornik za zgodovino naravoslovja in tehnike 2/1974 — 180 din.

Vsebina: Vladimir Murko — Starejši slovenski znanstveniki in njihova vloga v evropski kulturni zgodovini — astronomi, Milko Matičetov — Zvezdna imena in izročila o zvezdah med Slovenci, France Adamič — Naš prispevek k razvoju genetike in žlahtnjenja rastlin, Zmago Bufon — Naravoslovje v slovenskem narodnem prebujanju II;

Zbornik za zgodovino naravoslovja in tehnike 3/1975 — 180 din.

Vsebina: Drago Mušič in Janez Batis — Življenje in delo J. M. Žagarja (Sagarja), Peter Borisov — Sto dvajset let od ustanovitve naravnega zdravilnega zavoda na Bledu, Velimir Zavrnik — Mariborski tekst n. potkov mojstra Albranta za zdravljenje konj;

Zbornik za zgodovino naravoslovja in tehnike 4/1979 — 300 din.

Vsebina: Janko Pučnik — Razvoj vremenoslovja na Slovenskem, Zmago Bufon — Ivan Žiga Popović kot naravoslovec in rodoljub, Karel Bajc — Ivan Žiga Popović predhodnik oceanografije, Franjo Sevnik — Žagarstvo na Slovenskem, Jože Maček — Izbruh in širjenje krompirjeve plesni na Kranjskem v 19. stoletju, France Adamič — Stoletnica rojstva profesorja dr. Frana Jesenka.

Zbornik za zgodovino naravoslovja in tehnike 5—6/1981 — 620 din.

Vsebina: France Habe, Andrej Kranjc — Delež Slovencev v speleologiji, Eman Pertl — Prvi slovenski zdravniki v Mariboru, France Adamič — Razvoj agrotehničnih znanosti na Slovenskem, Srdan Turk — Masivne in lesene konstrukcije na Slovenskem, Srdan Turk — Mihael Strukel (Strukelj) prvi redni univ. profesor med slovenskimi gradbeniki.

Prihodnji zvezek Zbornika bo priobčil gradivo s posveta o dr. Janezu Bleiweisu vit. Trsteniškemu.

Na sedežu Zveze zgodovinskih društev Slovenije, v Ljubljani, Aškerčeva 12/I, lahko še vedno dobite več letnikov predvojnega »Glasnika Muzejskega društva za Slovenijo«, kazali publikacij Muzejskega društva in prvih petindvajsetih letnikov »Zgodovinskega časopisa«, nekatere druge starejše historične publikacije, še skoraj vse letnike »Kronike, časopisa za slovensko krajevno zgodovino«, še zlasti pa naslednje zvezke glasila Zveze zgodovinskih društev Slovenije — »Zgodovinskega časopisa« (ZČ):

ZČ 1/1947 (ponatis 1977) — 160 din	ZČ 25/1971, št. 1-2 — razprodan
ZČ 2-3/1948-49 — razprodan	ZČ 25/1971, št. 3-4 — razprodan
ZČ 4/1950 — razprodan	ZČ 26/1972, št. 1-2 (ponatis 1980) — 240 din
ZČ 5/1951 — pred ponatisom	ZČ 26/1972, št. 3-4 — pred ponatisom
ZČ 6-7/1952-53 — razprodan	ZČ 27/1973, št. 1-2 — razprodan
ZČ 8/1954 — 320 din	ZČ 27/1973, št. 3-4 — razprodan
ZČ 8/1954 — 320 din (kmalu razprodan)	ZČ 28/1974, št. 1-2 — razprodan
ZČ 9/1955 — razprodan	ZČ 28/1974, št. 3-4 — 160 din
ZČ 10-11/1956-57 — 360 din (kmalu razprodan)	ZČ 29/1975, št. 1-2 — 120 din
ZČ 12-13/1958-59 — 280 din	ZČ 29/1975, št. 3-4 — 120 din
ZČ 14/1960 — 200 din	ZČ 30/1976, št. 1-2 — 120 din
ZČ 15/1961 — razprodan	ZČ 30/1976, št. 3-4 — 120 din
ZČ 16/1962 — 200 din	ZČ 31/1977, št. 1-2 — 160 din
ZČ 17/1963 (ponatis 1978) — 200 din	ZČ 31/1977, št. 3 — 120 din
ZČ 18/1964 (ponatis 1980) — 200 din	ZČ 31/1977, št. 4 — 100 din
ZČ 19-20/1965-66 — 360 din (kmalu razprodan)	ZČ 32/1978, št. 1-2 — 120 din
ZČ 21/1967 — 200 din	ZČ 32/1978, št. 3 — 100 din
ZČ 22/1968, št. 1-2 (ponatis 1983) — 480 din	ZČ 32/1978, št. 4 — 100 din
ZČ 22/1968, št. 3-4 — 120 din	ZČ 33/1979, št. 1 — 150 din
ZČ 23/1969, št. 1-2 — razprodan	ZČ 33/1979, št. 2 — 130 din
ZČ 23/1969, št. 3-4 — razprodan	ZČ 33/1979, št. 3 — 130 din
ZČ 24/1970, št. 1-2 (ponatis 1981) 280 din	ZČ 33/1979, št. 4 — 120 din
ZČ 24/1970, št. 3-4 — razprodan	ZČ 34/1980, št. 1-2 — 240 din
	ZČ 34/1980, št. 3 — 160 din
	ZČ 34/1980, št. 4 — 160 din
	ZČ 35/1981, št. 1-2 — 320 din
	ZČ 35/1981, št. 3 — 200 din
	ZČ 35/1981, št. 4 — 180 din
	ZČ 36/1982, št. 1-2 — 400 din

Za nakup kompleta ZČ odobravamo poseben popust. Za naročila, večja od 400 dinarjev, je možno obročno odplačevanje. Člani zgodovinskih in muzejskih društev s poravnanimi tekočimi društvenimi obveznostmi imajo 25-odstotni popust, študentje 50-odstotni popust. Za naročila iz tujine velja 40-odstotni pribitek na cene knjižne zaloge.

Publikacije lahko naročite in prejmete osebno na sedežu Zveze zgodovinskih društev Slovenije, prav tako pa tudi po pošti.

Ponatise zvezkov ZČ, ki so že razprodani, lahko naročite v prednaročilu.

PROBLEMI IN DISKUSIJA

EVANGELIČANSKE ALI KALVINSKE ŠOLE V PREKMURJU V LETIH 1595—1612?

Pod tem naslovom je Miroslav Kokolj priobčil v Zgodovinskem časopisu 34 — 1980, str. 461—466 kritiko mojega sestavka Jezuitski misijoni v krajini med Muro in Rabo v času katoliške obnove (1609—1730), ki je izšel v časopisu Acta Ecclesiastica Sloveniae 1, Ljubljana 1979, str. 137—169.

Tu želim Kokolju le na kratko odgovoriti, ker je med tem izšel v tretjem zvezku imenovanih Act (Ljubljana 1981) moj obširen sestavek: Gradivo za zgodovino kalvinizma in luteranstva na ozemlju belmurskega in beksinskega arhidiakonata (str. 81—170) in stvari, katerim Kokolj ugovarja, postavlja na trdno zgodovinsko podlago.

Se zmeraj je zelo resnična ugotovitev Franca Šebjaniča iz leta 1971, da »protestantsko gibanje panonskih Slovencev... ni še dovolj raziskano«. Med vzroki navaja »pomanjkanje, odtujenost in raztresenost zanesljivih virov...«, ki se jim pridružujejo včasih namerno in včasih znanstveno pomanjkljivo ali napačno fundirane ocene in registracije.¹

Od leta 1896, ko je izšla Dervaričeva razprava Zgodovina Dolnje Lendave,² je nastalo mnogo teh napak pri obravnavanju luteranstva in kalvinstva med Muro in Rabo in so se nato prevzemale od desetletja do desetletja, precej do današnjih dni ter obenem nastajale nove. Vse to se tudi obilno zrcali iz te Kokoljeve ocene.

Preglejmo te napačne Kokoljeve trditve.

Kokolj ne more verjeti, da so — razen na Pertoči in na Gornjem Seniku — v letih 1595—1612 pastirovali le kalvinski pastori in ne luteranski. Sklicuje se na madžarskega zgodovinarja Sándorja Payra, ko pravi: »Iz seznama davkoplačevalcev v letih 1599 in 1601 je razvidno, da so plačevali letni davek evangeličanski duhovniki pri cerkvah v Murski Soboti, Gornji Lendavi, na Tišini, v Martjancih, Selu, pri Sv. Trojici, pri Sv. Juriju, kjer je bil tudi kalvinski duhovnik«.

To ni bil običajni davek, ampak vojni davek, ki je bil uveden za časa petnajstletne turške vojne (1593—1608).³ Seznam, koliko so razni concionatores plačali tega davka, je prvi priobčil Etele Thury leta 1908.⁴ Za južni del železne in zalske županije je natisnjen tudi v Acta Ecclesiastica Sloveniae 3, str. 125—127. Kdo so bili ti concionatores? Katoliški duhovniki niso bili, ker jih seznam naziva »pridigarji«. Payr jih ima v svoji Zgodovini Evangeličanske škofije v Prekdonavju leta 1924 za evangeličanske duhovnike.⁵ Torej bi bili duhovniki v zgoraj navedenih prekmurskih župnijah leta 1599 in 1601 evangeličanski duhovniki.

Ali je Payr prav ravnal? Ne, ni. Ko so se leta 1595 protestanti v Prekdonavju razdelili v dve ločeni in samostojni cerkveni občestvi, so od leta 1596 morali evangeličanski duhovniki obvezno podpisovati tako zvano Formulo concordiae (F. C.). Ta je leta 1598 izšla v tisku. Natisnil jo je Manlius, naš Janez Mandelc v Kereszturu. Na koncu knjige beremo: Sequitur nomina eorum, qui Libro Concordiae in eodemque contentae huic epitome praemissa solenni juramenta anno 1596 subscripserunt. Teh evangeličanskih duhovnikov podpisnikov je 78.⁶ Knjigo je s primernim predgovorom in s podpisniki leta 1908⁹ ponatisnil Andre Masznik v Bratislavi.⁷ To F. C. so evangeličanski duhovniki podpisovali od leta 1596 do leta 1673 in je v njej 663 podpisnikov. V začetku je med podpisniki tudi nekaj učiteljev. Ta rokopis z dopolnili in prepisi Daniela Hajnóczyja (1690—1747) in Jurija Hrabowszkyja (1762—1825) je leta 1910 priobčil Payr.⁸

¹ Šebjanič Franc, Protestantsko gibanje panonskih Slovencev od 16. do konca 18. stoletja. Časopis za zgodovino in narodopisje 7. (XLII.) Maribor 1971, 159. Predavanje na kulturnozgodovinskem simpoziju julija 1971 v Modincih (Mogersdorf) na Gradiščanskem.

² Egyházaskönyvi Dervarics Kálmán, Alsó-Lendva története. Zalavármegyei évkönyv a millenniumra. Szerkesztették Halis Istvan és Hoffmann Mór. Nagykanizsa 1890, 203—223.

³ Acásdi Ignác, A magyar adózó története 1598—1604-ben. Budapest 1906. — Hóman Bálint és Szekfű Gyula, Magyar történet. III. kötet. Irtá Szekfű Gyula. Budapest 1935, 348—352.

⁴ Thury Etele, Magyar protestáns egyháztörténelmi adattár. VII. évfolyam. Budapest 1908, 104—107.

⁵ Payr Sándor, A dunántúli evangélikus egyházkerület története. I. kötet. Sopron 1924, 255—272. — Navajam: Payr 1924.

⁶ Svmmaia azoknak az articulosoknak, kikrevelt vetekeodesek Augustana Confessioban valo tanettek között... magyarasztattanak. Kereszturat 1598 Manlius.

⁷ Masznik Andre, Egyesség könyve 1598. Az ág. evang. ker. egyház emlékei I. Pozsony 1908. Imena podpisnikov iz te knjige je priobčil tudi Etele Thury v: A dunántúli ref. egyházkerület története. I. kötet. Pápa 1908, 90.

⁸ Payr Sándor, Egyháztörténelmi emlékek. Forrásgyűjtemény a dunántúli ág. hitv. evang. egyházkerület történetéhez. I. kötet. Sopron 1910, 53—99. — Navajam: Payr 1910.

Ko imamo na razpolago na eni strani seznam župnij z njihovimi concionatoresi, ki so plačali vojni davek leta 1599 in 1601 in na drugi strani podpisnike F. C., moremo na podlagi teh dveh neoporečnih virov z gotovostjo ugotoviti, kakšne vere je bil concionator v posamezni župniji, in sicer ne le v Prekmurju, ampak tudi v ostalih predelih Prekdonavja: če je pridigar kakšne župnije do leta 1599 in 1601 podpisal F. C., je pridigar bil evangeličan; če ne, je bil kalvinec. Če pregledamo podpisnike F. C., moremo ugotoviti, da noben concionator prekmurskih župnij, ki je leta 1599 in 1601 plačal vojni davek, ni podpisal F. C.; še več, do smrti kalvinskega škofa Štefana Beytheja 3. maja 1612 ne najdemo med podpisniki F. C. nobenega duhovnika iz Prekmurja. To zgovorno pričuje, na čigavi strani so po letu 1595 bili zemljiški gospodje v južnem delu železne in zalske županije: Franc Batthyány (1573—1625), Tomaž Széchy (1555—1618), Kristof Bánffy (1577—1644) in Jurij Zrinski (1549—1603). Niso se pridružili Francu Nádasdyju (1555—1604), ki je bil goreč zaščitnik evangeličanov ter velik nasprotnik kalvincev. Ostali so zvesti kalvinskemu škofu Štefanu Beytheju, ki je imel svoj sedež v Németújváru (Güssing) pri Francu Batthyányu. Zemljiški gospodje so pa odločali, kakšne vere naj bodo dušni pastirji v župnijah na njihovem ozemlju.

Vidimo, da je Payr storil hudo napako. Poglavlja, v katerih Payr obravnava evangeličanske župnije na posesti Széchyjev in Batthyányev,⁹ Bánffyjev¹⁰ in Zrinskih,¹¹ je v prevodu objavil leta 1935 Dúševni list.¹² Od takrat naprej so se te Payrjeve napake globoko ukoreninile v zgodovinopisju protestantizma v Prekmurju in vidimo, da jih Kokolj v ZČ — še leta 1980 vneta brani. Zato se je večkrat tako težko zanesti na sestavke o prekmurski zgodovini, če ni obenem navedena niti literatura, kaj šele prvotni viri.

Prekmurske župnije, katerih pridigarji so v letih 1599 in 1601 plačali vojni davek, so torej bile od leta 1595 do 1612 kalvinske, zato v tem času niso na ozemlju teh župnij »vzporedno delovale tudi evangeličanske verske občine«, kot Kokolj zmotno trdi. Zato v tem času v teh župnijah tudi šole niso bile evangeličanske; posebno pa pri Sv. Juriju, sedežu kalvinskega dekanata, ni bilo v tem času in še do konca leta 1623 ali začetka 1624 nobenega evangeličanskega duhovnika ali evangeličanske šole, kot po Payru zmotno trdi Kokolj.

Sele po 19. juniju 1612, ko je bil Štefan Pathay v Körmendu izvoljen za kalvinskega škofa v Prekdonavju ter nato kmalu — poleti 1612 — izvoljen Štefan Klasekovič (Klaszekovics) za evangeličanskega škofa v isti pokrajini, so začele na posesti Széchyjev in Batthyányev v gornjem Prekmurju župnije polagoma dobivati evangeličanske pridigarje: že leta 1612 je podpisal F. C. Ivan Szalaszegi, do tedaj kalvinski duhovnik v Soboti. Leta 1616 so bili na sinodi v Csepregu ordinirani: Ivan Terboč (Terbocs) za Gornjo Lendavo, Ambrož Brehoczi za Soboto in Mihael Alloadiator za Tišino. Sele 3. junija 1625 je bil nato za Nedelo (Gornji Petrovci) ordiniran Farkas Kanisay. Toda od leta 1614 do 1618 je bil grajski duhovnik Tomaža Széchyja kalvinec Štefan Szilágy.

Zato je napačna Kokoljeva trditev (in pred njim še marsikoga), da je kalvinizem na tem ozemlju »dosegel višek v letih 1612—1618«. Ta je bil od leta 1595 do 1612 in še tudi nato je bil kalvinizem zelo zasidran do konca samostojnega kalvinskega dekanata pri Sv. Juriju. Znatnejša sprememba se je dogodila šele leta 1627 z evangeličansko vizitacijo v teh župnijah.¹³

Spet nova in čisto svojevrstna v prekmurskem zgodovinopisju je pa sledeča Kololjeva napaka: »Trditev, da so vodili evangeličane v Prekdonavju v letih 1595—1612, in tako seveda tudi v Prekmurju le dekani, kalvinci pa so imeli škofa, še ne dokazuje, da so bili **verniki** med Muro in Rabo tačas kalvinci in ne evangeličani«. Kaj takšnega nisem nikoli trdil in je Kokolj s to svojo ugotovitvijo napravil zmoten skok iz enega območja v drugega. Ko je govor o tem, kakšni so bili **pridigarji** v posameznih župnijah, ali kalvinske ali evangeličanske vere, in ugotoviš, da so od tega leta bili npr. kalvinski duhovniki, od tistega leta pa evangeličanski duhovniki dušni pastirji v posameznih župnijah, s tem nikakor ni povedano, da so obenem tudi **verniki** istočasno postali pristaši pastorjeve vere.

Zanimiva je tu Kokoljeva nedoslednost. Na eni strani prav ve, da so župljani župnij v dolnjem Prekmurju, katere so v drugi polovici 17. stoletja zopet dobile katoliške župnike, še dalj časa v večjem ali manjšem številu ostali evangeličani. Čudno pa je, da na to pozabi, ko obravnava čas, v katerem so župnije v gornjem Prekmurju postale evangeličanske. K temu, da se je gornjelendavski zemljiški gospod evangeličan Tomaž Széchy leta 1592 poročil s kalvinko Katarino Batthyány in postal kalvinec, pri-

⁹ Payr 1924, 265—272.

¹⁰ Payr 1924, 402—411.

¹¹ Payr 1924, 411—434.

¹² Jts, Reformácia v Prekmurji i Medimurji. Dúševni list XIII/1934—1935. Murska Sobota.

¹³ Payr 1910, 102—128.

stavlja Kokolj: »Vendar že dejstvo, da je bil najprej evangeličan, pove, da so njegovi podložniki pred letom omenjene poroke bili evangeličani in ne kalvinci... Ostaja le še vprašanje, ali so se Széchyjevi podložniki na njegov ukaz tako naglo oklenili kalvinske vere... in, ali je večina Széchyjevih podložnikov sploh zapustila evangeličansko vero«. — Tukaj je Kokolj nekaj važnega spregledal. V zvezi s Kazójevo vizitacijo v gornjem Prekmurju leta 1698 sta že leta 1915 Josip Gruden¹⁴ in 1937 Ivan Zelko¹⁵ ugotovila, da je katoliška cerkvena uprava gyórske škofije v gornjem Prekmurju trajala do okoli leta 1590. Župnije so še imele katoliške župnike in verniki so bili katoličani. Na začetku devetdesetih let 16. stoletja je evangeličan Tomaž Széchy mogel nastavljeni evangeličanske duhovnike na ozemlju svoje posesti in od leta 1595 kalvinske duhovnike. Verniki so pa še desetletja ostali katoličani, podobno kot v Medmurju na posesti Zrinskih, kjer je leta 1577 kot prva župnija postala luteranska župnija v Podturnu (Turnišče). Sledile so druge župnije, katere so vodili najprej luteranski pastirji, od leta 1595 kalvinski in od leta 1612 so jih zopet prevzemali luteranski duhovniki.

Ko se je namreč Jurij Zrinski, od leta 1622 do 1626 hrvatski ban, spreobrnil in je bil slovesno sprejet v katoliško cerkev dne 3. aprila 1623 v cerkvi sv. Helene pri Cakovcu, je s svoje posesti odustil evangeličanske pridigarje. Ti so se pri palatinu Stanislavu Thurzóju pritožili, da jim je krivično odvzel »posestva, pristave in vinograde«. Ban je palatinu odgovoril 16. julija 1623. Važne stavke iz tega pisma je priobčil univ. profesor v Budimpešti dr. Gyula Szekfű v Zgodovini Madžarov leta 1929 in se glasio: »Ce moji katoliški podložniki gospodov predikantov ne trpijo in jim nočejo niti služiti, niti plačevati, se čudim, zakaj se hočejo po vsej sili vrniti, in zakaj si prizadevajo s silo imeti v posesti tiste cerkve, ki so na meni odmerjenem delu... Naj pridigajo tam, kjer jih verniki sprejemajo, svojim podložnikom pa sem našel dušne pastirje in podložniki so z njimi zadovoljni. Ne želijo pa si, da bi jih poučevali drugoverci.«¹⁶ V istem pismu hrvatski ban pravi: »Namesto njih (predikantov) sem dal nastaviti duhovnike svoje vere, ker so tudi uboge občine (vasi), ki spadajo k tem cerkvam in ki jih vzdržujejo, vse katoliške vere. Zato so me nenehno prosile, naj jim dam duhovnike njihove vere, se pravi papinske (katoliške) duhovnike.«¹⁷

Zelo značilno. Še po treh in celo štirih desetletjih pastirovanja evangeličanskih in kalvinskih duhovnikov v Medmurju so verniki ostali zvesti katoliški veri. Podobno je bilo tudi v slovenskih župnijah v Prekmurju. Dokaz za to so romanja Prekmurcev na Ptujsko goro, kjer so od leta 1615 pastirovali jezuiti. V naslednjih desetletjih niso semkaj romali le katoličani iz Prekmurja, ampak so se jim pridružili tudi evangeličani in kalvinci. Med ptujskogorskimi čudežnimi ozdravljenji in uslišanji se sredi 17. stoletja omenjata dve iz Lendave, med njimi hipno ozdravljenje evangeličana Mikloša Fegetša leta 1638. Slika tega ozdravljenca je med osmimi na bakrorezu iz leta 1660. Ze poldrugo leto težko bolan se je Fegetš priporočil Materi božji na Ptujski gori, bil je uslišan in je postal katoličan. O vsem tem podrobneje poročajo: leta 1914 dr. Avguštín Stegenšek,¹⁸ leta 1926 brata Mirko in Ivan Kaukler¹⁹ ter leta 1940 in 1966 dr. France Stele.²⁰ Ta navada iz 17. stoletja se je ohranila pri evangeličanskih romarjih, ki so se pridružili katoliškimi romarjem v Prekmurju še med obema zadnjima vojnama.

Podložniki Tomaža Széchyja torej niso mogli postati evangeličani pred njegovo poroko leta 1592, saj so župnije na njegovem ozemlju bile še do okoli leta 1590 v katoliški cerkveni upravi.

V svoj prilog omenja Kokolj tudi izgnane evangeličanske duhovnike iz Avstrije, ki so konec 16. in na začetku 17. stoletja našli zatočišče v Prekmurju, posebno na Petanjcih. To vprašanje nameravam na podlagi prvotnih virov ter ustrezne literature obravnavati v AES na podoben način, kot sem o katoliški obnovi ter o luteranstvu in kalvinstvu v Prekmurju. Presenetljivo je namreč, koliko »napačno fundiranih trdi-

¹⁴ Gruden Josip, Zgodovina slovenskega naroda. 5. zvezek. Celovec 1915, 702.

¹⁵ Zelko Ivan, K zgodovini reformacije v Prekmurju. Časopis za zgodovino in narodopisje XXXII/1937, 113—114. — Isti, Protestantska cerkvena uprava v Prekmurju od konca XVI. stoletja do leta 1781. Bogoslovni vestnik XXX/1970, 223. — Isti, Zgodovinski pregled cerkvene uprave v Prekmurju. Zbornik ob 750-letnici mariborske škofije 1228—1978. Maribor 1978, 113.

¹⁶ Hóman Bálint és Szekfű Gyula, Magyar történet. IV. kötet. Irta Szekfű Gyula. Budapest 1935, 96—97.

¹⁷ Acta eccl. Sloveniae 3. Ljubljana 1981, 141.

¹⁸ Stegenšek Avguštín, Božja pot k Materi Božji na Črni gori. Spominske žrtice k petstoletnici. Dunaj 1914, 17, 19, 25—27. Med stranjo 22—23 je slika Killvanovega bakroreza iz leta 1660. Na sredi je Marija s plaščem, okrog pa osem slik čudežev. Na desni v sredini je slika, ki prikazuje čudežno ozdravljenje Fegetša iz Lendave. — Glej: Ivan Skafar, Jezuiti in krajina med Muro in Rabo. Stopinje 1979. Murska Sobota, 88—89.

¹⁹ Kaukler Mirko in Ivan, Romarska cerkev na Črni gori. Vtisi božjepotnika, vodnika po cerkvi in zgodovinski podatki. Ptuj 1926, 43—46.

²⁰ Stele France, Ptujška gora. Ljubljana 1940. — Druga izpopolnjena izdaja. Ljubljana 1966, 85—86, 132.

tev« ali potvorb je pri naših zgodovinarjih — tudi slovstvenih — tudi o tem vprašanju.

Tudi s spreobrnjenjem Krištofa Bánffyja se Kokolj ne more sprijazniti. Kaj vse navaja, da to ni bilo mogoče: spore Bánffyjev z zagrebškim kaptolom zaradi desetine, pritisk katoliškega vladarja in zagrebškega škofa itd. Ni bil Krištof Bánffy prvi, ki se je ob katoliški pridigi in razlagi o resnični navzočnosti Jezusa v sv. hostiji spreobrnil in tudi ne zadnji. Saj je to bilo eno osnovnih vprašanj, zaradi katerega so se protestanti in katoličani v 16. stoletju razšli ter tudi razšli evangeličani in kalvinci; tudi v Prekdonavju. Spreobrnjenje Krištofa Bánffyja je bila svobodna osebna odločitev ob spoznanju resnice.

Kokolj tudi pravi, da za Krištofa Bánffyja »ni jasnih dokazov, ali je bil v letih 1595—1608 kalvinec« in da »za obdobje po letu 1595 ni dokazano, da bi tam deloval kalvinski duhovnik ali učitelj, niti da bi obstajala kalvinska šola«. Dokaza sta kar dva. **Prvi:** če bi bil po razdelitvi protestantov v Prekdonavju leta 1595 v dve ločeni cerkveni občestvi — v luteransko in kalvinsko — Krištof Bánffy na strani Franca Nádasdyja, torej evangeličanov, bi poskrbel, da bi njegov grajski duhovnik in drugi duhovniki na njegovem ozemlju podpisali čim prej F. C. Takšnega podpisava med letom 1596 in 1608 ni, kar zgovorno priča, da je bil na strani kalvinskega škofa Štefana Beytheja. To je razumljivo, saj je njegov brat Franc Beythe bil do svoje smrti leta 1595 za katoliškim župnikom Gašparjem Dragačičem prvi protestantski župnik v Dolnji Lendavi in je v dušnem pastirstvu deloval bolj v prid kalvincev kot evangeličanov; škof Štefan Beythe pa je bil v letih 1559—1564 grajski učitelj in v letih 1565—1574 grajski duhovnik v Dolnji Lendavi. — **Drugi dokaz:** Ko so imeli jezuiti v letih 1609—1912 ljudske misijone v Dolnji Lendavi in v okolici, so spreobrnil, kot vsako leto sporočajo *Annuae Litterae*, leta 1609 — 210, leta 1610 — 614, leta 1611 — 300, leta 1612 pa 359 kalvincev in evangeličanov, skupaj 1492. **Odkod kalvinci?** Proti volji Krištofa Bánffyja, če bi ostal po letu 1595 na strani Franca Nádasdyja in evangeličanov, ne bi mogli njegovi podložniki postati kalvinci. Ti so sprejeli kalvinsko vero med leti 1595 in 1608 pod vplivom zemljiškega gospoda, ki je kot pristaš škofa Beytheja postal kalvinec.

Prehajam k sklepom, ki so na koncu Kokoljeve kritike. Na podlagi vsega doslej povedanega jasno sledi:

1. Ni res, da »slovensko jezikovno ozemlje med Muro in Rabo je okoli 1599 zanesljivo bilo zajeto v evangeličansko cerkveno organizacijo«. Od leta 1595 je, razen dveh župnij Pertoče in Gornjega Senika (kot je bilo že rečeno) to ozemlje zanesljivo imelo kalvinsko cerkveno organizacijo.

2. Tudi ni res, da bi »v letih 1595—1612« na tem ozemlju »vzporedno delovale tudi evangeličanske verske občine«, ampak so evangeličani začeli počasi dobivati posamezne župnije šele od leta 1612 dalje in zato kalvinske župnije niso »dosegle vrh svojega razmaha« šele »v letih 1612—1618«.

3. Krištof Bánffy je bil do leta 1595 evangeličan, nato je bil do spreobrnitve leta 1608 kalvinec.

4. Krištof Bánffy ni postal katoličan zaradi »pritiska« vladarja ali zagrebškega škofa, ampak iz svobodnega, notranjega in osebnega prepričanja. Tudi za vabilo jezuitov na misijone na njegovem ozemlju se je sam odločil in mu jih ni »pošiljal« zagrebški kaptol. Saj je najprej spoznal jezuite v Gradcu, ko je tam bil v evangeličanski šoli.

5. Šola v Dolnji Lendavi je bila do leta 1595 evangeličanska, do leta 1608 kalvinska in nato za Krištofa Bánffyja katoliška.

6. Od leta 1608 dalje je bil v Dolnji Lendavi katoliški župnik.

7. Po letu 1608 evangeličani niso več imeli v Dolnji Lendavi »tudi svojo šolo« in zato ni bilo potrebno »heretičnega učitelja izgnati in za stalno onemogočiti«.

Sicer je pa Kokolj glede trajanja evangeličanske šole v Dolnji Lendavi sam s seboj v protislovju. V svoji zgodovini prekmurskega šolstva najprej trdi: »Potemtakem je od 1544 do 1595 obstajala protestantska šola v Dolnji Lendavi«. ²¹ Pri kronološkem pregledu pa pravi: »Dolnja Lendava — evangeličanska šola preneha vsaj 1624«. ²²

Ob vsem tem je nujno potrebno čimprej spregovoriti o dveh stvareh, ki se pojavljata v prekmurskem zgodovinopisju, posebno pri obravnavanju luteranstva in kalvinstva v krajini med Muro in Rabo. Najprej o napakah, ki so včasih mogoče kar potvorbe. Stare se od desetletja do desetletja prenašajo naprej, obenem se nove dodajejo. Med temi je tudi Kokolj; nekatere stare je nekritično prevzel in nekaj tudi dodal. Tako npr. pravi: »13. oktobra 1636 je Mikloš Halec, pastor pri Sv. Trojici v Gornjih Petrovcih, podpisal v Csepregu Liber concordiae«. ²³ Podpisal pa je 16. junija

²¹ Kokolj Miroslav - Horvat Bela, Prekmursko šolstvo od začetka reformacije do zloma nacizma. Murska Sobota 1977, 16.

²² Kokolj n. d., 552.

²³ Kokolj n. d., 34.

1637.²⁴ Iste knjige ni podpisal evangeličanski pastor 13. avgusta 1646 Jurij Perlaki,²⁵ ampak Jurij Beysz.²⁶ »Na sinodi (v Nemetgenscu 25. novembra 1655) je bil ordiniran István Nagy kot ev. pastor pri Sv. Benediktu.«²⁷ V resnici je bil ordiniran za cerkev Scti. Sebastiani, Sv. Sebeščana.²⁸ Človek se vprašuje, cui bono spreminja ne le letnice in kraje, ampak tudi dan in mesec, ko se je nekaj zgodilo. Enkratna pa je tale trditev: »Tamás Széchy mlajši (1555—1618), sin Tamása starejšega, padlega pri Mohácsu, in lastnik Gornje Lendave, se je bojeval na Bocskayevi strani.«²⁹ Bitka pri Mohácsu je bila 29. avgusta 1526, Tomaž Széchy mlajši pa je bil rojen leta 1555, torej 29 let po smrti svojega domnevnega očeta. Pa to še ni vse. Gornjelendavska Széchyjeva rodovina je s smrtjo Stefana Széchyja, sina pri Mohácsu umrlega Tomaža, izumrla v moški veji in je Gornjo Lendavo dobila Rimaszécsyjeva veja, ki se je v XIV. stoletju odcepila od gornjelendavske in je imela posest v županijah Abauj in Gömör na današnjem Slovaškem. Tomaž Széchy mlajši ni bil niti vnuk Tomaža starejšega, ampak zelo daljnji sorodnik.³⁰

Druga zelo pereča stvar, o kateri je končno le potrebno spregovoriti, je beseda »**pritisak, pritiskati**«. Pri obravnavanju luteranstva in kalvinstva v Prekmurju se posebno po zadnji vojni pogosto rabi, ko pisec spregovori o katoliški cerkvi. Kolikokrat beremo, kako je takrat »pritiskala« po katoliških škofih, vladarjih in kapitljih. Tudi Kokolj to besedo in ta način rad uporablja, npr. pri dolnjelendavskem Krištofu Bánfyju in avstrijskoogorskih vladarjih. Ferdinand II, ogrski kralj (1618—1637) mu je »nasilen uničevalec vsega, kar je ustvarila reformacija tudi na Ogrskem«³¹ in »nestrpni katoličan, zatiralec politične in verske svobode«.³² Če pa zdaj pregledamo gradivo o luteranstvu in kalvinstvu v Prekmurju, objavljeno v AES 3, vidimo, da v letih 1618—1637 ni bila zatrta nobena njihova župnija in ni bil uničen noben njihov duhovnik od tega tako »nestrpnega« vladarja. Nasprotno, nemoteno so pastirovali, imeli svoje sinode, na njih obravnavali svoje stvari in ordinirali nove dušne pastirje. Če je kje kaj takšnega storil, naj ga tam obtožujejo, mi ga pa nimamo za kaj zmerjati s takšnimi izrazi. Kakšne izraze uporablja Kokolj v duhu svojega pritiska, pa je mogel bravec te njegove ocene in njegove knjige o prekmurskem šolstvu sam ugotoviti. Sicer pa je obilo teh pritiskov tudi pri drugih piscih. Slovstveni zgodovinar dr. Franc Zadavec je npr. leta 1956 sledeče ugotovil: »Rekatolizacija je šla čez Prekmurje za Leopolda I., predvsem pod pritiskom madžarskega jezuita Pázmánya Pétra in grofa Nádasdyja (pravilno: Nádasdy) konec sedemnajstega in v začetku osemnajstega stoletja.«³³ Leopold I. je bil madžarski kralj v letih 1657—1705, Peter Pázmány je umrl leta 1637, Franc Nádasdy pa je bil obglavljen leta 1671. Sodeč po teh trditvah se je v Prekmurju zopet zgodilo nekaj enkratnega v svetovni zgodovini. Franc Nádasdy naj bi po svoji smrti še 30 let s »pritisikom« rekatoliziral Prekmurje; nadškof Pázmány pa celo več kot 60 let. Kakšni nesmisli in kako bedno ter pristransko poznanje naše preteklosti v Prekmurju!

Predsodki, potvorbe in »pritisiki« zmeraj bolj prepletajo zgodovinisje o luteranstvu in kalvinstvu v Prekmurju, posebno po zadnji vojni. Vsemu temu je glavni vzrok, da nismo že prej začeli zbirati in objavljati gradivo, prvotne vire o naši preteklosti. Nekritično so se prepisovale napačne trditve, nekatere že od konca prejšnjega stoletja dalje. Zato sem že pred šestnajstimi leti takratnemu mariborskemu škofu dr. Maksimilijanu Držečniku predlagal, naj se ustanovi za vse slovensko območje poseben cerkvenozgodovinski časopis, ki bi naj predvsem zbiral **gradivo** o cerkveni zgodovini na Slovenskem — in bi tako mogli v njem priobčevati tudi gradivo za prekmursko cerkveno zgodovino. Zamisel je na željo mnogih dozorela in 20. aprila 1978 je bil na Teološki fakulteti v Ljubljani ustanovljen Inštitut za zgodovino Cerkve (IZC) ter je že naslednje leto izšla prva knjiga gradiva za cerkveno zgodovino na Slovenskem pod naslovom Acta Ecclesiastica Sloveniae (AES).

Ze prvi prispevek gradiva iz prekmurske preteklosti v tej knjigi je Kokolja vzemiril. Vsebinsa primarnih neoporečnih virov ni bila v soglasju z njegovimi, od Payra prevzetimi napakami in njegovimi predsodki, kar vidno razodeva v tej svoji oceni.

Bralce Zgodovinskega časopisa, ki jih zanima ta zgodovinska preteklost, o kateri govorim v tem kratkem odgovoru Kokolju, vabim, naj preberejo, kar o kalvinizmu in

²⁴ Payr 1910, 70.

²⁵ Kokolj n. d., 36.

²⁶ Payr 1910, 81.

²⁷ Kokolj n. d., 37.

²⁸ Payr 1910, 90.

²⁹ Kokolj n. d., 21.

³⁰ Nagy Iván, Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal. Tizedik kötet. Pest 1863, 528—538. — A Pallas nagy lexikona. XV. kötet. Budapest 1897, 489—490. — Karácsonyi János, Magyar nemzetségek a XIV. század közepéig. Első kötet. Budapest 1900, 174 sl. — Révai nagy lexikona. XVII. kötet. Budapest 1925, 426—427. — Reiszig Ede, Vas vármegye főispánjai Zsigmond király uralkodása alatt. Dunántúli szemle XI/1944, 85—88. — Payr 1924, 255.

³¹ Kokolj n. d., 24.

³² Kokolj n. d., 34.

³³ Zadavec Franc, Starejša pomurska književnost. Spomeniško Pomurje. Murska Sobota 1956, 18.

luteranstvu v Prekmurju v 17. stoletju prinaša tretja knjiga AES. Kokolja pa vabim k sodelovanju. Šebjanič je zbral mnogo gradiva (mikrofilme) o zgodovini protestantizma v Prekmurju in se to hrani v Arhivu Slovenije v Ljubljani. Naj jih dobesedno objavi s primerno razlago in pojasnitvijo npr. v zbirki Panonica pri Pomurski založbi.

Ivan Škafar

Zveza zgodovinskih društev Slovenije je maja 1982 izdala kot posebno publikacijo razpravo, ki jo je za »Zgodovinski časopis 1-2/1981 pripravil Franc Šebjanič

SOLNIK IN DOMOLJUB ADAM FARKAŠ (1730—1786)

Publikacija o doslej skoraj nepoznanem zaslužnem prekmurskem protestantskem učenjaku in rektorju šopronskega liceja je v manjšem številu izvodov še na voljo na sedežu Zveze zgodovinskih društev Slovenije, YU-61000 Ljubljana, Aškerčeva 12/I. Cena knjižice znaša 80 din (za člane ZZDS 60 din, za študente 40 din).

Ob 21. zborovanju slovenskih zgodovinarjev v Celju je Kulturna skupnost občine Celje v sodelovanju z Zvezo zgodovinskih društev Slovenije in z Zgodovinskim društvom v Celju izdala knjigo

Nada Klaić

ZADNJI KNEZI CELJSKI V DEŽELAH SV. KRONE

Knjiga je izšla kot posebna izdaja Celjskega zbornika. Avtorica — ugledna hrvaška zgodovinarica in profesorica zagrebškega vseučilišča je na podlagi novih ali doslej malo koriščenih arhivskih virov podala novo in popolnejšo podobo delovanja Celjskih, posebej še v ogrskih deželah.

Člani zgodovinskih in muzejskih društev lahko knjigo po znižani ceni prejmejo na sedežu Zveze zgodovinskih društev Slovenije.

IN MEMORIAM

DR. ANTON ZORN

Zgodnja, prezgodnja smrt dr. Antona Zorna je iz vrst slovenskih zgodovinarjev iztrgala človeka, ki je med njimi pomenil posebljenje delovne vztrajnosti, nenehnega odkrivanja dokumentacije za nove probleme, neomajne zvestobe področju svojega raziskovanja, zanesljivosti in velike pripravljenosti za skupno, organizirano delo in akcije. Anton Zorn se je rodil v Ljubljani, dne 28. junija 1934, tukaj maturiral v letu 1953 in v začetku leta 1959 diplomiral na oddelku za zgodovino Filozofske fakultete. Pot njegovega delovanja ni bila zapletena. Najprej je bil krajši čas kustos muzeja v Skofji Loki in tam urejal gradivo o letih narodnoosvobodilnega boja, nato pa je od septembra 1960 pa vse do smrti delal v Inštitutu za narodnostna vprašanja v Ljubljani. Od februarja 1970 je v inštitutu vodil oddelek za narodnostna vprašanja ob severni meji. Sprva asistent, od leta 1965 pa višji strokovni sodelavec. Potem ko je leta 1968 na Filozofski fakulteti v Ljubljani uspešno zagovarjal doktorsko disertacijo z naslovom »Politična orientacija koroških Slovencev in boj za mejo 1945—1949« in bil promoviran za doktorja zgodovinskih znanosti, ga je junija 1972 Filozofska fakulteta izvolila v naziv znanstvenega sodelavca, leta 1975 pa v naziv višjega znanstvenega sodelavca za zgodovino. Ves čas svojega dela na Inštitutu za narodnostna vprašanja je bilo delo dr. Zorna obrnjeno k aktualnim problemom Slovencev v Avstriji, na Koroškem in Štajerskem; spremljal je tudi življenje Slovencev v Porabju. Zaradi značaja dela na inštitutu je največji del svojega časa posvečal sprotnemu spremljanju te žive in pereče problematike v vseh njenih poglavitnih vidikih, političnem, pravnem, demografskem, gospodarskem; šolskem, sociološkem itn. Spremljal je obsežno dnevno in periodično publicistiko in iz dneva v dan obsežnejšo strokovno in znanstveno literaturo o narodnostnih vprašanjih v Avstriji in širšem prostoru. Zgodovinsko raziskovalno delo je bilo v tem sklopu le eden izmed elementov njegove dejavnosti, zaradi narave stvari same pa je bilo usmerjeno k preučevanju vseh sodobnih faktorjev koroškega in drugih vprašanj v njihovi zgodovinski kontinuiteti. Takšno zgodovinsko raziskovanje pač ni moglo čakati na časovno distanco in z njo na preizkušena metodološka merila. Dr. Zorn je velik del svojih nalog moral reševati kar sam, tako metodološko kot stvarno in s tem je prispeval k oblikovanju metodologije zgodovinskega preučevanja najnovejšega, povojnega časa. Vse tisto, kar je dr. Zorn prispeval k izpolnjevanju nalog inštituta za narodnostna vprašanja, ne bo nikoli izčrpno evidentirano. Kako je to bilo obsežno, vedo njegovi sodelavci. Svoje naloge na inštitutu je opravljal vestno in vztrajno, tudi takrat, kadar je primanjkovalo tovariške podpore. Imel je izreden smisel za odkrivanje pomembnih virov, bil je sposoben hitrega branja in zapažanja.

Dr. Tone Zorn je dobro razumel, kakšna je naloga delavca v znanstvenem zavodu. Vedel je, da njegova dolžnost ni samo izpolnjevati program dela v ožjem smislu. Skrbel je, da zadosti tudi širšemu, neprogramiranemu (v financiranje ne vključnemu) interesu stroke in slovenske pa tudi širše jugoslovanske javnosti. Obveščal ju je o novih delih v tujini, ki nas zadevajo, poročal je o dokumentih, opozarjal je na aktivnost inštitucij, usmerjenih k našemu prostoru. Prav s tem svojim zunajprogramskim delovanjem je postal, za marsikoga neopaženo, pomemben faktor v oblikovanju naše strokovne in splošne osveščenosti o za nas življenjskih vprašanjih mednarodnih odnosov, predvsem z nemško soseščino. Šele ko nas je zapustil, smo se ovedli, kolikšna praznina ostaja za njim prav na tem področju.

Vsakogar, tudi tistega, ki je mislil, da pozna delo dr. Zorna, preseneča pogled na impozantno bibliografijo, ki odseva javnosti vidni del njegovega dela.

Njegovega poglavitnega teksta ni v njej. Njegova doktorska disertacija raziskuje razmere na Koroškem ob zmagi nad nacizmom, diplomatski boj za novo avstrijsko-jugoslovansko mejo in politični razvoj v krogu slovenske manjšine do konca leta 1950. Pri izbiri teme ni iskal lažjega. Vodila ga je le misel, da si ustvari trden temelj za delo, ki se mu je zavezal. To je dosegel in še več. Dejstvo, da se ni odločil za objavo priča o veliki kritičnosti do lastnega dela. Nedvomno pa bi to besedilo, če bi izšlo, ko je nastalo, imelo širšo funkcijo.

Delal je na problemih zgodovine koroških Slovencev v času od 60. let preteklega stoletja do današnjega dne. Kot prav posebno uspešno lahko označimo preučevanje zgodovine po plebiscitu do razpusta avstrijske republike in do 6. aprila 1941, ko je nacistična Nemčija, v izpolnjevanju revizionističnih teženj avstrijsko-nemškega nacionalizma, poteptala mejo na Karavankah. Iz njegovega raziskovanja časa ob razpadu

habsburške monarhije je treba omeniti njegov uredniški in avtorski prispevek k zborniku »Koroški plebiscit« (Slovenska matica, Ljubljana 1970), zlasti komentirano bibliografijo o tej tematiki. Svoje raziskovanje prevratnega obdobja je uspešno razširil tudi na probleme ob meji z Avstrijo na Štajerskem in z Madžarsko (Radgona, Apaška kotlina, Prekmurje in Porabje). V času po letu 1945 je v okviru svojega sistematičnega preučevanja še s posebno pozornostjo spremljal obnavljanje in delovanje protislovenskih organizacij v Avstriji. Toda vzporedno k temu se je zanimal za pojave demokratičnih prizadevanj v avstrijski družbi in znanosti, ki so se zavzemala za pošten odnos do narodnostnih manjšin (njegovo spremljanje dejavnosti Avstrijske lige za človekove pravice). Prispeval je k pravni zgodovini s prikazom in genetično razčlenbo avstrijske manjšinske zakonodaje, podobno tudi h gospodarski zgodovini z eviden-tiranjem in prikazom gospodarskega dogajanja južne Koroške.

Kratka izkušnja v škofjeloškem muzeju je bila za dr. Zorna trajnega pomena. Dala mu je nagnjenje za preučevanje narodnoosvobodilnega in protifašističnega boja na Koroškem. Povezala ga je s problemi arhivov in arhivske službe. Pri prvem ne gre samo za njegove avtorske prispevke, marveč tudi za njegovo uredniško delo pri »Vestniku koroških partizanov«, posebno še za sodelovanje pri pripravah za izdajo monografske publikacije o zgodovini partizanskega boja na Koroškem, za katero je že napisal tehten uvodni del.

Po pobudi delovnega načrta jugoslovanskih akademij znanosti je napisal na podlagi novih virov več razprav o etničnih problemih v notranjosti Slovenije: narodnostna struktura Kočevskega, razširjenost in struktura nemških trgovinskih in industrijskih obratov na Slovenskem tik pred drugo svetovno vojno.

Poglavje zase so njegove bibliografije in njegova knjižna poročila. Prispeval je k bibliografiji zgodovine Slovencev 1945—1977, sestavil je bibliografijo o problemih slovenske severne meje 1918—1978, bibliografijo virov in literature o koroškem vprašanju 1920—1941, o koroškem vprašanju v periodičnem tisku 1951—1954 in seveda že omenjeno bibliografijo o plebiscitu. Velika množica knjižnih poročil in ocen o novostih v Avstriji in v širšem prostoru, ki jim je sledil vsa leta, daje zgodovinski stroki in kulturni javnosti izjemno široko, panoramsko razgledanost. Pravo podobo tega dosežka si je mogoče ustvariti le s pogledom na njegovo bibliografijo.

Končno omenjamo še dr. Zornova pregledna dela, s katerimi je obogatil naše zgodovinopisje, namenjeno širokemu krogu bralcev. To so zlasti njegovi prispevki v knjigi »Slovinci v zamejstvu« (1974) in pa v »Zgodovini Slovencev« (1979) o koroških, štajerskih in porabskih Slovencih in njihovi zgodovini.

Gotovo je, da bo zgodovinopisno delo dr. Antona Zorna mogel prav ceniti in spodbujati tisti, ki ga bo nadaljeval.

Janko Pleterški

BIBLIOGRAFIJA DR. TONETA ZORNA

Bibliografija Toneta Zorna do leta 1978 je objavljena v Razpravah in gradivu Inštituta za narodnostna vprašanja 1980, št. 11—12, str. 145—151, vendar upošteva le najpomembnejša dela, ne navaja pa ocen in poročil o novih publikacijah. Pričujoča bibliografija skuša zajeti vse delo Toneta Zorna z aktualnimi prispevki o Slovenski Koroški iz dnevnega tiska vred (mnogo teh prispevkov je bilo objavljeno pod psevdonimi ali podpisanih le s kraticami). Vendar pa tudi ta bibliografija ne upošteva nekaj zelo kratkih prispevkov v Vestniku koroških partizanov in nekaterih anonimnih člankov prav tam, vrste krajših prispevkov v Dnevnikih vesteh oziroma v Informativnem biltenu Inštituta za narodnostna vprašanja (Bilten INV). Vrsta člankov in razprav je še v tisku ali v rokopisu.

Zaradi večje preglednosti so dela razporejena v posebna poglavja: Koroška — pregledi za daljši čas, Koroška pred prvo svetovno vojno, Koroška od prve svetovne vojne do anšlusa, Koroška od 1938 do 1945, Koroška po letu 1945, Štajerska in Prekmurje, Porabski Slovenci, Primorski Slovenci, Stara Jugoslavija in NOB, Bibliografije, Osebe, Kongresi in simpoziji, Razno, Ocene.

Znotraj poglavij je upoštevan časovni vrstni red, razen v poglavju Kongresi in simpoziji (kjer so prireditve iste vrste navedene skupaj) ter Osebe (kjer velja abecedni red oseb).

Posebej so navedene raziskovalne naloge in sicer tiste, ki niso v celoti objavljene in jih hranita NUK in knjižnica Inštituta za narodnostna vprašanja.

Pomembno je bilo Zornovo uredniško delo; bil je sourednik publikacij Koroški plebiscit (Ljubljana 1970) in Koroška in koroški Slovenci (Maribor 1973), sodeloval je pri strokovnem pregledu Leksikona Cankarjeve založbe (Ljubljana 1973) itd., bil je tudi dolgo let urednik Vestnika koroških partizanov in član uredništva Razprav

in gradiva Inštituta za narodnostna vprašanja, član izdajateljskih svetov Zgodovinskega časopisa in Kronike.

Daljša nekrologa o Tonetu Zornu so objavili: M. Č. v Biltenu INV 20. 7. 1981, št. 6; France Kresal v Prispevkih za zgodovino delavskega gibanja XXII, 1982, str. 278—280; Augustin Malle v Slovenskem vestniku 17. julija 1981; Branko Marušič v Primorskem dnevniku 19. julija 1981; Vasilij Melik v Kroniki 29, 1981, str. 278—280 in v Arhivih 4, 1981, str. 201; Dušan Nečak v Delu 21. julija 1981; Marjan Znidarič v Časopisu za zgodovino in narodopisje n. v. 17, 1981, str. 3—4; Pavle Žaucer v Vestniku koroških partizanov XV, 1981, št. 2—3, str. 50—54.

Koroška — pregledi za daljši čas

Sodeloval pri publikaciji: **Koledar zgodovine KPJ-ZKJ**. Ljubljana, CZP »Komunist« 1969. (O naprednem gibanju med Koroškimi Slovenci v Avstriji). Urednik Janko Liška. (Zajema leta 1919—1969.)

Bund der Windischen na Koroškem. Dialogi VI, 1970, št. 10, str. 679—683. (O vlogi »vindišarske« teorije.)

Stališča koroških strank glede kulturne avtonomije za koroške Slovence v letih 1925—1968. Zgodovinski časopis XXV, 1971, str. 271—277.

Nekaj podatkov o slovenski in hrvaški narodnostni manjšini v Avstriji. Vestnik koroških partizanov IV, 1971, št. 1, 2, str. 3—13. (Anonimno.)

Koroško učiteljsko glasilo in slovenska manjšina. Kronika XXI, 1973, strani 24—28. (Obravnava 19. stol. in čas prve republike.)

Nekatera vprašanja slovenskega razvoja v času med obema svetovnjima vojnama. Koroški koledar 1973, strani 38—53. (Slovenci v stari Jugoslaviji, pod Italijo, Porabski Slovenci in Koroški Slovenci.)

Koroška — »najbolj zvesta od vseh nemških pokrajin«. Naša obramba, oktober 1973, št. 10, str. 24—26. (Ponatis Slovenski vestnik, 16. 11. 1973). (O delovanju fašistov na Koroškem.)

Slovenci v zamejstvu. Pregled zgodovine 1918—1945 (skupaj s Tonetom Ferencem in Milico Kacin-Wohinz). Ljubljana 1974, 320 str. + 4 zemljevidi. Napisal poglavja: **Slovenci v Avstriji**, str. 119—173; **Slovenci na Madžarskem**, str. 174—178; **Program Zedinjene Slovenije v narodnoosvobodilnem boju**, str. 179—190; **Osvobodilni boj na Koroškem**, str. 275—304; **Boj za meje po maju 1945**, str. 305—314.

Nekaj podatkov o položaju koroških Slovencev. Vestnik koroških partizanov VII—VIII, 1974, št. 2, 3, str. 9—17. (Anonimno.)

O koroškem vprašanju. Vestnik koroških partizanov X, 1976, št. 1, str. 1—10. (Podpis T. R.)

Pogled na položaj Koroških Slovencev u prošlosti i sadašnjosti. Časopis za suvremenu povijest IX, 1977, št. 1 (23), str. 69—94.

The Problem of Minorities and Yugoslav-Austrian Relations in the Years 1945—1975. Survey IV, 1977, 3, strani 166—186.

Avstrijsko-nemška nacionalistična publicistika in slovensko vprašanje. Koroški koledar 1977, str. 95—109. (O vindišarski teoriji.)

Raziskave koroške problematike v drugih središčih. Jezik in slovstvo XXIII, 1977, št. 6, str. 262—263.

Koroški Slovenci nekdanj in danes. Problem manjšin v jugoslovansko-avstrijskih odnosih. Članki in dokumenti. Beograd 1977, str. 43—51. Izšlo tudi v srbohrvaščini, angleščini, francoščini in nemščini.

Protimanjšinska dejavnost nemškega nacionalizma na Koroškem. Problem manjšin v jugoslovansko-avstrijskih odnosih. Članki in dokumenti. Beograd 1977, str. 105—116. Izšlo tudi v srbohrvaščini, angleščini, francoščini in nemščini.

Koroški Slovenci in druge evropske manjšine — Die Kärntner Slowenen und andere Minderheiten. Koroška pota, Maribor 1978, str. 146—155.

Sodeloval pri publikaciji: **Zgodovina Slovencev**. Ljubljana, Cankarjeva založba 1979. Napisal poglavja: **Slovenci v zamejstvu**, **Koroški Slovenci v prvi avstrijski republiki**, str. 726—733; **Slovenija po osvoboditvi**, **Koroški Slovenci v drugi avstrijski republiki**, str. 941—946.

Franc Petek, Iz mojih spominov. Pripravil tekst in napisal opombe Janko Pleterski, pri opombah sodeloval Tone Zorn. Ljubljana—Bošvolje 1979, 289 str.

Pogled na položaj slovenske manjšine na avstrijskem Koroškem in Štajerskem. Manjšine — most med narodi, Ljubljana 1980, str. 5—12.

A View of the Situation of the Slovene Minority Living in the Austrian Provinces of Carinthia and Styria. Mino-

- rities: *Bridge Among the Nations*, Ljubljana 1980, str. 5—15.
- Pregled ljubljanskih ulic, poimenovanih po Koroški in zanjo pomembnih ljudi.** Vestnik koroških partizanov XIV, 1980, št. 3—4, str. 99—102. (Podpis T. Z.)
- Sodeloval pri publikaciji: **Hronologija radničkoga pokreta i SKOJ 1919—1979.** Beograd 1980, 3 knjige. Tom I: 1919—1941, 343 str.; Tom II: 1941—1945, 408 str.; Tom III: 1945—1979, 479 str. (Obdelal koroško problematiko med vojnama in po letu 1945.)
- Sodeloval pri publikaciji: **Kronologija naprednega delavskega gibanja na Slovenskem (1868—1980).** Ljubljana 1981, 616 str. (Obdelal je koroško problematiko v času med obema vojnama in dogodke od leta 1945 do konca leta 1979.)
- Iz tedenskih pregledov evropskega tiska o manjšinskih vprašanjih v letih 1930—1936.** Goriški letnik 8, 1981, str. 111—123.
- Koroška pred prvo svetovno vojno**
- Karantanija. Kulturnozgodovinske najdbe iz devetega stoletja v koroškem deželnem arhivu.** Naši razgledi 5. decembra 1964.
- Andrej Einspieler in slovensko politično gibanje na Koroškem v 60. letih 19. stoletja.** Zgodovinski časopis XXIII, 1969, str. 31—51.
- Prizadevanja za uveljavitev slovenskega uradovanja v Podjuni v 90. letih preteklega stoletja.** Kronika XIX, 1971, str. 45—46.
- O nekaterih vprašanjih slovenske problematike na Koroškem v prvi polovici 70. let 19. stoletja.** Zgodovinski časopis XXV, 1971, str. 243—250.
- Iz delovanja Družbe sv. Cirila in Metoda na Koroškem pred prvo svetovno vojno.** Zgodovinski časopis XXXI, 1977, str. 361—374.
- Koroška od prve svetovne vojne do anšlusa**
- Napredne orientacije v slovenskem političnem gibanju na Koroškem v letih 1921—1938.** Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, VI, 1966, strani 127—131. (Skrajšana verzija tega članka je objavljena v Naših razgledih 14. 5. 1966.)
- Prispevek k diskusiji znanstvenega posvetovanja »Ob 50. obletnici oktobrske revolucije in ob 30. obletnici ustanovnega kongresa Komunistične partije Slovenije«** (v Ljubljani od 2. do 4. novembra 1967). Prispevki za zgodovino delavskega gibanja VII, 1967, str. 433—435. (O odnosu SLS in JDS do delovanja JSDS na plebiscitnem ozemlju Koroške.)
- Ljudsko štetje z dne 7. marca 1923 na Koroškem.** Kronika XVI, 1968, strani 121—123.
- Nekaj nadrobnosti o delovanju Kärntner Heimatdiensta pred plebiscitom leta 1920 na Koroškem.** Kronika XVI, 1968, str. 165—167.
- Iz avstrijsko-jugoslovenskih pogajanj v Celovcu maja 1919.** Kronika XVII, 1969, str. 28—29.
- Se k pravdi o generalu Maistru** (Pisma uredništvu). TV 15, 6. 8. 1969, št. 31. (O vlogi generala Maistra ob ofenzivi na Koroško aprila 1919.)
- Nemški Volkstag v Velikovcu 9. junija 1918 in gibanje za majniško deklaracijo na južnem Koroškem.** Kronika XVII, 1969, str. 102—103.
- Prispevek k vprašanjem jugoslovenske uprave v plebiscitni coni A. Koroški plebiscit.** Razprave in članki. Ljubljana 1970, str. 283—293.
- Tiskani viri in literatura o koroškem plebiscitnem obdobju.** Koroški plebiscit. Razprave in članki. Ljubljana 1970, str. 549—560.
- Koroški Slovenci v letih 1920—1930 (iz problematike).** Koroški plebiscit. Razprave in članki. Ljubljana 1970, strani 507—547.
- Iz germanizacijskih prizadevanj na Koroškem med obema svetovnima vojnama.** Zgodovinski časopis XXIV, 1970, str. 98—99. (Ponatis Koroški koledar 1971, str. 52—54.)
- Iz dejavnosti Narodnega sveta za Koroško pred plebiscitom v letih 1919—1920.** Kronika XVIII, 1970, str. 44—45.
- Iz problematike jugoslovenske uprave na Koroškem pred plebiscitom leta 1920.** Kronika XVIII, 1970, str. 89—96.
- Viri za zgodovino koroških Slovencev 1920—1938 (1941).** Prispevki za zgodovino delavskega gibanja X, 1970, strani 313—318.
- Tradicija plebiscitnih bojev in njeni nosilci.** Dialogi VI, 1970, št. 10, strani 674—679.
- Sherman Miles in Koroška januarja in februarja 1919.** Dialogi VI, 1970, št. 10, str. 683—685.
- Ob pedesetletnici koroškega plebiscita.** Pionir 1970—1971, str. 18—19.
- Koroški Slovenci v prvi avstrijski republiki.** Koroška in koroški Slovenci. Zbornik poljudnoznanstvenih in leposlovnih spisov, Maribor 1971, strani 192—196.
- Koroška publicistika in plebiscit** (Izbor). Zgodovinski časopis XXV, 1971, strani 335—338.
- Tiskani viri in literatura o koroškem vprašanju v letih 1920—1941.** Prispevki za zgodovino delavskega gibanja XI—XII, 1971—1972, str. 367—377.
- Iz poročil avstrijskega predstavnika v plebiscitni komisiji leta 1920.** Zgo-

- dovinski časopis XXVI, 1972, strani 99—101.
- Še nekaj podatkov o kulturni avtonomiji za koroške Slovence v dvajsetih letih.** Kronika XX, 1972, str. 107—109.
- Iz problematike kulturne avtonomije za slovensko skupnost na Koroškem v letih po plebiscitu.** Koroški koledar 1972, str. 97—100.
- Koroško utrakvistično šolstvo tik pred anšlusom leta 1938.** Vestnik koroških partizanov V, 1972, št. 1, str. 14—20.
- Med plebiscitom in napadom na Jugoslavijo.** Nemški pogledi na koroško vprašanje in nemške nacionalistične organizacije. Vestnik koroških partizanov V, 1972, št. 2, str. 1—44, opombe str. 52—58.
- Nekateri pogledi na slovensko vprašanje na Koroškem po letu 1925.** Koroški kulturni dnevi. Zbornik predavanj I, 1973, str. 49—52.
- Odmevi slovenskega vprašanja v glasilu KPA v letih po plebiscitu.** Borec XXV, 1973, str. 682—686.
- Kulturna avtonomija za koroške Slovence in nemška manjšina v Sloveniji med obema vojnama.** Zgodovinski časopis XXVIII, 1974, str. 347—366.
- Kaerntner Heimatbund v letih 1935—1942.** Prispevki za zgodovino delavskega gibanja XIV, 1974, str. 241—246.
- Policija o komunističnem gibanju na Avstrijskem Koroškem.** Borec XXVI, 1974, str. 499—500.
- Odnos avstrijskega delavskega gibanja do slovenskega vprašanja na Koroškem med plebiscitom in letom 1925.** Revolucionarno delavsko gibanje v Sloveniji v letih 1921—1924. Referati z znanstvenega posvetovanja v Ljubljani 6. in 7. junija 1974. Ljubljana 1975, str. 175—186.
- Glas pravice — prvi slovenski časnik na avstrijskem Koroškem po plebiscitu.** Časopis za zgodovino in narodopisje 11 (46), 1975, str. 323—329.
- Nemško nacionalno društvo »Südmark« na avstrijskem Koroškem v prvem desetletju prve avstrijske republike.** Kronika XXIII, 1975, str. 38—41.
- Koroški Slovenci v prvi avstrijski republiki (kratek pregled).** Vestnik koroških partizanov IX, 1975, št. 1, 2, str. 1—8. Ponatis Slovenija—paralele, junij 1975, št. 39, str. 101—104.
- Poskusi ureditve položaja slovenske skupnosti na avstrijskem Koroškem v času avtoritarnega režima.** Zgodovinski časopis XXX, 1976, str. 145—160. (Ponatis Slovenski vestnik 5. 8. 1977—26. 8. 1977.)
- Prispevek k problematiki preganjanja koroških Slovencev po plebiscitu.** Kronika XXIV, 1976, str. 170—171.
- Gospodarska kriza in agrarna struktura slovenske manjšine na avstrijskem Koroškem v letih 1929—1934.** Svetska ekonomska kriza 1929—1934. godine i njen odraz u zemljama jugoistočne Evrope, Beograd 1976. (Balkanološki institut Srpske akademije nauka i umetnosti, posebna izdanja knj. 5), str. 409—424.
- Koroški nacistični tisk o slovenskih vprašanjih v letih 1932—1933.** Borec 28, 1976, str. 483—486.
- K problematiki kulturne avtonomije za koroške Slovence v dvajsetih letih.** 7. Koroški kulturni dnevi v Celovcu. Slovenski vestnik 2. 4. 1976 in 9. 4. 1976.
- Protifašistično gibanje na avstrijskem Koroškem.** Zbornik ob štiridesetletnici ustanovnega kongresa KPS. (Razprave in dokumenti.) Ljubljana 1977, str. 155—165.
- Odjeci jugoslavensko-avstrijskih odnosa u izvorima i literaturi poslije 1920. godine.** Časopis za suvremenu povijest, IX, 1977, št. 1 (23), str. 215—224.
- Odmevi kulturne avtonomije za koroške Slovence v glasilu Zveze narodnostnih manjšin Nemčije (1925—1929).** Zgodovinski časopis XXXI, 1977, str. 507—515.
- Iz delovanja nemškonacionalnega društva Deutscher Schulverein Südmark v prvi polovici tridesetih let.** Borec XXIX, 1977, str. 381—386.
- Iz spominov koroškega Slovanca Ivana Starca.** Borec XXIX, 1977, str. 641—645.
- Dve poročili o koroškem šolstvu iz leta 1925.** Kronika XXVI, 1978, str. 36—38.
- Nacistična pogajanja s koroškimi Slovenci in Jugoslovani v letih 1933—1934.** Borec XXX, 1978, str. 237—241. Ponatis Listi (Jesenice) marec 1979, št. 40/IX pod skrajšanim naslovom Nacistična pogajanja s koroškimi Slovenci v letih 1933—1934.
- Zadnji dnevi slovenske čitalnice v štajerskem Gradcu.** Borec XXX, 1978, str. 405—417. (Obravnava čas od leta 1937 do 1940.)
- Vprašanja koroškega plebiscita.** Vestnik koroških partizanov XII, 1978, št. 2—4, str. 2—17.
- Koroški Slovenci in list »Der Auslandsdeutsche«.** Koroški koledar 1979, stran 104—109.
- Kärntner Landsmannschaft in nemškonacionalna propaganda pred 60 leti.** Slovenski vestnik 5. 10. 1979—23. 11. 1979.
- Sodeloval pri publikaciji: **Viri za zgodovino Komunistične stranke na Slovenskem v letih 1919—1921.** Ljubljana 1980, 564 + XV str. Pripravil dokumentacijo za avstrijsko Koroško, dokumenti št. 122—134, str. 531—546.
- Avstrijsko-jugoslavenski odnosi. Politički odnosi. Period 1918—38.** Enciklopedija Jugoslavije, drugo izdanje 1, Zagreb 1980, str. 346—347. **Privredni odnosi. Period 1918—38,** str. 351.

- Slovenci in Poljaki v disertaciji dr. Hansa Steinacherja.** Koroški koledar 1980, str. 124—131.
- Iz publicistične dejavnosti stuttgartskega Nemškega zamejskega inštituta v začetku tridesetih let.** Borec XXXII, 1980, str. 175—179.
- Iz pisanja lista »Jugoslovanski Koročan«.** Borec XXXII, 1980, str. 241—247. (Pobudnik lista je bil Franjo Malgaj, izhajal je v prvi polovici leta 1920.)
- Predplebiscit in koroški plebiscit v listu Korošec v letih 1919—1920.** Borec XXXII, 1980, str. 523—543.
- Dolfuss-Schuschingov režim in koroški Slovenci v letih 1933—1938.** Vestnik koroških partizanov XIV, 1980, številka 1—2, str. 57—71.
- Koroški Slovenci med obema svetovna vojna.** Mladina 14. 2. 1980, stran 32. (Informativen pregled.)
- Koroški Slovenci in plebiscit 10. oktobra 1920.** Prešernov koledar 1981, stran 140—146.
- Vinzenz Schumy in nacisti leta 1933.** Koroški koledar 1981, str. 116—120.
- Zur Kärntner Volksabstimmungs-Propaganda des Jahres 1920.** Kärnten-Volksabstimmung 1920. Voraussetzungen-Verlauf-Folgen. Wien, München, Kleinenzersdorf 1981, str. 209—217.
- Jugoslavien (Das Königreich SHS) und die Frage der Öffnung der Demarkationslinie im Jahre 1920.** Kärnten-Volksabstimmung 1920. Voraussetzungen-Verlauf-Folgen. Wien, München-Kleinenzersdorf 1981, str. 229—239.
- Koroška od 1938 do 1945**
- Spomini avstrijskega antifašista.** TV-15, 24. 11. 1964. (Anonimno.) (Ob pisanju Erwina Scharfa v glasilu Mahnruf o avstrijskih partizanih.)
- Novo podrobnosti o procesu proti 36 Koroškim Slovincem aprila 1943. leta.** Kronika XIII, 1965, str. 46—48.
- 8. maj 1945 v Celovcu.** Kronika XIII, 1965, str. 203—205.
- Ob dvajsetletnici umora Peršmanove družine.** TV-15 4. 5. 1965.
- Nacistični načrti za uničenje koroških Slovencev.** Slovenski vestnik, 9. julij do 13. avgusta 1965. (6 nadaljevanj.)
- Poskusi izselitve koroških Slovencev med drugo svetovno vojno.** Kronika XIV, 1966, str. 73—82, 133—140.
- Ob ljudskem štetju 1939 na Koroškem.** Koroški koledar 1966, stran 54—56. (Anonimno).
- »V imenu nemškega naroda«.** Ob 25-letnici umora trinajstih koroških Slovencev. TV-15 7. 5. 1968.
- Nova Jugoslavija in vprašanje severne meje 1943—1945.** Prispevki za zgodovino delavskega gibanja VIII—IX, 1968—1969, str. 311—318.
- Iz zapuščine dr. Julija Felaherja.** Vestnik koroških partizanov II, 1969, št. 8—9, str. 27—30. (Dokument o NOB na Koroškem.)
- Friedl Führenberg o razgovorih z Edvardom Kardeljem aprila 1945.** Vestnik koroških partizanov III, 1970, št. 1—2, str. 44. (Podpis T. Z.)
- Priključitev Avstrije k nacistični Nemčiji in protinacistični boj koroških Slovencev.** Koroška in koroški Slovenci. Zbornik poljudnoznanstvenih in leposlovnih spisov, Maribor 1971, str. 200—210.
- Justina Jug o procesu proti selskim žrtvam aprila 1943.** Vestnik koroških partizanov IV, 1971, št. 4, str. 43—45. (Podpis T. Z.)
- Koroški Slovenci med anšlusom in napadom na Jugoslavijo.** Borec XXIV, 1972, str. 341—351.
- Poskus uničenja koroških Slovencev med drugo svetovno vojno.** Vestnik koroških partizanov V, 1972, št. 2, str. 45—51, opombe str. 58—59.
- Nacistično ljudsko štetje leta 1939 na Koroškem.** Zgodovinski časopis XXVII, 1973, str. 91—105.
- O Slovencih v Avstriji ob anšlusu.** (Skupaj z Alenko Nedog.) Prispevki za zgodovino delavskega gibanja XIII, 1973, str. 244—256.
- Nekateri nemški vojaški ukrepi proti narodnoosvobodilni vojski na Koroškem.** Vestnik koroških partizanov VI, 1973, št. 2, 3, str. 9—12. (Anonimno.)
- Tridesetletnica krvavega procesa v Celovcu.** Vestnik koroških partizanov VI, 1973, št. 2, 3, str. 77—84.
- Nacistični list »Domovina kliče« in koroški Slovenci.** Vestnik koroških partizanov VI, 1973, št. 4, str. 53—55.
- Koroški Slovenci in ljudsko štetje dne 17. maja 1939.** Koroški koledar 1974, str. 53—59.
- Prispevek k problematiki nacistične raznarodovalne politike na (avstrijskem) Koroškem in v okupirani Gorenjski v letih 1938—1943.** Vestnik koroških partizanov VII—VIII, 1974, št. 4, str. 38—54.
- Koroški Slovenci.** Narodnoosvobodilni boj koroških Slovencev. Koroška — boj za mejo. Mala splošna enciklopedija. Druga knjiga H-O. Ljubljana, Beograd 1975, str. 378—379.
- Nacizem in slovenska manjšina na avstrijskem Koroškem do napada na Jugoslavijo aprila 1941.** Vestnik koroških partizanov IX, 1975, št. 3, 4, str. 1—12.
- Se o nemških vojaških ukrepih proti narodnoosvobodilni vojski na Koroškem.** Vestnik koroških partizanov IX, 1975, št. 3, 4, str. 37—42. (Anonimno.)
- Slovenska Koroška po anšlusu.** Komunist 24. 3. 1975. (Ponatis odlomkov iz knjige T. Ferenc, M. Kacin-Wohinz,

- T. Zorn: Slovenci v zamejstvu, Ljubljana 1974.)
- Koroški fašizem.** Naša obramba 7, 1975, št. 3, str. 18—19. (Delen ponatis je objavil Večer pod naslovom Star koroški fašizem 8. 4. 1975 — 10. 4. 1975 in Slovenski vestnik 25. 5. 1975.)
- Raj za vojne zločince.** Naša obramba 7, 1975, št. 8—9, str. 16—17. (O usodi nekaterih avstrijskih vojnih zločincev.)
- Nacizam i slovenska manjina u avstrijskoj Koroškoj do napada na Jugoslaviju travnja 1941. godine.** Fašizam i neofašizam, Zagreb 1976, str. 258—264.
- Pogajanja s Korošci aprila in maja 1945.** Borec 28, 1976, str. 309—311.
- Koroško vprašanje maja 1945.** Osvoboditev Slovenije 1945 (referati z znanstvenega posvetovanja v Ljubljani 22. in 23. decembra 1975). Ljubljana 1977, str. 277—291.
- A Contribution to the Problems Regarding the Nazi Denationalizing Policy in (Austrian) Carinthia and Occupied Upper Carniola from 1938—1943.** The Third Reich and Yugoslavia 1933—1945. Belgrade 1977, str. 423—440. (Slovenski tekst je izšel v Vestniku koroških partizanov VII—VIII, 1974, št. 4, strani 38—54.)
- Kärntner Heimatbund in naseljevanje rajhovskih Nemcev na Koroško.** Vestnik koroških partizanov X, 1977, št. 1, str. 17—22.
- »Anšlus« in koroški Slovenci.** Vestnik koroških partizanov XII, 1978, št. 1, str. 11—22. (Podpis T. Z.)
- Na rob razstave o avstrijskem odporiškem gibanju.** Vestnik koroških partizanov XII, 1978, št. 2—4, str. 91—95. (Podpis T. R.)
- Nacistična prepoved izida »Koroškega Slovenca« oktobra 1938.** Vestnik koroških partizanov XIII, 1979, št. 1—2, str. 60—62.
- Nacizem in slovenska manjina na (avstrijskem) Koroškem leta 1938.** Minhenskiot dogovor i jugoslovenskrite i čehoslovačkrite narodi, Skopje 1980, str. 205—215.
- Nemško poročilo iz leta 1944 o položaju v Kanalski dolini.** Borec XXXII, 1980, str. 337—340.
- Pregled nemško pisane literature o NOB.** Vestnik koroških partizanov XV, 1981, št. 1, str. 64—76.
- Važnejši dogodki na slovenskem Koroškem od »anšlusa« do napada na Jugoslavijo.** Komunist — Teoretična priloga 10. 4. 1981.
- Koroška po letu 1945**
- Napačno obveščanje evropskega foruma.** Naši razgledi 24. 3. 1962. (Podpis t.; o zamejavi Koroških Slovencev z Lužičkimi Srbi v uradnem avstrijskem odgovoru Komisiji za človekove pravice).
- Poziv k medsebojnemu razumevanju.** Vprašanja naših dni 30. 5. 1962, št. 10, str. 310. (Podpis T. Z.; ob članku E. Körner: Naša karantanska dediščina v dunajskem tedniku Die Furche.)
- Pregled predlogov in intervencij slovenskih manjšinskih organizacij na Koroškem pri avstrijskih oblasteh za izpolnitev člena 7 Državne pogodbe.** Razprave in gradivo 3, 1963, strani 139—152.
- Frischauerjev odklon v avstrijski Partiji.** Vprašanja naših dni 17. 10. 1963. (Podpis T. Z.)
- O koroških Slovencih.** Naši razgledi 7. 12. 1963. (Podpis T. Z.)
- Slovenci v Avstriji, Italiji in na Madžarskem.** Podatki o številu Slovencev v Avstriji in Porabju. Večer 17. 1. 1964. 550. Naši razgledi 5. 9. 1964. (Podpis T. Z.; ob proslavi 550-letnice ustoličenja zadnjega koroškega vojvode.)
- »Avstrija in njene drugojezične narodne skupine.«** Naši razgledi 27. novembra 1965. (Podpis T. Z.; poročilo o seminarju v Podjuni o avstrijski manjšinski problematiki.)
- Proces proti Aloisu Maier-Kaibitschu** (od 14. X.—31. X. 1947). Zgodovinski časopis XIX—XX, 1965—1966 (Zwitterjev zbornik), str. 421—427.
- Pregled predlogov in intervencij slovenskih manjšinskih organizacij na Koroškem pri avstrijskih oblasteh za izpolnitev člena 7 državne pogodbe.** Razprave in gradivo 4—5, 1966, strani 381—400.
- Nekaj aspektov vindišarske »teorije« po drugi svetovni vojni.** Kronika XIV, 1966, str. 15—17.
- »Slovenski vestnik«.** Ob 20-letnici glasila koroških Slovencev. Naši razgledi, 25. 7. 1966. (Podpis T. Z.)
- Vrnitev koroških izseljencev julija 1945 in vprašanje o povračilu vojne škode.** Kronika XV, 1967, str. 180—182.
- Politična orientacija koroških Slovencev in boj za mejo v letih 1945—1950.** Ljubljana 1968, 415 str. tipkopiša. (Doktorska disertacija, branjena na Filozofski fakulteti v Ljubljani dne 23. 3. 1968.)
- Manjinsko školstvo. Manjinske šole u Koroškoj.** Enciklopedija Jugoslavije 7, Zagreb 1968, str. 307—308.
- Manfred Straka in Slovenci.** TV-15 9. 1. 1968.
- Program Narodnega sveta sprejet 2. januarja 1968 in odmevi koroškega tiska ter političnih strank.** Dnevne vesti 1968, št. 1—2, str. 18—28. (Podpis T. Z.)
- Pogovor o Koroški.** Vestnik koroških partizanov II, 1969, št. 7, str. 56—57. (Podpis T. Z.)

- Nepozaben tovariški večer Kluba koroških partizanov.** Vestnik koroških partizanov II, 1969, št. 7, str. 57—58. (Podpis R. Z.)
- Stališča koroških Slovencev do urejanja manjšinskega šolstva.** Vestnik koroških partizanov II, 1969, št. 8—9, str. 59—60. (Podpis Z. Z.)
- Koroško dvojezično šolstvo.** Naši razgledi 19. 12. 1969.
- Deželno in državnozbornske volitve na Koroškem leta 1970.** Vestnik koroških partizanov III, 1970, št. 1—2, str. 14—17. (Podpis Z. T.)
- Občinske volitve na Koroškem dne 26. aprila 1970.** Vestnik koroških partizanov III, 1970, št. 1—2, str. 18—19. (Podpis T. Z.)
- Člen 7 avstrijske državne pogodbe in 10. oktober 1970.** Vestnik koroških partizanov III, 1970, št. 4, str. 9—15. (Podpis Tonč Radman.)
- Obnovitev in delovanje Kärntner Heimatdiensta po drugi svetovni vojni.** Vestnik koroških partizanov III, 1970, št. 4, str. 23—63. (Odlomek iz študije »Izpolnjevanje odstavka 5 člena 7 avstrijske državne pogodbe« na avstrijskem Koroškem — naloga Sklada Borisa Kidriča.)
- »Južnotirolski paket« in Slovenci.** Dialogi VI, 1970, št. 4, str. 241—242.
- »Drobec« s Koroškega.** Naši razgledi 17. 7. 1970. (Podpis Tonč Radman.)
- Strupene cvetke onstran Karavank.** TV-15 16. 11. 1970. (Ob 50-letnici plebiscita.)
- Koroški Slovenci v drugi avstrijski republiki.** Koroška in koroški Slovenci. Zbornik poljudnoznanstvenih in leposlovnih spisov, Maribor 1971, str. 211—215.
- Die Kärntner Landsmannschaft.** Vestnik koroških partizanov IV, 1971, št. 1—2, str. 56—63.
- Domovi nemškonacionalnih organizacij na južnem Koroškem.** Vestnik koroških partizanov IV, 1971, št. 1—2, str. 64—65. (Podpis T. Z.)
- Der Kärntner Schulverein-Südmark.** Vestnik koroških partizanov IV, 1971, št. 3, str. 42—49. (Povojna prizadevanja za obnovitev te organizacije.)
- Spodbuden zgled.** Vestnik koroških partizanov IV, 1971, št. 4, str. 3—5. (Podpis M. R.) (O pisanju glasila Avstrijske zveze za človekove pravice o koroških Slovencih in gradiščanskih Hrvatih.)
- Avstrijske parlamentarne volitve (10. 10. 1971).** Vestnik koroških partizanov IV, 1971, št. 4, str. 6—10. (Podpis T.)
- Zrelec in »krvava meja«.** Vestnik koroških partizanov IV, 1971, št. 4, str. 46—49.
- Iz delovanja protislovenskih organizacij na Koroškem.** Vestnik koroških partizanov IV, 1971, št. 4, str. 50—59.
- Kärntner Heimatdienst leta 1971.** Po lanskem pozivu k likvidaciji koroškega slovenstva. Delo 17. 4. 1971. (Ponatis v Slovenskem vestniku 23. IV. 1971.)
- Dve merili.** Delo 4. 9. 1971. (Ponatis Slovenski vestnik, 10. 9. 1971.) (Problem dvojezičnih napisov.)
- Zavestno sprejeta določila.** Večer 13. 5. 1971. (Koroška in »ugotavljanje« manjšine).
- Politika in krajevna imena.** Večer 27. 5. 1971.
- Avstrijsko ljudsko štetje in koroški Slovenci.** Večer 22. IV. 1971. (Ponatis v Našem tedniku 6. 5. 1971.)
- Der Kärntner Abwehrkämpferbund.** Iz delovanja nemških nacionalističnih organizacij na Koroškem. Večer 8. 7. 1971.
- Der Kärntner Heimatdienst.** Iz delovanja nemških nacionalističnih organizacij na Koroškem. Večer 1. 7. 1971.
- Elternvereinigung der Pflichtschulen Kärntens.** Iz delovanja nemških nacionalističnih organizacij na Koroškem. Večer 21. 7. 1971. (Ponatis Naš tednik, 29. 7. 1971.)
- Kärntner Schulverein Südmark.** Večer 29. 7. 1971.
- »Bund der Windischen«.** Organizacija, vključena v Heimatdienst, ki podpira velikonemške težnje. Teorije o slovenskem »ogrožanju« Južne Koroške in »slovenizaciji«. Večer 5. 8. 1971. (Ponatis Naš tednik, 19. 8. 1971.)
- Avstrijska liga za človekove pravice.** Večer 18. 11. 1971. (Ponatis Naš tednik, 2. 12. 1971.)
- Manjine.** Vjesnik u srijedu 31. 3. 1971. (Pripombe k članku Marka Goluža v VUS št. 985 z naslovom »Pobuna u Gradišću«.)
- Iz povojnih spomenic koroških Slovencev.** Borec XXIV, 1972, str. 618—621.
- Kärntner Heimatdienst in zakon o dvojezičnih topografskih napisih na Koroškem.** Anthropos IV, 1972, št. 1—2, str. 195—201.
- Dnevna migracija in jezikovna struktura na južnem Koroškem po podatkih štetja leta 1951.** Anthropos IV, 1972, št. 1—2, str. 189—194.
- Volitve v kmetijsko zbornico in koroški Slovenci po drugi svetovni vojni (pokus krajšega prereza).** Vestnik koroških partizanov V, 1972, št. 1, str. 5—13. (Podpis T. Z.)
- Slovenski izseljenci in koroške deželne oblasti ob obletnici zmage nad nacizmom.** Vestnik koroških partizanov V, 1972, št. 1, str. 32—35. (Podpis T. Z.)
- Der Kärntner Abwehrkämpferbund.** Vestnik koroških partizanov V, 1972, št. 1, str. 36—40.
- Bund der Windischen.** Vestnik koroških partizanov V, 1972, št. 1, str. 41—45.

- Zapis o položaju slovenskega krajevnega poznamenovanja v zamejstvu.** Vestnik koroških partizanov V, 1972, št. 1, str. 46—54.
- Nekaj podatkov o jugoslovansko-avstrijskih odnosih v luči manjšinskega vprašanja.** (Ob obisku predsednika IS Demala Bijedića aprila letos v Avstriji.) Vestnik koroških partizanov V, 1972, št. 3, str. 27—32. (Anonimno).
- Koroški Slovenci in njihove organizacije v drugi avstrijski republiki.** Vestnik koroških partizanov V, 1972, št. 3, str. 67—69. (Anonimno).
- Usmerjenost koroškega tiska in manjšine.** Vestnik koroških partizanov V, 1972, št. 4, str. 38—49. (Anonimno).
- Glasilo »Delovne skupnosti za južno Koroško« in koroški Slovenci.** Vestnik koroških partizanov V, 1972, št. 4, str. 50—70.
- Manjšina in njena zaščita.** Naši razgledi, 14. 1. 1972.
- Upravna sprememba na Koroškem.** Življenjsko vprašanje slovenske skupnosti. Delo 16. 1. 1972. (Podpis T. R.)
- Ob zadevi Šturm.** Delo 26. 1. 1972. (Ponatis Slovenski vestnik, 4. 2. 1972).
- Ob štetju.** Koroški problemi. Delo 6. 2. 1972. (Podpis T. R.)
- Koroški presežek.** Le 14.000 je presenutilo nemške nacionaliste. Delo 20. 2. 1972. (Podpis T. R.) Ponatis Slovenski vestnik 25. 2. 1972 in Novi list (Trst) 24. 2. 1972.
- Prevzetnost in predstava.** O slovenskih Korošcih in južnih Tirolcih. Delo 27. 2. 1972. (Podpis T. R.)
- Lestvica pravic manjšine.** Delo 16. 4. 1972.
- Manjšina in kongres SPÖ.** Kaj so v Beljaku govorili o naših Korošcih? Delo 23. 4. 1972. (Podpis T. R.)
- Stopnjevanje pritiska.** Delo 23. 4. 1972. (Podpis T. R.)
- Bela knjiga.** Delo 7. 5. 1972. (Stališče koroškega deželnega glavarja o reševanju dvojezičnih krajevnih napisov ter o manjšinski zakonodaji sploh).
- Koroški »kompromis«.** Ob (nesprejemljivem) predlogu za 205 dvojezičnih krajevnih napisov na Koroškem. Naši razgledi 12. 5. 1972.
- »Heimatdienst« in manjšinska zakonodaja.** Delo 9. 7. 1972. (Podpis T. R.)
- Odstotki.** Delo 16. 7. 1972. (Podpis T. R.) (K zakonu o dvojezičnih krajevnih napisih).
- Prozorna pravna zvižaja.** Delo 20. 8. 1972. (Podpis T. R.)
- Kot na olimpijadi.** Delo 3. 9. 1972. (Podpis T. R.)
- Se zgodovina ponavlja? Kärntner Heimatdienst in zadnji dogodki na Koroškem.** Delo 21. 10. 1972. (Podpis Miha Razlag).
- Kärntner Heimatdienst.** Odsev koroške stvarnosti. Delo 2. 12. 1972.
- Vrzeli v manjšinski zakonodaji.** 7 dni 14. 12. 1972.
- Kompromisna zakonodaja in manjšina.** Nemškim nacionalistom je vsak pozitiven ukrep odveč. Delo 24. 12. 1972. (Ponatis Slovenski vestnik 19. 1. 1973.)
- Nekaj podatkov o nameranih upravnih spremembah na Koroškem.** Dnevne vesti 1972, št. 1—2, str. 42—48. (Podpis T. Z.)
- Sprejem predstavnikov koroških Slovencev pri avstrijskem kanclerju dr. B. Kreiskemu.** Dnevne vesti 1972, št. 3, str. 45—48. (Podpis T. Z.)
- Vprašanje dvojezičnih napisov na Koroškem.** Bilten INV 1972, št. 4, str. 43—45. (Podpis T. Z.)
- Beseda o Kärntner Heimatdienstu na skupni seji vseh zborov skupščine SR Slovenije o Koroški dne 20. oktobra 1972.** Vestnik koroških partizanov VI, 1973, št. 1, str. 18—20. (Objavljeno tudi v Sejni zapisniki skupščine SR Slovenije, zv. 22, Ljubljana 1973, str. 92—94).
- Mednarodni vidiki koroškega vprašanja od druge svetovne vojne do avstrijske državne pogodbe** (referat na IV. koroških kulturnih dneh decembra 1972). Vestnik koroških partizanov VI, 1973, št. 1, str. 21—36. (Objavil tudi Slovenski vestnik 11. 5.—22. 6. 1973 in Večer 4. 1.—17. 1. 1973 pod naslovom Geneza avstrijske državne pogodbe).
- Avstrijska liga za človekove pravice o koroških Slovencih.** Vestnik koroških partizanov VI, 1973, št. 1, str. 50. (Podpis M. R.)
- Glasilo koroških »domovinskih zvez« o slovenskem vprašanju.** Vestnik koroških partizanov VI, 1973, št. 4, str. 18—29.
- Koroške dileme.** V vodilnih avstrijskih političnih strukturah je — sodeč po odnosu do narodnostnih manjšin — malo novega evropskega duha. Naši razgledi 27. 7. 1973.
- Ljudsko štetje 1971 na Koroškem.** Težnja po izločitvi Ziljske doline, širše celovške okolice in velikovškega sodnega okraja iz območja manjšinskega varstva. Naši razgledi 28. 9. 1973. (Ponatis Slovenski vestnik 9. 11. 1973.)
- Primer »enakopravnosti« na Koroškem.** Delo 21. 1. 1973. (Podpis T. R.) Ponatis Slovenski vestnik 2. 2. 1973.
- Podatki o slovenskem jeziku 1961—1971.** Pripombe k avstrijskemu štetju 1971 na Koroškem. Delo 15., 22. in 29. 4. 1973.
- Uzakonjeno »vindišarstvo«.** Razmišljanje o avstrijski manjšinski politiki. Delo 5. 8. 1973.
- Sence pretreklosti.** Delo 18. 11. 1973. (Ponatis Slovenski vestnik 23. 11. 1973.) (O političnih in družbenih razmerah v Avstriji).

- Geneza avstrijske državne pogodbe.** Večer 4. 1. 1973 do 17. 1. 1973. (12 nadaljevanj). Ponatis pod naslovom »Mednarodni vidiki koroškega vprašanja od druge svetovne vojne do avstrijske državne pogodbe« je objavljen v Vestniku koroških partizanov VI, 1973, št. 1, str. 21—36 in v Slovenskem vestniku 11. 5. 1973 do 22. 6. 1973.
- »**Preizkusni kamen**« avstrijske družbene tolerance. 7 dni 28. 6. 1973. (Podpis T. R.) (O problematiki »ugotavljanja« slovenske manjšine na Koroškem).
- Nacistična dediščina.** Mladina 23. 10. 1973. Ponatis Slovenski vestnik 2. 11. 1973. (Pogovor s Tonetom Zornom o položaju slovenske manjšine na Koroškem je pripravil Tadej Labernik).
- Nekateri pravni vidiki položaja slovenske manjšine na avstrijskem Koroškem** (skupaj z Jankom Pleterskim). Razprave in gradivo 6, 1974, str. 84—105. (Izšlo v Vestniku koroških partizanov VII—VIII, 1974, št. 1, str. 6—30).
- Prispevek k problematiki sprememb v socialnih strukturah koroških Slovencev.** Razprave in gradivo 6, 1974, str. 106—119. Natisnjeno tudi za I. slovenski demografski simpozij, Ljubljana 1974, 26 str.
- Ugotavljanje manjšine in zakon o dvojezičnih topografskih napisih.** Vestnik koroških partizanov VII—VIII, 1974, št. 2, 3, str. 45—61. (Anonimno.)
- Periodična občila v odnosu do manjšine — primer koroških Slovencev.** Vestnik koroških partizanov VII—VIII, 1974, št. 4, str. 68—74. (Komunikacija predložena tržaški manjšinski konferenci julija 1974.)
- Narodne manjšine danes.** Svetovno in meddržavno sodelovanje za izboljšanje zaščite narodnih, etničnih in drugih manjšin (skupaj z Jankom Jerijem, Gorazdom Kušejem, Albino Lük, Ernestom Petričem, Svetozarjem Poličem). Sodobnost XII, 1974, str. 638—669. (Izdelal tekst o asimilaciji str. 658—662 in o regionalnem sodelovanju str. 662—663; celoten tekst je služil kot podlaga za enega od dveh delovnih papirjev na seminarju OZN o manjšinski problematiki na Ohridu julija 1974.)
- Koroška odmevnost.** Naši razgledi 8. februarja 1974. (Ponatis Slovenski vestnik 1. 3. 1974; Ob vprašanju internacionalizacije koroškega vprašanja.)
- Kdo je zoper izpolnitev manjšinskih določil.** »Štetje posebne vrste«. Delo 28. 9. 1974, sobotna priloga. Ponatis Slovenski vestnik 11. 10. 1974.
- Koroški »prastra«.** Toliko kot neizpolnjena določila državne pogodbe. Delo 9. 11. 1974, sobotna priloga. (Govori o ozadju koroškega »prastra« in o publikaciji Kärnten-eine Information, 1974.)
- Koroške predsedniške volitve z dne 23. julija 1974.** Bilten INV 1974, št. 6, str. 17—19. (Podpis T. Z.)
- Koroški Slovenci danes (leta 1974).** Vestnik koroških partizanov IX, 1975, št. 1, 2, str. 71—79. Ponatis Slovenija paralele, junij 1975, št. 39, str. 107—110.
- Iz pisanja glasila KHD »Ruf der Heimat«.** Vestnik koroških partizanov IX, 1975, št. 3, 4, str. 43—54.
- Pojav nemškega nacionalizma na Koroškem.** Vestnik koroških partizanov IX, 1975, št. 3, 4, str. 55—64. (Anonimno.)
- Afera »Peter«.** Vestnik koroških partizanov IX, 1975, št. 3, 4, str. 92—93. (Podpis T. R.) (O Wiesenthalovem odkritju, da je bil vodja avstrijske svobodnjaške stranke FPÖ Friderich Peter pripadnik 1. pehotne SS-ovske brigade.)
- Sence preteklosti.** Naša obramba 7, 1975, št. 5, str. 20—21. (O pojavih neonacizma v Avstriji.)
- Dediščina 10. oktobra.** Naša obramba 7, 1975, št. 6—7, str. 18—19. (O vsakoletnih plebiscitnih proslavah.)
- Denacifikacija po avstrijsko.** Naša obramba 7, 1975, št. 1, str. 5—6. (O koreninah neonacizma v Avstriji.)
- Pogled na zdajšnji položaj koroških Slovencev.** Slovenija paralele, december 1975, št. 43, str. 129—131.
- »**Bela knjiga**«. Če ugibamo o njeni vsebini, se ne moremo zmotiti: izmikanje in poskusi slepitve. Naši razgledi 10. 1. 1975. (Ob avstrijskih pripravah na »belo« knjigo, namenjeno koroškemu vprašanju.)
- O »ugotavljanju« manjšine.** Slovenski vestnik 24. 1. 1975 do 14. 2. 1975. Izšlo tudi v Našem tedniku 16. 1. 1975, 13. 2. 1975, 6. 3. 1975 in 20. 3. 1975 pod različnimi naslovi. (Referat na 6. kulturnih dneh v Celovcu.)
- Zahteva po »ugotavljanju« Slovencev.** Delo 1. 2. 1975 (sobotna priloga) in 8. 2. 1975 (sobotna priloga). (To so odlomki iz razprave O »ugotavljanju« manjšine, objavljene v Slovenskem vestniku od 24. 1. do 14. 2. 1975.)
- Informacija o avstrijskih stališčih do letošnje spomenice koroških Slovencev poslane avstrijski vladi.** Bilten INV 1975, št. 7—8, str. 20—25. (Podpis T. Z.)
- Pogled na zdajšnji položaj koroških Slovencev.** Sodobna vprašanja slovenske in hrvaške manjšine v Avstriji — Suvremena pitanja slovenske i hrvatske manjine u Austriji, Ljubljana-Zagreb 1976, str. 33—40.
- Eine Übersicht der derzeitigen Lage der Kärntner Slowenen.** Aktuelle Fragen

- der slowenischen und der kroatischen Minderheit in Österreich. Ljubljana, Zagreb 1976, str. 39—48.
- On the Present Situation of Carinthian Slovenes.** Actual Questions of the Slovene and Croat Minorities in Austria. Ljubljana, Zagreb 1976, str. 35—43.
- Manjšinska šolska problematika na avstrijskem Koroškem.** Razprave in gradivo 7—8, 1976, str. 125—133. Angleški prevod v Rodni grudi 24, 1977, št. 1, str. 27.
- Minority School Problems in Austrian Carinthia.** Twenty years Overdue, Slovene and Croat minorities in Austria, Ljubljana 1976, str. 23—24. (Anonimno; ponatis angleškega povzetka k študiji, objavljeni v Razpravah in gradivu 7—8, 1976.)
- Avstrijci in slovenska manjšina.** Koroški koledar 1976, str. 65—69.
- Kärntner Heimatdienst v letih 1971—1975.** Vestnik koroških partizanov X, 1976, št. 1, str. 16—42.
- Avstrija in člen 7 državne pogodbe.** Vestnik koroških partizanov X, 1976, št. 2—3, str. 132—146. (Anonimno.)
- Napad na koroške Slovence v Škocijanu in avstrijsko »Štetje posebne vrste«.** Vestnik koroških partizanov X, 1976, št. 4, str. 1—7. (Anonimno.)
- Tisočletnica. Delo 3. 7. 1976.** (Ob proslavah 1000-letnice Koroške.)
- Odevi prefeklosti.** Namen »manjšinskih« zakonov je zaščititi večinsko, nemško govoreče prebivalstvo pred Slovenci in Hrvati. Komunist 6. septembra 1976. (Zapis ob »napovedanem štetju posebne vrste« ter ob zakonu o narodnostnih skupnostih.)
- Glasilo avstrijskih socialistov o slovenskem vprašanju na Koroškem.** Komunist 1. 11. 1976.
- Pripombe k sklepu v avstrijskem parlamentu zastopanih strank o »štetju posebne vrste«.** Bilten INV 1976, št. 1—2, str. 53—55. (Podpis T. Z.)
- Nekaj pripomb k avstrijskim pogledom na manjšinsko vprašanje.** Bilten INV 1976, št. 6—7, str. 51—57. (Podpis T. Z.)
- Manjinsko pitanje i jugoslovansko-avstrijski odnosi u godinama 1945—1975.** Časopis za suvremenu povijest IX, 1977, št. 1 (23), str. 25—46.
- Pogled na segašna položba na koroških Slovence.** Prisilna asimilacija na slovenečkoto i hrvatskoto malinstvo vo Avstrija. Skopje 1977, str. 64—73. (Neavtorizirani delni prevod razprave: Pogled na zdajšnji položaj koroških Slovencev. Sodobna vprašanja slovenske in hrvaške manjšine v Avstriji. Ljubljana 1976.)
- O položaju koroških Slovenaca** (skupaj z Dušanom Nečakom). Socializam, Časopis Saveza komunista Jugoslavije XX, 1977, str. 1843—1852.
- Nemškonacionalni koroški pogledi na protifašistični boj koroških Slovencev.** Borec XXIX, 1977, str. 33—38. (Ponatis Slovenski vestnik 17. 6. 1977.)
- Hanns Haas in koroški Slovenci.** Borec XXIX, 1977, str. 493—497. (Objavil tudi Slovenski vestnik 23. 9. 1977.)
- Iz pisanja zahodnonemškega lista Deutsche national Zeitung.** Borec XXIX, 1977, str. 689—693. (Ponatis pod naslovom Neonacizem kaže zobe so objavili jeseniški Listi, priloga Železarja 9. 2. 1978.)
- »Štetje posebne vrste«, neonacizem in slovenska manjšina.** Vestnik koroških partizanov X, 1977, št. 1, str. 8—16. (Anonimno.)
- O »vindišarski teoriji«.** Vestnik koroških partizanov X, 1977, št. 1, str. 45—47. (Anonimno.)
- Kärntner Heimatdienst in avstrijske nemškonacionalne organizacije v zadnjih dveh letih.** Vestnik koroških partizanov X, 1977, št. 2, str. 30—47.
- Theodor Veiter o zdajšnji avstrijski manjšinski zakonodaji.** Bilten INV 1977, št. 3—4, str. 25—29. (Podpis T. Z.)
- Leto dni zakona o narodnostnih skupnostih.** Bilten INV 1977, št. 7, 8, 9, str. 43—70. (Podpis T. Z.)
- O zapostavljanju in zatiranju slovenskega jezika in slovenske kulture v Avstriji.** Naša pota v kulturo svobodnega človeka, Ljubljana 1978, strani 216—222.
- Vindišarska »teorija« na avstrijskem Koroškem po drugi svetovni vojni.** Koroški koledar 1978, str. 162—175.
- Odmevnost manjšinskega vprašanja v avstrijsko-bolgarskih odnosih.** Vestnik koroških partizanov XII, št. 2—4, strani 82—89.
- Pregled pisanja dunajskega lista »Extrablatt« o koroških Slovencih.** Vestnik koroških partizanov XII, 1978, št. 2—4, str. 89—91. (Podpis T. Z.)
- Socialno gospodarska struktura in ljudska štetja na slovenskem in jezikovno mešanem delu Koroške po drugi svetovni vojni.** Slovenski vestnik 6. januarja 1978.
- Manjšinsko vprašanje in jugoslovansko-avstrijski odnosi v letih 1945—1975.** Slovenski vestnik 31. 3. 1978—1. 9. 1978 (23 nadaljevanj; od 2. 6. do 1. 9. 1978 je članek izhajal pod naslovom Manjšinsko vprašanje in jugoslovansko-avstrijski odnosi.)
- Austrijska vlada i manjine.** Medunarodna politika 29, 1978, 16. 1. 1978, str. 10—11. (Izšlo tudi v nemščini, angleščini, francoščini, španščini in ruščini.)
- Neonacizem kaže zobe.** Listi (priloga Železarja), Jesenice 9. 2. 1978. (Ponatis iz Borca XXIX, 1977, str. 689—693.)

- Odnos celovškega ordinariata do slovenske manjšine po drugi svetovni vojni.** Bilten INV 1977, št. 10, str. 21—31. (Podpis T. Z.)
- Manjšinsko vprašanje v jugoslovansko-avstrijskih odnosih v letih 1975—1978.** Bilten INV 1978, št. 3, 4, 5, str. 50—98. (Podpis T. Z.)
- Iz delovanja Kärntner Heimatdiensta na avstrijskem Koroškem v letih 1976—1978.** Bilten INV 1978, št. 6—7, str. 55—60. (Podpis T. Z.)
- Drugo leto zakona o narodnostnih skupnostih.** Bilten INV 1978, št. 9—10, strani 22—33. (Podpis T. Z.)
- Leto dni avstrijskega zakona o narodnih skupnostih.** Razprave in gradivo 9—10, 1979, str. 123—136.
- Upravna razdelitev na slovenskem etničnem prostoru avstrijske Koroške.** Arhivi II, 1979, št. 1—2, str. 67—68.
- Uveljavljanje »zakona o narodnostnih skupnostih« v preteklem letu.** Vestnik koroških partizanov XIII, 1979, številka 1—2, str. 18—29.
- Glasilo avstrijskega odporiškega gibanja, koroški Slovenci in neonacizem.** Vestnik koroških partizanov XIII, 1979, št. 1—2, str. 63—71. (Analiza pisanja periodične publikacije organizacije Österreichische Widerstandsbewegung »Informations- und Presse Dienst der österreichischen Widerstandsbewegung«.)
- List »Der neue Mahnruf« o neonacizmu ter o koroških Slovencih.** Vestnik koroških partizanov XIII, 1979, št. 3—4, str. 76—83. (Podpis T. Z.)
- »Letna poročila« gimnazije za Slovence v Celovcu kot zgodovinski vir.** Arhivi III, 1980, št. 1—2, str. 75—76.
- Proslava 60-letnice koroškega plebiscita (odlomek iz študije).** Vestnik koroških partizanov XIV, 1980, št. 3—4, strani 83—94.
- Občni zbor Zveze koroških partizanov v Sentprimozu.** Vestnik koroških partizanov XIV, 1980, št. 3—4, str. 5—6. (Podpis T. Z.)
- Avstrijska polemika o obmejnem gospodarskem sodelovanju z Jugoslavijo.** Bilten INV 1980, št. 6, str. 10—11. (Podpis T. Z.)
- Program razvoja celovškega območja** (Landesgesetzblatt für Kärnten, Klagenfurt 1981, 7). Bilten INV 1981, št. 3, str. 1—2. (Podpis T. Z.)
- Poročilo o simpoziju »Koroški plebiscit«.** Celovec 25.—27. september 1980 (Österreich in Geschichte und Literatur, Wien 1980, zv. 5, str. 333—334). Bilten INV 1981, št. 3, str. 5. (Podpis T. Z.)
- Zasnova uvodnega dela publikacije.** Vestnik koroških partizanov XV, 1981, št. 1, str. 28—32. (O problematiki pisanja zgodovine koroškega partizanstva — publikacija je v pripravi.)
- Koroški Slovenci v drugi avstrijski republiki (1945—1976).** (Skupaj z Dušanom Nečakom.) Prispevki za zgodovino delavskega gibanja XXII, 1982, str. 251—269.
- Štajerska in Prekmurje**
- Zamejski Slovenci v avstrijskem delu Štajerske po podatkih ljudskih štetij 1951 in 1961.** Kronika XV, 1967, strani 54—55.
- Donesek k vprašanju Slovenske Štajerske leta 1919.** Dialogi VI, 1970, št. 12, str. 888—889.
- »Spominska knjiga mrtvih« izziva.** Večer 24. 12. 1970. (O društvih nemških Spodnještajercev.)
- Prispevek k ljudskemu štetju 1939. leta na zgornjem Štajerskem.** Časopis za zgodovino in narodopisje 7 (XLII), 1971, str. 329—335.
- Iz poskusov nemške kolonizacije Slovenske Štajerske pred prvo svetovno vojno.** Večer 26. 3. 1971.
- »Spodnja Štajerska v preteklosti in sedanjosti«.** Večer 24. 6. 1971. (Podpis Tonč Radman.)
- Izpraznitev Radgone in zasedba Apaške kotline 1920. leta.** Časopis za zgodovino in narodopisje 9 (XLIV), 1973, str. 199—207.
- Nekatera vprašanja vključevanja Prekmurja v kraljevino SHS v luči dokumentov deželne vlade za Slovenijo.** Časopis za zgodovino in narodopisje 9 (XLIV), 1973, str. 306—318.
- Vloga vindišarske »teorije« na Štajerskem.** Koroški koledar 1975, strani 54—63. (Odlomek iz študije Avstrijsko-nemška nacionalistična publicistika in slovensko vprašanje na Koroškem po drugi svetovni vojni, pripravo študije je omogočil Sklad Borisa Kidriča 1973).
- Slovenija. Slovenci na avstrijskem Štajerskem.** Mala splošna enciklopedija III (P-Z), Ljubljana 1976, str. 366.
- O Slovencih na avstrijskem Štajerskem.** Razprave in gradivo 7—8, 1976, strani 195—197.
- The Slovenes in Austrian Styria.** Twenty years overdue, Slovene and Croat Minorities in Austria, Ljubljana 1976, str. 31. (Anonimno; ponatis angleškega povzetka k študiji, objavljeni v Razpravah in gradivu 7—8, 1976.)
- Gradec in razmejitev na Štajerskem leta 1918/1919.** Kronika XXVI, 1978, str. 175—181.
- Slovenci na avstrijskem Štajerskem.** Časopis za zgodovino in narodopisje 15 (50), 1979, str. 430—447.
- Poročilo o položaju na obmejnem avstrijsko-štajerskem prostoru.** Bilten INV 1979, št. 3—4, str. 28—29. (Podpis T. Z.)
- Nacistični zapisi o dogajanju na Štajerskem obmejnem prostoru v začetku**

- leta 1940. Borec XXXI, 1979, strani 627—632.
- »Murska straža« o slovenski severni meji in o Prekmurju v letih 1919/1921. Zgodovinski časopis XXXIV, 1980, str. 413—430.
- »Deutsche Grenzschutz« in razmejitveni na Stajerskem v letih 1919—1922. Časopis za zgodovino in narodopisje 16 (51), 1980, str. 165—181.
- Vprašanje Radgone in njene okolice v letih 1918—1920. Revolucionarno vrenje v Pomurju v letih 1918—1920. Zbornik razprav s simpozija v Radencih od 27. do 29. maja 1979. Murska Sobota 1981, str. 350—372.
- Iz pisanja glasila graške nacionalistične organizacije Südmark v letih 1920—1923. Časopis za zgodovino in narodopisje 17 (52), 1981, str. 135—149.

Porabski Slovenci

- Jugoslovani na Madžarskem. Naši razgledi 5. 6. 1965. (Tudi o porabskih Slovencih.)
- Porabsko šolstvo v statistiki. Delo 24. 9. 1972. (Podpis T. Z.)
- Slovenija. Slovensko Porabje. Mala splošna enciklopedija III (P-Ž), Ljubljana 1976, str. 366.
- Porabski Slovenci. Dediščina slovenske starodavnosti. TV-15, 27. 12. 1979.
- Pogled na položaj slovenske manjšine (narodnosti) v madžarskem Porabju. Manjšine — most med narodi, Ljubljana 1980, str. 23—24.
- A Survey of the Situation of the Slovene Minority (Nationality) on the Territory along the River Rába in Hungary. Minorities: Bridge Among the Nations, Ljubljana 1980, strani 17—19.

Primorski Slovenci

- Volitve v narodnoosvobodilne odbore v Slovenskem primorju leta 1944. Goriška srečanja II 1967, št. 6, str. 35—39.
- Iz zapiskov inž. Janka Mačkovška. Goriška srečanja III, 1968, št. 12, strani 49—50. (Dnevnik in spominske zapise inž. Mačkovška o njegovem delu pri razmejitveni komisiji 1918/1919 hrani arhiv Inštituta za narodnostna vprašanja.)
- O preganjanju Franceta Bevka pod fašizmom. Goriška srečanja III, 1968, št. 13—14, str. 71—72.
- Goriške narodne straže. Goriška srečanja III, 1968, št. 13/14, str. 81—83. (Podpis T. Z.)
- Dr. Anton Gregorič o vprašanih slovenskega šolstva na Goriškem 1886. leta. Srečanja IV, 1969, št. 17, str. 51—52. (Pismo A. Gregoriča z dne 12. 9. 1886 Družbi sv. Cirila in Metoda.)

- Epizoda iz italijansko-jugoslovanskih odnosov med prvo svetovno vojno. Srečanja IV, 1969, št. 21—22, strani 66—67.
- Slikar Ivan Čargo in ljubljanska policija leta 1940. Srečanja VI, 1971, št. 28, str. 61—62.
- Iz pisanja »poročil« o položaju narodnih manjšin v Italiji. Goriški letnik 4—5, 1977—1978, str. 188—191.
- Zavezniška vojaška uprava in slovensko šolstvo v Slovenskem primorju leta 1945. Goriški letnik 6, 1979, Juvančičev zbornik, str. 261—274.
- France Bevk o primorsko-istrski delegaciji v Parizu leta 1946. Borec XXXI, 1979, str. 503—508.
- Orožniška poročila o dogajanju na jugoslovansko-italijanski demarkacijski črti leta 1921. Goriški letnik 7, 1980, strani 273—277.

Stara Jugoslavija in NOB

- Deklaracijsko gibanje. (Iz uradnih dokumentov o Mežiški dolini). Koroški fužinar 25. 4. 1969.
- Nemški trgovski obrati v Sloveniji v letih 1938/1939. (Značaj in. lastništvo.) Kronika XVIII, 1970, str. 113—120.
- Iz korespondence dr. Janka Brejca. Kronika XIX, 1971, str. 43—44.
- Nejugoslovanski Nemci v dravski banovini leta 1931. Kronika XIX, 1971, str. 88—92.
- Izgoni tujih državljanov iz območja dravske banovine. Kronika XIX, 1971, str. 178—180.
- Poskus pregona bratov Marcela in Jake Zorga iz Jugoslavije leta 1924. Prispевki za zgodovino delavskega gibanja XI—XII, 1971—1972, str. 301—302.
- Narodnostni podatki kočevskega območja po podatkih narodnega katastra iz leta 1936. Zgodovinski časopis XXVI, 1972, str. 367—381.
- Nemški industrijski obrati v Sloveniji v letih 1938—1939. (Poskus splošnega orisa.) Kronika XX, 1972, str. 34—38.
- Okupator in nemška kolonizacija Gorenjske. Koroški koledar 1973, strani 68—72.
- Nacizem in slovenski visokošolci iz Gorenjske. Loški razgledi XIX, 1973, str. 125—128.
- Narodnostna podoba dela kočevskega območja po podatkih italijanskega ljudskega štetja z dne 31. julija 1941. Zgodovinski časopis XXIX, 1975, strani 247—253.
- Vloga Avstrijcev v nacistični okupacijski upravi v Jugoslaviji. Naša obramba 7, 1975, št. 2, str. 12—13.
- Dve poročili iz leta 1929 o nemški manjšini v Sloveniji. Kronika XXIV, 1976, str. 89—93.
- Glasilo stutgartskega Deutsches Ausländinstituta o Sloveniji in Slovencih

- leta 1933. Borec XXX, 1978, strani 409—410.
- »Zeitschrift für Geopolitik« in Sloveniji v tridesetih letih. Borec XXX, 1978, str. 687—691. Ponatis Listi, Jesenice 28. 12. 1978.
- Die deutsche Minderheit in Jugoslavien.** Einheit, Zeitung für die Rechte der Minderheiten. Wien-Klagenfurt/Celovec, februar-marec 1979, št. 2/8. (Razgovor s Tonetom Zornom o nemški manjšini v Jugoslaviji pred drugo svetovno vojno).
- Glasiło Volksbunda für das Deutschtum im Ausland...** Borec XXXI, 1979, str. 497—502. (Analiza pisanja časnika »Deutsche Arbeit« v letih 1937—1940 o Nemcih v Jugoslaviji ter o pogledu na koroške Slovence.)
- Bibliografije**
- Izbor tiskanih virov in literature o SR Sloveniji in Jugoslaviji iz let 1945—1970.** Zgodovinski časopis XXX, 1976, str. 381—385.
- Prispevek k bibliografiji zgodovine Slovencev 1945—1977.** (Skupaj z Olgo Janša-Zorn.) Zgodovinski časopis XXXII, 1978, str. 187—195.
- Bibliografija člankov o koroškem vprašanju v periodičnem tisku 1955—1960.** Razprave in gradivo 3, 1963, strani 121—138.
- Dopolnitve k bibliografiji za čas 1955—1960.** Razprave in gradivo 4—5, 1966, str. 378—380. (Dopolnitve k bibliografiji objavljeni v Razpravah in gradivu 3, 1963, str. 121—138.)
- Bibliografija člankov o koroškem vprašanju v periodičnem tisku 1961—1963.** Razprave in gradivo 4—5, 1966, strani 369—378.
- Bibliografija člankov o koroškem vprašanju v periodičnem tisku 1951—1954.** Razprave in gradivo 9—10, 1979, strani 179—187.
- Bibliografija del o slovenski severni meji v letih 1918—1978.** Jugoslovanski istorijski časopis XVII, 1979, št. 1—2, str. 101—121. (Zajema problematiko koroških in štajerskih Slovencev ter slovenskega Porabja.)
- Literatura o Koroški.** Mladina 14. 2. 1980, str. 24.
- Osebe**
- Dr. Julij Felaher.** In memoriam. Naši razgledi 1. 8. 1969.
- Prof. Bogo Grafenauer** — šestdesetletnik. Večer 16. 3. 1976.
- Dr. Ivo Juvančič.** Ob sedemdesetletnici. Naši razgledi 9. 1. 1970.
- Dr. Ivo Juvančič** — osemdesetletnik. Razprave in gradivo 9—10, 1979, strani 162—163. (Podpis sodelavci.)
- Dr. Jožko Tischler.** Ob sedemdesetletnici. Naši razgledi 4. 8. 1972.
- Jurij M. Trunk.** V spomin uglednemu in dejavnemu koroškemu Slovcu. Naši razgledi 20. 4. 1973.
- Lojze Ude** — osemdesetletnik. Delo 18. 6. 1976.
- Lojze Ude** — Kidričev nagrajenec. Vestnik koroških partizanov XII, 1978, št. 1, str. 68—71. (Podpis T. Z.)
- Kongresi in simpoziji**
- XII. zborovanje slovenskih zgodovinarjev v Kočevju** (od 14. do 16. oktobra 1963. leta). Zgodovinski časopis XVII, 1963, str. 261—263.
- XIII. zborovanje slovenskih zgodovinarjev v Novem mestu** (od 22.—24. 10. 1965). Zgodovinski časopis XXI, 1967, str. 251—252.
- XIV. zborovanje slovenskih zgodovinarjev v Novi Gorici** (od 9. do 13. septembra 1968). Zgodovinski časopis XXIII, 1969, str. 158—160.
- XV. zborovanje slovenskih zgodovinarjev v Velenju od 10. do 13. septembra 1970.** Zgodovinski časopis XXIV, 1970, str. 279—281.
- XVI. zborovanje slovenskih zgodovinarjev v Škofji Loki** (od 4. do 8. oktobra 1972). Zgodovinski časopis XXVII, 1973, str. 149—152.
- XVII. zborovanje slovenskih zgodovinarjev** (Piran—Trst od 2. do 6. oktobra 1974). Zgodovinski časopis XXVIII, 1974, str. 381—384.
- XVIII. zborovanje slovenskih zgodovinarjev** (Kranjska gora—Jesenice, 29. september do 2. oktober 1976). Zgodovinski časopis XXXI, 1977, strani 217—219.
- Četrti kongres zgodovinarjev Jugoslavije.** Jugoslavija in jugoslovanski narodi po letu 1918. Naši razgledi 15. januarja 1966.
- Šesti kongres jugoslovanskih zgodovinarjev v Budvi** (Bečići, 7.—10. oktobra 1973). Zgodovinski časopis XXVIII, 1974, str. 165—168.
- Sedmi kongres jugoslovanskih zgodovinarjev** (Novi Sad 4.—7. oktober 1977). Zgodovinski časopis XXXI, 1977, strani 546—549.
- Znanstveno zborovanje o odporniških gibanjih na Balkanu** (Ohrid 3.—4. septembra 1969). Zgodovinski časopis XXIII, 1969, str. 301—302.
- Znanstveno zborovanje »Tretji rajh in Jugoslavija 1933—1945«** (Beograd 3. do 4. oktobra 1973). Zgodovinski časopis XXVII, 1973, str. 381—382.
- Dvanajsto zasedanje jugoslovansko-čehoslovaške zgodovinske komisije** (Skopje-Ohrid 5.—9. oktober 1978). Zgodovinski časopis XXXIII, 1979, str. 327—329.
- Znanstveno posvetovanje o revolucionarnem vrenju v Pomurju v letih**

- 1918—1920. Kronika XXVII, 1979, str. 132—133.
- Deveto zborovanje slovenskih arhivarjev** (Slatina Radenci 26.—28. septembra 1979). Kronika XXVII, 1979, strani 197—199.
- Slovenska znanstvena misel v Celovcu.** Ob drugih koroških kulturnih dnevih. Naši razgledi 15. 1. 1971.
- Vtisi s četrtilnih koroških kulturnih dni** Celovec 27. do 30. decembra 1972). Bilten INV 1973, št. 1, str. 29—32. (Podpis T. Z.)
- Peti koroški kulturni dnevi.** Bilten INV 1974, št. 1—2, str. 50—52. (Podpis T. Z.)
- Koroški kulturni dnevi** (kratko poročilo). Bilten INV 1976, št. 1—2, strani 56—57. (Podpis T. Z.)
- Dvanaajsti koroški kulturni dnevi** (od 28. do 30. decembra 1980). Vestnik koroških partizanov XIV, 1980, št. 3—4, str. 95—97. (Podpis T. Z.)
- Mednarodni simpozij »Koroški plebiscit«** (Celovec/Avstrija 25.—29. november 1980). Pouk zgodovine — Nastava povijesti 1981, št. 1 str. 61—62.
- Razno**
- Odjeci dalmatinskog pitanja šezdesetih i sedamdesetih godina XIX stoljeća u slovenskoj štampi.** Zadarska revija 10, 1961, zv. 4—5, str. 398—404.
- »Narodnostno vprašanje v jugovzhodni Evropi...«.** Naši razgledi 7. 7. 1962. (Podpis -e.) (O visokošolskih tednih, ki jih prirejata Südostinstitut in Südosteuropa Gesellschaft iz Münchna.)
- Stoletnica narodnega preporoda v Dalmaciji in Istri.** Naši razgledi 22. 12. 1962.
- Inštitut za narodnostna vprašanja v Ljubljani.** Jugoslovenska istorijski časopis 1965, št. 1, str. 139—141.
- Besede mladih doktorjev znanosti.** »Svet je bil za nas znatno ožji«. Mladina 16. 11. 1968. (Intervju.)
- Odmev zimmerwaldske konference v Avstro-Ogrski.** Prispevki za zgodovino delavskega gibanja XI—XII, 1971—1972, str. 359—360.
- Anketa in zakonodaja. Gradiščansko: gre za zaščito manjšine.** Delo, 23. 1. 1972. (Podpis T. R.)
- Inštitut za narodnostna vprašanja v Ljubljani.** Zgodovinski časopis XXVIII, 1974, str. 125—129.
- Dvajsetletnica avstrijskega Vzhodno in jugovzhodnoevropskega inštituta** (Österreichisches Ost- und Südosteuropa Institut). Bilten INV 1978, št. 8, str. 28—29. (Podpis T. Z.)
- Ustanovitev »Mednarodnega inštituta za narodnostno pravo in regionalizem«.** Bilten INV 1978, št. 9—10, str. 20—21. (Podpis T. Z.)
- Lokalna uradna glasila — vir za slovensko krajevno zgodovino 1945—**

1970. Arhivsko gradivo v Sloveniji po osvoboditvi, Ljubljana 1978, str. 49—57.

Beogradsko zasedanje madžarsko-jugoslavenske Mešovite komisije za udžbenike. Bilten INV 1979, št. 9, str. 24—25. (Podpis T. Z.)

Ocene

Zmago Vrbnjak: 90-letnica I. slovenskega tabora (Pomürski vestnik, 22. maj 1958 — 26. junij 1958, št. 20—23, 25). Zgodovinski časopis XIV, 1960, stran 275.

Slovenski narodnostni razvoj v članku S. Hafnerja »Die Deutschen im Geschichtsbild der Slowenen«. Zgodovinski časopis XV, 1961, str. 195—196.

Otto Molden, Ruf des Gewisses, Der österr. Freiheitskampf 1938—1945, 2. Auflage, 1958. Zgodovinski časopis XV, 1961, str. 227.

Anton Zollitsch, Filipowa. Entstehen, Wachsen und Vergehen einer donauschwäbischen Gemeinde in der Batschka, Freilassing 1957. — Otto Vogenberger, Pantschowa. Zentrum des Deutschtums in Südbanat, Freilassing 1961. — Martin Schneider, Miletisch, Freilassing 1961. Zgodovinski časopis XV, 1961, str. 229—230.

Helfried Pfeifer, Das Recht der nationalen Minderheiten in Österreich. Posebni odtis iz Ostdeutsche Wissenschaft, Bd. VIII, 1961, str. 265—318. Zgodovinski časopis XV, 1961, str. 230.

Ernst Birke: Frankreich und Ostmitteleuropa im 19. Jahrhundert (Osteuropa im Vergangenheit und Gegenwart, 6), 1960. Zgodovinski časopis XV, 1961, str. 231.

Friedrich Zopp: Kärntner Bibliographie. Das Schriftum über Kärnten aus den Jahren 1945 bis 1959. Klagenfurt 1961, 288 str. Zgodovinski časopis XV, 1961, str. 231.

F. X. Holder: Dass Kärnten eins und frei bleibe. Klagenfurt 1961. Zgodovinski časopis XV, 1961, str. 232.

Theodor Weiter: Die Lage im Kanaltal. — Rechtsprobleme der Kanaltaler. Ostdeutsche Wissenschaft, Bd. VIII, 1961, Festschrift für Max Hildebert Böhm, str. 437—468. Zgodovinski časopis XVI, 1962, tr. 275—277.

Nemška knjiga o narodnoosvobodilni borbi na Koroškem. Wolfram Mallebrein, Einer für Alle, 2. izdaja. Tübingen 1960. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja III, 1962, strani 305—306.

Ameriška knjiga o koroških Slovencih. Thomas M. Barker, The Slovenes of Carinthia a National Minority Problem. New York-Washington, 1960, 302 str. Prispevki za zgodovino de-

- lavskega gibanja III, 1962, str. 307—308.
- Revolucionarna tradicija in perspektive makedonskega naroda. Lazar Koliševski: Aspekti na makedonsko prašanje, Skopje 1962, 535 str. Vprašanja naših dni 24. 8. 1962, št. 14, str. 428. (Podpis T. Z.)
- Charles F. Delzell, Mussolini's Enemies. The Italian Anti-Fascist Resistance, New York 1961, Zgodovinski časopis XVII, 1963, str. 293—294.
- Dokumentation der Verbreitung der Deutschen aus Ost-Mitteleuropa, Bd. V.: Das Schicksal der Deutschen in Jugoslawien, Bonn 1961. Zgodovinski časopis XVII, 1963, str. 301—302.
- Conrad F. Latour, Südtirol und die Achse Berlin-Rom 1938 bis 1945, Stuttgart 1963, 158 str. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja IV, 1963, str. 211—214. (Piše tudi o pripravah za preselitev Kanalcánov na Koroško in o narodnostnem stanju v Kanalski dolini nasploh.)
- Nacionalna problematika v habsburški monarhiji. F. Zwitter: Nacionalni problemi v habsburški monarhiji, nap. s sodelovanjem Jaroslava Šidaka in Vase Bogdanova, 1962, 231 str. Vprašanja naših dni 27. 2. 1963. (Podpis T. Z.)
- Socialni demokrati ob nastanku stare Jugoslavije. Vlado Strugar, Jugoslovanske socialnodemokratske stranke 1914—1918, Zagreb 1963, 322 str. Vprašanja naših dni 12. 9. 1963.
- Nepriustransko pričevanje o drugi svetovni vojni. Fajs: Čerčil, Ruzvelt, Staljin (Herbert Feis: Churchill, Roosevelt, Stalin), Beograd 1962. Vprašanja naših dni 17. 10. 1963. (Izšlo pod napačnim naslovom: Pristransko pričevanje...)
- Herbert Steiner, »Die KPÖ und der Februar 1934«; Weg und Ziel, 1964, št. 2, str. 68—79. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja V, 1965, str. 288.
- Herman Mitteräcker, Kampf und Opfer für Österreich, Wien 1963. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja V, 1965, str. 288—289.
- Regent-Pleterski-Kreft: Progresivna Slovenija, Trst in Koroška. Naši razgledi 28. 8. 1965.
- Dr. Mark Krasniči, Changements socio-géographiques contemporains au Kosovo-Métohia. Tome I., Priština 1963, page 341. Razprave in gradivo 4—5, 1966, str. 281—283. (V francoščini.)
- Dinklage-Erker-Prasch-Koschier: Geschichte der kärntner Landwirtschaft und bäuerliche Volkskunde Kärntens. Klagenfurt 1966. Kronika XV, 1967, str. 117—118. (Podpis T. Z.)
- Lovro Kuhar - Prežihov Voranc, Požganica, Zbrano delo VI, uredil in opombe napisal Drago Druškovič, Ljubljana 1967. Kronika XV, 1967, str. 118—119. (Podpis T. Z.)
- Dr. Theodor Veiter, Die Sprach- und Volkszugehörigkeit in Österreich nach den Ergebnissen der Volkszählung von 1939, Europa ethnica, Wien 1965, zv. 3, str. 109—123. Kronika XV, 1967, str. 119—120.
- Dve knjigi o Gradiščanskem. Andrew F. Burghart, The political Geography of Burgenland, Washington 1958; isti: Borderland, 1962. Naši razgledi 4. 11. 1967.
- Otto Leichter, Österreichs freie Gewerkschaften im Untergrund. Wien 1963, 155 str. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja VIII—IX, 1968—1969, str. 328—330.
- Herbert Steiner, Die Kommunistische Partei Österreichs von 1918—1933. Bibliographische Bemerkungen, Wien-Meisenheim am Glan 1968, 95 str. Zbirka: Marburgen Abhandlungen zur Politischen Wissenschaft, Band 1. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja VIII—IX, 1968—1969, str. 330—332.
- Magdalene Koch, Der Widerstand der Kommunistischen Partei Österreichs gegen Hitler von 1938 bis 1945. Neobjavljena disertacija na dunajski filozofski fakulteti, 1964. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja VIII—IX, 1968—1969, str. 353—354.
- Hans Janschitz, Ferliefhof. Ein Bericht über die amtlichen Untersuchungen der Masenmorde in der Schießstätte Ferliefhof. Graz 1946, 74 str. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja VIII—IX, 1968—1969, str. 354. (Podpis T. Z.)
- Maks Muchitsch, Die Partisanengruppe Leoben-Donawitz. Wien 1966, 67 str. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja VIII—IX, 1968—1969, str. 364.
- Malte Olschewsky, Die psychologische Kriegsführung und Propaganda der Titopartisanen in Kärnten und Slowenien. Neobjavljena disertacija na dunajski filozofski fakulteti, 1966. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja VIII—IX, 1968—1969, str. 364—365.
- »Tabor pri Šempasju«. Ob knjižici Ernesta Klavžarja. Naši razgledi, 9. 11. 1968.
- V boju za severno mejo 1918—1919. Ob knjigi Maksa Šnuderla »Osvobojene meje«, Maribor 1968. Naši razgledi 5. 9. 1969.
- Walter Wachs, Kampfgruppe Steiermark, Wien 1968. Vestnik koroških partizanov III, 1970, št. 1—2, str. 43. (Podpis Z. T.; primerjava s spomini Ladislava Grata-Kijeva »V metežu«, Ljubljana 1969).
- »Poslužimo se svoje pravice in možnosti«. Ob knjižici, ki je izšla v Celovcu.

- Naši razgledi 28. 8. 1970. (O vprašanjih slovenskega pouka na koroških osnovnih šolah).
- Dr. Hans Steinacher, In Kärntens Freiheitskampf. Klagenfurt 1970, 452 str. Zgodovinski časopis XXV, 1971, str. 338—339.
- Jerzy Koseński: Sprawa przyłączenia Austrii do Niemiec po I wojnie światowej (1918—1922), Poznań, 1967. Kronika XIX, 1971, str. 62—63.
- Wilhelm Neumann: Kärnten 1918—1919. Ereignisse — Dokumente — Bilder, Klagenfurt 1970. Kronika XIX, 1971, str. 63—64.
- Österreich Lexikon I—II, Wien-München 1966. Kronika XIX, 1971, str. 124—125.
- Peter Tosoni: Martin Wutte — Leben und Werk eines Kärntner Historikers, tipkopijsna disertacija, Gradec, oktober 1966. Kronika XIX, 1971, str. 125.
- Josef Maderner, Gegenwartsgeschichte Kärntens, Klagenfurt 1966, 230 str. Kronika XIX, 1971, str. 184—186.
- Preporodovci proti Avstriji. Zbornik založbe Borec. Naši razgledi 12. 3. 1971.
- Različica istega. Ob Steinacherjevi knjigi »In Kärntens Freiheitskampf 1970. Naši razgledi 23. 4. 1971.
- Avstrijska knjiga o Slovencih v Avstriji. V jubilejnih dneh oktobrskega plebiscita na Koroškem je izšla knjiga uglednega avstrijskega manjšinskega izvedenca dr. Theodorja Veiterja o pravicah narodnostnih in jezikovnih manjšin v Avstriji (Das Recht der Volksgruppen und Sprachminderheiten in Österreich, Wien-Stuttgart 1970). Večer 7. 1. 1971.
- Karl R. Stadler: Austria. London 1971 (Zbirka Nations of the Modern World), 335 str. Zgodovinski časopis XXVI, 1972, str. 416—417.
- Franz Resman, Rod pod Jeko, Celovec 1971, 287 str. Kronika XX, 1972, str. 58—59.
- Wolfgang Rosar, Deutsche Gemeinschaft. Seyss-Inquart und der Anschluss. Wien 1971, 441 str.; H. J. Neumann, Arthur Seyss-Inquart. Graz 1970, 396 str.; Igmard Bärenthal, Die Vaterländische Front. Geschichte und Organisation. Wien 1971, 238 str. Zgodovinski časopis XXVII, 1973, str. 165—166.
- Monika Glettler, Die Wiener Tschechen um 1900. München-Wien 1972, 628 str. Zgodovinski časopis XXVII, 1973, str. 394—396.
- Theodor Veiter, Das Recht der Volksgruppen und Sprachminderheiten in Österreich. Wien-Stuttgart 1970, 890 str. Traditiones 2, 1973, str. 304—307.
- Karl Stuhlpfarrer, Germanisierung in Kärnten (izšlo v Neues Forum 1972). Kronika XXI, 1973, str. 32—33.
- Österreich. Die zweite Republik. I—II. 1972, 619 + 752 str. Uredila Erika Weinzierl in Kurt Skalnik. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja XIII, 1973, str. 352—354.
- Handbuch der europäischen Volksgruppen. Zbirka Ethnos, zv. 8. Wien-Stuttgart 1970, 558 str. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja XIII, 1973, str. 374—375.
- Drago Druškovič, Carinthian Slovenes: Some Aspects of their Situation, Ljubljana 1973, 98 str. Jugoslovanski istorijski časopis XII, 1973, št. 1—2, str. 146—148.
- Francis L. Carsten, Revolution in Mitteleuropa 1918/1919. Köln 1973, 334 str. Zgodovinski časopis XXVIII, 1974, str. 183—184.
- Risto Poplazarov, Grčkata politika sprema Makedonija vo vtorata polovina na XIX in početkiot na XX vek. Skopje 1973, 324 str. Zgodovinski časopis XXVIII, 1974, str. 403—405.
- Josef Lukan, Franz Grafenauer, Abgeordneter der Kärntner Slowenen. Tipkopijsna disertacija na filozofski fakulteti dunajske univerze, Dunaj 1969. Zgodovinski časopis XXVIII, 1974, str. 405—408.
- Rastislav Terzioski, Denacionalizatorskata dejnost na bulgarskite kulturno-prosvetni institucii vo Makedonija, Skopje 1974, 425 str. Zgodovinski časopis XXVIII, 1974, str. 408—409.
- Augustin Malle, Die slovenische Presse in Kärnten 1848—1900. Tipkopijsna disertacija dunajske univerze, Dunaj 1972. Kronika XXII, 1974, str. 67—69.
- Karl-Heinz Podlipnig, Wirtschaftsgeschichte der deutschen Sprachinsel Gottschee. Inavguralna disertacija na inšbruški univerzi (tipkopijs), Innsbruck 1968. Kronika XXII, 1974, str. 200—201.
- Arnold Reisberg, Februar 1934, Hintergründe und Folgen. Wien 1974, 254 str. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja XIV, 1974, str. 311—312.
- Franz Goldner, Die oesterreichische Emigration 1938 bis 1945. Wien 1972, 348 str. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja XIV, 1974, str. 312—313.
- Dietrich A. Loeber, Diktierte Option. Die Umsiedlung der Deutsch-Balten aus Estland und Lettland 1939—1941. Neumünster 1972, 60 + 787 str. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja XIV, 1974, str. 313—314.
- Slovenci in jugoslovanska skupnost. Ob knjigi Lojzeta Udeta. Naši razgledi 11. 1. 1974.
- Die Slovenen in Kärnten — Slovenci na Koroškem. Gegenwärtige Probleme der Kärntner Slovenen — Sodobni problemi koroških Slovencev, 1974. Jugoslovanski istorijski časopis XIII, 1974, št. 3—4, str. 259—261.

- Arno Lubos, Deutsche und Slawen, Dunaj 1974, 222 str. Zgodovinski časopis XXIX, 1975, str. 161.
- Hans Steinacher, Bundesleiter der VDA 1933—1937 (Errinerungen und Dokumente). Izdal Hans-Adolf Jacobson. Boppard am Rhein 1979, 628 str. Zgodovinski časopis XXIX, 1975, str. 162—164.
- Ivan Cizmić, Jugoslovenski iseljenički pokret u SAD i stvaranje jugoslovenske države 1918. Zagreb 1974, 317 str. Zgodovinski časopis XIX, 1975, str. 315—317.
- Gerald Stourzh, Kleine Geschichte des Österreichischen Staatsvertrages, Graz—Wien—Köln 1975, 255 str. Zgodovinski časopis XXIX, 1975, str. 326—327.
- Krzysztof Skubiszewski, Zahodna granica Polski w świetle traktatów. Poznań 1975, 369 str. Zgodovinski časopis XXIX, 1975, str. 327—328.
- Goriški letnik. Zbornik Goriškega muzeja, Nova Gorica 1974, 144 str. Kronika XXIII, 1975, str. 58.
- Anton Krempel, Dogodivšine štajerske zemle. Reprint ob 130-letnici Kremplove smrti oskrbel dr. Rudolf Trofenik. München, Ljubljana 1974, XV + 262 str. Kronika XXIII, 1975, str. 60—61.
- Sealde Knapp, Die Hofnamen des Kärntner Zollfeldes und seiner Umgebung. Tipkopijsna disertacija dunajske univerze 1960 (promocija 1. 1962), 560 str. Kronika XXIII, 1975, str. 131—132.
- Anton Ožbolt, Dežela Petra Klepeca, Ljubljana 1974, 577 str. Kronika XXIII, 1975, str. 197—198.
- Kurt Waldheim, Der österreichische Weg. Podnaslov: Aus der Isolation zur Neutralität, Wien—München—Zürich 1972 (2. izdaja), 327 str. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja XV—XVI, 1975—1976, str. 212—214.
- Rudolf G. Ardelt, Zwischen Demokratie und Faschismus. Deutschnationales Gedankengut in Österreich 1919—1930. Wien—Salzburg 1972, 212 + XVI strani bibliografije. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja XV—XVI, 1975—1976, str. 216—218.
- Foreign Relations of the United States 1949. Vol. III. Council of Foreign Ministers, Germany and Austria, Washington 1974, 1324 str. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja XV—XVI, 1975—1976, str. 250—252.
- Dokumentation zur österreichischen Zeitgeschichte 1945—1955 (pripravil Josef Kocensky), Wien—München 1970, 531 str. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja XV—XVI, 1975—1976, str. 254—255.
- Knjiga o Gradiščanskih Hrvatih. Symposium Croaticon. Dunaj 1974. Vestnik koroških partizanov IX, 1975, št. 1, 2, str. 82—85. (Podpis T. Z.) Tudi Bilten INV 1975, št. 1—2, str. 19—24.
- Knjiga o odporniškem gibanju v Avstriji. Erich Fein, Die Steine reden, Wien 1975, 398 str. Vestnik koroških partizanov IX, 1975, št. 3, 4, str. 94. (Podpis T. R.)
- Witzig Daniel: Die Vorarlberger Frage. Basel u. Stuttgart 1974, 527 str. Zgodovinski časopis XXX, 1976, str. 177.
- Frank Golczewski, Das Deutschlandsbild der Polen 1918—1939. Eine Untersuchung der Historiographie und der Publizistik, Düsseldorf 1974, 316 str. Zgodovinski časopis XXX, 1976, str. 177—179.
- Valentin Einspieler, Verhandlungen über die der slowenischen Minderheit angebotene Kulturaautonomie 1925—1930. Beitrag zur Geschichte der Slowenen in Kärnten. Klagenfurt 1976, 171 str. Zgodovinski časopis XXX, 1976, str. 369—371.
- Bruce F. Pauley, Hannenschwanz und Hackenkreuz. Der Steirische Heimatschutz und der österreichische Nationalsozialismus 1918—1934, Wien 1972, 243 str. Zgodovinski časopis XXX, 1976, str. 371—373.
- Karl R. Stadler, Opfer verlorener Zeiten. Geschichte der Schutzbund-Emigration 1934. Wien 1974, 397 str. Zgodovinski časopis XXX, 1976, str. 373—374.
- Ludwig Reichhold, Geschichte der ÖVP. Graz—Wien—Köln 1975, 503 str. Zgodovinski časopis XXX, 1976, str. 374—375.
- Harrison Salisbury, 900 dni obleganja Leningrada, Ljubljana 1976, 540 str. Zgodovinski časopis XXX, 1976, strani 377—378.
- Fritz Stüber, Ich war Abgeordneter. Die Entstehung der freiheitlichen Opposition in Österreich, Graz u. Stuttgart 1974, 302 str. Zgodovinski časopis XXX, 1976, str. 378—379.
- Richard Georg Plaschka-Hans Haselsteiner-Arnold Suppan, Innere Front I—II, Wien 1974, 420 + 416 str. ter slikovne priloge. Kronika XXIV, 1976, str. 68.
- Goriški letnik. Zbornik Goriškega muzeja 2, Nova Gorica 1975, 182 str. Kronika XXIV, 1976, str. 122—123.
- Steinhart Friedrich, Der Kärntner Abwehrkampf aus staatsrechtlicher Sicht. Tipkopijsna disertacija na fakulteti za pravne in državne znanosti dunajske univerze, Dunaj 1970, 113 str. + priloge. Kronika XXIV, 1976, str. 133.
- Mladje Dokumentation zum TV-Film Fremde in der Heimat. Celovec (1976), 105 str. Kronika XXIV, 1976, str. 136.
- Dve knjigi o koroških Slovencih. (Die Slovenen in Kärnten — Slovenci na Koroškem, 1974; Sodobna vprašanja

- slovenske in hrvaške manjšine v Avstriji, 1976). *Komunist* 20. 9. 1976.
- Lojze Ude, Koroško vprašanje, Ljubljana 1976, 366 str. *Zgodovinski časopis* XXXI, 1977, str. 235—236.
- F. X. Kohla — G. A. Metz — G. Moro, Kärntner Bürgerkunde. Ergebnisse und Hinweise in Übersicht, Klagenfurt 1973, 436 + 218 str. *Zgodovinski časopis* XXXI, 1977, str. 237.
- Stefan Karner, Kärntens Wirtschaft 1938—1945. Unter besonderer Berücksichtigung der Rüstungsindustrie (Wissenschaftliche Veröffentlichungen der Landeshauptstadt Klagenfurt), Klagenfurt 1976, XXIII + 384 strani. *Zgodovinski časopis* XXXI, 1977, strani 237—240.
- Leo Mates, Međunarodni odnosi socijalističke Jugoslavije, Beograd 1976, 310 str. *Zgodovinski časopis* XXXI, 1977, str. 240—241.
- Hans Mayrzedt u. Waldemar Hummer, 20 Jahre österreichische Neutralität und Europapolitik (1955—1975). Dokumentation, Wien 1976, I—II, 691 + 338 str. *Zgodovinski časopis* XXXI, 1977, str. 241—242.
- Geschichte der Sorben, zv. III (čas od leta 1917 do 1945). Bautzen 1976, 218 str. *Zgodovinski časopis* XXXI, 1977, str. 244—245.
- Max Demeter Peyfuss, Die Aromunische Frage. Ihre Entwicklung von den Ursprüngen bis zum Frieden von Bukarest (1913) und die Haltung Österreich-Ungarn, Wien-Köln-Graz 1974, 166 str. *Zgodovinski časopis* XXXI, 1977, str. 245—247.
- Andrej Mitrović, Razgraničenje Jugoslavije sa Mađarskom i Rumunijom 1919—1920, Novi Sad 1975, 316 str. *Zgodovinski časopis* XXXI, 1977, strani 398—400.
- Gerhard Jagschitz, Der Putsch. Die Nationalsozialisten 1934 in Österreich, Graz-Wien-Köln 1976, 260 str. *Zgodovinski časopis* XXXI, 1977, str. 400—402.
- Čedomir Popov, Od Versaja do Dancin-ga. Beograd 1976, 622 str. *Zgodovinski časopis* XXXI, 1977, str. 402—403.
- Branko Petranović, AVNOJ, revolucionarna smena vlasti. Beograd 1976, 383 str. *Zgodovinski časopis* XXXI, 1977, str. 404—405.
- Karl Gruber, Ein politisches Leben. Wien-München-Zürich 1976, 300 str. *Zgodovinski časopis* XXXI, 1977, strani 407—408.
- Helene Maimann, Politik in Wartesaal. Österreichische Exilpolitik in Grossbritannien 1938—1945. Wien-Graz-Köln 1975, 355 str. *Zgodovinski časopis* XXXI, 1977, str. 571—572.
- Klaus Misgeld, Die »Internationale Gruppe demokratischer Sozialisten« in Stockholm 1942—1945. Bonn-Godesberg 1976 (Schriftenreihe des Forschungsinstituts der Friedrich-Ebert-Stiftung, zv. 126), 216 str. *Zgodovinski časopis* XXXI, 1977, str. 573.
- Unvergängliches Kärnten. Beiträge zur Heimatkunde Kärntens, Klagenfurt 1976, 192 str. *Kronika* XXV, 1977, str. 75—76.
- Herbert Paschinger, Kärnten. Eine geographische Landeskunde. Erster Teil: Allgemeine Darstellung, Klagenfurt 1976, 322 str. *Kronika* XXV, 1977, str. 140.
- John C. Campell (izd.), Successful Negation: Trieste 1954, Princeton 1976, 182 str. *Kronika* XXV, 1977, str. 216.
- Prepotrebna knjiga. Problem manjina u jugoslovensko-austrijskim odnosima. Beograd 1977. *Komunist* 30. maja 1977.
- Alaster Hamilton, Fašizam i intelektualci 1919—1945. Beograd 1978, 377 str. Prispjevki za zgodovino delavskega gibanja XVII, 1977, str. 192—193.
- Hanns Haas-Karl Stuhlpfarrer, Österreich und seine Slowenen. Wien 1977, 142 str. *Zgodovinski časopis* XXXI, 1978, str. 179—182.
- Helmuth Müssener, Exil in Schweden. Politische und kulturelle Emigration nach 1933. München 1974, 604 str. *Zgodovinski časopis* XXXII, 1978, str. 182—183.
- André Brissand, Jean Mabire, Gestapo nad Evropom, Zagreb 1977, 378 str.; Slavko Odić, Slavko Komarica, Gestapo u Jugoslaviji. Zagreb 1977, 421 str. *Zgodovinski časopis* XXXII, 1978, str. 183—184.
- Margarete Mommsen-Reindl, Die österreichische Proporzdemokratie und der Fall Habsburg. Wien-Köln-Graz 1976, 264 str. *Zgodovinski časopis* XXXII, 1978, str. 184.
- Meic Stephens, Linguistic Minorities in Western Europe, 1966, 796 str. *Zgodovinski časopis* XXXII, 1978, str. 184—185.
- Jan Šofta, Abriss der sorbischen Geschichte. Bautzen 1976, 270 str. *Zgodovinski časopis* XXXII, 1978, strani 350—352.
- Karl Dinklage, Geschichte der Kärntner Arbeiterschaft. Klagenfurt 1976, 392 strani. *Zgodovinski časopis* XXXII, 1978, str. 352—353.
- Radomir Luža, Österreich und die grossdeutsche Idee in der NS-Zeit. Wien-Köln-Graz 1977, 368 str. *Zgodovinski časopis* XXXII, 1978, 353—354.
- Norbert Schausberger, Der Griff nach Österreich. Der Anschluss. Wien-München 1978, 666 str. *Zgodovinski časopis* XXXII, 1978, str. 515—518.
- Karl Forte (ps. Marko Selin), Nič več strogo zaupno. Ljubljana 1978, I—II, 441—723 str. *Zgodovinski časopis* XXXII, 1978, str. 518.

- Goriški letnik. Zbornik Goriškega muzeja, Nova Gorica, zv. 3, 1976, 288 str. Kronika XXVI, 1978, str. 52.
- Raumplanungsgespräch Südkärnten, Wien 1977, 197 str. Kronika XXVI, 1978, str. 60.
- Osimski sporazumi. Koper 1977, 515 str. Kronika XXVI, 1978, str. 123—124.
- Sämtlich Slowenen. Klagenfurt/Celovec 1978, 85 str. Kronika XXVI, 1978, str. 124.
- Avguštin Lah, Slovenija sedemdesetih let, Ljubljana 1977, 457 str. Kronika XXVI, 1978, str. 196.
- Bruno Kreisky, Die Zeit in der wir leben. Betrachtungen zur internationalen Politik. Wien—München—Zürich—Innsbruck 1978, 207 str. Prispевki za zgodovino delavskega gibanja XVIII—XIX, 1978—1979, str. 153—156.
- Holtmann Everhard: Zwischen Unterdrückung und Befriedigung: sozialistische Arbeiterbewegung und autoritäres Regime in Österreich 1933—1938. Wien 1978, 328 str. Prispевki za zgodovino delavskega gibanja XVIII—XIX, 1978—1979, str. 157—158.
- Tamara Pečar, Die Stellung der Slowenischen Landesregierung zum Land Kärnten 1918—1920, tipkopišna disertacija na fil. fakulteti dunajske univerze, 1973, 745 str. Zgodovinski časopis XXXIII, 1979, str. 346—348.
- Hannsjoachim W. Koch, Der deutsche Bürgerkrieg. Geschichte der deutschen und österreichischen Freikorps 1918—1923. Berlin—Frankfurt/M.—Wien 1978, 487 str. Zgodovinski časopis XXXIII, 1979, str. 348.
- Das Juliabkommen von 1936. Zvezek 4 zbirke avstrijske komisije za proučevanje avstrijske zgodovine med letoma 1927 in 1938, Dunaj 1977, 480 str. Zgodovinski časopis XXXIII, 1979, str. 348—349.
- Österreicher im Exil 1934 bis 1945, Wien 1977, 617 str. Zgodovinski časopis XXXIII, 1979, str. 504—505.
- Hristo Andonov-Poljanski, Makedonija i Slovenija. Skopje 1978, 452 str. Zgodovinski časopis XXXIII, 1979, str. 505—506.
- Herbert Dachs, Österreichische Geschichtswissenschaft und Anschluss 1918—1930. Veröffentlichungen des Historischen Instituts der Universität Salzburg, Wien—Salzburg 1974, 265 str.; Alfred D. Low, Die Anschlussbewegung in Österreich und Deutschland 1918—1919 und die Pariser Friedenskonferenz, Wien—Stuttgart 1975, 254 str. Zgodovinski časopis XXXIII, 1979, str. 633—635.
- Josip Mirnić, Nemci u Bačkoj u drugom svetskom ratu, Novi Sad 1974, 386 str. Zgodovinski časopis XXXIII, 1979, str. 637—638.
- Jerzy Marczewski, Hitlerowska koncepcija polityki kolonizacyjno-wysiedleńczej i jej realizacja w »okregu Warty«, Poznań 1979, 489 str. Zgodovinski časopis XXXIII, 1979, str. 638—639.
- System eines internationalen Volksgruppenrechts. 3. del.: Sonderprobleme des Schutzes von Volksgruppen und Sprachminderheiten. Uredil in izdal Theodor Veiter, Wien 1978, 347 str. Zgodovinski časopis XXXIII, 1979, str. 640—641. Tudi Bilten INV 1979, št. 7—8, str. 17—18.
- Vestnik Slovenskega raziskovalnega inštituta, Trst, št. 1, januar 1979, 97 str. Kronika XXVII, 1979, str. 137—138.
- Die Volksgruppen in Österreich, Wien 1979, 307 str. (izšlo kot 11/12 zvezek zbirke Intergratio). Kronika XXVII, 1979, str. 146. Tudi Bilten INV 1979, št. 5—6, str. 29—30.
- Otmар Tuider, Die Wehrkreise XVII. und XVIII. 1938—1945. Wien 1975, 72 str. Kronika XXVII, 1979, str. 201—202.
- Dve publikaciji slovenskega informacijskega centra (SIC), Celovec. (Gerhard Beermann, Ärgernis für eine Mehrheit — Pohujšanje za večino, 1978, 75 str.; Radiše, zbornik, 1979, 192 str.). Kronika XXVII, str. 202.
- Nova knjiga o manjšinah. Budislav Vukas, Etničke manjine i međunarodni odnosi, Zagreb 1978. Slovenski vestnik 23. 2. 1979.
- Tone Ferenc, Satan, njegovo delo in smrt, Ljubljana 1979. TV-15, 16. 8. 1979.
- Morgen/Jutri, slovenski list na avstrijskem Koroškem. Bilten INV 1979, št. 3—4, str. 19—21. (Podpis T. Z.)
- Theodor Veiter o Kanalski dolini. Bilten INV 1979, št. 7—8, str. 14—16. (Podpis T. Z.)
- Proučevanje jugovzhodne Evrope v Avstriji (Südosteuropa Mitteilungen 3/1979, str. 55—66). Bilten INV 1979, št. 9, str. 26—27.
- Rechtsextremismus in Österreich nach 1945. Wien 1979, 583 str. Zgodovinski časopis XXXIV, 1980, str. 249—251.
- Geschichte der Sorben, IV. zvezek: Od leta 1945 do sodobnosti (avtorja Klaus J. Schiller ter Manfred Thieman). Bautzen 1979, 322 str. Zgodovinski časopis XXXIV, 1980, str. 251—252.
- Anna Wolf-Poweska, Doktryna geopolityki w Niemczech. Poznań 1979, 302 str. Zgodovinski časopis XXXIV, 1980, str. 487—488.
- Kärnten. Leistung, Fortschritt, Entwicklung, Klagenfurt 1979. Statistisches Handbuch des Landes Kärnten, Sonderheft, 247 str. Kronika XXVIII, 1980, str. 65.

- Fran Zwitter, Die Kärntner Frage, Celovec 1979, 62 str. Kronika XXVIII, 1980, str. 65.
- Theodor Veiter, Verfassungsrechtslage und Rechtswirklichkeit der Volksgruppen und Sprachminderheiten in Österreich 1918—1938. Poseben odtis iz zbornika Die österreichische Verfassung von 1918 bis 1938. Protokoll des Symposiums in Wien am 19. Oktober 1977. Zvezek 6. zbirke objav znanstvene komisije za proučevanje avstrijske zgodovine v letih 1918—1938, Wien 1980, str. 89—209. Kronika XXVIII, 1980, str. 69—70.
- Spominski zbornik ob 60-letnici bojev za severno mejo 1918—1919, Maribor 1979, 220 str. Kronika XXVIII, 1979, str. 141.
- Vatroslav Grill, Med dvema svetovoma. Ljubljana 1979, 629 str. Kronika XXVIII, 1980, str. 146—147.
- Wahlresultate ab 1945 in Kärnten, Klagenfurt (1979), 25 tabel. Kronika XXVIII, 1980, str. 147. Tudi Bilten INV 1980, št. 3—4, str. 21—22.
- Herbert Paschinger, Kärnten: Eine geographische Landeskunde. Drugi del: Die Wirtschaftsräume, Klagenfurt 1979, 231 str. Kronika XXVIII, 1980, str. 238—239.
- Gero Fischer, Das Slowenische in Kärnten. Bedingungen der sprachlichen Sozialisation. Eine Studie zur Sprachpolitik, Wien 1980, 309 str. Kronika XXVIII, 1980, str. 239—240. Tudi Bilten INV 1979, št. 10—11, str. 16—17.
- Miloš Minić, Spoljna politika Jugoslavije 1973—1979. Novi Sad 1979, 588 str. Prispjevki za zgodovino delavskega gibanja XX, 1980, str. 205—206.
- Walter Pollak, Sozialismus in Österreich. Von der Donaumonarchie bis zur Ära Kreisky. Wien—Düsseldorf 1979, 319 str. Prispjevki za zgodovino delavskega gibanja XX, 1980, str. 206—207.
- Herbert Rosenkranz, Verfolgung und Selbstbehauptung. Die Juden in Österreich 1928—1945, Wien 1978, 399 str. Prispjevki za zgodovino delavskega gibanja XX, 1980, str. 208.
- Manfred Rauchensteiner, Der Sonderfall. Die Besatzungszeit in Österreich 1945—1955, Wien—Graz—Köln 1979, 416 str. Prispjevki za zgodovino delavskega gibanja XX, 1980, str. 215—217.
- Avstrijsko delo o NOB na avstrijskem Koroškem. Josef Rausch, Der Partisanenkampf in Kärnten im zweiten Weltkrieg, Wien 1979, 108 str. Vestnik koroških partizanov XIV, 1980, št. 1—2, str. 72—75. (Podpis T. Z.)
- Knjiga o aktualnih vprašanjih Slovencev na avstrijskem Koroškem. Ludwig Flaschberger - Albert F. Reiterer, Der tägliche Abwehrkampf. Erscheinungsformen und Strategien der ethnischen Assimilation der Kärntner Slowenen, Wien 1980, 123 str. Vestnik koroških partizanov XIV, 1980, št. 1—2, str. 80—86. Tudi Bilten INV 1980, št. 7—8, str. 14—19 pod naslovom Proučevanje socioloških in socialno-psiholoških vidikov narodnostne problematike na avstrijskem Koroškem.
- Novo delo o nacistični raznarodovalni politiki na Slovenskem. Tone Ferenc, Quellen zur nationalsozialistischen Entnationalisierungspolitik in Slowenien 1941—1945 — Viri o nacistični raznarodovalni politiki v Sloveniji 1941—1945. Maribor 1980, 715 str. TV-15 17. 7. 1980.
- Theodor Veiter, Die Kärntner Ortstafelkommission. Arbeit und Ergebnisse der Studienkommission für Probleme der slowenischen Volksgruppe in Kärnten 1972—1976. Klagenfurt 1980, 542 str. (Das gemeinsame Kärnten — Skupna Koroška; 8). Zgodovinski časopis XXXV, 1981, str. 319—321.
- Erich Petschauer, Das Jahrhundertbuch der Gottscheer (Bearbeitet von Hermann Petschauer). Wien 1980, 221 str. Kronika 29, 1981, str. 76—77. Tudi Bilten INV 1979, št. 9, str. 17—18.
- Vnovični Gamsi na plazu. Ob izidu nemškega prevoda knjige Gamsi na plazu, Gamsen auf der Lawine. Der Kärntner Partisanenkampf, Klagenfurt-Ferlach 1980, 310 str. Borec XXXIII, 1981, str. 203—207.
- Kärntner Weissbuch. 1. zvezek. Podnaslov: Wie viele Slowenen gibt es in Kärnten, Klagenfurt 1980, 212 str. + priloge. Avtorja Valentin Einspieler (tekst) in Franz Stourac. Vestnik koroških partizanov XV, 1981, št. 4, str. 57—60.
- Wolfgang Mallebrein, Hans Steinacher. Podnaslov: Ein Kämpfer für Freiheit und Selbstbestimmung. Eine Biographie, Klagenfurt 1980, 215 str. Prispjevki za zgodovino delavskega gibanja XXI, 1981, str. 269—273.
- Roter Anstoss. Podnaslov: Der »Österreichische Weg«. Sozialistische Beiträge. Izdala Josef Hindels in Anton Pelinka. Wien—München 1980, 363 str. Prispjevki za zgodovino delavskega gibanja XXI, 1981, str. 273—275.

Raziskovalne naloge

- Avstrijski komunisti in slovensko vprašanje na Koroškem v letih 1942—1959.** Študijo je izdelal Tone Zorn ob strokovnem sodelovanju Janka Pleterskega. Ljubljana 1964, 96 str., 161 str. dokumentov.
- Gradivo o odnosu socialistov do slovenske manjšine na Koroškem v letih 1945—1958.** Pripravil Tone Zorn ob strokovnem sodelovanju Janka

- Pleterskega. Ljubljana 1964, 274 str., XXXIX str., 4 tab.
- Problematika izselitve koroških Slovencev in aspekti tega vprašanja po drugi svetovni vojni.** Ljubljana 1965, 225 str., 54 str., 3 kt., 2 pril.
- Koroško gospodarstvo po drugi svetovni vojni v letih 1945—1961.** Ljubljana 1966, 86 str., 2 pril., 10 zvd, 2 tab.
- Slovenska Koroška v plebiscitnem obdobju.** Avtorja Janko Pleterski in Tone Zorn. Ljubljana 1967, 183 str., 52 str., pril.
- Pregled dokumentacije o plebiscitnem razdobju na Koroškem (1918—1920) v Arhivu Slovenije in arhivu Inštituta za narodnostna vprašanja.** Ljubljana 1968, 169 str.
- Avstrijsko ljudsko štetje na Koroškem 1951. leta po jezikovnih kategorijah (gradivo).** Ljubljana 1970, 44 str.
- Izpolnjevanje odstavka 5. člena 7. avstrijske državne pogodbe.** Ljubljana 1970, 106 str., 8 pril.
- Nacistično ljudsko štetje leta 1939 na Koroškem po jezikovnih kategorijah.** Ljubljana 1972, IV str., 69 str.
- Avstrijsko-nemška nacionalistična publicistika in slovensko vprašanje na Koroškem po drugi svetovni vojni.** Ljubljana 1973, 75 str., VII str.
- Spremembe v položaju slovenskih manjšin v zamejstvu v letu 1980.** Ljubljana 1980, 104 str. (sodelavec Saša Žabjek).

Olga Janša-Zorn

KONGRESI IN SIMPOZIJI

10. ZASEDANJE JUGOSLOVANSKO-ITALIJSKE KOMISIJE ZA ZGODOVINO

V okviru programa jugoslovansko-italijanske konvencije o kulturnem in znanstvenem sodelovanju je bilo v dneh od 24. do 26. junija 1982 v Rimu redno, po vrsti deseto zasedanje jugoslovanskih in italijanskih zgodovinarjev. Na vrsti je bilo obravnavanje zgodovine starejšega obdobja. Zasedanje je organiziral Inštitut za srednjeveško zgodovino pri rimski univerzi pod vodstvom prof. R. Mansellija ob sodelovanju Italijanske družbe za mednarodno organizacijo. Tema razpravljanja, sprejeta že na predhodnem zasedanju v Hercegovnem, je bila »Italijani in Južni Slovani v jadranskem področju od anžuvinskega obdobja do beneško-turške prevlade« in je zajela obdobje 13. do 16. stoletja.

Po otvoritvenih nagovorih predsednikov obeh delov komisije prof. E. Valsechija in prof. R. Petrovića, ki sta poudarila tudi desetletni jubilej uspešnega delovanja komisije, in po pozdravih zastopnika italijanskega ministrstva za zunanje zadeve in jugoslovanskega ambasadorja v Rimu, je začelo delo komisije. Zastavljeno tematiko je osvetlilo 11 referatov, šest z jugoslovanske in pet z italijanske strani. Po ustaljeni praksi so bili z obeh strani najprej prikazani rezultati in stanje historiografije ter problemi o zastavljeni temi (Italiani e Slavi del Sud nei secoli XIII—XV: problemi e risultati della storiografia italiana e jugoslava). Z jugoslovanske strani je z omejitvijo na poglavitne probleme dal obsežen, pregledno napisan in z bogato bibliografijo opremljen referat prof. I. Voje iz Ljubljane (Jugoslovanske dežele od prevlade Benečanov in Turkov do prevlade Habsburžanov, izšlo v ZČ 1982, str. 19—43). Z italijanske strani je podoben, vendar precej skromnejši referat pripravil dr. R. Morpurgo iz Rima (Problemi in rezultati italijanske historiografije ob italijansko-jugoslovanskih povezavah v 13. in 15. stoletju). Razprava po obeh referatih je posamezne nakazane probleme še osvetlila, deloma razširila problematiko, vsekakor pa dopolnila obravnavano bibliografijo zlasti na italijanski strani.

Sledili sta na posebnih sestankih dve okrogli mizi, vsaka s svojim zaokroženim programom in vsebino. Prva je zajela predvsem problematiko širjenja neapeljskih Anžuvincev in s tem povezane politične spremembe v jadranskem prostoru v času od 13. do 14. stoletja. Okroglo mizo je uvedel s svojim referatom (Problemi neapeljsko anžuvinske ekspanzije na Jadranu v 14. stoletju) in jo nato vodil s poglobljenim poznavanjem snovi prof. R. Manselli. Sodelovali pa so s svojimi prispevki prof. M. Spremić iz Beograda (Dubrovnik med neapeljskimi Aragonci in Turki), prof. T. Raukar iz Zagreba (Dalmatinska mesta in jadranski prostor: gospodarske zveze in družbeni vplivi 13.—15. stoletja), prof. E. Pasztorjeva iz Rima (O politiki Benetk proti Turkom v drugi polovici 15. stoletja) in prof. F. Gestrin iz Ljubljane (Italijani v slovenskih deželah od 13. do 17. stoletja, izšlo v ZČ 1981, str. 223—241). Razprava, v katero so se vključili tudi drugi udeleženci zasedanja, je osvetlila zlasti politične posledice anžuvinske okrepitve v jadranskem prostoru in v ogrsko-hrvatskih deželah ter odmeve na novo stanje pri sosednjih političnih silah: Benečanih, Habsburžanih, Luksemburžanih, v slovanskih balkanskih državah. Druga okrogla miza je obravnavala širša vprašanja gospodarskega boja na jadranskem prostoru, še posebej med Benetkami, Firencami, Neapeljskim kraljestvom in Dubrovnikom, zajela pa je tudi gospodarsko problematiko v času turškega osvajanja na Balkanu in v Srednji Evropi v 15. in 16. stoletju. Vodil jo je prof. M. Spremić, ki je uvodoma povzel osnovno problematiko, sodelovali pa so s svojimi prispevki prof. F. Gaeta iz Rima (Vloga italijanskih dežel, zlasti Benetk v gospodarstvu Jadrana), prof. L. Gatto, prav tako iz Rima (Razporeditev in funkcija otokov v okviru beneških kolonij), prof. D. Kovačević-Kojić iz Sarajeva (Gospodarske povezave in kulturni vplivi med bosansko državo in italijanskimi mesti v 14. in 15. stoletju) in prof. T. Popović iz Beograda (Firence in Balkan v 16. stoletju). Živahna razprava večjega dela udeležencev, ki se je morala predčasno zaključiti zavoljo sprejema na jugoslovanski ambasadi, je vsebinsko bogate prispevke še dopolnila. Lahko ugotovimo, da je razprava ob obeh okroglih mizah pripeljala do razreševanja in razčiščevanja načetih problemov in vprašanj in celo do skladnih, enotnih pogledov nanje.

Sestavni del zasedanja sta bila tudi ogled srednjeveškega Rima, ki ga je pripravil in vodil prof. R. Manselli, in celodnevna strokovna ekskurzija v enega poglavitnih središč etruščanske civilizacije, v mesto Tarquinio, ki jo je organiziral dr. L. Saporito, glavni urednik revije Italjug in tam ob obali Tirenskega morja ustvaril izredno prijetno vzdušje. Žal je odpadel pripravljani sprejem pri predsedniku italijanske republike Sandru Pertiniju ob desetem zasedanju in dolgoletnem delu komisije.

Zasedanje komisije se je zaključilo s protokolarno sejo v prostorih (restavrirana cerkvena stavba) Tarkvinijske družbe za umetnost in zgodovino, ki deluje že od leta 1917. Sprejeti so bili pomembni sklepi za nadaljnje delo komisije. Prvo naslednje zasedanje komisije bo v Italiji leta 1984. Na njem se bo razpravljalo o temi »Jugoslovansko-italijanski odnosi od konca prve svetovne vojne do mirovnih pogodb«. Starejše obdobje s sprejeto problematiko »Jadransko morje — stičišče kultur v času od 14. do 16. stoletja« je vsebina zasedanja komisije, ki bo v Jugoslaviji 1986. leta. Referati 10. zasedanja bodo po možnosti izšli v posebni knjigi (Atti) v okviru izdaj žgoraj omenjenega inštituta, sicer pa kot posamezne razprave v italijanskih in jugoslovanskih strokovnih časopisih.

Ferdo Gestrin

8. MEDNARODNI KONGRES GOSPODARSKIH ZGODOVINARJEV V BUDIMPEŠTI (16.—20. avgusta 1982)

Po velikih dveh svetovnih kongresih gospodarskih zgodovinarjev v Stockholmu (1960) in v Bloomingtonu v ZDA (1968) ter po 7. kongresu v Edinburghu (1978) je z 8. kongresom v Budimpešti ta znanstvena manifestacija zopet dosegla enega svojih viškov tako po vsebinski kakor po organizacijski plati, a tudi po udeležbi, saj je na celotedenski program privabila blizu 900 udeležencev z vseh kontinentov in iz 38 držav. Udeležba je bila seveda zelo različna po državah, šest držav (med njimi gostiteljica največ, nato pa slede Švedska, Anglija, ZDA, Nizozemska in SSSR) je dalo preko polovice vseh uradno prisotnih na kongresu; iz Jugoslavije se je kongresa udeležilo 7 znanstvenikov, med njimi sem bil iz Slovenije sam.

Pokroviteljstvo kongresa je imel predsednik ministrskega sveta G. Lázár, v odobru pa je bilo še nekaj ministrov, predsednik madžarske akademije znanosti, predsednik državne banke in predsednik mestnega sveta Budimpešte. Izvršnemu komiteju mednarodne zveze gospodarskih zgodovinarjev, ki je vsebinsko pripravil kongres, je predsedoval akademik Zs. Pál Pach iz Budimpešte. Organizacijo kongresa je pripravil organizacijski odbor pod vodstvom prof. G. Ránkija v okviru Inštituta zgodovinskih ved madžarske akademije znanosti.

Po otvoritveni seji s pozdravnim govorom predsednika ministrskega sveta G. Lázárja, s predavanjem Zs. Pál Pacha o poslovni mentaliteti in madžarskem narodnem značaju, s podelitvijo častnega članstva madžarske akademije prof. F. Braudelu in podelitvijo dveh častnih članstev Madžarskega zgodovinskega društva se je s popoldanskim zasedanjem 16. avgusta t. l. začel delovni program kongresa.

Organizacijsko, in vsebinsko so celotni znanstveni program razporedili v tri skupine (A, B in C teme), ki so vse dni kongresa tekle vzporedno. V prvo so vključili tri široke teme, ki so zajele problematiko in razvoj veleposesti in male posesti oziroma plemstva in podložništva v Evropi od zgodnjega srednjega veka do modernega časa, proces predindustrializacije v njeni resničnosti in teoriji in vprašanje tehničnih sprememb v zvezi s poslovanjem in investicijami. Temu programu so dodali okroglo mizo o lakoti v zgodovini s prikazom filma o lakoti v SSSR 1921. leta. Druga skupina je zajela 12 tem širšega pomena in so vanjo vključili pereča teoretična vprašanja (npr. problem ekonomske teorije in zgodovine, o novih oblikah uporabe kvantitativnih metod v gospodarski in družbeni zgodovini, o zgodovinskih procesih na dolga obdobja, o tradicionalnih in modernih tipih konsumacije, o tipologiji kolonialnega gospodarskega razvoja) pa tudi povsem konkretno razvojno tematiko (npr. o ženskem delu pred industrijsko revolucijo, med njo in po njej, o agrarni reformi s težiščem na komparaciji v raznih delih Evrope in sveta, o migracijah, populaciji in poselitvi zemlje pred letom 1800, o spremembah bančnih struktur v industrijskem obdobju, o razvoju od rodbinskih firm do poklicnega upravljanja oziroma o strukturi in spremembah poslovnega podjetja) in dodali še dvoje tem iz starejšega obdobja (o gospodarstvu velike družine in družine na vzhodu in o grški in rimski trgovini z osnovnimi proizvodi). V tretjo skupino so vključili kar 36 pomembnih, vendar na manjše ozemlje, na krajše časovno obdobje in ožjo problematiko omejenih vprašanj z relativno zelo raznovrstno problematiko (npr. o raznih panogah agrarne in neagrarne proizvodnje, o raznih problemih v zvezi z denarjem in državnimi financami ter gospodarsko rastjo, o problemih trgovine in komercializacije, o raznih vprašanjih socialne varnosti in razrednem boju, o gospodarskem razvoju moderne dobe v posameznih delih sveta, o pomorstvu), a tudi nekaj teoretičnih in metodoloških problemov (npr. o sociologiji v preučevanju gospodarske zgodovine, o vlogi lokalne zgodovine v zgodovinskih raziskavah, o smereh preučevanja družbene zgodovine in o zgodovini gospodarske misli, o znanstvenih in tehničnih spremembah v deželah v razvoju: teorije, izkušnje in perspektive, in še kaj).

Torej zelo aktualna vsebina, izredno pestra in zanimiva. Ker je program dopoldne in popoldne vsak dan z izjemo srede, ko so bile programirane ekskurzije, tekel vzporedno v 6 do 12 zasedanjih, si je moral vsak udeleženec program izbirati po svojih interesih in zanimanjih. Najbolj so pritegovala in polnila dvorane vsebine velikih treh tem, potem mnoga teoretična vprašanja iz druge skupine, a tudi posamezne ožje teme so močno odmevale. Značilna za delo kongresa je bila odlična časovna razporeditev, ki je dopuščala veliko možnosti za razpravo, ki se je mnogokje odlikovala ne samo po številu intervencij, marveč tudi po nakazovanju novih problemov in postavljanju tudi novih tez ob referatih poročevalcev.

Več morem poročati le o tistih zasedanjih, ki sem se jih udeležil. Po problematiki je bila zelo bogata snov o agrarni proizvodnji od uveljavljanja fevdalnih odnosov do moderne dobe, ki je bila v nekem smislu nadaljevanje teme iz Edinburgha o agrarni proizvodnji v predindustrijski družbi. Težišče teme je bilo na pomenu veleposesti oziroma male posesti v agrarni proizvodnji in medsebojnih razmerjih med njima. Enotno je bilo gledanje, da moreta in da sta v agrarni proizvodnji v različnih gospodarskih in družbenih pogojih obstajali neodvisno druga od druge obe ti dve obliki posesti. Sporno pa je že bilo vprašanje pomembnosti ene ali druge v proizvodnji; tu so bila mnenja še vedno nasprotna, čeprav je večina dajala prednost v tem pogledu veleposesti. Še večja je bila različnost pogledov ob problemu, ki se je pojavil v razpravi — verjetno kot posledica tega, ker besedilo skupnega referata na to področje ni seglo — v zvezi z vprašanjem prehoda iz fevdalne v kapitalistično proizvodnjo oziroma prehoda iz fevdalizma v kapitalizem. Razpravljalci so zavračali stari tezi M. Webra in W. Sombarta o začetkih in izvorih kapitalizma in kapitalističnega mišljenja, ni pa prišlo do rešitve tega vprašanja, ki je ostalo odprto. Tematiko so obravnavali na treh zasedanjih, posebej za vzhodno in srednjo Evropo, posebej za zahodno in južno Evropo in posebej za izvenevropske dežele, kamor se je (zlasti v obdobju kolonialnega širjenja) razširil evropski model. Med posameznimi ugotovitvami naj posebej poudarim to, da nikjer v evropskem prostoru ni imela mala zemljiška posest v obravnavanem času toliko inovacij in tolikšno proizvodnjo kakor na ozemlju nizozemskih dežel; zato je tudi povsem razumljiv začetek agrarne revolucije prav na tem ozemlju.

Druga tema o predindustrijskem oziroma predindustrializacijskem obdobju je zajela čas, ki so ga nekateri označevali tudi kot manufakturno obdobje zgodnje kapitalistične proizvodnje. Poudarki referata, ki ga je s sodelavci posredoval prof. E. Mendels iz ZDA, so bili predvsem na veliki akumulaciji kapitala v obdobju 1500—1700, na oblikah manufakturne organizacije proizvodnje (manufactures dispersées in manufactures réunies) in njihovih značilnostih, dalje na predindustrializacijskih pojavih po raznih delih sveta (npr. Kitajska, Japonska, Indija, Amerika). Osnovni poudarek pa je bil na tezi, da protoindustrializaciji ni povsod sledila industrijska revolucija, a tudi obratno, da pred industrijsko revolucijo marsikje ni bilo stopnje protoindustrializacije. Razprava je bila pri vseh treh zasedanjih zelo živahna, vendar je prinašala predvsem le dopolnitve glavnemu referatu in poudarjala značilnosti po posameznih delih sveta oziroma v Evropi.

Nič manj zanimiva in seveda tudi zelo obiskana je bila poglobljena tema v B programu o odnosih med ekonomsko teorijo in zgodovino, ki sta ji bili rezervirani kar dve zasedanji. Te odnose so skušali vsak na svojem področju, predvsem iz novejših zgodovine od industrijske revolucije dalje, osvetliti kar mnogi referenti (S. Pollard, R. Cameron, H. Siegenthaler, H. Daems, P. Fridenson, H. Mottek in drugi). Kljub nekaterim nasprotnim stališčem, ki so prihajala do izraza tudi v razpravi, kakor npr. glede teorije o cikličnih krizah, je vendar celotno delo na obeh zasedanjih prevevalo prepričanje, da je gospodarsko zgodovino kot panogo nujno povezovati z ekonomsko teorijo, saj je celo pri ekonomistih zraslo zanimanje za snov tradicionalne gospodarske zgodovine. To prepričanje sta strnila in formulirala organizatorja teme J. Kocka iz ZRN in G. Ránki iz Madžarske.

Zanimivi sta bili v tej skupini tudi temi, ki sta obravnavali nove aplikacije kvantitativnih metod v gospodarski in družbeni zgodovini in zgodovinske procese na dolgi čas. V prvi temi, kjer so v velikem številu sodelovali zlasti mlajši znanstveniki, je bilo težišče na oblikah in metodah mnogovrstnostne analize, uporabi kompjuterske analize, kvantifikaciji tehničnega razvoja. Pri drugi pa so prišli do izraza prikazi takih procesov; tako npr. v spremembah cen na Nizozemskem od 16. do 20. stoletja, v gospodarskem razvoju Anglije v istem času, v problemu nihanja kriz in vzponov v gospodarstvu na raznih področjih. Ob njih pa so prišli do veljave tudi poskusi teoretiziranja in prehajanja v abstrakcije. Med C temami sem sledil le še zasedanjem o odnosih med sociologijo in študijem gospodarske zgodovine, o vlogi lokalne zgodovine v zgodovinskih raziskavah in o zgodovini ekonomske misli. Zadnji dan programa je bila na vrsti zadnja izmed B tem, to je o migracijah in populaciji do 1800, kjer sem neposredno sodeloval.

V kongresnih dneh so največje zahodne in vzhodne evropske založbe priredile stalno razstavo knjig s področja gospodarske zgodovine. Prava paša za oči in za poželjenje znanstvenika zgodovinarja, še posebej ob zavesti, da je njihova nabava v tem trenutku pravzaprav nemogoča.

Ob zaključku poročila je treba poudariti tudi aktivnost majhne jugoslovanske delegacije. Pri B temi o migracijah sva sodelovala zagrebški gospodarski zgodovinar I. Erceg, ki je govoril o migracijah in naseljevanju v jugoslovanskih deželah od 16. do 18. stoletja, in podpisani, ki je prikazal problematiko slovanskih migracij v Italijo od 14. do 17. stoletja. Posegel pa sem z intervencijo tudi pri veliki temi o vlogi veleposesti in male posesti; govoril sem o različnih oblikah zakupov zemlje v Italiji, ki jih splošni referat ni zajel v obravnavo, a jih je deloma vezati tudi s slovanskimi doseljenci. Beograjska zgodovinarica D. Milićeva je pripravila in zelo uspešno vodila eno izmed tem C skupine, o rudarstvu v jugovzhodni Evropi. A. Apostolov iz Skopja je s prikazom svilarstva v Makedoniji interveniral pri temi o svili v gospodarski zgodovini v isti skupini tem, vojvodinski zgodovinar N. Petrović pa je posegel v razpravo pri več zasedanjih in temah.

Celotno gradivo kongresa bo v celoti izšlo v založniški hiši madžarske akademije znanosti. Toda za delo kongresa so v fotorazmnoževalni tehniki že izšla besedila vseh treh osnovnih referatov A tem in v posebnih zvezkih, 12 po številu, besedila vseh referentov pri B temah.

Ferdo Gestrin

DVANAJSTI, TRINAJSTI IN ŠTIRINAJSTI KOROŠKI KULTURNI DNEVI

V drugem desetletju prirejanja Koroških kulturnih dni je ta osrednja vsakoletna kulturno-znanstvena prireditev koroških Slovencev (za dosedanje KKD primerjaj ZČ 32/1978, 1—2, s. 155—159 in ZČ 34/1980, 1—2, s. 227—229) v programskem pogledu opravila opazen premik od pretežnega obravnavanja zgodovinske in kulturno-zgodovinske tematike k obravnavanju sodobne družbene stvarnosti koroških Slovencev. Kljub temu povsem brez zgodovinskih tem, na katere se omejujemo v tem poročilu, niso minila niti zadnja tri celovška srečanja. Čeprav so zaradi omenjenega programskega prestrukturiranja nekateri kritiki že ugotavljali, da KKD ne upravičujejo več svojega naslova, menimo, da so vsakokrat doslej predstavljali globoko kulturno dejanje.

12. KKD (Celovec, 28.—30. 12. 1980) so si za osrednjo temo obravnav izbrali Ziljsko dolino; prvič doslej se je prireditve osredotočila na eno samo koroško dolino. Za okroglo mizo na temo »Prispevek Zilje k slovenski kulturi« sta nastopila tudi dva zgodovinarja: **Bogo Grafenauer** je govoril o protestantizmu med Slovenci v Ziljski dolini ter opozoril na znani trdovratni obstoj protestantskih skupnosti in protestantske književne dediščine v posameznih ziljskih vaseh; profesor celovške slovenske gimnazije **Štefan Pintar** je predstavil osnovne izsledke svojega diplomskega dela o snovalcu programa Zedinjene Slovenije Matiji Majarju Ziljskem.

Drugo diplomsko oziroma doktorsko delo, nastalo prav tako že pred desetletjem, je bilo predstavljeno na 12. KKD v posebnem predavanju: celovški srednješolski profesor **Josef Lukan** je spregovoril o delu politika Franca Grafenauerja. Znano je, da se je Grafenauer kot nadarjen samouk, po poklicu kmet in izdelovalec orgel, pred prvo svetovno vojno razvil v deželnega in državnozbornskega poslanca in v vodilnega borca za narodnostne pravice koroških Slovencev. Med prvo svetovno vojno je bil obsojen kot veleizdajalec, po plebiscitu pa se vrsto let ni smel vrniti na Koroško. Lukan je v svoji obsežni in podrobni študiji doslej najbolj popolno raziskal in predstavil Grafenauerjevo življenje in delo. Opozorimo naj, da je kmalu po 12. KKD Lukanova disertacija izšla v zbirki Slovenskega informacijskega centra v Celovcu »Studia Carinthiaca Slovenica« pod naslovom »Franz Grafenauer (1860—1935). Volks-tribun der Kärntner Slowenen«. V razpravi po Lukanovem predavanju sem podpisani spregovoril o razmeroma malo poznanem Grafenauerjevem udejstvanju v Začasnem narodnem predstavništvu Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev od marca do septembra 1919. Grafenauer je bil v Beogradu sopolpisnik več interpelacij o položaju na slovenskih obmejnih področjih ter o aktualnih vprašanjih socialne politike in založenosti kmetijstva in industrije s surovinami. Zaradi zunanjepolitičnih ozirov je glasoval za vse vladne zakonske predloge.

Zgodovinsko komponento je vseboval tudi skupni referat **Dušana Nečaka in Petra Vodopivca** »Razcvet manjšinskih gibanj v Evropi«: številni primeri potrjujejo, da vsaj od leta 1960 manjšinska vprašanja tudi izven Evrope postajajo prvorazreden družbenopolitičen problem. Za zgodovinarja so končno zanimivi tudi pregledi, ki jih že po tradiciji za razvoj v obdobju enega leta skupaj podajata na vsakih kulturnih dnevih predsednika obeh osrednjih organizacij koroških Slovencev. V obravnavanem

obdobju je za Narodni svet koroških Slovencev poročal **Matevž Grile**, za Zvezo slovenskih organizacij pa dvakrat **Franci Zwitter**, leta 1982 pa že novi predsednik **Feliks Wieser**.

Največji del programa **13. KKD (Celovec, 28.—30. 12. 1981)** je bil posvečen dejavnikom narodnostne asimilacije, kulturnemu delu manjšine in njenemu gospodarskemu položaju. Zlasti pri prvih dveh tematskih sklopih brez zgodovinskega predznanja in primerov iz zgodovine seveda ni šlo. Historično zasnovan pa je bil tokrat samo referat **Feliksa J. Bistra** »Odnos katoliške cerkve do slovenske narodne skupine na Koroškem po drugi svetovni vojni«. Koroški slovenski poslovnež in kulturnik na Dunaju, sam aktiven in kritičen kristjan, je lahko ugotovil, da obravnavani odnos (pravzaprav odnos ordinariata krške škofije) ni bil slabši od odnosa avstrijske in koroške vlade do koroških Slovencev. To naj bi še zlasti veljalo, odkar so pred desetletjem stopili v veljavo sinodalni sklepi o sožitju Nemcev in Slovencev v koroški cerkvi in odkar je umrl »zli duh« v ordinariatu generalni vikar Kadras. Ker sta le nekaj dni po Bistrovem referatu drug za drugim umrla še dva protagonista koroške cerkvene politike škof dr. Köstner in protislovenski agitator gosposvetski župnik Mucher, se zdi, da je referat zaobjel z ostro zarezo omejeno zgodovinsko obdobje. To še toliko bolj, ker novi krški škof Kapellari poleg demonstrativne odprtosti do manjšine objublja npr. tudi revizijo postopka, ki je leta 1949 privedel do izobčenja bralcev »komunističnega« Slovenskega vestnika (vseeno pa morajo ti ekskomuniciranci plačevati cerkveni davek — po dolgih sporih to lahko opravijo tudi v slovenščini, ker obstoje v zadnjem času praktično vse cerkvene listine tudi v dvojezični izdaji). Bistрово predavanje je bilo žal med tistimi, ki niso bila vnaprej prevedena in razmnožena v mapi predavanj 13. KKD. Tako je danes dostopno le v skrajšani redakciji kot objava v koroškem slovenskem tedniku. Pač pa se je uredništvo ZČ dogovorilo z avtorjem in s prireditelji KKD, da predavanje objavi v eni izmed svojih prihodnjih števil.

Prvega dne **14. KKD (Celovec, 27.—29. 12. 1982)** sta bili na sporedu dve predavanji ob obletnicah, ki so se jih koroški Slovenci spominjali v letu 1982. Tako je slovenski znanstveni inštitut v Celovcu predstavil raziskavo štirih avtorjev (**Teodor Domej, Avguštín Malle, Janko Malle in Borut Marjan Sturm**) o pregonu in uporu koroških Slovencev v letu 1942. Rezultati raziskave so bili povzeti že v brošuri »Pregnanstvo in upor — Vertreibung und Widerstand«, ki je izšla aprila 1982 ob obletnici prvega vala nasilnega izseljevanja. Avtorji so uvodoma prikazali kontinuiteto protislovenskega delovanja na Koroškem in hitro spojitve koroškega nemškega nacionalizma z nacistično ideologijo. Priznati je treba, da so uspeli poleg že znanih dejstev in analiz vključiti zanimiva nova dognanja, temelječa na študiju še neuporabljenih arhivskih virov. Tu opozorimo le na nekaj zgodovinskih »ocirkov«! Da se avstrijski kancler Schuschnigg ni motil, ko je ocenil, da bi bila z bodočo žico obdana Koroška že koncentracijsko taborišče za nemškonacionalne naciste, se je potrdilo ob anšlusu, ko so koroški nacisti prvi med avstrijskimi deželami javili prevzem oblasti. Dve tretjini »junakov z Narvika« je bilo s Koroškega. Za »misijo« na Gorenjskem se je po razkosanju stare Jugoslavije javilo kar 800 koroških šolnikov. Vse tja do leta 1945 so koroški oblastniki razpravljali le o zaostrenih ukrepih proti Slovincem, ne o kakih koncesijah ali odstopanjih od raznarodovalnih in genocidnih načrtov (v nekaterih slovenskih pokrajinah so nacisti le poskušali modificirati okupacijski režim). Ob predavanju štirih avtorjev velja posebej omeniti še večerno pričevanje sedmih koroških pregnancev, aktivistov NOB in partizanov; ob vodenju dr. Sturma je bila to izredno zanimiva oblika neposrednega seznanjanja s prelomnim obdobjem zgodovine koroških Slovencev.

Teodor Domej je povzel obsežno študijo, ki jo je pripravil ob 75-letnici organiziranega kulturnega delovanja med Slovenci na Koroškem. Obravnaval je predzgodovino in začetno obdobje delovanja »Slovenske krščansko socialne zveze za Koroško«, prosvetne centrale, katere delo danes nadaljujeta dve osrednji kulturno-prosvetni organizaciji: Slovenska prosvetna zveza in Krščanska kulturna zveza. V zanimivi in kvalificirani razpravi po predavanju je beseda tekla predvsem o pogojih za slovensko društveno delovanje na Koroškem v drugi polovici 19. stoletja. V primerjanju nemškega in slovenskega društvenega organiziranja je Domej med drugim opozoril, da je bilo na Koroškem ustanovljenih le nekaj slovenskih požarnih bramb, da je ob zapostavljenem šolanju v slovenskem jeziku odrska in pevska dejavnost vplivala na presenetljivo dobro obvladanje slovenščine z redkimi narečnimi oblikami, spregovoril je o kontinuiteti ideje o Zedinjeni Sloveniji in o pomenu celovškega bogoslovja ter narodnostnega delovanja slovenskih koroških duhovnikov. Najavljen je bil natis celotne Domejeve študije.

Zgodovinski tematiki je bilo posvečeno še dopoldne drugega dne 14. KKD, ko so trije referenti govorili o skupni temi »Koroški Slovenci in delavsko gibanje«. **Janko Pleterski** je povzel rezultate svojih dolgoletnih raziskav odnosa koroške socialdemo-

kracije do koroških Slovencev v času habsburške monarhije. Orisal je prehod socialdemokracije od abstinence v narodnostnih vprašanjih do uporabe nemško nacionalne volilne licitacije v letih pred prvo svetovno vojno in do nasprotovanja gibanju Slovencev za samoodločbo ter do njenega prestopa na stran vladajočega nemškega meščanstva med vojno in takoj po njej. **Hanns Haas**, docent na salzburški univerzi in eden najboljših avstrijskih poznavalcev zgodovine koroških Slovencev, je spregovoril o koroških Slovencih in socialnih demokracijah v obdobju 1918—1934, torej v demokratični fazi prve avstrijske republike, ko je bila KSDS najmočnejša stranka na Koroškem. Po kratkem obdobju ob prelomu 1918—1919, ko je KSDS popolnoma priznavala jugoslovansko zahtevo po nesporno slovenskem delu Koroške, je nastopil predplebiscitni in poblebiscitni čas socialdemokratskega uedinjanja nemškemu nacionalizmu. Šele ko je — po Haasu — prav sovraštvo do manjšine na deželnozborskih volitvah 21. 10. 1923 združilo meščanske stranke in je bila KSDS odstranjena iz koroške deželne vlade, so socialdemokrati izstopili iz sosveta koroškega Heimatdiensta in dali leta 1925 pobudo za pogajanja o kulturni avtonomiji koroških Slovencev. Leta 1930 so pogajanja dokončno propadla, ob deseti obletnici plebiscita pa so bile spet vse nemške stranke strnjene v svojem protislovenstvu. KSDS je pristajala na »naravno asimilacijo« in s tem tudi sama pripravljala pot nasilnemu raznarodovanju. **Dušan Nečak**, docent na ljubljanski univerzi, naj bi po programu predaval o koroških Slovencih in delavskem gibanju po drugi svetovni vojni, a se je omejil na predstavitev pisanja treh socialdemokratskih revij o koroškem vprašanju do leta 1976. Analiza je potrdila dosežanje védenje o odgovornosti koroške in avstrijske SDS za mizerno stanje v odnosu do koroških Slovencev in do manjšin v Avstriji nasploh, saj so socialdemokrati na Koroškem na oblasti vse od konca druge svetovne vojne, v avstrijskem merilu pa so v koalicijski ali izključno svoji vladi tudi večino časa. Ne glede na absolutno večino tako v državi kot v deželi so se ob napadu na dvojezične napise jeseni 1972 in s sprejemom proslule protimanjšinske sedmojuljske zakonodaje leta 1976 podvrgli diktatu nemškonacionalnih skrajnežev.

Ne da bi osporavali podajanja referentov, so diskutanti upravičeno opozorili na to, da naslovna tema za obdobje po prvi svetovni vojni še zdaleč ni bila izčrpana. Casovno je bilo izpuščeno obdobje 1934—1938—1941—1945 in čas po letu 1976, vsebinsko pa vsaj še komunistična, če že ne tudi kaka druga komponenta delavskega gibanja. Kljub številnim stvarnim dopolnilom, ki so jih lahko podali diskutanti, je prodrl predlog, naj bi obravnavo tematike zaokrožili na enih izmed prihodnjih Koroških kulturnih dni.

Janez Stergar

SIMPOZIJ »130 LET MOHORJEVE DRUŽBE V CELOVCU« (Celovec, 11. 6. 1982)

Celovška Mohorjeva družba je obeležila dopolnjenih 130 let svojega delovanja (ustanovljena sicer že 1851, prvo knjigo izdala maja 1852, pravila od avstrijskih oblasti potrjena 28. 8. 1853). Namesto na slavnostni proslavi se je okoli 50 udeležencev iz vrst koroškega slovenskega izobraženstva zbralo na simpoziju, kjer so se pogovorili o zgodovinski vlogi in o sedanjem pomenu Mohorjeve družbe.

Prvi predavatelj **dr. Andrej Moritsch** (Ziljan, docent zgodovine na dunajski univerzi) je orisal zgodovinsko ozadje ustanovitve Mohorjeve družbe in relativiziral absolutizem Bachovega vladanja; razprava je opozorila, da je treba zaslugi za nastanek MD resda predvsem pripisati skoraj dveh desetletjem prizadevanj Slomškovega kroga, pač pa ob tem ne smemo prezreti starejših koroških pobud (npr. Ahačljevih in Jarnikovih), delovanja preroditeljskih krogov v ostalih slovenskih deželah in vzgledovanja po podobnih družbah na Dunaju, na Češkem idr. Na zastavljeno vprašanje, ali je Mohorjeva družba danes res najstarejša obstoječa založba v Avstriji, je dr. Moritsch odgovoril zanikalno, saj družba mehitaristov, katere poverjenik je bil tudi mladi Slomšek, še vedno obstoji in ima pravico izdajati knjige.

Dr. Avguštin Malle (ravnatelj Slovenskega znanstvenega inštituta v Celovcu) je v pregledu razvoja MD do pregona na Prevalje v predplebiscitnem času poleg izredne naklade mohorjevsk poudaril predvsem vseslovenski značaj družbe in dejstvo, da sta urednika Jakob Sket in Valentin Podgorc v knjižni program vključevala poleg vrste liberalnih avtorjev tudi »brezverca in socialnega demokrata« Cankarja. In to navzlic temu, da je MD že od 1860 poslovala kot cerkvena bratovščina in da odprtost ter tolerantnost celovškega vodstva ni bila po godu marsikateremu tedanjemu kranjskemu klerikalcu. Od ustanovitve lastne tiskarne leta 1871 do preselitve na Prevalje konec junija 1919 je MD predstavljala tudi pomemben celovski gospodarski obrat.

Prvi popoldanski referent **dr. Valentin Inzko** (slovenski koroški šolski nadzornik, nekdanji predsednik Narodnega sveta koroških Slovencev, vodja slovenskih predstavnikov v koroški škofijski sinodi) je udeležencem simpozija priklical v spomin

»može Mohorjeve«. Pred prvo svetovno vojno so to za Slomškom bili zlasti Andrej Einspieler, Anton Janežič, Lambert Einspieler, Vekoslav Legat, Simon Janežič, Jakob Sket in že tudi Valentin Podgorc. Njihovo delo je bilo na koncu kronano z naklado skoraj 100.000 izvodov, še danes v slovenskem okviru težko dosegljivim dosežkom. Dr. Inzko je glede na današnji razmah vseh treh Mohorjevih družb (Celje, Celovec, Gorica) omenil, da je bila preselitev MD iz Celovca na Prevalje modra odločitev. Med obema vojnama so koroški Slovenci knjižni dar prejemali iz Slovenije; glede na eksodus koroške slovenske inteligence po plebiscitu bi po Inzkovem mnenju kaka druga rešitev že iz jezikovnih razlogov skoraj ne mogla priti v poštev. Na medvojno obdobje MD je vezano predvsem ime Franca S. Finžgarja, zaključil pa je referent z zaslugami Prežihovega Voranca za obnovitev MD po drugi svetovni vojni in z znano Prežihovo ugotovitvijo, da je družba »slovenski narod naučila brati slovenske knjige«.

Da so bile to do prve vojne izredno dobro izbrane knjige, je s svojo analizo dokazal **dr. Erik Prunč** (slavist na graški univerzi). Posebej dr. Sket je zaslužen za to, da so v mohorjevskih biografijskih ali pa z lastnimi teksti zastopani praktično vsi pomembnejši slovenski pisci do leta 1920; glede na Prunčevo presojo manjkajo le A. Bohorič, F. Dev, F. Govekar in S. Grum, kočljiv je izbor Kersnikovih in Tavčarjevih objav. Kljub vsemu je mogoče opaziti, da so uredniki iz najrazličnejših obzirov upoštevali pri domačih piscih tudi »kdo je kaj napisal in ne kaj je kdo napisal«. Ko se je v referatu vrnil k ustanovitvi MD, jo je dr. Prunč označil za obliko inteligentne samopomoči; ustanovniki so znali skozi zakonske luknje Bachovega absolutizma slovenske interese oblastem predstaviti predvsem kot nenevarna in državnemu redu koristna stremeljenja. Uspesna duhovniška razpečevalna mreža je nato lahko zagotovila visoko naklado z dostopno ceno (do 1918 že 16 milijonov izdanih knjig), množičnost knjižne produkcije pa je zagotavljala tako bistveno povečan obseg branja med ljudmi kot tudi uveljavljanje enotne slovenske knjižne norme v vseh slovenskih deželah.

V koreferatu je literarna zgodovinarica **dr. Božica Kitičić-Prunč** opozorila na presenetljivo širok in zahteven izbor informacij o tujih literaturah in izbor prevodov v publikacijah predvojne MD. Uredniško politiko bi tu lahko v večini primerov označili za previdno, ne pa za konservativno (pisali so celo o avtorju, ki je bil na cerkvenem indeksu; seznanjanje s slovanskimi literaturami je bilo celo kvalitetnejše kot danes).

Uvod v razpravo o današnjem pomenu celovške Mohorjeve družbe za koroške Slovence je pomenil referat njenega ravnatelja **dr. Janeza Hornböcka**. Dejstvo je namreč, da sta se po drugi svetovni vojni tako celovška kot goriška MD razvijali popolnoma samostojno in da praktično nimata zvez s celjsko. Od srede petdesetih let pod okrilje celovške MD sodi del slovenskih dijaških domov v Celovcu (sedaj z 225 gojenci, v bližini Slovenske gimnazije pa je že kupljeno zemljišče za nov fantovski dom), v obnovljeni in povečani hiši Mohorjeve ima sedež vrsta kulturnopolitičnih organizacij koroških Slovencev ter prvi slovenski oziroma dvojezični otroški vrtec, novi »Slomškov dom« pa nudi streho tudi različnim prireditvam. Ravnatelj Hornböck je glede povezanosti MD s cerkvijo navedel statutarni namen družbe, da si prizadeva tudi za ohranjanje katoliške vere pri Slovencih. Izrecno pa je poudaril določbo, da bi smela krška škofija kot dedinja ob morebitnem razpustu MD premoženje porabiti samo za splošno koristne potrebe koroških Slovencev in sicer v skladu z navodili občnega zbora MD, ki bi odločil o razpustu.

Iz številčnega prikaza razvoja in stanja celovške Mohorjeve družbe naj navedemo, da je v letih 1947—1982 izdala 337 del v 1.810.000 izvodih (največ 18 knjig v enem letu; leta 1980: 11, 1981: 15). Leta 1919 je bilo na celotnem Koroškem (v starih mejah) 5395 Mohorjanov, leta 1934 2261, leta 1948 4408 (okoli 400 v emigrantskem taborišču pri Spittalau), sedaj okoli 4000 na Koroškem in 3000 drugod, predvsem v slovenskem političnem in ekonomskem izseljeništvu. Število Mohorjanov v obrobni farah in v farah, ki jih ne zasedajo slovenski duhovniki, pada, povečuje pa se direktna prodaja. Celovška MD na Koroškem proda okoli 12.000 knjig letno, k temu pa je treba prišteti še okoli 2000 šolskih knjig, ki jih zalaga za slovensko in dvojezično šolstvo.

Referenti in razpravljalci so v svoja vezila vpletali tudi kritične pripombe in predloge za nadaljnje delo slavljenske. Ugotavljali so, da celovški knjižni program jezikovno in vsebinsko zaostaja za razvojem sodobne slovenske literature in da se nekateri avtorji skušajo krčevito prilagajati preživelemu mohorjanskemu modelu in da s tem podcenjujejo publiko (česar do prve vojne ne bi mogli trditi). Celovška MD naj sicer upošteva posebne koroške potrebe, objavljanje kritično izbrane samorastniške literature je tudi še perspektivno, samo ponavljanje starih gesel pa ne vodi nikamor (dr. Prunč). Zgled celjske MD bi bilo treba upoštevati, zato pa je treba »preseči premirje in začeti tvorno sodelovanje« (pismo dr. Pavle Zdovc z Dunaja). V

razpravi na simpoziju je tekla beseda tudi o zbiranju in ohranjanju zgodovinskega gradiva, saj se po dosedanjih izkušnjah koroški Slovenci ne morejo zanašati ne na koroški deželni arhiv ne na arhiv krške škofije. Dr. Malle je pojasnil, da je Slovenski znanstveni inštitut po podeželju zbral že veliko gradiva, potrebno pa bi bilo sodelovanje širšega kroga slovenskih aktivistov.

Janez Stergar

Ali ste že poravnali letošnjo članarino za Zgodovinsko društvo in naročnino za »Zgodovinski časopis«? Če ne — storite to čimprej in olajšajte delo društvenemu odboru in upravi revije!

*
* * *

Ste že izpopolnili svojo zbirko starejših letnikov »Zgodovinskega časopisa«? Večina letnikov je na voljo pri upravi revije na sedežu Zveze zgodovinskih društev Slovenije, YU-61000 Ljubljana, Aškerčeva 12 (telefon.: (061) 224 011, 224 046, int. 209). Podrobne informacije o zalogi in o cenah so objavljene v vsaki številki »Zgodovinskega časopisa«.

*
* * *

Opozarjamo tudi na možnost prednaročila na ponatis vseh sedaj razprodanih starejših letnikov ZČ. Do sedaj je izšlo v ponatisu že šest letnikov revije: marca 1977 ponatis prvega zvezka z letnico 1947, septembra 1978 ponatis 17. letnika za leto 1963, januarja 1980 ponatis 18. letnika za leto 1964, septembra 1980 ponatis št. 1-2/1972, decembra 1981 ponatis št. 1-2/1970 ter marca 1983 še ponatis št. 1-2/1968 »Zgodovinskega časopisa«

SLOVENSKI ZNANSTVENI INSTITUT — Slowenisches wissenschaftliches Institut

A-9020 Celovec/Klagenfurt, Bahnhofstrasse 38/II, tel. (4222) 85 243

je v svoji seriji »Disertacije in razprave — Dissertationen und Abhandlungen« doslej izdal naslednja dela:

1. Vida Obid: Die slowenische Literatur in Kärnten seit 1945. — 1979
2. Fran Zwitter: Die Kärntner Frage. — 1979
3. Avguštin Malle: Die slowenische Presse in Kärnten 1848—1900. — 1979
4. Mirko Messner: Prežihov Voranc und die Bauern. — 1980
5. Janko Pleterski: Elemente und Charakter der plebiszitären Entscheidung 1920 in Kärnten. — 1980
6. Rudolf Vovk: Popis koroških utrakvističnih šol do leta 1918 — Bestandsaufnahme der Kärntner utraquistischen Schulen bis 1918. — 1980

OCENE IN POROČILA

Zbornik za zgodovino naravoslovja in tehnike, 5/6. Ljubljana : Slovenska matica, 1981. 314 strani.

V začetku leta 1982 je izšla dvojna številka Zbornika, še z letnico 1981. Kot vse prejšnje, ima tudi ta številka zelo pisano sestavljeno vsebino. Dr. France Habe in mag. Andrej Kranjc nam predstavita delež Slovencev v speleologiji. Razprava je obsežna, dopolnjena s slikovnim materialom in skicami. V zgodovinskem delu se seznanimo z začetki raziskovanja pri nas, pa tudi s tem, da je bila Postojnska jama znana že v 14. stoletju. Videti je, da je človeka vedno gnala neka neustavljiva želja po preiskovanju njegove okolice, kljub nesrečam, ki so ga pri tem spremljale. Raziskovanje jam se je v 17. stoletju nadaljevalo, vendar pa so bila to bolj dela posameznih navdušencev. Različnim raziskovalcem so pri delu precej pomagali domačini, ki imajo tako vsekakor pomemben delež pri razvoju speleologije na Slovenskem. Z razvojem znanosti in tehnike se je tudi to delo nadaljevalo, delež Slovencev je bil večji, po drugi strani pa tudi vse težje dokazljiv, kajti narodna nasprotja in boj za prestiž so posegla tudi na to področje. Pri delu na Krasu so Slovence v narodnostnem pogledu ogrožali tako Nemci kot Italijani. Še v času Avstro-Ogrske je nastalo »Društvo za raziskovanje jam na Kranjskem«, ki je imelo velike zasluge za napredovanje strokovnega speleološkega dela, pa tudi za utrjevanje narodne zavesti. Speleologom so precej pomagali tudi planinci, društvo Dren. Društvo je postopoma napredovalo, njegov hitrejši razvoj pa je prekinila prva svetovna vojna. Po vojni so se pojavile nove težave: meja med Italijo in Jugoslavijo, vendar je Društvo delalo naprej in si opomoglo, tedaj pa ga je prizadela druga svetovna vojna. Po vojni se je delo obnovilo, ponovno so morali premagati kopico težav, našli pa so tudi nove oblike dela. Poleg Društva so se ves čas s speleologijo ukvarjali tudi posamezniki ali pa manjše skupine, ki so nekaj časa navdušeno delali, nato pa čez nekaj časa obupali.

Dr. Eman Pertl je v svoji razpravi Prvi slovenski zdravniki v Mariboru zajel čas 1839—1919. Opisal je težave, ki so jih prvi slovenski zdravniki preživljali v nemškem in nemškutarškem Mariboru, če so hoteli uveljaviti svojo slovensko narodno pripadnost in zavest. Dr. France Adamič tudi v tem zvezku predstavlja prizadevanja za razvoj agrotehničnih znanosti pri nas. V razpravi predstavlja delež posameznikov in kmetijskih družb pri strokovnem in raziskovalnem delu od srede 18. stoletja do današnjih dni. Zgodovino gradbenih konstrukcij na Slovenskem prikazuje razprava dr. Srdana Turka o Masivnih in lesenih konstrukcijah na Slovenskem. Zgodovino nastanka prvega vodogradbenega laboratorija v Ljubljani je opisal dr. Janko Bleiweis. Ob tem je na kratko predstavil tudi problematiko, ki je spremljala nastajanje te znanstvene ustanove. Zanimivo življenjsko usodo in pomembno strokovno delo Mihaela Strukla, prvega rednega slovenskega univerzitetnega profesorja, ki je bil rojen v Logu pod Mangrtom, delal pa na Švedskem, je opisal dr. Srdan Turk. Zanimiv je tudi prispevek dr. Tineta Kurenta in mag. Jožeta Kušarja o začetkih slovenske prefabricirane gradnje, ki dokazuje, da to ni nikakršen moderen izum.

Na koncu lahko rečemo, da se naloga, ki si jo je zadala Slovenska matica z Zbornikom, uspešno izpolnjuje, da si s tem Zbornikom lahko izpopolnujemo znanje, najdemo pa tudi osnove za razne nove ideje, kajti marsikateri problem bo zahteval še nove obravnave. Tako si lahko le želimo, da bo Zbornik izhajal še naprej in ohranil raven, na kateri je.

Eva Holz

Maksimiljan Jezernik, Friderik Baraga : zbirka rimskih dokumentov. Ljubljana : Teološka fakulteta ; Institut za zgodovino cerkve, 1980. 231 strani (Acta Ecclesiastica Sloveniae ; 2).

Acta Ecclesiastica Sloveniae so v svoji prvi številki napovedala, da bodo obravnavala tudi misijonsko dejavnost slovenske katoliške cerkve. Temu, za našo zgodovino ne najmanj zanimivemu področju, so namenila že svojo drugo številko. Posvečena je Frideriku Baragi, ki je širil katoliško vero med severnoameriškimi Indijanci. Njegova dejavnost je slovenski javnosti v grobih potezah znana že več kot stoletje, saj so o njem poročale Bleiweisove Novice, prva knjiga o njem pa je izšla že leta 1869. Veliko manj so znani ostali naši misionarji. O Ignaciju Knoblaharju, ki je bil doma iz drugega konca Dolenjske in je misionaril ob Nilu ter pošiljal zamorske otroke v Ljubljano, ve večina Slovencev zelo malo. Ljubljanska televizija je v neki javni

oddaji mirno trdila, da je doma iz Šentruperta, pa ni nihče protestiral. Le še starejša generacija ve za naše bengalske misionarje. V Arhivu SR Slovenije so ohranjeni podatki o naših ljudeh, ki so širili katoliško vero na Kitajskem v 18. stoletju. Pred leti se je vrnil nek Salezijanec s Kitajske, ki je baje popravil Maovi armadi orožje... Skratka, ogromno je še širši javnosti neznanih dejstev iz misionarske aktivnosti slovenske Cerkve. Zato upajmo, da se ne bo vse končalo pri Baragi.

V zvezi s tem »indijanskim« škofom je tesno povezano tudi vprašanje slovenskega izseljevanja v ZDA. Obžalovati moramo, da pri obravnavi teh vprašanj ni še nihče presegel Jurija Trunka, čeprav je od izida njegove knjige minilo že več desetletij. Kljub večkratnim bombastičnim napovedim, kako se bo v kratkem vse spremenilo, smo še vedno v fazi, ko nas razveseli že vsak drobec. Ob Baragi se mnogim zastavljajo zelo različna vprašanja. Nekateri vidijo v njem zgolj eksponenta nasilne evropske civilizacije, ki je s spreobračanjem domačinov pomagal k njihovu hitrejšemu propadu, drugi zgolj verskega fanatika, ki doma ni mogel uresničiti svojih ambicij, eni ga postavljajo na oltar, drugi bi ga najraje izbrisali iz preteklosti. Teško je soditi o takih in podobnih mnenjih, še zlasti, ker so povezana z raznimi predsodki. Bolj zanimivo, predvsem pa manj sporno, bi bilo raziskovanje, ki bi skušalo dognati, koliko je takratno kulturno dogajanje na Slovenskem vplivalo na Barago. Ali je zgolj slučaj, da je ravno Slovenec širil vero v jeziku domačinov? Povežimo njegovo dejavnost s prizadevanji njegovega stanovskega tovariša in sodobnika Pirca, pa bomo dobili precej stičnih točk z nekaterimi tedanjimi dogajanja pri nas. Objava gradiva o Baragi je gotovo v neposredni zvezi tudi s prizadevanji za njegovo beatifikacijo. Ne želimo se spuščati v oceno teh naporov, opozorili bi radi le na dejstvo, da se ravno v zvezi s tem kaže v vsej svoji primitivnosti kranjsko-štajersko nasprotovanje. Medtem ko Ljubljana forsira Barago, hoče Maribor Slomška.

Maksimiljan Jezernik se je omejil predvsem na rimske dokumente, zlasti tiste, ki so v kongregaciji za širjenje vere. V uvodu trdi, da pri delu ni imel pretenzij zgodovinarja, vendar je zbrane dokumente zbral v poglavja, ki Barago zelo prepričljivo postavljajo v čas in prostor. Seveda bi bralec želel o nekaterih vprašanih prebrati več dokumentov, vendar jih ni v Rimu (npr. Misijonski poklic, Apostol Indijancev, želeli bi zvedeti kaj o kvaliteti njegove »indijansčine«...). Z ozirom na avtorjevo v uvodu zapisano omejitev mu ne moremo ničesar očitati. Več pa je pripomb v zvezi z nekaterimi formulacijami, zlasti s prevodi nekaterih pojmov v slovenščino (Leopoldina družba, narodni koncil, ...). Celotnega vtisa o knjigi pa te napake ne kvarijo in moramo njen izid nedvomno pozdraviti. K pozitivni oceni knjige je potrebno dodati še opozorilo, da je določen del gradiva (npr. poglavja: Imenovanje za apostolskega vikarja, Rezidencialni škof, Vključitev v cerkveno provinco) zelo ilustrativen glede načina funkcioniranja katoliške cerkve in ga je, ob pomanjkanju drugih objavljenih virov, mogoče zelo koristno uporabiti kot eno izmed osnovnih informacij o teh vprašanjih.

Stane Granda

Acta Ecclesiastica Sloveniae. 3. Ljubljana : Teološka fakulteta, 1981. 172 strani.

Prejšnjo številko revije za zgodovino katoliške cerkve na Slovenskem so vso posvetili Baragi, zdaj pa so se izdajatelji spet, kot pri prvi, odločili za zbornik. Po vsem sodeč uredništvo nima težav s prispevki, ampak bolj s financami. Revijo namreč vzdržujejo nekateri posamezniki. Če moramo tem izraziti vse priznanje, pa moramo družbo, ki take stvari dopušča, grajati. Če upoštevamo, da je večina revij s področja »nacionalnih« znanosti v položaju, ko ni jasno ali bo naslednja številka lahko sploh še izšla, se sprašujemo, ali je način financiranja Acta edina realna perspektiva znanstvenega revialnega tiska?

Prispevek Metoda Benedika, Iz protokolov ljubljanskih škofov, prinaša prepis prvega zvezka ljubljanskih škofijskih protokolov, ki je s prodajo Valvazorjeve zapuščine prešel v Zagreb, čeprav je bil last ljubljanskih cerkvenih gospodov. Zanimive so pripombe njegovega prepisovalca Franceta Pokorna, ki ga je 1903. leta prepisal, na račun zagrebskega škofa. Prošnja A. B. Jegliča, naj bi ga vrnili, je v hrvaški prestolnici naletela na gluha ušesa in zvezek je še sedaj tam, kjer ne bi smel biti. V prvi zvezek protokolov je škof Tomaž Hren, ki je z njimi začel, vpisal podatke o 217 ordinandih v letih 1577—1597. Takoj moramo opozoriti, da od teh podatkov ne smemo pričakovati preveč. Niso namreč naštetii vsi bodoči duhovniki ljubljanske škofije, ki so se pripravljali v tem času, saj je mnoge študij popeljal tudi v druge škofije in so se potem vračali domov. Bralec bo dobil predvsem nekaj vpogleda v takratno »kadrovanje« v katoliški cerkvi in prizadevanje za kvalitetnejše duhovnike. Zanimivi in izredno dragoceni so tudi podatki o nekaterih šolah, ki so jih ordinandi obiskovali.

Urednik revije France Martin Dolinar objavlja zapise škofa Janeza Tavčarja o razmerah v njegovi škofiji. Avtor je izbral tri dokumente iz zadnjih desetletij 16. stoletja. Prvi je vizitacijski zapisnik iz let 1581—1583, ki je nastal ob neposredni vizitaciji, drugi je iz leta 1589 in je bil namenjen papežu Sikstu V. kot relatio ad limina ter je nastal na podlagi preje omenjenega zapisnika, tretjega pa so zahtevali rimski gospodje, ker s poročilom papežu niso bili povsem zadovoljni. Ker je imela ljubljanska škofija svoje župnije kar v treh historičnih slovenskih deželah, so podatki zaradi tega še bolj pomembni. Za zgodovinarje bo nedvomno najbolj zanimiv prvi dokument, ki opisuje neposredne razmere. Poročilo papežu je bilo namreč precej olepšano in kaže na eni strani na zanesljivost tovrstnih poročil papežu, na drugi strani pa gotovo tudi prepričanje Tavčarja, da situacija za katoliško cerkev ni tako kritična in da jo bo z protireformacijskimi prizadevanji, pri katerih je bil nadvse aktiven in je izšla malokatera »vladna odredba, pri kateri bi Tavčar ne sodeloval s svetom in dejanjem«, popravil v toliki meri, da mu ne bo treba zakrivati resnice.

Polovico obsega revije so prepustili Ivanu Škafarju, ki obravnava zgodovino protestantizma v Prekmurju: v belmurskem in beksinskem arhidiakonatu. Razmejiti hoče obdobja, ko so bile župnije na tem ozemlju še katoliške, ko so postale kalvinske in kdaj protestantske. Svoj prispevek je razdelil v dva dela. V prvem obravnava zgoraj omenjeno problematiko, v drugem pa jo z objavo 71 dokumentov argumentira. Njegova razprava, ki je pisana izredno pregledno, prepričljivo, z navajanjem dose-danje literature in stališč posameznih avtorjev, bo skoraj gotovo sprožila precej polemike. Dosedanjim raziskovalcem očita, da niso dovolj upoštevali obdobja, ko je prevladoval kalvinizem. Po Škafarjevem mnenju je bil ta v začetku protireformacije močnejši (zadnje desetletje 16. stoletja in prvi dve desetletji 17. stoletja). Svoje trditve opira predvsem na podatke, kdaj je duhovnik kakšne protestantske fare podpisal evangeličansko Formulo Concordiae. Podrobneje opisuje tudi organiziranost kalvincev in evangeličanov, število njihovih župnij, duhovnike in višje cerkvene dostojanstvenike kakor tudi versko prepričanje nekaterih zemljiških gospodov, ki so bili v večini primerov ključni faktorji. Mislimo, da lahko z mirno vestjo zapišemo, da je Škafarjev prispevek eden izmed najboljših sintetičnih člankov iz zgodovine reformacije na Slovenskem v zadnjih letih.

Ze v uvodu smo rekli, da uredništvo očitno nima težav s prispevki. Ob zgornjem pregledu njihove vsebine lahko pohvalo razširimo še s trditvijo, da je uspelo sestaviti zelo kvalitetno tematsko številko, saj vse tri razprave v bistvu obravnavajo vprašanja reformacije in protireformacije na Slovenskem. Škoda, da niso uspeli dobiti še kakšnega prispevka, ki bi obravnaval podobno problematiko na Goriškem, v Istri ali v Trstu. To bi bil namreč skoraj popolen, vseslovenski prispevek k velikim obletnicam v zvezi z Lutrom, Trubarjem in reformacijo nasploh, ki se jih bomo spominjali tako mi kot tudi vsa kulturna Evropa v letih, ki so neposredno pred nami.

Stane Granda

Paysannerie française, paysannerie hongroise : XVIe—XXe siècles : volume publié sous la direction de Béla Köpeczi et Éva Balázs. Budapest : Akadémiai Kiadó, 1973. 319 strani.

Noblesse française, noblesse hongroise : XVIe—XIXe siècles : volume publié sous la direction de Béla Köpeczi et Éva Balázs. Budapest : Akadémiai Kiadó ; Paris : Éditions du C. N. R. S., 1981. 200 strani.

Skrb za širšo, mednarodno uveljavitev nacionalne kulture in dosežkov znanstveno raziskovalnega dela naj bi bila pomembna naloga kulturne in znanstveno raziskovalne politike vsake dežele. Narodi, ki jim je eden »svetovnih jezikov«¹ materni jezik, so seveda v tem pogledu v veliki prednosti: ostali narodi morajo jezikovne pregrade premostiti s prevajanjem in objavljanjem v jezikih mednarodne komunikacije. V našem neposrednem sosedstvu so nam v tem prizadevanju lahko vzpodbuda in zgled Madžari: v spoznanju, da so s svojim jezikom pravi otok sredi Evrope in bi z objavami samo v madžarščini ostali evropski in mednarodni javnosti praktično nepoznani, posvečajo razmeroma veliko pozornosti predstavitvi svoje kulture v tujih jezikih, med drugim tudi svoje zgodovine in svojega zgodovinskega. Hkrati si prizadevajo z mednarodnimi kolokviji, ki jim praviloma sledijo tuje-jezične publikacije, predstaviti posamezne probleme svoje zgodovine in jih v primerjavi z razmerami v ostali Evropi postaviti v širši, evropski okvir.

Tudi obe, v naslovu omenjeni publikaciji sta nastali kot rezultat takšnih mednarodnih srečanj: primerjalni kolokvij o razmerah na francoskem in madžarskem podeželju v času od 16. do srede 20. stoletja je bil leta 1972 v Budimpešti, v organizaciji univerze Eötvös Loránd. Čeprav gre torej za zbornik referatov, ki prikazujejo raz-

mere v obeh deželah (neredko s precej različnih metodoloških izhodišč), je knjiga nazorna in zanimiva primerjava dokaj različnega razvoja agrarnih odnosov, ki ne označuje le razlike med dvema deželama, temveč tudi razlike med zahodno in takojimenuvno srednjo in vzhodno Evropo. Kot je znano, je razvoj fevdalizma na Madžarskem potekal precej drugače kot v Franciji in ostali zahodni Evropi, saj je zanj od 16. stoletja dalje značilna koncentracija zemlje v rokah velikih zemljiških lastnikov, ki so zemljo obdelovali v lastni režiji, naj bo s tlako, naj bo s najemanjem plačanih poljskih delavcev. Proces komercializacije zemljiških gospostev naj bi se začel po velikih kmečkih uporih in vojnah s Turki v začetku 16. stoletja s povečano proizvodnjo žita za potrebe vojske: po uvodni razpravi Lajosa Elekesa o kmečkih uporih na Ogrskem in družbeno-gospodarskih razmerah v XV. in XVI. stoletju tako vrsta avtorjev (Zsigmond Pál Pach, György Székely, Imre Wellman, Károly Vörös, Gyula Benda) opozarja na posamezne faze razvoja na ogrskem podeželju, demografske posledice vojn s Turki in otomanske zasedbe dela ogrskega ozemlja, napredujoče razslojevanje z drobljenjem kmetij in povečujočim se odstotkom poljskih delavcev, značilnosti ogrskih vasi in tim. poljskih mest, ki so ogrska posebnost, saj gre za številčno močnejša naselja s funkcijo trga, ki pa po gospodarski plati hkrati ohranjajo povsem agrarni značaj. Posebna pozornost je seveda namenjena proizvodnim sposobnostim ogrskega kmetijstva v posameznih obdobjih in posestni strukturi, ki se z ekspropriacijami in nakupi postopoma spreminja v korist velike posesti. Avtorji pri tem zlasti naglašajo razlike v donosu velikih posestev, ki se začno v nekaterih delih Ogrske modernizirati že ob koncu 18. stoletja in kmetskih zemljišč, ki ohranjajo ekstenzivne obdelovalne metode. Te razlike se še povečujejo od srede 19. stoletja dalje, ko postane Ogrska v novih gospodarsko-političnih razmerah proizvajalec hrane za širši avstrijski trg in se začno velika zemljiška posestva spreminjati v prave kapitalistične proizvodne obrate z uporabo kmetijskih strojev, medtem ko majhna kmečka posest cenim kmetijskim proizvodom le s težavo konkurira (o teh vprašanjih pišejo: Gyula Benda, Péter Gunst, deloma tudi Imre Katona). Posebnosti zemljiške posesti na Ogrskem so tako zaznamovale odnose na ogrskem oziroma madžarskem podeželju vse do leta 1945, ko so se ti odnosi radikalno spremenili (o tem: Magda Somlyai in Lászlo Komló).

Razmere na francoskem podeželju od konca srednjega veka po svojem običajnem, a bržčas zmotnem prepričanju bolje poznamo. Pregled, ki ga je v primerjalni madžarsko-francoski zbornik prispeval znani francoski zgodovinar Emmanuel Le Roy Ladurie sumarno predstavlja položaj francoskega kmeta v 16. stoletju, pri čemer zajema najrazličnejša vprašanja od demografskih procesov do mentalitete kmečkega prebivalstva. Le Roy Ladurie naglašja (in v teh opozorilih mu slede tudi francoski zgodovinarji, ki pišejo o kasnejših stoletjih: Jean Meyer, Jean Bérenger, Roland Marx), da so posestne in agrarne razmere v posameznih delih Francije zelo različne, različne ne le v odnosu med severom in jugom, ki sta znana po različnem gospodarskem razvoju, temveč tudi po posameznih pokrajinah. V tem smislu naj bi imele prav v Franciji poseben pomen ožje regionalne raziskave, ki opozarjajo na krajevne in regionalne posebnosti, hkrati pa naj bi v Franciji kot celoti potekal dvojen proces: na eni strani proces krepitve velike zemljiške posesti (ki prehaja vse bolj v roke »novega plemstva« in deloma meščanstva), na drugi strani vse večje samostojnosti kmečke posesti in slabitve fevdalnih vezi. V času od srede 16. do prvih desetletij 18. stoletja, ki ga označuje (globalno gledano) konjunktura v kmetijstvu, naj bi se fevdalni odnosi že toliko razrahljali, da je bila francoska revolucija leta 1789 iztekajočemu se fevdalizmu le »milostni udarec« (»coup de grâce«). Prispevki francoskih zgodovinarjev vsebujejo v tem pogledu polemičen ton ne le v odnosu na del sodobnega (zlasti levo usmerjenega) francoskega zgodovinarstva, ki še vedno poudarja antifevdalni značaj francoske revolucije, temveč tudi zgodovinarstva v ostali (posebno vzhodni) Evropi, ki v revoluciji leta 1789 vidi predvsem radikalni sistemski preobrat (v smislu prehoda v novo družbeno-ekonomsko formacijo).

Primerjalni prikaz socialnih in gospodarskih razmerij na francoskem in madžarskem podeželju popestrujejo razprave o odnevu razsvetljenstva na Ogrskem (Éva H. Balázs), o položaju in gibanjih med kmetskim prebivalstvom v Vzhodni Evropi (Emil Niederhauser) in kmetski kulturi in kmetskih skupnostih v obeh deželah (Tamás Hoffmann in Robert Mandrou).

Drugo srečanje, ki mu je sledila knjiga o madžarskem in francoskem plemstvu v času od XVI. do XIX. stoletja, je bilo leta 1975 v Rennesu v Franciji. Uvodna razprava Jeana Bérengerja opozarja na upad vpliva in moči starega (»krvnega«) plemstva v razdobju od začetka 16. stoletja do vlade Ludvika XIV. in vse večji vpliv »novega« plemstva (»plemstva po obleki«, »plemstva po pismu«) na državno upravo in politiko. Kot je znano in kot zopet razkrivajo podrobne regionalne raziskave, pa so bile tudi razmere med plemstvom po pokrajinah zelo različne. O tem ob primeru Bretagne, kjer so bili procesi diferenciacije v vrstah aristokracije počasnejši, razpravlja zlasti Jean Meyer, medtem ko François Bluche predstavlja velike premoženjske in

statusne razlike med posameznimi skupinami plemstva, kot jih razkriva delitev plemstva na premoženjske razrede ob uvedbi glavarine leta 1695 (ta davek je namreč veljal tudi za plemstvo; od 22 razredov, v katere je bilo razdeljeno glavarini zavezano prebivalstvo, pa se plemstvo pojavlja kar od prvega do devetnajstega). O razumevanju naroda (nacije), civilizacije in zgodovine pri Mablyju in Boulainvilliersu razmišljata François Furet in Jacques Ozouf, ki poizkušata širše problematizirati vprašanje o duhovnem ozračju v Franciji pred revolucijo. Še polemičnejši je sestavek Alberta Soboula, saj zavrača tezo, da je francoska revolucija v prvi fazi revolucija meščanske in liberalneje usmerjene aristokratske elite, in posebej naglašata njen protiaristokratski in protifevdalni značaj. V tem smislu se tudi Soboulov sestavek vključuje v polemična razhajanja ob ocenah predrevolucijske in revolucijske Francije v sodobnem francoskem zgodovinopisju, ki jih označujejo razlike med marksisti (v strogem pomenu besede: med nje spada tudi pred nedavnim umrli Soboul) in sodelavci Annalov (med njimi F. Furet in J. Ozouf).

Prispevki madžarskih zgodovinarjev v zborniku so razumljivo idejno in metodološko enotnejši. György Székely tako obširno razpravlja o kmečkih uporih in ogrskem plemstvu v 16. stoletju, medtem ko Kálmán Benda opozarja na vpliv reformacije med ogrskim plemstvom in njene posledice za odnos med plemstvom in vladarjem. V širšem kontekstu sprememb na ogrskem podeželju od 16. do 18. stoletja piše o razvoju aristokracije in njeni diferenciaciji László Makkai, njene protihabsburške težnje v 18. stoletju in upor Ferencza Rákócziya pa v krajši razpravi, ki je v bistvu povzetek obsežne knjige, predstavlja Béla Köpeczi. O francoskem in ogrskem plemstvu v 19. stoletju pišeta Michel Denis in István Diószégi. Dobljeno sliko končno zaokrožajo štiri razprave iz kulturne zgodovine: Éva Balázs je tako v zbornik prispevala razpravo o ogrskem plemstvu in razsvetljenstvu, André Mussat o arhitekturi pomembnejših gradov, zgrajenih v obravnavanem obdobju, in Denise Delouche o vlogi plemstva pri nastajanju francoske arheologije v 18. in 19. stoletju. Posebno zanimiva v tem sklopu je razprava Jeana Queniarta, ki govori o predstavah Evrope v luči francoskih plemiških knjižnic v 18. stoletju. Queniart namreč ugotavlja, da ostaja pozornost še vedno usmerjena predvsem k Italiji in Bližnjemu Vzhodu (Palestini) in se le počasi razširja na ostale evropske dežele (Nemčijo, Nizozemsko, Španijo). Srednja in Vzhodna Evropa se zdita v horizontu francoskega plemiča 18. stoletja še močno oddaljeno obrobje evropskega sveta.

Knjigi, ki smo ju poizkušali kratko prikazati, sta torej zanimiv in nazoren poizkus primerjalne predstavitve socialnih, gospodarskih in kulturnih razmer v dveh deželah z različnim zgodovinskim razvojem. V madžarskem zgodovinopisju takšne tujejezične izdaje, kot rečeno, niso osamljene. Zato ne bo odveč, če na koncu prikaza omenimo, da je poročilo o obeh knjigah nastalo tudi iz nemajhne zavisti: v naših razmerah si namreč težko predstavljamo, da bi v tujejezičnih izdajah predstavljali izsledke slovenskega zgodovinopisja in opozarjali na posamezna vprašanja slovenske zgodovine od najstarejših obdobjih do sodobnega časa. Dejstvo, da nimamo moderno napisane, sumarne zgodovine jugoslovanskih narodov v nobenem svetovnih jezikov, in da tudi slovensko zgodovino širše v Evropi prav malo poznajo, o čemer se vedno znova lahko prepričamo na mednarodnih srečanjih in simpozijih, bi moralo vzbuditi h kritičnejšemu premisleku. In vendar se nam zdi tako samo po sebi razumljivo, da sem in tja sicer izide v tujem jeziku kakšno slovensko literarno delo, morda celo razprava s področja tehnike in naravoslovja, zgodovino pa pišemo več ali manj sami zase in se hkrati celo pri objavah v slovensčini borimo z vse večjimi, vedno težje premostljivimi finančnimi težavami.

Peter Vodopivec

Giovanni Ponzio, *Le origini della libertà di Stampa in Italia (1846—1852)*. Roma: Università di Roma, Facoltà di scienze politiche, Giuffrè Editore, 1980. 440 strani.

Knjiga Giovannija Ponzia predstavlja pomemben izsek iz italijanske politične zgodovine, saj se ne ukvarja s tehnično-kulturnimi vidiki nastanka meščanskega političnega časopisja v Italiji, niti ne obravnava zgodovine dnevnega in periodičnega tiska kot informativnega sredstva ali glasnika javnega mnenja, temveč se usmerja k času prehoda iz obdobja cenzurnega režima, ki je praktično onemogočal politično časopisje, k svobodnejši tiskovni zakonodaji. Ta proces se v Italiji presenetljivo začel v Papeški državi, ko pride na njeno krmilo kardinal Feretti, papež Pij IX., ki je (kot je znano) stopil na papeški prestol s slovesom liberalneje usmerjenega cerkvenega dostojanstvenika. Motivi za papeževo večjo popustljivost pri presojanju tiskovne zakonodaje pa, kot pokaže avtor, niso bili le posledica njegove (domnevne) liberalnejše usmeritve v prvih letih njegovega pontifikata (njegovi pogledi na vprašanje naj bi ostajali tudi nadalje precej nejasni), temveč rezultat predvsem praktičnih

pomislekov. Legalno politično časopisje, ki razumljivo še ne bi bilo osvobojeno vsakega nadzora, saj bi nad njim še nadalje bedela cenzura, bi zaustavilo razširjanje ilegalnih listov, ki je postajalo z rastjo svobodomiselnejših struj cerkvenim oblastem vse bolj neprijetno in omogočilo boljši pregled na tiskano (politično) informacijo. Tako je septembra leta 1846 izšel v Rimu prvi moderni italijanski tiskani časopis *il Contemporaneo*, kateremu so naglo sledili še drugi.

Avtor v delu podrobneje obravnava posamezne zakonske ukrepe o tisku v Papeški državi v obdobju do leta 1848, opozarja na razhajanja in vprašanja, ki jih je pred oblasti zastavilo oblikovanje novih cenzurnih mer, na posamezne skupine in krožke izobražencev, ki so se aktivno vključevali v politično življenje v Rimu in jim je nastajajoče politično časopisje širše odprlo možnost javne razprave. Proces osvobajanja časopisja cenzurnih spon je bil seveda postopen, konflikte z oblastmi pa je na eni strani zaostrovala rast svobodomiselnejšega razpoloženja med meščanstvom, na drugi pa pritisk avstrijskih oblasti, ki jim liberalizacija tiska v Papeški državi ni bila pogodu.

Prvi politični časopisi v Rimu in svobodnejša tiskovna zakonodaja v Papeški državi so naglo tudi v ostali Italiji vzpodbudili pritisk na oblasti, naj spremene svojo politiko in omogočijo politično časopisje. Razmere po posameznih državah so bile različne in na te razlike v kratkem poročilu bržčas ne kaže posebej opozarjati. Knjiga G. Ponza obravnava razmere v vseh neodvisnih italijanskih državah (izjema so področja, ki so bila pod avstrijsko oblastjo) in v vseh so ukrepi v Papeški državi — kljub avstrijskemu nezadovoljstvu in poizkusom vmešavanja — sprožili proces liberalizacije. Ta je bil seveda po posameznih državah različno nagel, počasnejši tam, kjer je imela že tradicionalno pri cenzuri tiska tudi cerkev večje pristojnosti (tak primer naj bi bil med drugim Piemont), in hitrejši tam, kjer je bila liberalna tradicija močnejša (npr. v Toskani). Po navedbah G. Ponza so prišle pred letom 1848 prav v Toskani v nastalem političnem časopisju najbolj do izraza težnje in ideje liberalnega meščanskega izobraženstva in naj bi že leta 1847 pisali (med drugim tudi) o delavskem vprašanju, socializmu, o pauperizaciji, ki jo povzroča industrija, raznih oblikah organizacije dela in delavske samopomoči itd. Eden izmed urednikov (Giuseppe La Farina) naj bi bil leta 1848 celo v stiku s Karlom Marxom, ki mu je predlagal izmenjavo toskanskega časopisa »L'Alba« z »Rheinische Zeitung«. Ti podatki so toliko bolj zanimivi, ker je podobno pozornost delavskemu vprašanju in zlasti idejam francoskega (utopičnega) socializma v letih 1846/1847 posvečal tudi tržaški, sicer v nemščini pisani »Journal avstrijskega Lloyd« in vse kaže, da njegov primer (vsaj v ožjem italijansko-avstrijskem prostoru tega časa) ni osamljen.

Posebno poglavje v procesu osvobajanja italijanskega časopisja cenzurnih spon je leto 1848, saj je bilo časopisje v nekaterih delih Italije povsem osvobojeno cenzure. Avtor v delu podrobneje zasleduje časopisni tisk v posameznih državah, njegove politične usmeritve pred, med in po revolucijah, v zaključnem poglavju pa nato še zaokroženo prikaže tiskovno zakonodajo v posameznih državah v obdobju restavracije. Obdobje restavracije je prineslo — z izjemo v Piemontu — v italijanskih državah ukinitve političnega časopisja in svobodnega tiska. Piemont, ki je postal v petdesetih letih zatočišče dela italijanske politične emigracije, je po začetnih nihanjih v oblastnih vrhovih ohranil relativno tiskovno svobodo, kar je v naslednjih letih omogočalo širšo popularizacijo idej o italijanski združitvi pod piemontskim vodstvom.

Knjiga G. Ponza je vzorna študija, ki temelji predvsem na primarnem gradivu (arhivi, pravni dokumenti, časopisje). Za slovenskega zgodovinarja je zanimiva predvsem kot podroben vpogled v politična in idejna razhajanja med italijanskim izobraženstvom v kritičnih letih pred marčno revolucijo, med revolucijo in po njej, in hkrati kot nazoren prikaz nastajanja in uveljavljanja modernega meščanskega tiska sredi preteklega stoletja.

Peter Vodopivec

Heinrich Lutz, Oesterreich-Ungarn und die Gründung des Deutschen Reiches: Europäische Entscheidungen 1867—1871. Frankfurt a. M., Berlin, Wien : Propyläen Verlag, 1979. 608 strani.

Knjiga obravnava sicer kratko dobo dobrih petih let, vendar zgodovinsko zanimivo in pomembno, ker so bile storjene politične odločitve, ki so vsaj za srednjeevropski prostor odločilno vplivale na življenje in politiko do konca prve svetovne vojne in propada Avstro-Ogrske monarhije. Vprašanja, ki jih avtor obravnava, zadevajo zgodovinski prostor in politično stvarnost, v kateri so tudi Slovenci morali iskati načine za svoj narodnostni razvoj in obstoj. Avtor si je v knjigi zastavil naslednja vprašanja in skušal na njih odgovoriti:

1. S kakšnimi cilji, sredstvi in uspehi je posegla avstro-ogrska politika v odločilni proces, ki je v letih 1866—1871 pripeljal do nastanka nemške države? Odgovora

na to vprašanje H. Lutz ne išče le v aktualnem političnem dogajanju na najvišji ravni, ampak poseže tudi v širša dogajanja in silnice v sami monarhiji. Prikazal je notranje sile, ki so pripeljale do neuspeha poskus Hohenwart-Schaefflejeve vlade, ki si je prizadevala spremeniti ustavo v federalističnem duhu.

2. Kakšne posledice sta imela ta proces in politika v notranjih odnosih monarhije, predvsem za nacionalne probleme te mnogonacionalne države? Avtor je pokazal na tesno soodvisnost in povezanost med notranjo in zunanjo politiko monarhije. Čeprav je bila zunanja politika v glavnem cesarjeva domena, kljub temu, da strank ni mogoče dosledno razmejiti z narodnostmi, je bilo »nemško« in »slovansko« vprašanje neprestano navzoče in je odločilno vplivalo tudi na zunanjo politiko.

3. Kakšen pomen je imelo v procesu spreminjanja, ki ga je povzročil nastanek malonemške države in preoblikovanje habsburške države, sovpadanje nemškega nacionalnega gibanja s socialnimi in emancipacijskimi prizadevanji slovanskih narodov? Pri tem je avtor obdelal odnos Nemcev do Slovanov. Gibanji časovno sovpadeta, vendar sta različni tako po sestavi kot tudi po ravni socialne razvitosti ter tradicionalnega položaja v monarhiji. Slovani so se od Nemcev razlikovali tudi po razvitosti svoje narodne zavesti. H. Lutz pokaže na privilegiran položaj Nemcev, ki je izviral že iz preteklosti, v času vzpona nacionalne zavesti pa je to vplivalo, da so se nasprotja še bolj zaostрила in prišla prav v tem času do kritičnega vrhunca, pri čemer nista bili brez vpliva tudi zunanji sili, vzpon Nemčije in Rusije.

4. Katere vzroke in posledice avstrijsko-ogrškega vodstva je mogoče ugotoviti, najprej v prizadevanjih proti ustanovitvi malonemške države, potem pa za njeno integracijo v zunanje in notranje politični sistem monarhije, v obsegu evropske politike in njenega strukturalnega spreminjanja? Tu opozarja knjiga na dve nazirani v zgodoviniopisju: starejše, ki mu je pomenilo šele leto 1918 globoko zaseko, ko je bilo porušeno staro ravnotežje, in novejše, ki ugotavlja, da se je zgodilo to že v zadnji tretjini 19. stoletja, ko se je spremenil stadij internacionalnih odnosov. Novi stadij označujejo procesi politično vojaških koncentracij, nastajanje blokov s preorientacijo industrijske rasti od svobodno-trgovinskega ideala k državnemu protekcionizmu-imperializmu. Liberalno-kozmpolitiške norme o enakosti izginevajo v prid šovinizmu in zaostrovanju konfliktov v nacionalnem in socialnem pogledu. S tega stališča strukturnega preoblikovanja pristopa avtor tudi k obravnavanim problemom.

5. Kakšna je bila v tem horizontu procesov odločanja vloga obeh, glavnih osebnosti, ki sta veljali za protagonista: Beusta in Bismarcka. Pri tem se avtor ne naslana na običajne biografije, ampak ju predstavlja v njunem konkretnem delovanju.

Kot glavni vprašani avstrijske zunanje politike za to obdobje označuje Lutz vprašanje zedinjenja Nemčije in orientalno vprašanje. Ti dve vprašanji sta velikokrat bistveno odločali o odnosih s sosednjimi silami in državami. Na ta vprašanja so tudi avstrijski narodi različno gledali. Za avstrijske Nemce je bil glavni problem nemško vprašanje, z vzhodnim se niso toliko ukvarjali, v Rusiji so gledali nasprotnika, vendar kakšnih posebnih akcij proti njej niso predvidevali. Madžari so zahodno usmerjeno zunanjo politiko odklanjali, odnos do Nemčije so uravnavali po odnosu te do Rusije, glavno prizorišče avstrijske zunanje politike pa so gledali na vzhodu in so bili za aktivno nastopanje proti Rusiji. Za Čehe piše avtor, da so bili sovražno razpoloženi do Nemcev, da so zagovarjali dobre odnose z Rusijo in želeli, da bi prišlo do preobrazbe na Balkanu v sodelovanju med Rusijo in Avstrijo. Srbska in romunska politika je bila po avtorjevem mnenju podobna češki, le da ni bila sovražno razpoložena do Nemcev. Slovencev ne omenja.

Poleg teh različnih narodnih usmeritev je bilo v monarhiji še veliko nasprotje med dvema taboroma: liberalnim in klerikalnim, liberalno centralističnim in federalističnim, ki se glede zunanje politike tudi nista ujemala.

V prvem delu knjige izhaja avtor iz dejstva nove dinamike, ki jo je bilo čutiti v Evropi ob koncu nemške zveze. Po več stoletjih ohlapnega federalnega reda je nastal v srednji Evropi močan gravitacijski center v prusko organizirani Severni Nemčiji, ki ni bila z Avstrijo v ničemer več pravno povezana in je iskala ugodne okoliščine za nadaljnjo uveljavitev nacionalno usmerjene ekspanzije. Istočasno z novo politično organizacijo Nemčije je prišlo do preobrazbe v Avstro-Ogrski monarhiji, do dualizma, ki je uveljavil prevlado Nemcev v Cislajtani in Madžarov na Ogrskem, pri čemer je ostalo še »nereseno vprašanje« nemškega videza celotne države, čemur Madžari tudi niso bili naklonjeni. Beust je želel močno državo, da bi se monarhija uveljavila v izvenavstrijski Nemčiji s pomočjo liberalnih dosežkov v Avstriji ter z evropskimi kombinacijami ponovno prodrla v Nemčijo.

H. Lutz je predstavil tudi aktivnost Dunaja v zvezi z orientalnim vprašanjem, kjer si je želela pridobiti monarhija nekakšno nadoblast nad balkanskimi državicami in internacionalno kontrolo nad Turčijo, s čimer bi brez zunanjih konfliktov odrinila Rusijo iz tega področja, v Turčiji pa preprečila, da bi prišlo do uporov in revolucio-

narnih gibanj. Vendar s to politiko ni naletela na razumevanje v Berlinu in pri nemških državcih.

Ko Bismarck ni bil pripravljen podpreti avstroogrskih interesov niti v Nemčiji, niti na vzhodu, se je obrnila Avstrija z željo po zvezi na Francijo in Italijo. Vendar tudi ta politika ni žela sadov in se je začela ponovno obračati proti Prusiji. Zaradi svoje liberalne protiklerikalne zakonodaje so se ohladili odnosi tudi z nekaterimi nemškimi državci, predvsem z Bavarsko. Vse to je pripeljalo monarhijo 1870 do značilne labilnosti v zunanji in notranji politiki. Kljub nadaljnji gospodarski prosperiteti se v tem času elan liberalne ere, da bi uresničila vzpon monarhije, ki bi veljala za vzor ustavno in narodno spravljivega modela tudi z ozirom na nemško vprašanje, ni posrečil.

V drugem delu slika avtor avstrijsko politiko v juliju in avgustu 1870 v pričakovanju francoskih zmag in od avgusta do oktobra v prizadevanju po evropski intervenciji. Sodelovanje nevtralnih držav bi naj doseglo konec prusko-francoske vojne, nova evropska mirovna ureditev pa bi naj ščitila interese monarhije predvsem proti premočni Prusiji, proti njenim posegom v južno Nemčijo in proti privlačni sili, ki se je širila po nemških zmagah v korist malo-nemškemu nacionalnemu gibanju, na nemško govoreče dele monarhije. Kljub temu pa je Beust že napeljeval svojo zunanjo politiko na približevanje k zmagoviti Nemčiji, kar je zaenkrat cesar še zavrl s poskusom federalistično-proslovanske vlade.

V tretjem delu obravnava knjiga obdobje od novembra 1870 do prvih mesecev 1872. V tem času je Beust, kljub temu, da je bila na oblasti Hohenwart-Schaefflejeva vlada, ki je iskala notranje utrditev monarhije v sporazumu z nemškimi narodi z izrecnim cesarjevim privojenjem, s pritrdilom nemških liberalcev in ogrske Dekove stranke ob obotavljajočem se cesarju utrdil pronemško usmerjenost monarhije. Temu niso pripomogle le nemške zmage, marveč tudi prpruska usmeritev nemških držav, ruska črnomorska politika in negotovost ob naraščajočem gibanju za združitve avstrijskih Nemcev z ostalimi, argument, ki ga je Beust učinkovito uporabil tudi v kritičnih trenutkih, ko je morala odstopiti Hohenwart-Schaefflejeva vlada.

Padec te vlade je naredil prosto pot konsolidaciji pronemške srednje-evropske politike. Vendar te politike, ki je imel zanjo Beust največ zaslug, ni vodil naprej sam, ker ga je cesar zamenjal z Andrassyjem, s čimer je dobila ta zunanja politika novo vsebino.

V 1871. letu vidi avtor odločilno prelomnico glede notranje ureditve monarhije: v federalistično-proslovanskem smislu ali v nemškem smislu s tesno naslonitvijo na Nemčijo. Avtor ugotavlja, da federalistični poskus v Avstriji še ni zadovoljivo predstavljen, kljub več delom, ki govore o njem. V izrazu »proslovanska usmerjenost« ne najdemo zadovoljive vsebine, ki bi vključevala vse slovanske narode v monarhiji, tudi Slovence (čeprav jih avtor omenja med prebujajočimi se narodi). Avtor vključuje bolj ali manj le Čehe in Poljake, s katerimi se je zdel sporazum (tako kot 1867. leta z Madžari) za nadaljnji obstoj monarhije neobhodno potreben. Ko se je v tej zaostreni situaciji zdelo avstrijskim državnikom, da je za obstoj države pomembnejša naslonitev na Nemčijo, kot pa notranja konsolidacija in naslonitev na lastne narode, so to tudi dosegli.

Vinko Rajšp

Zarubežnye Slavjane i Rossija : Dokumenty arhiva M. F. Raevskega. Moskva: Nauka, 1975, 576 strani.

Mihail Fedorovič Rajevski, rojen 1811 v Arzamasu, v bližini Nižnega Novgoroda, je bil po bogoslovnih študijah najprej 8 let duhovnik pri ruskem poslanstvu v Stockholmu (1834—1842), nato pa vse do svoje smrti, torej skoraj 42 let (1842—1884) duhovnik pri ruskem poslanstvu na Dunaju. Vsa ta dolga leta je imel stike s politiki, kulturnimi delavci in društvi slovanskih narodov v habsburški monarhiji in na Balkanu, posredoval je med njimi, Rusi in ruskimi društvi. Deloval je po navodilih in naročilih svetega sinoda, ministrstva zunanjih zadev, pozneje pa tudi še slovanskih dobroteljskih komitejev. Pomagal je pri organizaciji moskovske etnografske razstave 1867 in nje-nega obiska iz habsburških dežel, po naročilu ruskega prosvetnega ministrstva je iskal v Avstriji profesorje klasičnih jezikov za ruske gimnazije itd. V dobrih štiridesetih letih je tako nastala ogromna zbirka pisem, ki so jih Rajevskemu pisali posamezniki, društva in oblasti — dragocen vir za politično in kulturno sliko slovanskih narodov v habsburški monarhiji in pod Turčijo, v Srbiji in Črni gori, za rusko zunanjo politiko in za medsebojne stike. Žal se zbirka po smrti Rajevskega ni ohranila skupaj in v celoti. Danes je večina ohranjenih pisem v oddelku pisnih virov Državnega zgodovinskega muzeja (GIM) v Moskvi, precej jih je tudi v rokopisnem oddelku Državne javne knjižnice (GPB) Saltykova-Ščedrina v Leningradu, deli pa so tudi še drugod. Medtem ko so bila pisma leningrajskega knjižničnega fonda že prej znana in

deloma tudi že objavljena (pisma I. S. Aksakova že leta 1907), je fond v zgodovinskem muzeju v Moskvi začel raziskovati šele slovaški zgodovinar Vladimir Matula leta 1957. Na podlagi pisem v njem je napisal več razprav. Isti fond je raziskovala tudi Iskra Vasiljevna Čurkina, moskovska zgodovinarica, ki jo pri nas že dobro poznamo po njenih delih o slovenski zgodovini, zlasti pa o rusko-slovenskih stikih. V Zgodovinskem časopisu sta izšli njeni razpravi Rusko-slovenske družbene zveze na koncu šestdesetih in v začetku sedemdesetih let 19. stoletja (32, 1978, str. 429—448) in Osnovne etape v razvoju rusko-slovenskih odnosov v drugi polovici 19. stoletja (33, 1979, str. 451—462), že prej pa življenjepis Davorina Hostnika (22, 1968, str. 261—309). Pri Slovenski akademiji znanosti in umetnosti je izdala monografijo Matija Majar Ziljski (Razprave razreda za zgodovinske in družbene vede 8, 2, 1974, 121 strani). Pred štirimi leti je izšla v Moskvi njena knjiga Slovenskoe nacionaljno-osvoboditeljnoe dvizhenie v XIX v. i Rossija (1978, 392 strani).

Kmalu je zrasla ideja, objaviti korespondenco Rajevskega v sodelovanju Akademije znanosti ZSSR, Slovaške akademije znanosti, Češkoslovaške akademije znanosti in Istorijškega instituta v Beogradu. Že precej časa je, kar je izšla v Moskvi prva knjiga — bralcem Zgodovinskega časopisa se moramo opravičiti za pozno oceno. Knjigo sta sestavila V. Matula in I. V. Čurkina, v uredniškem odboru pa so bili poleg teh dveh še sovjetska zgodovinarja S. A. Nikitin in V. G. Karasev, Čeh Josef Kočí in Srb Nikola Petrović. Sestavljalca in uredniki so sprejeli v prvo knjigo 467 pisem. Kateri kriteriji so bili odločilni za uvrstitev pisem v prvo knjigo ali za odločitev v naslednje, ni povsem jasno; gotovo je le, da niso odločala ne leta ne pisci. V prvi knjigi imamo namreč dokumente iz celotnega obdobja, od maja 1844¹ do decembra 1883; od mnogih piscev so objavljena nekatera pisma v prvi knjigi, druga pa bodo v naslednjih.

V knjigi je objavljenih tudi 27 pisem, ki so jih pisali Rajevskemu Slovenci. Slovenskih piscev je 13. Med njimi so 4 društva: Slovenska matica z 2 pismoma, s po enim pa ljubljansko Dramatično društvo, graška Slovanska beseda in graška Vendija. Ta pisma so uvrstili uredniki pod imena podpisanih predsednikov ali predstavnikov društva: Matičina pod ime Lovra Tomana, Dramatičnega društva pod ime Petra Grassellija, Slovanske besede pod ime Franceta Oblaka, Vendije pod ime Franca Poznika. Postopanje v takih primerih ni bilo povsem dosledno, saj je recimo pismo dunajskega društva Slovanska beseda uvrščeno pod ime društva ne pa podpisanega podpredsednika Nedopila. Slovenski pisci posamezniki so Janez Bleiweis, Franc Celestin in Matija Majar s po petimi pismi, Gregor Blaž z dvema, s po enim pa Lovro Leskovec, Fran Levec, Fran Miklošič, Vatroslav Oblak in Ferdo Vigele. Kronološko si pisma takole sledijo: Miklošič 5. 11. 1858 (št. 266), Leskovec 8. 1. 1864 ali 1865 (št. 241; Ker je Ost und West izhajal 1861—1862 in 1863—1865, Leskovecovo pismo gotovo ni bilo pisano 8. 1. 1868, kakor je datirano v objavi, saj je iz njega razvidno, da je v času pisanja pisma Ost und West izhajal in da je bil Leskovec v njegovem uredništvu), Slovenska matica 30. 11. 1865 (št. 409), Bleiweis 20. 10. 1866 (št. 21), Slovenska matica 18. 11. 1866 (št. 410), Bleiweis 8. 2. 1867 (št. 22), Majar 21. 4. 1867 (št. 249), Bleiweis 25. 4. 1867 (št. 23), 26. 4. 1867 (št. 24), 27. ali 29. 4. 1867 (št. 25; To pismo je pomotoma objavljeno z datumom 29. 11. 1867, iz vsebine pa je razvidno, da je pisano aprila, dan po prejšnjem pismu, če je Bleiweis verjetni), Majar 4. 5. 1867 (št. 250), Levec 31. 8. 1867 (št. 240), Blaž 29. 9. 1867 (št. 19), 14. 12. 1867 (št. 20), Vigele maja 1868 (št. 64), Majar 14. 5. 1868 (št. 251), 24. 2. 1869 (št. 252), Slovanska beseda v Gradcu 3. 4. 1869 (št. 305), Vendija v Gradcu 30. 1. 1871 (št. 344), Majar 4. 3. 1871 (št. 253), Dramatično društvo 20. 5. 1871 (št. 116), Celestin 12. 2. 1880 (št. 430), 4. 6. 1881 (št. 431), Vatroslav Oblak 12. 10. 1882 (št. 304), Celestin 17. 1. 1883 (št. 432), 2. 3. 1883 (št. 433), 17. 6. 1883 (št. 434).

Vsebina pisem je zelo pestra. Tu so zahvale za podpore (Dramatično društvo je dobilo 200 gld), prošnje za podpore in knjige, za druge usluge, izmenjave različnih strokovnih informacij. Večina pisem 1866/1867 je posvečena moskovski etnografski razstavi, razstavnemu gradivu s slovenskega ozemlja in udeležbi slovenskih gostov: glavni dopisnik in informator za Slovence je bil Bleiweis. Mladi Levec piše pred maturó, zanima se za štipendije za študij na univerzi v Odesi. Ker je popolnoma brez sredstev, ne bi mogel študirati v Avstriji. Pripravljen je biti v Rusiji gimnazijski profesor, zdi se mu, da bi s svojo dejavnostjo v Rusiji tako »visoki ruski carski vladi kot tudi vsemu slovanstvu« lahko več koristil kot v Avstriji. Petnajst let pozneje vprašuje gimnazijec Vetroslav Oblak, če bi lahko dobil rusko štipendijo za gimnazijski študij v Rusiji ali za študij slovanske filologije na ruski univerzi, ob obvezi, da bo ostal za vedno v Rusiji. Matija Majar je računal na mesto profesorja latinščine na

¹ Po datiranju v knjigi bi bilo sicer najstarejše pismo Strossmayerjevo z dne 24. maja 1842, vendar je ta datum nedvomno napačen (ali se je zmotil Strossmayer pri pisanju, ali sestavljalci knjige pri branju ali prepisovanju). Rajevski je bil imenovan za duhovnika na Dunaju »poleti 1842« (str. 501); Strossmayer pa je živel do srede junaja 1842 na Dunaju in je tedaj po promociji za doktorja teologije odpotoval v Đakovo (publikacija Josip Juraj Strossmayer, izdana ob 50-letnici škofovstva, Zagreb 1900—1904, str. 30). V pismu Rajevskemu se je Strossmayer podpisal kot »vladika« in pravi, da misli priti konec prihodnjega meseca na Dunaj.

gimnaziji v Odesi, zato je odložil službo župnika v Gorjah v Ziljski dolini in se 10. novembra 1870 (ta datum navaja v pismu) preselil v Celovec, kjer pa je bil brez plače. Pokazalo se je, da mesta v Odesi zanj ni. Prosil je za kako drugo službo, v kraju, kjer bi bila knjižnica in tiskarna in bi lahko nadaljeval s pisanjem svoje knjige. Kakor se vidi iz tega v marsičem pretresljivega pisma, bi najrajši šel na Dunaj in tam izdajal časopis v duhu svojih zamisli o zbliževanju slovanskih narodov in jezikov: »Ako bi ja bil tako bogat, kako nisem; ako bi ja imel toliko bogatstva, koliko imeju iskrenosti do vzajemnosti slavjanske, do dejanskoga upevanja cirilice i obče slavjanskoga jazika pri nas: ja bi totčas preselilsja v Venu i počel bi na svetlo izdati po dva raza na mesjac slavjansk časnik slovstven, občeslavjansk i vzajemn« (str. 283).² Blaževo pismo z dne 29. septembra 1867 je zanimivo, ker razlaga, kako je nastala in se uresničevala zamisel izdaje Majarjeve ruske čitanke in slovnice. Razen tega govori Blaž v tem pismu o Andreju Einspielerju in Luki Svetcu kot voditeljih slovanstvu nasprotno separatistične slovenske politike za časa Belcredija in mariborskega programa (str. 37). Od Celestinovih pisem je najbolj zanimivo zadnje (17. 6. 1883), ki razpravlja v odgovor na prejšnje pismo Rajevskega o pravoslavju in katolištvu med Slovani. Celestin pritrjuje mnogim »grenkim resnicam«, ki jih je zapisal Rajevski o katoliških Slovanih. »Med Poljaki in nasploh tudi med Hrvati se res, našalost, prepogosto dogaja to, kar vi tako točno imenujete popolno omračitev duhá... Opojeni od duhá zahoda gledamo nekako zviška na pravoslavne«. Vendar pa se Celestin (sicer zelo previdno, da ne bi razjezil sogovornika) vprašuje, kaj je pravzaprav tisto posebno, samobitno, kar naj bi slovanstvo, kar naj bi pravoslavje prineslo v kulturo. Vprašuje se, ali ne napreduje tudi v političnem in gospodarskem življenju Rusije asimilacija z zahodom, ali ne napreduje izredno hitro in ali ni njena zmaga le vprašanje časa (str. 459, 460).

Sest pisem je pisano v nemščini, pet v slovenščini (to so društvena pisma), pet (Celestinovih) v ruščini, eno (Leskovčevo) v srbsčini. Bleiweisova pisma so v seznamu korespondentov označena kot slovenska, vendar bi jim to oznako skorajda težko dali. V njih se mešajo srbohrvaške in slovenske besede in besede, ki so se najbrž Bleiweisu zdele srbohrvaške. Ko piše, da v Moskvo na razstavo najbrž ne bo mogel nihče iti, pravi: »mi svi smo poslanci za zemaljski sabor i za državni sabor. Posel je sadaj tako velevažen, da nemožemo od kuče... Ako bi vendar tkó iditi hotel, drago bi mi bilo, da imam 2—3 karte za put. Molim Vas dakle, da imate ljubavi šiljati mi putne karte« (str. 45). Tak jezik se je najbrž zdel Bleiweisu najbolj primeren za dobro medsebojno razumevanje — pa ne samo njemu, kajti tudi dopisi Rajevskega Slovenski matici so podobno sestavljeni, le da je mešanica malo drugačna, nekakšna čehosrbohrvaščina. Za Majarjeva pisma redakcija dobro ugotavlja, da so »obščeslavjanska« (str. 513). Prva iz leta 1867 so še pretežno slovenska, z ruskimi in srbohrvaškimi besedami: »Ne zamerite mojej nekako neznanoj pisariji, ona izvira jedino od toga, ker stanujem ovde na najzapidnejšem uglu Jugoslavije upravo na medji, kde se dotikaju slavjanščina, italijanščina i nemščina... moram pak samo prositi, da s moju slovensku pisariju dobrotljivo poterpíte« (str. 281). Že drugo pismo je pisano v cirilici, tako tudi vsa iz naslednjih let, v njih pa je vedno več ruskih besed in oblik.

Za slovenske bralce niso zanimiva samo pisma, ki so jih pisali Slovenci, ampak še marsikatera druga, ki nam govorijo o zvezah in stikih med Rusi in Slovenci, pa tudi o drugih zadevah. Đorđe Nikolajević, takrat dubrovniški pravoslavni protopreviter piše 1850 o »Kranjcih« okrog Trsta, ki da zelo cenijo pravoslavje (str. 319). A. I. Košelev piše 1856 Rajevskemu, naj pošlje dva izvoda Ruske besede, ki ji je bil urednik in izdajatelj, Janežiču in Kremplu ali tistemu od Korošcev (iz horutan), ki se posebej zanimajo za slovanstvo (str. 237). Katerega Krempla je mislil? Znameniti župnik iz Male Nedelje, pisec Dogodivščin štajerske zemle, je bil tedaj že 22 let v grobu. Isto leto omenja Sreznevski Vinka Kluna, s katerim se je bil prej nekoč seznanil (str. 408). A. F. Hilferding razpravlja avgusta 1862 zelo na široko o predlogih Rajevskega za odlikovanje inozemskih Slovanov ob tisočletnici Rusije. Pri tem meni, da Miklošiča seveda ne gre črtati iz seznama odlikovancev, ker je po Šafarikovi smrti najbrž največja avtoriteta med slovanskimi učenjaki, da pa je v pravem smislu besede Avstrijec in brez zvez s slovenskim narodnim gibanjem, da zato pravzaprav tudi ne spada k slovenski narodnosti in da Slovencev ne gre nagrajevati z odlikovanjem Miklošiča, ampak z odlikovanjem Bleiweisa, urednika Novic, človeka, ki je bolj od vseh drugih zaslužen za prebujo slovanskega duha na Kranjskem in Štajerskem; tudi Bleiweisov nedavni jubilej da je pokazal, kako ogromno pomeni med svojimi rojaki (str. 134). Ko so se odlikovanja podelila, je dobil Miklošič višji red sv. Ane druge stopnje s carsko krono, Bleiweis pa nižji red sv. Vladimira četrte stopnje (str. 136). Pet let pozneje je pisal Blaž, da je ob tem odlikovanju svojega »rojaka in prijatelja« občutil neizrekljivo veselje, od tega trenutka naprej je vedel, »da nas Rusija vključuje v ob-

² Na podlagi tega in še drugih pisem je te načrte in dogodke opisala I. V. Čurkina v citirani knjigi o Majarju, str. 64—68.

močje svojih računov«, da se nam torej ni bati, da bi nas absorbirala Italija ali kdo drug (str. 39).

Lamanski je konec novembra 1863 potoval iz Trsta v Italijo. Trst mu je »skoraj povsem italijansko mesto. Če bodo Benetke pripadle Italiji, bogvedi kaj bo čez nekaj let s Trstom, to je, z Istro in Dalmacijo«. Gotovo je boj Slovanov z Italijo za Dalmacijo neizbežen. Prav ob tem piše, da je vsak dan bolj prepričan o tem, »da brez ruskega jezika Slovanom ni izhoda iz suženjstva«. Ko pa hodi po Benetkah, se ga kljub vsemu prepričanju, da bomo tudi Slovani kaj napravili za človeštvo, poloti misel, da je za zdaj treba priznati, da v primerjavi z Germani in Romani nismo še ničesar napravili (str. 265). Študenta Gubin in Šumov sta bila sredi oktobra 1867 v Ljubljani in Trstu; Rajevski je poslal Bleiweisu denar zanj (str. 150). Baudouin de Courtenay poroča v dveh pismih iz Gorice 1872 o svojem delu in o svojih potovanjih po Sloveniji; pri tem uporablja dosledno slovenska krajevna imena (str. 65—67). Slavist A. S. Budilovič piše, da je preživel velikonočne praznike 1874 v Ljubljani (str. 85).

Pisma so opremljena s potrebnimi komentarji. Na koncu je objavljen kratek življenjepis Rajevskega (str. 501—502) in obsežen seznam vseh njegovih korespondentov s številom pisem in navedbo let (str. 503—522). Iz seznama je videti, da je slovenskih piscev še več, pa tudi Bleiweisovih, Celestinovih, Majarjevih in Miklošičevih pisem je še precej več, kot jih je objavljenih v tej knjigi. Ostali imeniki se nanašajo samo na pisma, objavljena v prvi knjigi. To so seznam oseb, ki so pisali pisma ali se v pismih omenjajo, s kratkimi podatki in oznakami, ki pa ponekod preraščajo v kar obsežne življenjepisne orise (str. 523—556), seznam časnikov in drugih periodičnih publikacij, ki se v pismih omenjajo, s podatki o času in kraju izhajanja in o urednikih (str. 557—561), seznam krajev in drugih geografskih nazivov (str. 562—567) in kratek »terminološki slovar« z razlago nekaterih pojmov (derviš, graničar, goldinar, sabor, frater itd.) (str. 568—569).

Knjiga je v celem prav dobro urejena. Seveda se je tudi vanjo, kakor v vsako, prikradlo nekaj pomot. Majarjev poštni naslov v Bleiweisovem pismu 20. 10. 1866 se glasi Arnoldstein, ne Arnoldheim; Brežice v istem pismu so po nemško Rann, ne Kam (str. 44). Ker je nemški izraz die letzten Landtagswahlen in Krain und Untersteiermark po tiskovni pomoti preveden: vybory v landtag v *Krajnej* i Nižnej Štirii (str. 42), najdemo tudi v seznamu geografskih imen Štajersko kot »Štirija Krajnjaja i Nižnjaja« (str. 567). Od slovenskih krajev manjkajo v tem indeksu vsaj Bled, Brežice in Ponikva. Slovensko je prav Ziljska dolina (ne Zilska), nemško pa Gailtal ali po starem Gailthal, ne pa Geiltheil (str. 564). Josip Gorup ni bil slovenski politični delavec na Goriškem (str. 530), za Vraza bi bilo povedati kaj več kot pa da je bil član uredništva zbornika, Kolo (str. 527), prav tako Peter Grasselli ni bil samo predsednik Dramatičnega društva (str. 530). Za Luko Svetca ni mogoče reči, da je bil politik »konservativne smeri« (str. 548) — vendar je oznaka posneta po napačni navedbi v Enciklopediji Jugoslavije. Težji problem so bila urednikom slovenska in nemška krajevna imena na Slovenskem. Tu so postopali zelo nedosledno. Medtem ko Brunn iz nemških pisem lepo prevajajo v ruščino kot Brno (str. 72, 491), ko je tudi Marburger Congress preveden kot mariborski (str. 40), pa živi Luka Svetec »v Lejbahe« (str. 40), Levec pa, ki se je označil kot abiturient »derzeit zu Rosenbach bei Laibach«, je doma »v Rosenbahe pod Lejbahom« (str. 272). Ljubljano najdemo sploh v seznamu geografskih imen na dveh mestih: enkrat je »Lejbah (Ljubljana)« s štirimi navedki strani, drugič »Ljubljana (nem. Laibach)« s 15 navedki.

Vasilij Melik

Prijatelj zbornik, uredil Štefan Barbarič, Ljubljana : Slovenska matica, 1975. 268 strani.

Komaj še opravičljiva je zamuda, s katero objavljamo poročilo o dragocenem in bogatem zborniku, ki ga je izdala Slovenska matica ob stoletnici rojstva dr. Ivana Prijatelja (1875—1937), slovstvenega in kulturnega zgodovinarja, prvega profesorja »slovanskih literatur s posebnim ozirom na slovensko« na ljubljanski univerzi. Zbornik je uredil Štefan Barbarič, ki je poleg tega tudi avtor treh od enajstih prispevkov. V prvem, uvodnem članku (Srečanja in soočenja, str. 5—17) je razložil zasnovno in smisel zbornika, obenem pa opisal tudi Prijateljeve stike s Slovensko matico in njegovo delo zanjo in v njej. Anton Slodnjak je v razpravi Ivan Prijatelj med slovstvenimi zgodovinarji svoje dobe (str. 19—54) orisal delo Prijatelja in njegovih treh nekaj mlajših slovenistov Avgusta Žigona (1877—1941), Ivana Grafenauerja (1880—1964) in Franceta Kidriča (1880—1950). V razpravi je lahko uporabil tudi svoje spomine; saj je, kakor je zapisal, eden »že hudo redkih« Prijateljevih slušateljev, »ki so poslušali profesorjevo prvo verzijo predavanj o staroslovencih in sprejemali njegove besede sicer zavzeto, vendar tudi kritično, saj so večinoma že imeli za seboj izkušnje iz prve sve-

tovne vojne... Prijatelj je ohranil tudi v univerzitetnih predavanjih ljubezen do resnice in pravice ter svobode, a tudi tisti vzneseni, čeprav toplo domače delujoči in rahlo otožni ter vendar spodbujajoči govorni način« (str. 47). Barbarič piše o temeljih Prijateljevega literarnega nazora (str. 55—74), Jože Pogačnik o primerjalnem načelu v Prijateljevi literarno-raziskovalni praksi (str. 75—93). Joža Mahnič opisuje v razpravi Ivan Prijatelj in slovenska moderna (str. 94—129) Prijateljeve odnose do Ketteja, Murna, Cankarja in Župančiča; opis razpora med Prijateljem in Župančičem (str. 128) lahko zdaj primerjamo tudi s tem, kar piše Josip Vidmar v svojih Obrazih (Ljubljana 1979, str. 84). Zoltan Jan piše o značilnostih in konceptih Prijateljevega pregleda slovenske književnosti, ki je pod naslovom Slovenačka književnost izšel leta 1920 v Beogradu v prevodu Miloša Moskovljevića (str. 130—148). Štefan Barbarič piše o Prijateljevi mladostni leposlovni prozi (str. 149—166), Franc Zdravec o Ivanu Prijatelju in ruski literaturi (str. 167—186). Razprava Prijatelj in Tavčar (str. 187—216), ki jo je napisala Marja Boršnik, govori o tem, kako je Prijatelj obravnaval Tavčarjevo literarno in politično delo, pa tudi o tem, kakšne težave in zaplete je povzročalo objavljjanje korespondence še živih ljudi, zraven tega pa obuja spomine na Prijateljev seminar sredi dvajsetih let. O Prijateljevi dramaturgiji in teatrologiji (str. 217—231) piše Dušan Moravec. Zelo dobrodošel je zadnji prispevek, Bibliografija dr. Ivana Prijatelja (str. 233—264), ki jo je sestavila Boža Pleničar in ki navaja 172 razprav in študij (med temi 29 knjig), 24 komentiranih zvezkov klasikov, 55 prevodov in 32 leposlovnih del. Navedena so tudi poročila in ocene o teh delih, ki jih je vsega 187, pa študije in priložnostni članki o Prijatelju in njegovem delu, ki jih je 141. Število teh del seveda še ni dokončno in se bo še dvigalo. Žal je izhajanje Prijateljevih skript, Slovenske kulturnopolitične in slovstvene zgodovine zastalo tik pred koncem; peti knjigi (1966) bi morala slediti še šesta, a sta umrla oba njena urednika Anton Ocvirk in Dušan Kermavner.

Posebej moramo omeniti slikovne priloge Prijateljevega zbornika. To so rokopisni posnetki štirih pisem Prijatelju (Ramovš, Kidrič, Jagić, Župančič) in štirih Prijateljevih rokopisov ter 8 strani fotografij iz Prijateljevega življenja. Resnično pa nam je lahko žal, da urednik zbornika teh zelo lepo izbranih slik ni opremil z imeni oseb, ki so na slikah. Tu je Prijatelj v prijateljski družbi na Dunaju 1918, na ekskurzijah s svojimi študenti-slavisti, na počitnicah itd. Slike so prijetne in dragocen dokument zgodovine naše slavistike, toda brez imen so napol prazne in neme. Leta hitijo in kmalu ne bo nikogar več, ki bi znal povedati, kdo je kje. . .

Vsak, ki lista po zborniku, se bo seveda vprašal, kje pa je prispevek kakega zgodovinarja. Urednik ni kriv za to in je lepo napisal, da manjka pretres Prijateljeve »obsežne prizadevnosti na področju slovenske politične zgodovine« (str. 15). Res je, da gledamo zgodovinarji na Prijatelja kot na svojega človeka, kot na pravega zgodovinarja. Slodnjak je v svojem članku (str. 42) upravičeno opozoril na nevarnosti, ki jih predstavlja izdaja skript, ki jih je »avtor namenil in uporabljal kot osnovo za živo predavanje, tako da jih ni mogoče obravnavati kot zaključeno delo, saj ne gre zavreči možnosti in domneve, da je predavatelj mogel v živem predavanju popraviti marsikateri podatek, ki mu ga ob natisu urednika ali komentatorja popravljata«. Pravi tudi, da je Prijatelj najbrž sam publiciral, kar se mu je zdelo zrelo za objavo; »celote pa najbrž ni imel za tako dognano, da bi želel, da bi integralno izšla«. Toda tudi če upoštevamo vse te pomisleke, je Prijateljeva Slovenska kulturnopolitična in slovstvena zgodovina živo in prav nič zastarelo branje, polno dragocenih podatkov in odličnih analiz, poleg pa tudi tako bogato podrobnosti o dogodkih in ljudeh, da je še danes najboljše besedilo slovenske zgodovine druge polovice 19. stoletja. Res je, da smo dognali marsikaj novega, da smo popravili marsikatero Prijateljevo pogleda — to se pač dogaja vsakemu, tudi najboljšemu znanstvenemu delu, pa se bo seveda tudi našim. Vsakdo živi bolj ali manj uklenjen v svoj čas in prostor. Prijatelj, ki je živel sredi hudih klerikalno-liberalnih bojev, v času hude nevarnosti klerikalne dominacije, je videl v teh nasprotjih »tekmovanje dveh svetovnih principov, ki gibljeta ves kulturni svet« (Tretja knjiga, str. 370), je bil zahtevnejši do liberalnega tabora, je videl klerikalizem marsikje, kjer ga ni bilo (na primer v Bleiweisovi politiki do 1867. leta), je gledal, ker je bil dogodkom bližji, marsikaj v luči takratnih polemik, in marsikaj, kar se nam ne zdi več pomembno, se mu je zdelo važno. Toda še več je vrednot, ki so skupne Prijatelju in nam — naj navedem samo ocenjevanje boja za individualnost slovenskega knjižnega jezika. Posebej pa je nam zgodovinarjem Prijatelj drag zaradi tega, ker je, dasi slavist, popolnoma obvladal slovensko politično zgodovino, njeno problematiko in dogodke, ker v vsem njegovem pisanju ni nikjer videti zgodovinskega neznanja, praznin in nerazumevanja. Naj zaključim z besedami, ki jih je pred štiridesetimi leti napisal Fran Zwitter v Glasniku Muzejskega društva za Slovenijo (1941, str. 158): »Ivanu Prijatelju je dolžna za njegovo življenjsko delo mnogo hvaležnosti ne samo literarna, ampak tudi politična zgodovina; zadolžil jo je s svojim Kersnikom v času, ko nismo

imeli skoraj še ničesar... Problemi, viri in metode literarne in politično-socialno-gospodarske zgodovine so danes tako različni, da jih v bodočnosti verjetno ne bodo obdelovali isti raziskovalci; potrebno pa je, da ostane med njimi tesno sodelovanje, in potem bo postala vedno bolj živa Prijateljeva misel o povezanosti literarnega, političnega in socialno-gospodarskega razvoja».

Vasilij Melik

Marjan Britovšek, **Boj za Leninovo dediščino**. Ljubljana : Mladinska knjiga, 1976, 1. in 2. knjiga. 712 strani. (Zbirka Tokovi.)

Dr. Marjan Britovšek je eden redkih slovenskih zgodovinarjev, ki se je z vso znanstveno zagnanostjo lotil proučevanja problematike mednarodnega delavskega gibanja. To dokazujejo njegova številna objavljena dela. Naj tu omenim samo nekatera: »Revolucionarni idejni preobrat med prvo svetovno vojno« (Ljubljana 1969); »Anton Fürster in revolucija 1848 v Avstriji« (Maribor 1970); »Stavovi druge internacionale prema ratu i kolonialnom pitanju« (Beograd 1965); »Radnički pokret u periodu između I. i II. internacionale« (Beograd 1964); »Delavsko gibanje in oblikovanje znanstvenega socializma« (Ljubljana 1975); »Boj za Leninovo dediščino« (Ljubljana 1976); »Leninov boj za revolucionarno marksistično stranko in njegova vizija socializma« (Ljubljana 1979) ter »Carizem, revolucija, stalinizem« (Ljubljana 1980). Prav tako je obsežen njegov opus razprav in strokovnih člankov, ki so vezani na obravnavo problematike mednarodnega delavskega gibanja, predvsem pa na proučevanje Lenineve vloge in borbe za utrditev marksističnih načel, tako v mednarodnem delavskem gibanju kot tudi v »Rusiji« pred in po Oktobru.

Knjiga »Boj za Leninovo dediščino« je plod avtorjevega mnogoletnega zbiranja gradiva, zbirke dokumentov in časopisnih člankov. Kot je pisec zapisal v Spremni besedi, mu je za to knjigo bila potrebna temeljita bibliografska priprava in številne poprejšnje študije, s pomočjo katerih se je šele lahko lotil nadaljnjega proučevanja, katerega rezultat je pričujoča knjiga. Koliko truda je bilo potrebno za to delo, dokazuje obsežna bibliografija, ki obsega kar 55 strani knjige, kakor tudi dejstvo, da je avtor uporabljal gradivo bibliotek v Moskvi, Berlinu, Leipzigu, na Dunaju in drugod.

Britovškova knjiga ima izrazito historično rekonstruktiven značaj. Ob temeljitih branjih spoznamo v historičnem zaporedju vso globino in ostrino frakcijskih bojev v mladi sovjetski državi, kakor tudi Leninov bistroumni način reševanja zapletenih problemov, ki je bil bistveno drugačen od metod, ki so jih uporabljali njegovi politični dediči (Stalin, Trocki, Zinovjev, Kamenev, Buharin). Nadalje spoznavamo nesoglasja med Leninom in Stalinom v času, ko je Lenin zapuščal politično prizorišče zaradi bolezni, kakor tudi prizadevanje bolnega Lenina, da bi s svojimi reformnimi predlogi dal mladi sovjetski državi socialistično vsebino. Vendar se Lenina prizadevanja niso uresničila, kajti po Lenini smrti, kakor ugotavlja avtor, se je razplamtel boj za politično oblast med njegovimi nasledniki, medtem ko so bila socialistična načela postavljena v drugotni plan. Pri obravnavi te problematike je dal avtor poudarek na Stalinov vzpon in njegov obračun s Trockim oziroma levo opozicijo po Lenini smrti.

Britovškova knjiga daje zelo dober pregled in analizo dogajanj v mladi sovjetski državi v njenih najtežjih trenutkih, ko je zgubljala in izgubila svojega velikana — Lenina. Poudariti tudi moramo, da to delo predstavlja temelj ne samo za razumevanje takratnega sovjetskega trenutka, ki je imel daljnosežne posledice, ampak pomeni tudi ključ za razumevanje vzponov in padcev v mednarodnem delavskem gibanju med obema vojnama, v katerem se odražajo sovjetski frakcijski boji navzven.

Knjigi je na koncu dodan še širši povzetek v angleškem, nemškem in ruskem jeziku, kakor tudi bogato dokumentarno fotografsko gradivo.

Naj na tem mestu še opozorimo, da je knjiga vzbudila pozornost širše javnosti, saj je bila izdana tudi v srbohrvaškem jeziku, v Zagrebu 1981. leta pri založbi Stvarnost z naslovom »Borba za Lenjino nasledstvo«.

Av gust Lešnik

Marjan Britovšek, **Carizem, revolucija, stalinizem** : Družbeni razvoj v Rusiji in perspektive socializma. Ljubljana : Cankarjeva založba, 1980, 1. in 2. knjiga. 494 + 307 strani.

Pisec Boja za Leninovo dediščino in uvodnih študij v novi slovenski izdaji Leninih izbranih del se v tem delu loteva enega ključnih problemov zgodovine komunističnega gibanja, ki je bistveno in usodno vplivalo na polpretekli in sedanji razvoj marksistične misli ter celotnega — ruskega in mednarodnega — delavskega gibanja: stalinizma. Ta problem, ki se ga vse prepogosto obravnava površinsko in aktuali-

stično, raziskuje Britovšek v kompleksnem zgodovinskem procesu njegovega nastajanja. Avtor je delo zasnoval v obliki sintetičnega zgodovinskega orisa družbenega razvoja domala stotih let v Rusiji od pomladi narodov 1848 do vključno procesa destalinizacije, ki ga je začel Hruščov. Razdeljeno je v tri tematske sklope: 1. Marx in Engels o carizmu in revolucionarnih perspektivah v Rusiji; 2. Leninov koncept revolucionarne partije med buržoaznodemokratsko revolucijo 1905—1907, oktobrsko socialistično revolucijo 1917 in graditvijo socializma; 3. Oblikovanje Stalinove osebne oblasti in dogmatska praksa v razvoju socializma.

V prvem delu nas avtor seznani s situacijo v Evropi v obdobju svete alianse in buržoaznodemokratskih gibanj, z vlogo in pomenom ruskega carizma v letih 1848/1849 in njegovo oceno v spisih Marxa in Engelsa. Avtor nas tu posebej opozarja, da sta Marx in Engels v Rusiji videla silo, ki nenehno in povsod ogroža meščansko demokratsko revolucijo in še posebej socialistično, ki sta jo predvidevala. Ruske družbene razmere, gospodarstvo in kultura sta ocenjevala s stališča ruske zunanje politike. Rusija ju je vse do šestdesetih let 19. stoletja zanimala le kot dejavnik zunanje politike. Na ruske družbene razmere sta gledala iz zornega kota trenutne politične strategije; njuni pogledi so vsekakor logična sklenjena celota, povezana z njuno politiko, upanji, uspehi in porazi.

Avtor nas seznanja tudi s stiki klasikov marksizma z ruskimi političnimi emigranti, z njunim ideološkim sporom z Bakuninom ter Marxovimi in Engelsovimi teoretičnimi napovedmi o notranjem razvoju Rusije. V tem kontekstu je avtor osvetlil stališče Marxa in Engelsa o ruskih emigrantih in prodorne napovedi notranjega razvoja Rusije. Njune predstave o Rusiji so se vse bolj diferencialne na predstavo Rusije kot okostenele aristokracije in despotizma ter na Rusijo agrarne revolucije. Pričakovanje revolucionarnega razvoja v Rusiji je postalo za Marxa in Engelsa, po uvedbi kmečkih reform, stalna teza.

V drugem tematskem sklopu spoznavamo Leninovo obdobje. V ospredju avtorjeve razčlenbe je prikaz zgodovinskega procesa nastajanja in oblikovanja leninskega tipa stranke z razčlenitvijo idejnih tokov v stranki, poseben poudarek pa je dan drugemu kongresu ruske socialdemokratske stranke, na katerem je prišlo do razcepa na boljševike in menjševike in do ostrih frakcijskih bojev. Spoznavamo Leninovo strateško in taktično linijo RSDDP v obdobju buržoaznodemokratske revolucije 1905—1907, o kateri je Lenin dejal, da »brez takšne generalne repetitije kot leta 1905 bi bila nemogoča revolucija leta 1917, tako buržoazna februarska, kot tudi proletarska oktobrska«. Prav zato je pisec posvetil posebno pozornost analizi in podrobni osvetlitvi taktičnih stališč boljševikov in menjševikov o poglavitnih vprašanih, ki jih je revolucija postavljala na dnevni red. Posebno pozornost posveča pisec Leninovi dejavnosti v obdobju med vojno. Spoznavamo Leninovo aktivnost in prizadevanje, da bi se uveljavile njegove revolucionarne zamisli v mednarodnem delavskem gibanju. Idejno razjasnjevanje v okviru zimmerwaldske levice in Leninovo premagovanje taktičnih nesoglasij v teoriji in praksi o vprašanju razorožitve in samoodločbe narodov je postalo na predvečer revolucionarnih pretresov v Rusiji eno poglavitnih vprašanj Leninovega idejnega boja. Sledi prikaz od februarske do oktobrske revolucije, graditve mlade sovjetske države, Leninove vloge pri oblikovanju sovjetske ustave in federacije ter prikaz borbe za premagovanje kriz v RKP(b) v letih 1918 do 1922.

Drugi tematski sklop in s tem prvo knjigo zaključuje avtor z Leninovim testamentom: »Nisem prepričan, da bo to oblast znal Staljin vselej zadosti previdno uporabljati... Staljin je preveč surov... zato predlagam tovarišem, naj premislijo, na kakšen način bi premestili Stalina s položaja generalnega sekretarja«.

V drugi knjigi oziroma tretjem tematskem sklopu pisec obravnava Stalinovo obdobje, in to predvsem z vidika nastajanja in oblikovanja njegove despotske oblasti. Ta del je pisec razdelil na več poglavij. V uvodnem poglavju obravnava frakcijske spore v RKP(b) in njihovo reševanje med Leninovo boleznijo, ko so se začele kazati negativne poteze Stalinovega značaja. Iz tega zornega kota je pisec razdelil Stalinovo obdobje na dva dela. V prvem obdobju do smrti Kirova (1934) nas Britovšek seznanja z dramatičnim politično-ideološkim bojem, ki so ga bili na življenje in smrt — Stalinov boj z novo levo opozicijo (Zinovjev, Kamenjev) in z levo združeno opozicijo s Trockim na čelu, kateremu sledi še Stalinov spopad z desno usmerjeno Buharinovo opozicijo. Po smrti Kirova sledi drugo obdobje. Pisec prikazuje na podlagi dosegljivega gradiva razraščanje Stalinove despotske oblasti ter njegovo zmotno teorijo o odmiranju države s krepitvijo terorja do neslutnih razsežnosti in ovrednoti za marksizem-leninizem nepojmljivo razraščanje kulta osebnosti, ki je preseljevalo celo kult ruskih carjev. Prav zaradi tega je avtor upravičeno dal svojemu delu naslov Carizem — revolucija — stalinizem, saj zgodovinske korenine stalinizma, kot birokratsko-etatične deformacije socializma, ustrezajo družbenim razmeram ruskega carizma in segajo do njih. Svoje delo avtor zaključuje s poglavjem Epilog k procesu destaliniza-

cije po XX. kongresu v Sovjetski zvezi, v katerem opisuje prizadevanja Stalinovih naslednikov (Hruščov), da bi odpravili najhujše deformacije, ne da bi se lotili poglobljene analize geneze tega pojava. Pri tem avtor poudarja, da je praksa sodobnega socializma potrdila teze klasikov marksizma, da je za marksizem bistvena odprava izkoriščanja, da pa so poti za odpravo izkoriščanja različne. Program ZKJ postavlja v središče pozornosti delovnega človeka, neposrednega proizvajalca, ki mora postati z razvojem socializma samoupravljevec, ki se zaveda, da izvirajo vse pravice iz dela. To je edino resnično merilo za oceno razvoja socializma prehodnega obdobja.

Dr. Marjan Britovšek s tem delom samo potrjuje, da je odličen poznavalec ruskega in mednarodnega delavskega gibanja pred Oktobrom in po njem. Naj poudarimo, da je delo vzbudilo veliko pozornost slovenske javnosti, saj odpira številna zgodovinska, idejna in politična vprašanja ter predstavlja izhodišče za širše spraševanje o stalinizmu, »kultu osebnosti«, Oktobru in njegovi usodi. Prav zaradi tega se je uredništvo Naših razgledov odločilo povabiti večje število družboslovcev, zgodovinarjev in publicistov, da v kratkih prispevkih opredelijo svoj pogled na vprašanja, ki jih odpira Britovškova knjiga. Zato na tem mestu opozarjam na številne prispevke in poglede — objavljene v Naših razgledih v drugi polovici 1981. leta — ki osvetljujejo z različnih zornih kotov problematiko stalinizma.

August Lešnik

Boris Prikril, Tri tisoč let pomorskega vojskovanja: Največje pomorske bitke v zgodovini. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1980, 417 + 58 str. prilog.

Spopadi na morju so že od nekdaj pritegovali pozornost. O tem pričajo številna vojaškozgodovinska dela, ki se ukvarjajo z njimi. Hrvat Boris Prikril je nedvomno najbolj znan jugoslovanski avtor s tega področja, predvsem po svojih knjigah o pomorskem vojskovanju v drugi svetovni vojni. Avtor teh vrstic je v svojih osemletkarskih in gimnazijskih letih tako navdušeno požiral Prikrilove knjige, da more z nekoliko pretiravanja trditi, da jih je znal na pamet.

Tokrat se je lotil Prikril zelo zahtevne naloge: orisati vse pomembnejše pomorske spopade, kar jih beleži zgodovina. Slovenska izdaja njegovega dela *Tri tisoč let pomorskega vojskovanja* je bila »premiera« tudi v jugoslovanskem okviru, saj je prehitela hrvaško izdajo. Priključila se je hoteni ali nehoteni seriji poljudnoznanstvenih vojaškozgodovinskih knjig domačih in tujih avtorjev, ki jih v zadnjem času pospešeno izdajajo slovenske založbe.

Prikril začenja svoj pregled z slavno pomorsko bitko pri Peluziu v Nilovi delti, v kateri so Egipčani faraona Ramzesa III. leta 1190 pred n. št. premagali še danes skrivnostno »pomorsko ljudstvo«. Sledi natančen prikaz pomorskih bitk v grško-perzijskih vojnah, ki so dosegle svoj vrh z grško zmago pri Salamini, temeljit oris pomorskega vojskovanja v rimskem času, zlasti tovrstnih spopadov v punskih vojnah, operacij bizantinske in arabske mornarice ter oris pomorskih roparsko-osvajalnih podvigov Vikingov ter Normanov.

Za nas je nedvomno zelo zanimiv avtorjev prikaz delovanja hrvaške mornarice v srednjem veku, ko je tudi v meddržavnem okviru pomenila veliko udarno moč. V tem poglavju obravnava Prikril tudi beneško pomorsko moč, pomorske operacije v času križarskih vojn ter beneško-genovske spopade za premoč na morju. Precej pozornosti posveti francosko-angliškim pomorskim spopadom v »stoletni vojni« v 14. stoletju ter bitkam v Sredozemlju, ki so dosegle svoj vrh v znani bitki pri Lepantu leta 1571. V tem delu knjige prikaže avtor junaštvo Uskokov na morju ter razcvet bokeljskega in dubrovniškega pomorstva.

Težišče pomorskega vojskovanja se v naslednjem zgodovinskem obdobju prenese v zapadno Evropo, njegova temeljna značilnost pa je postopna krepitev moči angleškega pomorstva. Zelo natančno sledimo polomu španske »nepremagljive armade«, dolgotrajnim pomorskim spopadom med Anglijo in Nizozemsko ter angleškemu obračunu s francosko mornarico v začetku 18. stoletja. Naslednja za zgodovino pomorskega vojskovanja zelo pomembna poglavja knjige prikazujejo angleško-francoske bitke v drugi polovici 18. stoletja in še zlasti spopade v času francoske revolucije ter Napoleona, ki dosežejo svoj vrh v Nelsonovih zmagah pri Abukirju in Trafalgarju.

Pomembne novice v pomorskem vojskovanju in opremljanju vojnih ladij so se pojavile sredi 19. stoletja v krimski ter ameriški državljanski vojni. Razumljivo je, da je v Prikrilovem delu zelo naglašena bitka pri Visu leta 1866, saj so večino posadk avstrijskih vojnih ladij, ki so premagale tehnično močnejše italijansko ladjevje, sestavljali naši pomorci. Sledi poglavje o pomorskih bitkah na Daljnem vzhodu na prelomu iz 19. v 20. stoletje. Tu je značilna rast japonskega vojnega ladjevja, katerega moč je jasno potrdila velika zmaga nad ruskim ladjevjem pri Čušimi leta 1905.

Razumljivo je, da je veliko pozornosti posvečene pomorskim spopadom v obeh svetovnih vojnah. Avtor je v okviru prve posvetil tudi posebno poglavje operacijam avstro-ogrške mornarice in spopadom na Jadranu in revolucionarnim gibanjem na vojnih ladjevjih, ki jih je sprožila oktobrska revolucija. Druga svetovna vojna je, kot smo že dejali, sploh avtorjevo »paradno«^o področje; zato jo je »odpravil«^e s povzetkom svojih del, dodal pa je zelo zanimivo poglavje o operacijah partizanske vojne mornarice na Jadranu.

Ker je avtorjevo poznavanje operacij druge svetovne vojne znano, je toliko nerazumljivejša napaka, na katero naletimo na zadnjem listu priloge med stranema 224 in 225. V podnapisu k fotografiji ameriške letalonosilke tipa Essex je povsem napačna trditev, da je bilo v bojih na Pacifiku potopljenih kar 10 ladij tega tipa. V resnici ni bila zgubljena nobena, saj so veselo plule po morjih do začetka 70. let, ko so jih večinoma razrezali za staro železo, nekaj pa vtaknili v pomorsko rezervo. Mogoče je prišlo do napake zato, ker je mornarica ZDA v 2. svetovni vojni res izgubila 10 letalonosilk in spremljevalnih letalonosilk drugih tipov.

Z drugo svetovno vojno je bilo konec tudi velikih pomorskih spopadov. V korejski in vietnamski vojni, ki sta jima posvečeni zadnji poglavji knjige, se je ameriška flota ukvarjala predvsem z zračnimi ter desantnimi operacijami ter podporo vojskovanju na kopnem. Zanimivo je, da postane sicer izredno objektivni avtor v teh dveh poglavjih izrazito pristranski, tako da zamolči severnokorejski začetni napad leta 1950 in evakuacijo ameriških borbenih enot iz Vietnama leta 1973. Primerilo se mu je še nekaj napak, med drugim ta, da na str. 398 označuje ameriškega lovca Sabre kot F-80 (pravilna oznaka je F-86), da govori na straneh 403 in 404 vztrajno o zastarelem lovcu MIG-17, v mislih pa ima očitno sodobnega MIG-21 ter da na isti strani navaja podatke o izstreljenih raketah morje-zrak, ki so bolj podobni letnicam kot številu izstrelkov (1968 in 1972), pri čemer navedimo, da je kompletna zaloga le-teh na vojni ladji okrog 100 raket. Prav tako bi lahko avtor obdelal še nekatere najnovejše pomorske spopade, npr. izraelsko-arabske ali indijsko-pakistanske, že zaradi uporabe raket morje-morje.

Kljub nekaterim pomanjkljivostim in napakam pa zasluži Prikrilovo delo vse priznanje. Njegov slog je živ in slikovit, ne omejuje se samo na »suho«^o opisovanje pomorskih bitk, ampak nam oriše ves razvoj pomorstva od ladij na vesla in jadrnic do atomskih podmornic in letalonosilk. Veliko pozornosti posveti pomorski borbeni taktiki v posameznih zgodovinskih obdobjih, ne zanemarija pa tudi izvenevropskega razvoja, kar je pogost greh evropskega zgodovinopisja. Temeljita strokovna bibliografija, ki jo navaja na koncu knjige in ki šteje kar 296 enot (v večini primerov jo pogrešamo pri podobnih publikacijah), črno-bele in barvne slike, fotografije ladij in pomorskih bitk ter natančni zemljevidi najpomembnejših spopadov na morju knjigi še dvigajo vrednost.

Andrej Vovko

David Irving, **Rommel**. Ljubljana : Državna založba Slovenije, 1980, 603 strani.

Pojav, imenovan Rommel, je še vedno živ tudi po skoraj štiridesetih letih. O tem priča tudi dejstvo, da smo Slovenci dobili prevod Irvingove knjige, ki ima v originalu naslov »Lisjakova sled«, že tri leta po njeni angleški, oziroma dve leti po dopolnjeni nemški izdaji. Slednja je bila osnova za slovenski prevod. Z Irvingovo knjigo dobiva torej najširša slovenska publika izredno temeljito delo, pisano na podlagi prej še neuporabljenih virov, opremljeno s pregledom virov in literature ter z imenskimi in krajevnim kazalom, ki skuša odgovoriti na nekatere osnovne dileme o »puščavskem lisjaku«.

Na straneh obsežnega dela lahko sledimo Rommllovemu življenju in delovanju od mladosti do samomora leta 1944. Značilna in kar preveč ljubka je uvodna epizoda o dveh angleških oficirjih, pripadnikih posebnih sil, ki so ju Nemci ujeli na francoski obali malo pred invazijo v Normandiji ter pogovor enega izmed njiju z Rommlom. Iz te epizode moremo razbrati značilno zahodno varianto prikazovanja vojne kot fair-play tekmovanja, kot tudi še vedno živo spoštovanje do Rommla, ki je bilo razširjeno zlasti v britanski vojski.

Dokaj znano je, da se je Rommel v prvi svetovni vojni vojskoval na naših tleh v nemško-avstrijski ofenzivi leta 1917, znani pod imenom Kobariški preboj. Mimogrede velja dopolniti Irvinga, da Italijani v prvo svetovno vojno niso šli zgolj zato, da bi se dokopali Trsta, ampak so imeli veliko večji tek. Iz opisa bojev okrog Mataturja, Kuka, Kolovrata razberemo eno od osnovnih Rommllovih značilnosti: častihlepnost, ki se je kazala v mrzličnih prizadevanjih, da bi si pridobil najvišje prusko

odlikovanje Pour le mérite, popularno imenovano »Modri Maks«, eno od številnih variant značilno nemških odlikovanj v obliki križca.

Po porazu Nemčije je Rommel ostal v armadi, nekaj časa predaval na pehotni šoli v Dresdenu in vojaški šoli v Potsdamu, vodil Hitlerjev spremljevalni bataljon ob napadu na Poljsko, kasneje pa se iz »infanterista« spremenil v sposobnega poveljnika oklopne divizije med napadom na Francijo.

Najsijajnejše Rommlovo vojaško obdobje je bilo seveda njegovo poveljevanje Afriškemu korpusu, pri katerem je pokazal izredno mero drznosti, saj se ni pomišljal napadati sovražnika s številčno in materialno šibkejšimi silami. S svojimi ofenzivnimi sunki je nagnal Britancem toliko strahu v kosti, da so ga skušali odstraniti z atentatom, kar je bila povsem enkratna »čast«. Seveda je imel Rommel tudi svoje napake, posebno ko je njegovo napredovanje prišlo v krizo, najprej zaradi vztrajne britanske obrambe pristanišča Tobruka, nato pa dokončno po znani bitki pri El-Alameinu. Pisec je pokazal, kako si je Rommel lastil tudi uspehe drugih, neuspehe pa skušal prevalliti na druge.

Posebno taktično mojstrstvo je pokazal Rommel pri mučnem umiku od Egipta do Tunisa, ko se je spretno izmikal daleč premočnim britanskim in nato še ameriškim silam, ki mu niso mogle zadati odločilnega udarca. Po nemškem polomu v Tuniziji je Rommel sodeloval pri razorožitvi italijanskih sil ob kapitulaciji, nato pa bil odločen boj tako z napredujočimi Anglo-Američani kot tudi z nemškim maršalom Kesselringom za vrhovno poveljstvo nemških sil v Italiji.

Nemški generalštab je imel velike težave pri svojih prizadevanjih, kam spraviti nemškega narodnega idola Rommla, ki je medtem že postal feldmaršal. Poverili so mu nadzorstvo nad obrambo atlantskih obal pred anglo-ameriško invazijo. Naloga se je lotil izredno temeljito v skladu s svojim naziranjem o »najdaljšem dnevu«, ko bi bilo treba zaustaviti izkrcane sile takoj na obali in jih vreči nazaj v morje.

Iz zgodovine je znano, da je tak načrt ob invaziji v Normandiji propadel, še vedno pa ostajajo nejasne nekatere stvari okrog normandijske bitke, ki so povezane tudi s pripravami na puč proti Hitlerju. V trenutku invazije tako nista posegli v boj dve nemški oklopni diviziji, ki naj bi bili po nekaterih podatkih predvideni kot udarna sila pučistov. Irving pri raziskovanju tega vprašanja ne pride povsem do konca, delno tudi zaradi nasprotujočih si in spremenljivih izjav nekaterih nemških poveljnikov.

Sklop vprašanj okrog zavezniške invazije ter priprav na protihitlerjevski puč je neposredno povezan z Ervinom Rommlom ter z njegovim koncem. Zelo je razširjena trditev, da je bil Rommel aktivno udeležen pri zaroti proti Hitlerju; to trditev Irving zavrta. Iz njegovih raziskovanj izhaja, da je bil Rommel sicer apolitičen in v določeni meri javno kritičen do nacionalsocializma ter Hitlerja osebno, da je zagovarjal politično rešitev po jasnih znakih, da bo nemško vojsko doletel polom, vendar pa naj bi ostal do Hitlerja do konca lojalen. Ker ni mogel dokazati svoje nedolžnosti glede sodelovanja v zaroti in atentatu na Hitlerja, so mu nacistični oblastniki ponudili, naj naredi samomor, ki ga bodo potem v javnosti prikazali kot smrt za posledicami rane, ki jo je dobil ob sovražnikovem letalskem napadu. V tem primeru bi prizanesli njegovi družini. Rommel je to sprejel in se zastrupil. Pokopali so ga z državnim pogrebom in velikimi častmi. Legenda o Rommlu-zarotniku je po Irvingovih besedah nastala šele po koncu vojne in to zlasti po prizadevanju njegovih prejšnjih zahodnih nasprotnikov.

Andrej Vovko

Aldo Rupel, **Telesna kultura med Slovenci v Italiji** : zgodovina, popis dejavnosti in društev. Trst : Založništvo tržaškega tiska, 1981. 199 strani.

V knjižni zbirki Jadranskega koledarja za leto 1982 je izšla tudi knjiga »Telesna kultura med Slovenci v Italiji«, ki jo je napisal prof. Aldo Rupel; izdalo in založilo pa Založništvo tržaškega tiska. Lahko mirne duše rečem, da smo na tako publikacijo čakali že vrsto let. Z njo je bila zapolnjena vrzel na področju telesne kulture, kjer je družbeno prizadevanje Slovencev v Italiji v zadnjih dveh desetletjih doživelo izredno razvoju in širino. Na drugi strani pa ima telesna kultura pri nas svoje korenine v prejšnjem stoletju.

Avtor knjige je znani telesnokulturni in družbenopolitični delavec profesor Aldo Rupel. Na predstavitvi knjige v Kulturnem domu v Trstu je Rupel svojo knjigo poimenoval beležke oziroma prispevek k zgodovini naše telesne kulture. Opravljeno je bilo pionirsko delo na tem področju.

Knjiga je precej obširna, saj šteje 200 strani in kar 152 fotografskih posnetkov, ki so čudovito dopolnilo in vsestranska obogatitev knjige. Po mojem mnenju pa manjkajo reprodukcije originalnih dokumentov (na primer: ustanovna listina, pra-

vila, italijanski uradni dokument o ukinitvi društva ipd.). Knjiga se deli na dva dela. Prvi del nosi naslov: Zgodovinski oris družbene vloge in organiziranosti telesne kulture; drugi del pa Popis slovenskih telesnokulturnih društev in dejavnosti v Italiji. Na koncu je še povzetek v italijanščini.

V prvem delu knjige je pred nami vsa burna zgodovina telesne kulture, ki je obdelana kronološko. Razvidna je tesna povezanost telesne kulture z vso ostalo realnostjo in življenjem Slovencev v naših krajih. Nedvomno je to dragocenejši del knjige, saj nam prikazuje del naše preteklosti. Vse to nam omogoča primerjavo z današnjim dnem, istočasno pa lahko spoznamo vrednote in vrednosti takrat in danes. V nekaterih poglavjih se pozna, da je imel avtor nekoliko manj gradiva na razpolago. Nedvomno pa je treba poudariti, da so zbrani podatki neprecenljivi ter predstavljajo trdno osnovo za vsako raziskovalno delo, ki bi hotelo obogatiti zgodovino naše telesne kulture.

Odlika prvega dela knjige je tudi v njenem objektivnem družbenem pristopu. Kaže se vloga, ki jo je telesna kultura imela v raznih obdobjih naše slovenske zgodovine in njen pomen za širša prizadevanja slovenske narodnostne skupnosti v Italiji. Zato je logična ugotovitev, do katere pride avtor: »Telesna kultura je kot ena najvažnejših dejavnosti mladine z neprecenljivo družbeno in politično vlogo našla v zadnjih letih svojo pravo istovetnost in je v nenehnem razvoju, kar potrjujejo ne le goli statistični podatki, temveč tudi vse širše upoštevanje te dejavnosti kot učinkovega sredstva, ki prispeva k vsestranskemu formiranju človeka s posebnim poudarkom na narodnostni pripadnosti in nacionalni zavesti«.

Drugi del knjige vsebuje popis slovenskih telesnokulturnih društev in dejavnosti v Italiji. Avtor nam predstavi to, kar danes Slovenci v Italiji premoremo. Napisani so kratki povzetki delovanja vseh tistih organizacij, društev, krožkov in ustanov, ki se tako ali drugače ukvarjajo s telesno kulturo. Ta del knjige bo morda zanimivejši za tistega ljubitelja telesne kulture, ki bo na teh straneh iskal (in seveda v glavnem tudi našel) prizadevanja in rezultate svojega ožjega okolja, v katerem živi in deluje, pa tudi svoje osebne prispevke. Tudi to daje delu še dodatno vrednost.

Telesno kulturo pojmuje avtor široko; zajema mu telesno vzgojo, telovadbo, šport, rekreacijo, izletništvo, taborništvo ipd. »Naša društva nam dajejo možnost, da uresničujemo drugačna, humanejša načela športne etike in prakse, ki bi jih drugače, kot vse kaže, ne mogli uresničevati. V današnjem evropskem kulturnem prostoru, ki postaja iz dneva v dan enotnejši, se namreč osveščenost nekega naroda skorajda ne meri več po tem, kaj proizvaja, temveč po tem, kako nekatere vrednote izvaja v praksi.«

Telesna kultura seveda spada v širši okvir delovanja celotne slovenske narodnostne skupnosti v Italiji in ji pripada vidno mesto v globalnem zaščitnem zakonu, za katerega se sedaj borimo. V tej zvezi avtor pravi: »Glede na zahteve, ki jih telesnokulturna dejavnost postavlja v zvezi z objekti in financiranjem, je samo po sebi umevno, da slovenska narodnostna skupnost ne zmore vseh bremen. Opozoriti moramo pristojne oblasti, da bo v okviru zakona za globalno zaščito zadoščeno tudi tej dejavnosti. To dejstvo bi nam nudilo realnejše perspektive za uresničitev manjkajočih športnih objektov, še posebej športnega središča v Trstu. Nesprejemljiva je za nas miselnost, ki zahteva, da se moramo prilagoditi tržni zakonitosti v smislu, da je podpora prilagojena naši številni moči in tehnični uspešnosti.«

Milan Pahor

Studentsko gibanje 1968/1972. Ljubljana : Republiška konferenca ZSMS in Univerzitetna konferenca ZSMS, 1982. LI + 400 strani.

Knjiga je izšla ob XI. kongresu ZSMS kot četrti zvezek zbirke Krt (Knjižnica revolucionarne teorije). Razdeljena je na dva glavna dela. V prvem (Prispevki za marksistično kritiko novejših slovenske zgodovine) nam avtorji orišejo splošne razmere v šestdesetih letih in razvoj študentskega gibanja v Ljubljani.

Drugi, glavni in najpomembnejši del knjige predstavljajo dokumenti. Seveda niso predstavljeni vsi dokumenti, ki so nastali v tem času (1968/1972), ampak se je redakcija odločila za izbor; izven njega je ostala še obilica gradiva, npr. v slovenskem dnevnem in revijalnem tisku ipd. Vsebinsko se je izbor dokumentov omejil na ljubljanski univerzitetni prostor in v dogajanje v širšem jugoslovanskem prostoru posega le toliko, kolikor je bilo v neposredni zvezi z dogodki pri nas. Na 354 straneh je objavljenih 228 pisanih dokumentov, ki so razdeljeni na sedem poglavij : Junij 1968 v Ljubljani, Tito govori, Študijsko leto 1968/1969, Študijsko leto 1969/1970, Študijsko leto 1970/1971, Študijsko leto 1971/1972 in Iztek. Največ, kar 97 dokumentov se nanaša na leto 1971/1972. Poleg tega je v knjigi še 25 fotografij, ki imajo pomembno dokumentarno vrednost. Ilustrirajo nam manifestacije v študentskem na-

selju junija 1968, protest proti okupaciji ČSSR, protest proti ameriškemu vdoru v Kambodžo (leta 1970), manifestacije v podporo zamejcem (december 1970), akcijo na Aškerčevi in zasedbo filozofske fakultete spomladi 1971.

Skozi objavljene dokumente lahko sledimo razvoju študentskega gibanja v teh štirih letih. V prvem obdobju (1968/1969) so se kazale predvsem sindikalistične zahteve študentov, ki so se nanašale na študente kot posebno družbeno skupino. Te zahteve so bile neposreden odsev poslabšanja materialnega stanja študentov. Zahteva po reformi univerze je bila v tem prvem obdobju še zelo nedorečena, prav tako se je gibanje le obrobno lotevalo globalnih družbenih razmer, ki niso neposredno zadevale univerze in študentov. Pomemben korak pa je bil storjen na področju organiziranja študentov. Na mesto razpuščene Zveze študentov, ki ni zastopala študentskih interesov, je stopila Skupnost študentov. Ustanovitev Skupnosti je imela izreden pomen za naslednja obdobja študentskega gibanja, saj je omogočala, da so »radikalizirane skupine« legalno delovale v akcijskih odborih Skupnosti študentov. Brez nove organizacije bi bilo gibanje bistveno zoženo in izpostavljeno kritiki nelegalnosti. Pomembno dejanje tega obdobja je tudi ustanovitev Radia študent. Drugo obdobje predstavlja radikalizacija gibanja (1970, 1971). Značilen je prehod od sindikalističnih zahtev v kritiko globalnih družbenih razmer. Uveljavi se bolj poglobljena kritika družbenega gospostva in izbor radikalnih metod uličnega nastopa. Poveča in zaostri se zahteva po reformi univerze, vrh pa to drugo (glavno) obdobje študentskega gibanja doseže v zasedbi filozofske fakultete. Tretja faza označuje iztek gibanja (1972—1974). Po zasedbi filozofske fakultete se je notranja razcepljenost gibanja povečala. Med študenti nastopa depolitizacija. V politični sferi gibanja se izvrši obrat iz globalne kritike v ideološke polemike, v organizacijskem smislu pa je razpustitev Skupnosti študentov (1974) in njen prehod v okvir ZSM zmanjševal možnost samoorganiziranja študentov.

Če se vrnemo k tej izrazito pozitivno ocenjeni knjigi, moramo opozoriti, da vsebuje še nedvomno potreben seznam kratic in imensko kazalo. Knjiga bo nedvomno služila vsakomur, ki se bo hotel seznaniti z dogajanjem tistega časa, v prihodnje pa si podobnih izdaj želimo čim več.

Peter Štih

OBVESTILA

OBVESTILA O DELOVANJU ZVEZE ZGODOVINSKIH DRUŠTEV SLOVENIJE IN O IZHAJANJU ZGODOVINSKEGA ČASOPISA

1. Po 21. zborovanju slovenskih zgodovinarjev v Celju so nastale kadrovske spremembe v vodstvu Zveze zgodovinskih društev Slovenije. Novi predsednik ZZDS je postal prof. dr. Vasilij Melik, podpredsednika pa dr. France Kresal in dr. Jože Zontar. Za blagajniške posle sta zadolžena Jure Perovšek in njegova pomočnica Majda Cuden. Za tajniško delo skrbi Matjaž Rebolj. V IO ZZDS so člani še Janez Šumrada, Prvenka Turk, Marko Belavič in France Filipič. Marjan Drnovšek je predsednik sekcije za krajevno zgodovino, mag. Jera Starič-Vodušek vodi sekcijo za moderno zgodovino. Predsednica sekcije za gospodarsko zgodovino je dr. Jasna Fischer, Štefan Trojar pa skrbi za delo šolske sekcije. V IO so po funkciji še predsedniki pokrajinskih društev in uredniki Zgodovinskega časopisa, Kronike in Časopisa za zgodovino in narodopisje. V okviru IO je bila ustanovljena posebna komisija, ki bo skrbela za financiranje društvene dejavnosti, kolikor bo to v sedanjem času možno. Člani te komisije so poleg blagajnika in tajnika še Marko Belavič, France Filipič, Martin Ivanič, Janez Šumrada, Janez Stergar in Vasko Simoniti.

2. Glavna dejavnost IO je v prvih mesecih bilo imenovanje članov v razne komisije za sodelovanje z inozemskimi zgodovinarji v okviru Zveze društev zgodovinarjev Jugoslavije ter redakcije občje jugoslovanskih historičnih časopisov. Komisija v sestavi dr. Milan Ževart, France Filipič in dr. France Kresal je pooblaščen, da predlaga našega kandidata za jugoslovansko nagrado »4. julij«.

Na pristojni republiški organ smo poslali, na njihovo zahtevo, program sodelovanja z zamejskimi ustanovami za leto 1983. Tako bo omogočeno brezdepozitno sodelovanje v enakih okvirih, kot je to bilo do sedaj.

3. Finančni obračun za Zgodovinski časopis 35/1981 izgleda takole (za primerjavo navajamo obračun ZČ 34/1980):

DOHODKI	Letnik 1981 din	Letnik 1980 din
Dotacija Raziskovalne skupnosti Slovenije	471.740	486.000
Dotacija Izobraževalne skupnosti Slovenije	85.361	65.500
Dotacije ostalih sofinancerjev	104.000	—
Sredstva od organizacije prirediteljev	56.292	3.424
Naročnina	377.000	299.360
Prodaja tekočih števil in zaloge starejših letnikov ZČ in publikacij	66.200	60.636
Oglasi	—	5.000
Skupaj	1.160.593	919.920
IZDATKI	Letnik 1981 din	Letnik 1980 din
Tiskarski stroški (tudi separatne brošure)	906.790	658.616
Tiskarski stroški ponatisa ZČ 1-2/1970 (oziroma ZČ 1-2/1972 v letu 1980)	50.700	49.250
Avtorski honorarji	263.479	271.070
Uredniški honorarji	26.300	27.050
Stroški uredništva in uprave	42.125	35.131
Skupaj	1.289.394	1.041.117
PRIMANJKLJAJ	—128.801	—121.197

Številke so zgovorne same po sebi. Opozorimo naj le na nekaj stvari. Letnik 35/1981 je izšel le na 424 straneh, leto poprej še na 504. Nekoliko je zmanjšana zamuda v izhajanju, a še vedno je 10 mesecev. Sredstva, ki jih za ZČ namenja poglaviti mecen — RSS, so se ponovno absolutno zmanjšala. S splošno inflacijsko stopnjo so rasli tiskarski stroški; predstavljajo že 74,26 % vseh izdatkov, leta 1980 še 67,99 %. Izgubi se tako ni dalo izogniti, čeprav smo z naročnino in prodajo zbrali kar 38,19 % (podobno leta 1980: 39,13 %) in čeprav so se brutto avtorski honorarji do konca leta dvignili vsega od 4.200 na 4.700 din, kar pomeni ponovno realni padec.

Razumljivo je, da uredništvo in uprava revije nadaljujeta s svojimi »stabilizacijskimi«
prizadevanji, o katerih smo poročali že ob predhodnjih dveh bilancah. Tokratni obračun v celoti ni slabši od dveh preteklih, še vedno pa je negativen in bo trajalo nekaj časa, da bo s prodajo obstoječe zaloge izravnane. Slekoprej ostaja glavno breme revije skupna hipoteka zaporednih negativnih obračunov.

4. Izvršni odbor Zveze zgodovinskih društev Slovenije je določil članarino in naročnino za Zgodovinski časopis 1983. Članarina v društvih in s tem v ZZDS ostaja 100 din letno, naročnina na ZČ 37/1983 pa znaša 540 din, skupaj s članarino 640 din. Članarina in naročnina na ZČ za upokojence znaša 480 din, za študente pa 320 din.

5. Od prispevkov za ZČ 3/82 so v tiskarni že postavljeni med drugim referati B. Grafenauerja, V. Melika, Š. Trojarja, I. Gantar-Godine in F. Gestrina s celjskega zborovanja, razprava F. M. Dolinarja o Letopisih ljubljanske (nad)škofije in bibliografija novih tujih knjig za leto 1981. Izid zvezka pričakujemo okoli prvega maja.

Matjaž Rebolj — Janez Stergar

UDK 339.5 (497.12:234.321.43)

GESTRIN Ferdo, dr., univerzitetni profesor, Univerza Edvarda Kardelja v Ljubljani, Filozofska fakulteta, YU-61000 Ljubljana, Askerčeva 12

Prometno-trgovski položaj pohorskega območja v srednjem veku

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 36/1982, št. 1—2, s. 5—17, cit. 68

Sn. (De., Sn., En.)

Razprava obravnava razvoj prometnih poti in trgovskega prometa v širšem območju Pohorja in na samem Pohorju od 10. stoletja do konca srednjega veka. Posebej avtor poudarja prepletanje trgovsko-prometnih smeri zahod-vzhod in jug-sever, prenašanje prometa z ene na drugo in povezanje ta razvoj z nastankom mest, trgov in trgovih ob njih. Zaključuje z orisom trgovine na velike razdalje in lokalnega poslovanja, prikazom trgovskega blaga in oblikami kopnega ter rečnega prometa.

Avtorski izvleček

UDK 949.715 Hercegovina :949.712 :1882.

LUKOVIC Petko, dr., upokojeni polkovnik, YU-11000 Beograd, Balkanska 51/VII

Slovensci i hercegovacki ustanak protiv Austro-Ugarske 1882. godine

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 36/1982, št. 1—2, s. 45—83, cit. 182

Sh. (De., Sn., En.)

Slovenska javnost je v časopisju kritizirala skupno avstroogrsko vladno politiko in Hercegovini zaradi ekonomskega izkoričanja in političnega zatiranja prebivalstva. Slovenski časopisi so poudarjali, da je bila objava o vojnege stanja samo povod za vstajo proti monarhiji. Glede obveščnosti Slovencev o bojih proti avstroogrski vojski in glede stalšice do vstaje od sredne januarja do konca aprila 1882 je avtor ugotovil, da so slovenski časopisi dobro namerno obveščali svojo javnost. Ne glede na strogo cenzuro so simpatizirali z oboroženo vstajo proti okupatorjem in ostro obsojali zahteve nekaterih nemških časopisov, naj bi udeležence vstaje kaznovali z obsežnejem.

Avtorski izvleček

UDK 930 (497.1) :12/16.

VOJE Ignacij, dr., univerzitetni profesor, Univerza Edvarda Kardelja v Ljubljani, Filozofska fakulteta, YU-01000 Ljubljana, Askerčeva 12

Jugoslovanske dežele od prevlade Benečanov in Turkov do prevlade Habsburžanov

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 36/1982, št. 1—2, s. 19—43, cit. 160

Sn. (It., Sn., En.)

V referatu je avtor obdelal v treh kompleksih, ki so zajela beneško, turško in habsburško področje in problematiko, nekatera prelomna obdobja, ki so imela močnejši vpliv na odnose med Jugoslovani in Italijani v južnodrinski coni v obdobju od 13. do konca 16. stoletja. Prvenstveno je obravnaval delan pogled jugoslovanskega zgodovinarja na politični razvoj, poleg tega je avtor opozarjal tudi na gospodarske in demografske posledice.

Avtorski izvleček

UDK 159.9 (497.12) (091)

PECJAK Vid, dr., univerzitetni profesor, Univerza Edvarda Kardelja v Ljubljani, Filozofska fakulteta, YU-61000 Ljubljana, Askerčeva 12

Poskus zgodovine psihologije na Slovenskem

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 36/1982, št. 1—2, s. 85—94, cit. 31

Sn. (En., Sn., En.)

V primerjavi z ostalim svetom je v Sloveniji psihologija razmeroma mlada znanost. Prva psihološka knjiga v slovenskem jeziku je bila izkustveno dušeslovje (1889) Frana Gabrčka. Do konca prve svetovne vojne je bila slovenska psihologija filozofska usmerjena. Empirična psihologija se je pričela razvijati šele z ustanovitvijo oddelka za psihologijo na ljubljanski univerzi leta 1960. Prvi predstojnik oddelka je bil Mihajlo Rostonar, pionir slovenske empirične psihologije.

Avtorski izvleček

UDC 930 (497.1) :12/16-

VOJTE Ignaci, Dr., University Professor, University of Edvard Kardelj in Ljubljana, Faculty of Arts, YU-61000 Ljubljana, Aškerčeva 12

Regions of Yugoslavia from the Dominance of the Venetians and Turks till the Dominance of the Habsburgs

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 36/1982, No. 1-2, pp. 19-43, 160 notes

Sn. (Il., Sn., En.)

The author of the report divides the subject in three main units, which comprise the territories of Venice, Turkey and the Habsburg Empire and related issues, the key periods which have had an impact on the relations between the Yugoslavs and the Italians in the Adriatic area from the 13th century up to the end of the 16th century. The author concentrates on the attitude of Yugoslav historical science towards political development, pointing out at the same time also the economic and demographic consequences.

Author's Abstract

UDC 159.9 (497.12) (091)

PEČJAK Vid, Dr., University Professor, University of Edvard Kardelj in Ljubljana, Faculty of Arts, YU-61000 Ljubljana, Aškerčeva 12

A Short History of Psychology in Slovenia

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 36/1982, No. 1-2, pp. 88-94, 31 notes

Sn. (En., Sn., En.)

Psychology is a relatively young science in Slovenia in terms of its history in the rest of the world. The first psychological traces to be written in Slovene was *izkusiveno dušeslovje* (1889) by Fran Gabršek. Until the end of the Second World War Slovene psychology was physiologically oriented. Empirical psychology began only with the establishment of the department of psychology at the University of Ljubljana in 1950. The first head of the department was Mihaeljo Kostohar, pioneer of Slovene empirical psychology.

Author's Abstract

UDC 339.5 (497.12:234.321.43)

GEŠTRIN Ferdo, Dr., University Professor, University of Edvard Kardelj in Ljubljana, Faculty of Arts, YU-61000 Ljubljana, Aškerčeva 12

The Traffic and Trade Situation of the Pohorje Area in the Middle Ages

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 36/1982, No. 1-2, pp. 5-17, 68 notes

Sn. (De., Sn., En.)

The author treats the growth of traffic lines and trade in Pohorje and the Fohorje area from the 10th century till the end of the Middle Ages. He underlines the complexity of the West-East and the South-North trade lines, the transfer of the traffic from one to another and relates the development of the latter with the establishment of towns, boroughs and toll-houses. In the final section the author gives an outline of trade on long distances and the local business traffic, the presentation of trading goods and the forms of land and sea traffic.

Author's Abstract

UDC 949.715 Hercegovina :949.712 :1882

LUKOVIC Petko, Dr., Retired Colonel, YU-11000 Belgrade, Balkanska 51/VII

The Slovenes and the Herzegovinian Uprising against the Austro-Hungarian Monarchy in 1882

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 36/1982, No. 1-2, pp. 45-83, Notes 182

Sh. (De., Sn., En.)

Through the newspapers the Slovene public criticized the joint Austro-Hungarian government in Bosnia and Herzegovina because of the economic exploitation and political oppression of the population. The Slovene newspapers were emphasizing that the introduction of war footing was only the final reason for uprising against the monarchy. The Slovene newspapers objectively informed the Slovene public about the rights against the Austro-Hungarian army, as well as about the points of view concerning the uprising from the middle of January till the end of April. In spite of the rigorous censorship they sympathized with the armed revolt against the occupants and sharply condemned the demands of some German newspapers to punish the rebellions with hanging.

Author's Abstract

UDK 347.66:027.1 + 930.25:929 Costa

GRANDA Stane, mag., asistent, Zgodovinski inštitut Milka Kosa, ZRC — Slovenska akademija znanosti in umetnosti, YU-61000 Ljubljana, Novi trg 4

Usoda zapuščine Henrika in Etbina Coste

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 36/1982, št. 1—2, s. 95—102, cit. 32

Sn. (De., Sn., En.)

Avtor obravnava prodajo arhivalij in biblioteke Henrika in Etbina Henrika Coste. Z navajanjem cen, kupcev in potekom prodaje skusno opozoriti na finančno šibkost slovenske politike in kulture v 70. letih 19. stoletja ter prikazati način trgovanja s kulturnimi dobrinami v tistem času pri nas.

Avtorski izvleček

UDK 37.284.1/2 (497.12—18) »1595/1612»

SKAFAR Ivan, župnik v pokojju, YU-62360 Radlje ob Dravi, Vorančeva 9

Evangelizacijske all kalvinske šole v Prekmurju v letih 1596—1612?

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 36/1982, št. 1—2, s. 125—130, cit. 33

Sn. (Sn., En.)

Mađarski zgodovinar Sándor Payr je pri obravnavanju zgodovine luteranstva in kalvinizma v Prekmurju poznal prvotno gradivo, pri uporabi tega pa se je motil. Pri tem mislim predvsem na knjigo podpisnikov Formule Concordiae (F. C.), ki so jo morali od 1590 dalje obvezno podpisovati evangelizacijski pridigarji v Prekonavju, — ter na seznam predikantov (concionatores), ki so v Prekonavju v letih 1599 in 1601 plačali vojni davek. Ker predikantov tistih župnij, ki so takrat plačali vojni davek, od leta 1596 do 1601 (celo do 1612) ne najdemo med podpisniki F. C., pomeni, da so v tem času bili kalvinci in ne evangelizacijski, kot jih je označil Payr. Zato je razumljivo, da so bile šole na teh župnijah, kolikor jih je bilo v tem času, kalvinske in ne evangelizacijske.

Avtorski izvleček

UDC 282.2 (436.6 Dvor n. Vrbo) »1461/1787»

SVETINA Anton, upokojeni pravnik, YU-61000 Ljubljana, Gradšče 6

Prispevki k zgodovini Dvora nad Vrbo

Zgodovinski časopis, 36/1982, št. 1—2, s. 103—123, cit. 48

Sn. (De., Sn., En.)

S to razpravo pisec končuje prispevke k zgodovini desetih koroških župnij pibberškega in beljaškega cerkvenega okrožja, ki so bile od leta 1461 do 1787 inkorporirane ljubljanski škofiji, in pride do zaključka, da je odločitev cesarja Friderika III. in papeža Pija II. Eneja Silvija Piccolomini, ki sta ustanovnih listinah ljubljanske škofije dodelila te župnije ljubljanski škofiji, imela dalekosežne posledice, da je prebivalstvo teh delov koroške dežele ostalo zvesto svoji slovenski narodnosti.

Avtorski izvleček

UDK 92 Zorn T.

PLETERSKI Janko, dr., univerzitetni profesor, YU-61000 Ljubljana, Kidričeva 13

JANSA-ZORN Olga, profesor pedagoške akademije, YU-61000 Ljubljana, Trstenjakova 1

Dr. Anton Zorn

Bibliografija del dr. Toneta Zorna

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 36/1982, št. 1—2, s. 131—152

Sn. (Sn., En.)

Članek govori o delu in pomenu prezgodaj umrlega zgodovinarja Toneta Zorna, ki se je zlasti ukvarjal s položajem Slovencev v Avstriji od konca prve svetovne vojne do danes; sledi mu bibliografija vseh Zornovih del, urejena po tematici.

V. Melik

SVETINA Anton, Retired Jurist, YU-61000 Ljubljana, Gradisce 6

Contributions to the History of Dvor over Vrba

Zgodovinski zbornik (Historical Review), Ljubljana, 36/1982, No. 1-2, pp. 103-123, 48 notes

Sn. (Sn., En.)

With this treatise the author concludes his contributions to the history of ten Carinthian parishes in the Pibberk and Beljak church districts which were incorporated into the Ljubljana Diocese in the years 1461-1787. He arrives at conclusion that the decision of Emperor Frederic III and Pope Pius II Enea Silvio Piccolomini who in the foundation documents of the Ljubljana Diocese assigned those parishes to the Ljubljana Diocese, had far-reaching consequences: the inhabitants of those parts of Carinthia have remained faithful to their Slovene nationality.

Author's Abstract

GRANDA Stone, M. A., Assistant, Historical Institute Milko Kosar, ZRC - Slovene Academy of Sciences and Arts, YU-01000 Ljubljana, Novi trg 4

Destiny of Henric and Ethin Costa's Inheritance

Zgodovinski zbornik (Historical Review), Ljubljana, 36/1982, No. 1-2, pp. 95-102, 32 notes

Sn. (De., Sn., En.)

The author deals with the sale of Henric and Ethin Costa's archives and library. He states prices, buyers and the sale process itself to indicate the financial weakness of the Slovene politics and culture in the 70's of the past century. He also tries to describe the way of trading with cultural goods in our country at that time.

Author's Abstract

PLETENSKI Janko, Dr., University Professor, YU-61000 Ljubljana, Kidriceva 13

JANSA-ZORN Olga, Professor at the Pedagogical Academy, YU-61000 Ljubljana, Trstenjakova 1

Dr. Anton Zorn

Bibliography of the Works by dr. Tone Zorn, Zbornik za zgodovinsko etnografski raziskovanje, Ljubljana, 36/1982, No. 1-2, pp. 131-152

Sn. (Sn., En.)

The contribution deals with the work and importance of the too early deceased historian Tone Zorn, who was occupied most of all with status of the Slovenes in Austria from the end of the World War I till today. The article is followed by the thematically arranged bibliography of all his works.

V. Melik

GRANDA Stone, M. A., Assistant, Historical Institute Milko Kosar, ZRC - Slovene Academy of Sciences and Arts, YU-01000 Ljubljana, Novi trg 4

Destiny of Henric and Ethin Costa's Inheritance

Zgodovinski zbornik (Historical Review), Ljubljana, 36/1982, No. 1-2, pp. 95-102, 32 notes

Sn. (De., Sn., En.)

The author deals with the sale of Henric and Ethin Costa's archives and library. He states prices, buyers and the sale process itself to indicate the financial weakness of the Slovene politics and culture in the 70's of the past century. He also tries to describe the way of trading with cultural goods in our country at that time.

Author's Abstract

SKAFAR Ivan, Retired Parish Priest, YU-62360 Radlje ob Dravi, Vornaceva 9

Evangelical or Calvinistic Schools in Prekmurje in the Years 1505-1612*

Zgodovinski zbornik (Historical Review), Ljubljana, 36/1982, No. 1-2, pp. 125-130, 33 notes

Sn. (Sn., En.)

The Hungarian historian Sándor Payr in his treatment of the history of Lutheranism and Calvinism in Prekmurje was very good acquainted with the original material, however, he did not use it correctly. It means here above all the Signature Book Formine Concordie (F. C.), in which the evangelical preachers had to put their signatures from 1506 on, as well as the list of predicants (concionatores) who in this region paid war taxes in the years 1599 and 1601. The fact that for the years 1580-1601 (even till 1612) in F. C. there are no signatures of the predicants in those parishes which at that time had paid taxes, proves that in those years they were Calvinists, and not evangelists, as Payr stated. Therefore, it is clear that the schools in those parishes were Calvinistic and not evangelical.

Author's Abstract

INSTITUT ZA NOVEJŠO ZGODOVINO

R dp
ZGODOVINSKI čas.
1982

941/949

119830051, 1/2

COBISS •